

*Oğlum Adil Oğuzhan ve Akif Zeki ile
rahmetli babam Mehmet Zeki
Özüyılmaz'a...*

**GURMANC
VE
KÜRTLERİN KÖKENLERİ**

[Ömer Özüyılmaz]

1974 doğumlu olan yazar ilk ve orta öğrenimini Elazığ'da, lise ve üniversite eğitimini Ankara'da tamamladı. Beykent Üniversitesi Uluslararası İlişkiler Bölümü'nde yüksek lisans yaptı. Halen İran dili (Farsça) ve tarihi üzerine araştırmalarını sürdüren Ömer Özüyılmaz, evli ve iki çocuk babasıdır.

Teşekkür

Kitabı hazırlama sürecinde benden manevi desteklerini eksiltmeyen annem Naciye Özüyılmaz'a, eşim Serap'a, kardeşlerim Cengiz, Lale ve Leyla'ya, dostlarım Tezcan Alaç, Semih Balaban ve Ali Çavdar'a, kitabımın editörü Erdal Doğan ve sayın Selim Kutkan'a teşekkür ederim.

İçindekiler

Önsöz.....	11
Giriş - Kürt Etnik Söylemlerin Kökenleri.....	13
I. BÖLÜM	
KÜRTLERİN KÖKENİ İLE İLGİLİ İDDİALAR.....	17
Kürtlerin Aryen Kökenli Oldukları Tezi	19
Kürtlerin Guti –Gurti –Kutlar Kökenli Oldukları Tezi	21
Kürtlerin Kart-Kardu Kökenli Oldukları Tezi.....	27
Jafetidologların Tezi	39
Kürtlerin Hurri ve Mitanni Kökenli Oldukları Tezi	40
Kürtlerin Med-İskit Kökenli Oldukları Tezi	47
Kürtlerin Urartu Kökenli Oldukları Tezi	54
Kürtlerin Sümer Kökenli Oldukları Tezi.....	59
Kürtlerin Elam Kökenli Oldukları Tezi	72
Kürtlerle Bağları Olduğu İddia Edilen Diğer Kavimler	74
Lulular	74
Cyrtii/Kurtiiler	75
Kimmerler	76
Kaldeler.....	77

II. BÖLÜM

KÜRTLERİN KÖKENLERİNİN

DAYANDIRILMAYA ÇALIŞILDIĞI MİLLETLER 81

Ermeni Köken İddiası 83

İrani Köken İddiası..... 89

Arap Köken İddiası 92

III. BÖLÜM

ŞEREFNAME ADLI ESERDE VAR OLAN KÜRT KÖKEN

İDDİALARI..... 98

Kürtlerle İlgili Rivayetler 100

Demirci Kava Efsanesi ve Ergenekon 101

Cin Neslinden Türedikleri Efsanesi 103

Boğduz Han Efsanesi 109

Gürcü Kayıtlarında Kürtler 117

Kürtlerin Kökenlerinin Başlangıcı Olan Hint ve Pakistan

Yarımadasının Tarihsel Geçmişi..... 127

IV. BÖLÜM

ÖN ASYA'DA TÜRK VARLIĞI..... 144

Mezopotamya Coğrafyasında Türk İzleri 146

Hz. Nuh'un Duasında Geçen Milletler 150

Mezopotamya'da Türk Adı İle Bilinen İlk

Gruplar ve Turukkular 153

Mezopotamya'ya Yerleşen Diğer Türk Kavimleri 164

V. BÖLÜM	
ELEGEŞ TÜRK ANITLARINDA	
GEÇEN KÜRT KAĞANLIĞI.....	187
Orta Asya'da Kürt Adının Ortaya Çıkışı.....	189
Hun Türklerinin Coğrafyası Olan Doğu Avrupa'da Kürt	
Adının Kullanılması	192
VI. BÖLÜM	
DÜNYA TARİHİNDE KÜRTİSTAN ADI VAR MI?	203
Hız. Nuh'tan 11. Yüzyıla Kadar Ön Asya'da Millet	
ve Coğrafya Adları	205
Ön Asya'da İlk Kürt Adının Kullanılması	230
VII. BÖLÜM	
DOĞU VE GÜNEYDOĞU'NUN TÜRKMENİA	
OLARAK ADLANDIRILMASI.....	247
Mezopotamya'da Türkmen Varlığı	249
Türk, Zaza, Gurmanç ve Kürtler Arasında Irki	
Benzerlikler.....	252
VIII. BÖLÜM	
GURMANCLAR.....	255
Gurmancların Kökeni	257
Gurmanç ve Kürt Lehçesi.....	314

IX. BÖLÜM
BİR ŞEHİR BİR AŞİRET..... 320

Mardin Bölgesi Tarihi ve Bölgenin Milliyet Tahlili 322

Mardin İl Adı Hakkında Rivayetler	322
Mardin'in Tarihi	325
Mardin Şehrindeki Milletler.....	370
16. Yüzyıl Mardin Sancağındaki Köy Adları.....	372
16. Yüzyılda Mardin Mahalleleri.....	391
16. Yüzyılda Mardin Camileri	396
16. Yüzyılda Mardin'deki Mescitler.....	398
16. Yüzyılda Kiliseler	402
Medreseler	405
Zaviyeler	407
Mardin'in İlçeleri	411
16. Yüzyılda Diyarbakır Eyaleti Mufassal Tahrir Defteri.....	419
Malatya Mahalleleri	419
Harput Mahalleleri.....	421
Bitlis Mahalleleri.....	422
Erzincan Mahalleleri	423
Erzurum Mahalleleri.....	424
Kars Mahalleleri.....	425
16. Yüzyılda Antep Bölgesinde Bilinen Köy Adları.....	426

**Rişvan (Reşvanlılar, Reşi, Rışan, Rışi), Aşiretinin
Kökenleri..... 428**

Rişvanların Kültürel Unsurları.....	453
-------------------------------------	-----

X. BÖLÜM
ŞARK SORUNUNDA BATI DUNYASININ ETKİLERİ.... 457

Şark Sorunu'nun Ortaya Çıkışı.....	459
Kaynakça.....	473

Önsöz

Doğup büyüdüğüm coğrafyada yaşayan insanların neredeyse tamamı Gurmanc'tır. Bu insanlar Kürt ve Kürtçe kavramlarına yabancıdırlar. Kürt kavramı bu insanların literatürüne 1970'li yıllardan sonra girmiştir.

Aslında ailem de Kürt kelimesine yabancı olup, Kürt kavramını sonradan duymuşlardır. Ailemde her zaman Gurmanclar ve Kürtler iki ayrı millet gibi algılanmıştır. Bende ise bu farklı algı biçimi ciddi merak duygusu uyandırmıştır. Aradan yıllar da geçse, insan çocukluk meraklarının peşine düşüyor ve bazen erişkinliğinde de o meraklarını kurcalamayı sürdürüyor.

Önce kişisel merak arayışıyla başlayan Gurmanc ve Kürt sorunu, zamanla karşıma bir ülke sorunu olarak çıktığındaysa, beni, doğup büyüdüğüm coğrafya hakkında daha detaylı bilgi edinme konusunda zorladı.

Doğrusu elinizdeki kitabın oluşması için gerekli nedenler kendiliğinden meydana geldi. Sadece daha fazla bilgiye ulaşmak için meşakkatli ve uzun bir yolculuğun sonunda ilginç sonuçlara ulaştım.

Gurmanc ve Kürtlerin Kökenleri ise bu yolcuğun sonuçlarının ilk kitabı oldu.

Ömer Özüyılmaz
İstanbul, 2008

Giriş

Kürt Etnik Söylemlerin Kökenleri

I

Kürtlerin kökenleri ile ilgili söylemler 19. yüzyıldan sonra hız kazanmış, birçok Batılı gezgin ve bilim adamı Türkiye, Irak ve İran'da araştırmalar yapmıştır. Bu araştırmalar neticesinde ortak bir sonuç çıkmadığı gibi, konu daha da içinden çıkılmaz bir hal almıştır. Bazıları Kürtleri Medlere¹, Urartulara, Araplara, bazıları Asyatik bir kavme bağlamış, bazı bilim adamları da Kürtlerin Finliler ve Cermenlerle akraba oldukları yönünde tezleri sürmüşlerdir². Ortaya atılan "Kart-Kurt" sesinden kaynaklanan köken bulma yakıştırmaları ise bilimden uzak, kısır bir tez olarak iddialar arasında yerini almıştır.

Bazı araştırmacılar ise Kürtlerin yaşadığı coğrafyayı ele alıp, o bölgede var olmuş, bugün kendileriyle ilgili çok az bilgi bulunan Subari, Asur, Guti, Lulu, Kusi, Kasit, Mitani, Nayri, Muşki, Halti, Mannai, Cyrtii (Kyrti/Kur-ti-i), Kardü, Med, Hurri, Aryen, Khaldi v.b daha önce kurulmuş devlet ve toplulukları Kürtlerin ataları olarak kabullendirmeye çalışmışlardır³.

---

¹ Çay, A., Her Yönüyle Kürt Dosyası, Ankara, 1996, s.36.

² Kutlay, N., 21. Yüzyıla Giren Kürtler, İstanbul, 2002, s, 19.

³ Kutlay, a.g.k., s.19.

Rus tarihçi Bazil Nikitin, Kürtlerin ataları ile ilgili olarak yapılan araştırmalara konu olan kavim adlarının sadece Kürt -Kurd kelimesine isim benzerliğinden dolayı seçildiğini belirtmektedir⁴. Fakat adı anılan bu toplulukların tümünde, ne Kürt kelimesine ne de Kürt toplumunu çağrıştıracak yazı, kelime, ifade ve tarihi bir olaya rastlanılmıştır. Bu devlet ve toplulukların millet, halk, hükümdar ve asker adlarından hiçbirini bugün Kürt olarak ifade edilen topluluklarda var olmadığı gibi mevcut kaynaklardan elde edilen dönemin kültürel unsurlarıyla Kürtlerin toplumsal yaşamı arasında da bir bağ kurulabilmiş değildir.

Nikitin, yabancı yazarların Kürtlere mitolojik çağlardan kalma ata arama gayretleriyle ilgili olarak kanaatini bildirmiş ve Ön Asya'daki eski uygarlıkların İran, Ermeni, Kürt ve Türk kökenli olabileceğini, bu durumun belirsiz olduğunu, mevcut verilerden kesin bir sonucun çıkarılmasının şu an imkânsız olduğunu ifade etmiştir⁵.

Bazı art niyetli yabancı bilim adamları ve siyasal Kürtçü yazarların temel hedefi; Kürt adı verilen grupları Hint-Avrupalı milletler arasında göstermek olup, bütün stratejilerini de bu iddia üzerine bina etmişlerdir.

II

Osmanlı Devleti'nin ve devamında Türkiye Cumhuriyeti'nin son 200 yılına dış destekli şark (Kürt)

---

⁴ Nikitin B., Kürtler, (çev:Hüseyin Demirhan), İstanbul, 1994 , s.23.

⁵ Nikitin, a.g.k., s.53.

sorunu etki etmiştir. 1800'lü yıllarda Kürt orijinli grupların merkezi yönetime karşı menfaat temelli olan isyanları, daha sonraki yıllarda silahlı örgütler şeklinde ortaya çıkmıştır.

İlk Kürt isyanları etnik temelli olmasa da yabancı devletlerin yönlendirmeleriyle daha sonraki yıllarda etnik terörizmi oluşturmuştur. Sözde Kürt Milli Kurtuluş Hareketi olarak ortaya çıkan KDP-BAKUR, KAWA, YEKBUN, PŞK ve son olarak da PKK terör hareketinin de ana oluşum nedeni ve ideolojik temeli Kürt etnik milliyetçiliği olarak deklere edilmiştir.

Özellikle 1960'lı yıllarda ortaya çıkan Kürt örgütlerinin hedefi, öncelikle yaşadıkları ülke yönetimleri olsa da en önemli muhalifleri de yine diğer Kürt hareketleri olmuştur. Kürtler adına savaş yürüttüklerini ifade eden Kürt örgütlerinin katlettikleri kişiler ve zarar verdikleri yerler de Kürt insanları ve köyleridir. Sonuçta her Kürt hareketine muhalif yine bir Kürt örgütlenmesi meydana gelmiştir.

Kürtler içerisinde önemli bir kesim, meydana getirilmeye çalışılan Kürt etnik köken ve tarih söylemlerine inanmamaktadır. Bununla birlikte halen Kürtler, kendi kökenleri konusunda net bir kanıya da varmış değillerdir. Ülkemizde yaklaşık olarak 9-11 milyon arasında Kürt, Gurmanc ve Zaza topluluğu yaşamaktadır. Günümüzde dahi bu grupların hangi ırktan geldikleri meselesi halledilebilmiş değildir. Kimi Kürt, Gurmanc ve Zazalar kendilerini Türklerden ayrı bir ırk olarak mütalaa ederken, kimileri Türk, kimileri de farklı halkları köken olarak benimsemektedirler.

Çalışmamızdaysa, bir ulusu ya da herhangi bir kavmi tek başına ele almak kadar o ulus ya da o kavim üzerine yapılmış sınırlı sayıda tarihi belgenin ışığında hareket etmek de o kadar eksik olacaktır düşüncesi temel alındı. Bu düşünce çerçevesinde Kürtlerin kökenini incelerken, bölge halklarının tarihlerini de araştırmamızın en önemli sacayaklarından biri olarak kabul ettik. Bu bağlamda kimi zaman bir Gürcü tarihçinin yazdıklarını, kimi zaman bir Ermeni bilim adamının araştırmalarını ya da bir Türk destanını Kürtlerin tarihini anlatırken bir zenginlik olarak düşündük. Çünkü gördük ki, özellikle bu coğrafyada bir ulusu tek başına anlatmanın imkânı yok. Çünkü bilim, yok saymayı değil anlamayı/tanımayı zorunlu kılıyor. Bu kitapta yer alan her tez bir anlama çabasına dönüşüyor.

Kitapta öncelikli olarak Kürtlerin hangi kökenden geldiklerini bulmaya çalıştık. Bu konuda gerek yerli gerek yabancı tezlerin neler olduğunu, Kürtlerle ilişkilendirilmeye çalışılan eski çağ milletlerini, bu ilişkinin nasıl kurulduğunu ve bu konuda ileri sürülen iddiaları okurlara sunduk.

Doğu illeri arasında günümüzde bir Kürt ili olarak anılan kaleler şehri Mardin'in tarih boyunca öyküsüne, geçmişten günümüze kalan kültürel unsurlarına detaylı bir şekilde yer vermeye çalıştık. Bunun yanı sıra daha sonraki çalışmalarımızda geniş bir şekilde ele alacağımız doğu aşiretleri konusuna bu kitapta Rışvan Aşireti'yle bir girizgâh yaptık.

I. BÖLÜM
KÜRTLERİN KÖKENİ İLE İLGİLİ
İDDİALAR

Kürtlerin Aryen Kökenli Oldukları Tezi

Harvard Üniversitesi Yakın Doğu Dilleri ve Uygarlıkları Fakültesi'nde Öğretim Üyeliği yapan Mehrdad R. İzady ve bazı kesimlerce Kürtlerin kökeni Aryani bir topluluk ya da topluluklar kaynağına bağlanılmaya çalışılmıştır. İzady ile benzer bir iddiada bulunan Abdullah Öcalan da, Kürtlerle aralarında bir bağ olduğunu belirttiği Kassit, Mitanni ve Hititleri Aryen ırkıdan göstermektedir. ⁶ Ancak burada Aryen ırkının⁷ ne olduğu ve hangi özellikleri taşıdığı anlatılmamaktadır. Sadece bir kavram olarak, eski uygar milletler topluluğu şeklinde ortaya atılan Aryen topluluklar hakkında bilimsel çevrelerde de yeterli bilgi yoktur. Aryenizm adı altında bilimde sahtecilik yapan çevrelerce ortaya atılan bu iddiaların, bilimsel nitelik taşımadığı bir hakikattir. Hatta Aryen ırkı tarihte ne var olan ne de bilinen bir ırk tipidir. Bu sonradan icat edilmiş, hayali üstün bir ırk yaratma gayretidir. Keza J.Finot, K.Hartman, F.H. Hankins, G. De Mortilet, Max

---

6 Öcalan A., Sümer Rahip Devletinden Demokratik Cumhuriyete Doğru, İstanbul, 2001, s.28.

7 Ostrogorsky G., Bizans Devleti Tarihi, (çev:F. İŞILTAN), Ankara, 1999, s.91.

Müller, Gaston Richard gibi bilginler de böyle bir ırkın mevcudiyetini kabul etmezler.

Sonradan ortaya çıkarılmak istenen Aryen kavime diğer halklara ait olaylar ve özellikler atfedilerek sistem oturtulmaya çalışılmıştır. Özellikle Türklerle akraba medeniyetler ve bu medeniyetlerin eserleri dahi Altaylılardan başka Aryenlere de mal edilmeye çalışılmıştır. Buradaki amaçlardan biri de, eski dönemlerden beri, Hint-Avrupa grubunu oluşturan milletlerin dünya düzeni adına olumlu işler yerine, daima kan, gözyaşı ve gayriahlâkî hadiselerle anılmalarıdır. Bu grubun yeniden, masa başında şekillendirilmesi, ona üstün özelliklerin atfedilmesi, bu toplulukların tarihi ezikliklerini gidermeye yöneliktir. Böylece Ön Asya topluluklarının önemli bir bölümü Ari bir toplum olarak lanse edilmekte ve kökenleri saptırılmaktadır. Ostrogorsky, Bizans tarihi adlı eserinde ise sadece Cermenler için Aryen ibaresi kullanmıştır⁷.

Son iki yüz yıldır köklerini kaybeden ve Kürt ismi altında kendilerini saklamaya çalışan dönme grupları, Kürtlere ayrı bir kök bulma gayretine girerek, Aryen ırk olarak isimlendirilen kavimler arasına Kürtleri de ilave etmeye çalışmışlardır. Bu iddialarında sınır tanımayarak tüm Ön Asya kavimlerini Kürtleştirmeye çalışmışlardır. Bu çalışmalarda ise Mezopotamya ve çevresinde var olmuş, kendileri hakkında yeterince veri olan topluluklardan ziyade, mahiyetleri konusunda hiçbir bilgi olmayan topluluklar seçilmiştir.

Kürtlerin Guti -Gurti -Kutlar Kökenli Oldukları Tezi

Kürtlerin atası olarak iddia edilen kavimlerden biri Gutilerdir. Bu halk Guti/Gurti/Gut ve Kut şeklinde de adlandırılmaktadır. Alman asıllı Asur Bilimci Prof. Prof. Benno Landsberger'e göre Gutiler Akad bölgesindeki Sami Krallarını yenerek 125 yıl Mezopotamya'nın bir bölgesine hükmetmişlerdir⁸.

M.Ö. 1900-1800 tarihleri arasında Süleymaniye yakınlarında yaşayan Lullu Kralına ait bir kitabede Gutti adında bir halktan bahsedilmiştir⁸. Asurlu Tıglat Plaser döneminde yazılmış iki tableten birinde Kutu, değerinde Kurtie kelimelerine rastlanılmıştır.

Genel görüşe göre ise Gutiler, Kafkasya'nın kuzeyinden Ön Asya'ya inmiş güçlü bir Kuzey Asya kavimidir. Ne yazık ki Medler, İskitler ve birçok Ön Asyalı kavim gibi Gutiler de geriye tarihi bir miras ve bilinen bir dil bırakmadan tarihin karanlıklarına gömülmüşlerdir.

Gutiler hakkındaki rivayetler muhtelifdir. *Encyclopédie Britannique* ise, Kürtlerin atalarının Gutiler olduğunu iddia edip, Gutilerin de Orta Asya'dan geldiğini ifade etmiştir.⁹ Abdullah Öcalan ise Gutileri,

---

8 Seferoğlu Ş. K., 101 Soruda Kürtlerin Türklüğü, Ankara ,1982, s. 85.

⁸ Arvasi S. A., Doğu Anadolu Gerçeği, Ankara, 1988, s.14.

⁹ Fani M., Kürtler ve Sosyal Gelişimleri, (Çev., . Azmi Süslü), Paris, 1992, s. 24.

Aryen bir ırka bağlayarak diğer bilim adamlarının ifadelerini kabul etmemiştir¹⁰.

Bazil Nikitin'e göre Gutiler, küçük dağlı bir kavim olup, krallarının adları gerçek bir Hint Avrupalı karakter taşımaz. Konuştukları dil yazık ki bilinmemektedir. Nikitin, barbar bir kavim olan Gutilerin, Sami (Arap-Yahudi) ırka mensup olmadıklarını, kuzeyden gelerek, M.Ö. 2622 yılında Sargonlu hanedanına son vererek, 2498'e kadar bölgeye hâkim olduklarını ve Gutilerin açık tenli olup, Nordik ırkıdan olabileceklerini, dillerinden yana bir bilgi bulunmadığını belirtmektedir¹¹.

(Guti halkının yaşam alanı)

---

¹⁰ Öcalan, a.g.k., s. 50.

¹¹ Nikitin, a.g.k. s. 32.

¹¹ Xemgin E., Kürdistan Tarihi, 1987 ,İstanbul , s. 34.

Siyasal Kürtçülerin, Kürtlerin Hint-Avrupalı olduklarını savunmalarına karşılık, Gutilerin Hint-Avrupalı olduğu tezi, başta Nikitin olmak üzere birçok bilim adamınca reddedilmiştir. Mezopotamya bölgesine hâkim olmuş halkların kaynaklarında da Gutileri Kürtlerle ilişkilendirecek ne bir belge ne de bir toplumsal hatıra mevcuttur. Gutilerden günümüze kalan az sayıdaki belge arasında ne Kürt adına ne de bugün var olan aşiret ve köy adlarına rastlanılmıştır. Öte yandan Gutilerin yaşam alanlarını ise ağırlıklı olarak günümüz Batı İran toprakları oluşturmuştur.

Siyasal Kürtçülerden Ethem Xemgin, Gutilerin, Mar, Lulu, Hurri, Kasit, Elam, Kımaş, Gunhar, Urbilum ve Kaldahar gibi Kafkasya kökenli aşiretlerin Zağros dağlarına göç etmiş nesillerinin kalıntıları olduğunu, Kafkas kökenli halkların birleşmesinden meydana geldiklerini ve bu topluluk adlarının ise Gutilere bağlı aşiret adları olduğunu ileri sürmüştür. Xemgin, Guti tarihini anlatırken Akad Kralı Maniştu'nun İran denizinin kuzeyine yani şimdiki Kuveyt ve Basra bölgelerine saldırdığını, bu savaşlardan sonra bölgenin Gutilerin elinden çıktığını aktarmaktadır¹². Xemgin, yazısında Gutilerle Kürtlerin aynı ırktan olduklarını gösterecek bir kaynak gösterememiş, sadece "ben yazdım böyledir" anlayışı ile sahte bir tarih yazıcılığı gayretine girmiştir. Yine Gutilerle alakalı bölümde Zağros (İran-İrak sınırı) ile Basra körfezi arasındaki bölgeyi Guti toprağı olarak ifade ederek, Anadolu'da

---

¹² Xemgin, a.g.k. s. 35.

Guti varlığından bahsetmemiştir. Yazar, günümüzde Kürdistan olarak ifade edilen bölge ile Guti bölgelerinin farklı alanlar olduğunu görememiş, Gutilere ait bir göç hadisesinden de bahsetmemiştir.

Xemgin, Guti ve Sümerlerin aynı zamanda tarih sahnesinde olduklarını ve farklı milletlerden teşekkül ettiklerini ifade etmiştir. Bu yönüyle, farklı açılardan konuya yaklaşarak ısmarlama bir Kürt tarihi oluşturma gayretiyle, Sümerleri Kürt yapmaya çalışan diğer yazarlarla da tezada düşmüştür. Ayrıca eserinde diğer bilim adamlarının aksine, Kardularla Gutilerin aynı devlet ve topluluk olduğunu ifade etmiştir. Bu şekilde bir kayıt tüm bilim dünyası içerisinde sadece Xemgin tarafından ileri sürülmüştür.

Birçok tarihçi Gutilerin Kuzey Kafkasya dolaylarından bu bölgeye geldiğini ifade ederlerken, Sümerolog Kemal Balkan'ın Kutlarla ilgili yaptığı çalışma, Sümer ve Kut meselesine biraz daha açıklık getirmektedir. K. Balkan, Prehistorik (tarih öncesi) dönemde Kutların, Hazar denizinin güneydoğusu ile Amuderya/Ceyhun (Oxus) nehri arasındaki bölgede, bugünkü Batı Türkistan'da oturduklarını, M.Ö. 2500-2400 yıllarında batıya yönelerek Zağros dağlık bölgesinin kuzey doğusuna yerleştiklerini, buradaki yerleşim alanlarının Yorgantepe ile Kerkük'ün doğusunda Küçük Zap ile Diyale nehirleri arasında olduğunu ifade etmiştir. Kutların büyük bir bölümü Zağros dağlık bölümünde kalırken, bunlardan kopan bir grup kuzey batıya, Fırat nehri dolaylarına göç etmişlerdir. M.Ö. 2260-2223 yılları

arasında meydana gelen bu göç sonrasında Fırat bölgesine yerleşen Kut topluluğunun M.Ö. 2223-2198 yılları arasında burada yaşamakta olan Subarlarla kaynaştıkları anlaşılmaktadır.

Sümerolog Prof. Kemal Balkan'ın sınırlarını çizdiği Asya'daki Guti toprakları, aynı bölgede yaşamış olan Soğd halkının yaşam alanlarıyla uyuşmaktadır. Bu nedenle Guti ve Soğd halkı arasında bir ilişkinin var olması muhtemeldir. Kuşkusuz bu ilişki yeni araştırmaları gerektirir.

M.Ö. 2400'lerdeyse Orta Fırat bölgesine yerleşen Kutlar, Tigiran adıyla bir de şehir kurmuşlardır. Habur, Balih ve Orta Fırat'a hâkim olan Kutlar, sırasıyla Hippar, Umma, Akad Agade, Sümerlerin Ur, Babilonya gibi şehirlerini ele geçirerek güneye doğru genişlemişlerdir. 30-40 yıl kadar bu bölgeye hâkim olan Kutlar, M.Ö.2116 tarihinde Uruk Kralı Utu-Hegal tarafından mağlup edilmişlerdir. M.Ö. 2000 yılından sonra yazıldığı sanılan Asur kaynaklarında, aşağı Zap Suyu'nun güneyindeki dağlarla Süleymaniye şehrinin kuzeyindeki bölgede yaşayan Kutlar hakkında kayıtlar da mevcuttur¹³.

Eski Akad (M.Ö. 2340-2159) zamanından başlayarak, Kutlardan kalan az sayıdaki belgede ve eski Babil (M.Ö.1894-1600) çağının geç zamanlarına kadar her devirden yazılı kaynaklarda geçen kişi, yer ve nesne adları toplanmıştır. Bu malzemenin değerlendirilmesi

---

¹³ Balkan K. , "Eski Ön Asya'da Kut (veya Gut) Halkını Dili İle Eski Türkçe Arasındaki Benzerlik", Erdem Dergisi, C.6 ,S 16, Ocak 1990 , s. 9.

sonrasında Landsberger, *“Tarihte Türklerle en yakın münasebet-tar olan, hatta belki de Türklerle aynıyet gösteren kabile Kutlar/Gutilerdir”* demektedir¹⁴.

Benno Landsberger, Atatürk’ün de katıldığı 1937 senesindeki Türk Tarih Kurultayı’nda Gut (Kut) kavmi kral adlarının geçtiği çok sayıda yazıt olduğunu, ancak yazıtların bir kısmının kırıldığını, 9 kral adının okunabildiğini beyan etmiştir.

Söz konusu yazıtlarda geçen Guti kral adları; 1-Yarlagan 2-Tirigan 3-Şarлак, Çarлак 4-El-Ulunmuş 5-İnim-Bakaş 6-Nikil Lakap 7-İnkuşi 8-Şarлак 9-Laşirap şeklindedir.

Benno Landsberger, Gutium kelimesi ile kral adlarının Türkçe ve Gutilerin Türk olduğunu savunmuştur. Buna göre; Guti dilinde “Yarlagan (haberci)” kelimesi Orhun yazıtlarında “yargan” şeklinde kullanılmıştır. “Tirigen (yardım eden)” kelimesi Uygur Türkçesinde “Tiriga” olarak kullanılmıştır. Gutilerde “Sarлак” adı ile anılan kanatlı memeli hayvan adı, eski Türkçede “Çarлак”, “Lasirap” kelimesi “Laşirap” olarak geçmiştir. Bunun yanı sıra “nikili lakap” ve “ige auş” adlı kral isimleri de Orta Asya Türk isimlerinde “İg Auş” şeklinde kullanılmıştır¹⁵. Orhon yazıtları ile arasında neredeyse 3000 yıllık bir zaman dilimi bulunmasına karşın, Guti dili ve kral adlarının bu kadar aynıyet göstermesi ve bu benzerliklerin Sami ve

---

¹⁴ <http://ahmetdursun347.blogcu.com/23234257> (01.8.2007)

¹⁵ Seferoğlu, a.g.k., s. 85.

İrani kaynaklarda olmayışı, Guti halkının Türk olmasa bile Asyatik olabileceğini gündeme getirmiştir.

Ethem Xemgin ise bilinen Guti krallarının adlarını; 1-Kamassi 2-Anubanin 3-Erridupıçir 3-İmta 4-İnkisus 5-Şarlagab 6-Sulme 7-Elulumes 8-İnimakabes 9-İğeseus 10-İurlagab 11-İbate 12-İarlangab 13-Kuram 14-Habilkin 15-Lierebun 16-İrarum 17-İbranum 18-Halbun 19-Puçursin 20-İarlaganda 21-Sium şeklinde sıralamıştır.¹⁶

Bu adları neden bu şekilde yazdığı da belli değildir. Çünkü Avrupalı tarihçiler tarafından okunan kral adları ile Xemgi'nin okuyuşu arasında benzerlik görülmemektedir. Netice itibariyle Kürtlerin atası olarak ifade edilen Guti kral adları ile hiçbir Kürt adının benzeşmediği ortada olup, Kürtlerle Gutileri ilişkilendirecek veri de bulunamamıştır.

Ermeni kaynaklarına göre Guti veya Goti denilen diğer bir kavim, 4. yüzyılda Tuna nehri ile Karadeniz'in kuzeyinden Polonya ve İskandinavya'ya kadar yayılan bir topluluk iken, Hunların günümüz Rusya ve Doğu Avrupa'sına gelmesiyle, Hunlara yenilerek önceleri Trakya'ya, oradan İtalya ve İspanya'ya göç etmişlerdir. Ermeni tarihinin ifade ettiği Gotiler, Avrupalı Gotlar olup, ilk kez ifade edilmiş bir bilgidir.

Kürtlerin Kart-Kardu Kökenli Oldukları Tezi

Kürtlerin kökenlerinin bağlandığı diğer bir topluluk da Kardu, başka bir adlandırmaya göre Kartlardır. M.Ö.

---

¹⁶ Xemgin, a.g. k., s. 37.

2000 yılındaki Sümer tabletlerinde Kardaka adlı bir bölgeden bahsedilmiştir. Bundan 1000 yıl sonra Tiglath Pileser Kurtie adlı bir halkla, Hazo dağı yakınlarında savaşmıştır. Bu mevcut kayda rağmen, M.Ö. 5. yüzyıla gelindiğindeyse bire bir aynı bölgenin tarihini yazan Herodot tarihinde Kardu veya Kardaka adına rastlanılmamıştır¹⁷. Daha sonra Yunanlı Xenophon (Ksenefon) 'Anabasisi/Onbinler' adlı kitabında¹⁸ M.Ö. 401 yıllarında Doğu Anadolu'da dağlık bir bölgeden geçen Yunanlıların karşılaştıkları Karduk adlı bir topluluktan bahseder. Bu kayıtlarda Kardukların muhtar bir topluluk, yani küçük bir topluluk olduğu belirtilmiştir.¹⁹ Ermeni ve Arap kaynaklarında da Kardu olarak zikredilen alan sınırlı ve dar bir bölge olarak tarif edilmiştir²⁰. Kardaka ve Kard adlarından sonra Romalılar zamanında Gordyana adına rastlamaktayız. Romalı elçi Appius Claudius Ermenistan'a gelince burada gizlice kendine yandaş aramış ve Gordyana Kralı Zarbienos'la ittifak kurmuştur ²¹.

Kardu kelimesi, Akad-Asur dilinde kuvvetli, kahraman anlamına olup, Asur kaynaklarında Kardu ülkesi, Van bölgesinin güneydoğusu olarak gösterilmiştir. M. Salih San, Kardukların, Asurlardan kopan bir kol olma ihtimali üzerinde durarak, coğrafi

---

¹⁷ Minorsky V., Kürtler ve Kürdistan , İstanbul , 2004 , s. 41.

¹⁸ Arvasi ,a.g.k., s. 4.

¹⁹ Fani a.g.k., s.25.

²⁰ Minorsky a.g.k., s.43.

²¹ Grousset R., Başlangıcından 107' e Kadar Ermeni Tarihi, (Çev:Sosi Dolanoğlu), İstanbul , 2005 , s. 91.

açından Asurlar ile Kardukların yaşam alanlarının paralellik gösterdiğini ifade etmektedir²².

Kesenefonun belirttiğine göre Karduklar, ne Kral Artakserkses'in ne de Ermenistan'ın egemenliğini tanımıştır. Aramiler, Karduene bölgesine Beth Kardu, bugünkü Ceziretül Ömer kentine de Kardu Gazartası adını vermişlerdir. Ermeniler Kordkh, Araplarsa Bakarda adını kullanmışlardır²³. Bu eyaletin üç önemli kenti olan Sarehükme, Sataka ve Panika şehirlerinin bugünkü Dicle üzerinde olduğu genel bir görüş olarak kabul edilmişken, Strabon'a göre Karduene dağları Diyarbakır ve Muş arasında uzanmaktadır²⁴.

(Karduların toprakları)

²² San M. S., Doğu Anadolu ve Muşun İzahlı Kronolojik Tarihi, Ankara ,1966, s.26.

²³ Minorsky a.g.k., s.42.

²⁴ Nikitin a.g.k., s.26.

Ksenefonun 'Onbinler' adlı eserinde Kardoukhoi yani Karduklarla ilgili bir milletten bahsetmesi ve bunların dağlık bölgede yaşayan savaşçı bir topluluk olduğu fikri bazılarını acaba Karduklar ile Kürtler arasında bir bağ olabilir mi fikrine itmiştir? Bölgede yaşayanlardan "Doğu Anadolu Gerçeği" kitabının yazarı S. Ahmet Arsavi, "Karduk- Kürt ilişkisinin dilbilimsel nedenlerle reddi yapılmış ve Kürtler ile Kardukların hiçbir yönden alakalarının olmadıkları kesinleşmiştir" demektedir²⁵.

Minorsky, Karduk adını bize ilk aktaran Yunanlıların bu adı büyük olasılıkla Ermenilerden öğrendiklerini ifade ederek, Ermenileri oluşturan Khaldilerle Karduk adının da benzeştiğini belirtmiştir²⁶. Minorsky bu adın doğru okunup okunmadığı yönünde kuvvetli şüphelerin olduğunu da ifade etmiş ve Karduk şeklinde okunan adın yanıltıcı olabileceğini de ifade etmiştir²⁷. Doğal olarak bu durum Kürtlere bir ata bulma gayreti içerisinde olan grupların, bilerek mevcut kavim adını Kürt kelimesine benzeştirmek için kasten yanlış okuma yaptıklarını düşündürmektedir.

Lehmann-Haupt'a göre, Kardukalar M.Ö. 5. yüzyıl sonunda Doğu Dicle (Botan suyu) ve Batı Dicle'nin birleştiği topraklarda yaşamışlardır. T. Nöldeke ve R. Hartman'ın ise, Kürtlerin yakın zamanlarda Pers (İran'ın Doğusu) ülkesinden gelerek buraya yerleştiklerini ve

---

²⁵ Arvasi a.g.k., s.17.

²⁶ Minorsky, a.g.k., s.43.

²⁷ Minorsky, a.g.k., s.43.

Karduklarla Kürtlerin bir ilişkisinin olmadığını ifade etmiştir²⁸.

Aslında Karda adı Musul'un Ninova bölgesinde bir kasabanın adıdır. Dolayısıyla Karda, bir topluluk ve millet adından ziyade bir şehir adıdır. Tarihi vesikalarda Kürtlerin yaşadığı coğrafya sayılırken Karda bölgesinin zikredilmemesi de, Karda ve Kürt adı arasında bir ilişkinin olmadığını ortaya koymaktadır. Bilinen Kardü bölgesi Asurların başkenti Ninova bölgesinin içerisinde. Bu yer Asur devletinin merkezini oluşturmaktadır. *Uzun Asur Tarihi'*nde Kürt, Kürdistan, Gurmanc, Zaza, Guran, Soran kelimelerine rastlanmadığı gibi, günümüzde Kürt aşiretleri içerisinde sayılan hiçbir aşiret adına da rastlanılmamaktadır. Asurlular, Ninova'yı başkent yaptıklarında, hemen kuzey komşuları Doğu Anadolu'da Ermenilerdir. Ermeni kayıtlarında da Kardü ve Kürt ilişkisini ortaya koyacak bir bilgi yoktur²⁹.

Nikitin konuya şu şekilde devam etmektedir: "Görülüyor ki şimdiye kadar kabul edilen yorumlardan vazgeçmek gerekmektedir. Şurası apaçık ortadadır ki problemin çözümü, bir yandan Kürtlerin öte yandan Jafetik kavimlerin yaşamındaki kültürel ve etnografik olguların tümünü doğru bir yaklaşımla incelemeye bağlıdır. Yoksa coğrafi deyimlerdeki rastlantısal bir ses uyumuna dayanabilen, az çok zekice yapılmış bir karşılaştırma hiçbir şekilde çözümü vermez. Bu nedenle

---

²⁸ Arvasi, a.g.k., s.17.

²⁹ Kırzioğlu F., Kürtlerin Türklüğü, İstanbul, 1995, s.50.

Kardularla Kürtler arasında bir bağ kurmaya gerek görmüyoruz.”³⁰

Nikitin’in dediği gibi, sadece bir ses benzerliği hariç, hiçbir unsuru Kürt ve Gurmanclarla aynı olamayan bir topluluğu, sırf ata bulma gayreti ile Kürtlere yamamak bilim dışı bir gayrettir.

Paris Üniversitesi’nden Dr. Messeud Fany ise *La Nation Kurde et Son évolution Sociale* eserinde, “Kürt unsurunun varlığının Doğu (Batı Pers)’dan Batı İran’a doğru olmakla birlikte, Kürtlerin merkezi bölgeye gelmeden önce değişik asıldan bir ırkın bölgede var olduğunu ve bilahare, İran’da bulunan Kardularla daha sonraki asırlarda birleşmiş olabileceğini inkâr eden bir delil yoktur” şeklinde görüş bildirmiştir³¹. Bu tespit Kürtlerin Asya’dan gelerek, sonradan burada yaşayan Karduların bölgelerine yerleştiklerini ve bir kaynaşmanın vuku bulmuş olabileceğini ifade etmektedir.

Kardu-Kürt savı, tarihle desteklenmeyen ve sadece etimolojik bir unsura dayandırılarak ortaya atılmışken, Hartmann, Nöldke ve Weissbach gibi bilim adamları tarafından kurulmaya çalışılan bu etimolojik ilişkinin de yanlış olduğu ispatlanmıştır³². Bugün bile Karduların menşeleri hakkında araştırmalardan net bir sonuca ulaşılammıştır.

---

³⁰ Nikitin, a.g.k., s.27.

³¹ Fani, *La Nation Kurde et Son évolution Sociale*, Paris-Türk. Çev.Azmi Süslü, Paris, 1933, s.26.

³² Minorsky, a.g.k., s.42.

Kardu-Kürt ilişkisinin olamayacağı bilimsel verilerle ispatlanırken, Kardularla ilgili değişik görüşler de ortaya atılmıştır. Bu tezlerden biri de Kardu-Gürcü ilişkisidir.

Kartiler, Gürcülerin bilinen ilk atalarıdır. Gürcüler ile Ermeniler (Soehler), Raniyenler, Movakanienler, Herler, Lekler, Megreler ve Kafkaslılar hep birlikte Targomas (Togarma) adlı bir soydan gelmişlerdir. Togarma ise, Nuh oğlu Yasef oğlu Avyavan (Yavan) oğlu Tarşış'ın oğludur. Bu kişi insanların dünyaya yayıldıkları zamanda Ararat (Urartu ülkesi) ve Masis (Ağrı) dağları arasında yerleşmiş ve 600 yıl yaşayarak buralarını memleketi yapmıştır. Togarma'nın hüküm sürdüğü yerleri; Gilan denizi (Hazar denizinin güneydoğusu), batıda Karadeniz, güneyden Cudi (Oret) dağı ile kuzeyde Kafkas dağı teşkil etmektedir. Bu sınır, Kartlos zamanında Çoruh nehri civarına kadar uzanmıştır³³.

W.E.D. Allen de, '*Gürcü Kavminin Tarihi*' adlı eserinde, kutsal kitaptaki Nuh'un oğlu Yasef'in oğlu Togarman'ın soyundan gelen ve efsaneye göre Gürcü kavmine adlarını veren Kartlos, Mtzkheos ve Uplos isimlerini göstermekte ve Kartli adının tarihte Gürcistan'ın bir eyaleti olduğunu ifade etmektedir³⁴.

Nikitin'e göre Kardu adı, Gürcistan-İberya'da oturan halkın yerli adı olan Kartueli ile ilişkilidir. Asya'nın Büyük İskender tarafından fethinden sonra, Nusaybin'in

---

³³ Brosset M.F., *Gürcistan Tarihi*, (Çev: Hrand D. Andreasyan), Notlar ve Yayına Hazırlayan: Erdoğan Merçil, Ankara, 2003, s.2.

³⁴ Nikitin, a.g.k., s.24,25.

de dahil olduğu bir kısım topraklar Mygdon kökenli Makedonlar tarafından iskân edilmiş, bu yeni nüfus hareketleri Kardukları etkileyerek, onların bir kısmının kuzeye doğru göçmelerine neden olmuştur. Bazı Karduklar ise eski yerlerinde kalmışlardır. Ortadoğu uzmanlarından C.F. Lehmann-Haupt ise bu tezi desteklemek için; *“Demek ki Karduk-Kartueller Kahaldların (Urartu) güney komşuları, Gürcü kavminin öbür temel kurucu unsuru olan Mosklar ise Kahaldların kuzey komşularıdır”*³⁵ şeklinde ifadelere yer vermiştir.

C. F. Lehmann-Haupt, Kardukların Kürtlerin değil Gürcülerin atası olduğunu ortaya koymuştur. Lehmann-Haupt, İberler adını taşıyan bu Kartvelilerin önceleri bugünkü Gürcistan’ın daha güneyinde yaşarlarken, istilalar nedeniyle biraz kuzeye çıktıklarını ve burada bulunan Mosklarla kaynaştıklarını ifade etmiştir. Nöldeke ile Hartmann’ın kanıtladıkları gibi Kardoukhoi çoğul olarak Ermenice “Kardı-kh”nin karşılığıdır. Kardu da Gürcistan-İberya’da oturan halkın yerli adı olan “Kartueli” (Katveli) ile yakın bir uyum halindedir. Korduene, Gordyaioi gibi güney topraklarını ve halkını gösteren adlar da aynı kökü taşırlar. Vaktiyle Kardukların yurdu olan topraklar Gürcülerin kaya içerisine oyulmuş barmakları ile büyük bir benzerlik gösteren mağara evlerle doludur. Bu evler Ermeni öncesi (Khald) kaya içi yapılarından köklü şekilde ayrılır³⁶.

---

³⁵ Nikitin, a.g.k., s.25.

³⁶ Arvasi, a.g.k., s.19.

Kartdu-Gürcü ilişkisini ispata yönelik diğer bir veri de Bizans kaynaklarıdır. 985 yılındaki Bizans kaynaklarında bugünkü Tiflis civarına Kartli denmektedir. Bizans kaynaklarındaki Kart adının bu zamandan çok önce de kullanıldığını görmekteyiz³⁷.

Ermeni kaynaklarına göre 1064 yılında Alparslan'ın askerleri Gürcistan'a girmiş ve Gürcü ordusunu mağlup etmiştir. Gürcü Kralı 4. Pakrat kaçarak Kartliya'ya sığınmıştır. Ermeni tarihinin belirttiği Kartliya Gürcistan'ın kuzeyindedir³⁸.

Khaldlar'ın yani Karduk'ların dilleri ise Hint Avrupa dili olmayıp, Kartveli dil grubu ile bazı benzerlikler arz etmektedir. Ayrıca Nikitin, Khald ve Karduk dillerinin Kürtçeyle benzeşmediğini de ortaya koymuştur³⁹.

Kardukluların Gürcülerle akraba olması tezinin ağırlık kazanması nedeniyle birtakım bilim çevreleri, Gürcülerle Kürtler arasında bir bağ kurmak istemişlerse de; dil, kültürel farklar ve inanç unsurlarının tezatlığı ve bilimsel tetkikler bu iddianın yanlışlığını ortaya koymuştur. Karduk ve günümüz Gürcüleri arasında bir yakınlık söz konusu olsa dahi Kürtler ve Gürcüler arasında doğrudan bir ilişkiden söz edilememektedir.

Kardukların kökenleriyle ilgili diğer bir tez de Türk (Turan)- Karduk ilişkisidir. Bu tezin savunucularına göre, Sümer eşik taşında geçen "Kar-da-ka-lar" ile Ksenefon'un kaydettiği Karduklar aynı değildir. Keza

---

³⁷ Honigman N. E., Bizans Devletinin Doğu Sınırı, (Çev:Fikret Işıltan), İstanbul ,1970 , s.157.

³⁸ Grousset, a.g.k., s.596.

³⁹ Nikitin, a.g.k., s.28.

bunların “İskit/Saka’lardan sonra Anadolu’da görünmeleri ve bu tarihten sonra eski kaynakların onlardan bahsetmesi, Karduların Saka soyundan geldiklerini yahut onlarla beraber doğudan gelip küçük Asya’nın dağlık bölgesine yerleştiklerini göstermektedir. Kırzioğlu, Karduk ülkesinin bu yiğit ahalisinin M.Ö. 626’da Sakaların büyük hükümdarı Moduva (Afrasyap-Alper Tonga)’nın bütün devlet erkânıyla birlikte Urmiye gölü yanında Medler tarafından öldürülmesini müteakip, başsız kaldıklarını ve bu dağlık bölgeye gelerek tutunmaya çalıştıklarını anlatmaktadır. Ksenefon’un Karduk ülkesini anlattığı bölümler konumuz açısından ilginçtir, buna göre; “...Bunlar dağlarda otururlar, çok harpçi insanlardır, bunlar büyük (İran) hükümdarına bağlı değillerdir. Rivayete göre bir defasında yüz yirmi bin kişilik büyük Kral (İran) ordusu bu memleketi sarmış, memleket arazisinin müsait olmayışı nedeniyle bir teki bile geriye dönememiş, imha edilmiştir”⁴⁰.

Görüldüğü üzere Karduklularla İranlılar birbirlerine düşman iki topluluktur. Bu düşmanlık Saka/İskit mücadelesinde, Saka hükümdarı Afrasyab’ın İranlılar tarafından haince öldürülmesinden kaynaklanmış olması kuvvetle muhtemeldir. Bu nedenle Karluklular (Karduklular) İrani güçleri sürekli imha etmeye çalışmışlardır.

Aynı kaynağın verdiği diğer bir bilgiye göre Karlukların yaylarının uzunluklarıdır: “Karluk’ların yaylarının uzunlukları aşağı yukarı üç kol uzunluğundadır. Hele ok atmada çok mahirdirler, her ok atışlarında sol ayakları

---

⁴⁰ Kırzioğlu, a.g.k., s.57.

ile basarak kirişi ta yayın sonuna kadar çekerlerdi. Attıkları oklar ki kol uzunluğunda idi. Bunlar kalkan ve zırhları delip geçebiliyorlardı. Helenler bu okları ele geçirince onlara sırım takıyorlar ve cirit olarak kullanıyorlardı. Onların bu silahları bir dağ harbinde taarruz veya ricat için uygundur.”

“Karluklular her ok atışta sol ayakları ile basarak kirişi ta yayın sonuna çekerlerdi” şeklinde geçen kısım ise hayli ilginçtir. Biz biliyoruz ki, yayı sol ayakla gererek atma âdeti bugüne kadar sadece İskitlerde görülmüştür. Karadeniz kuzeyindeki İskitlerden kalma M.Ö. 4. asra ait bir gümüş tabak üzerinde, süvari bir askerin üzerinde kemerli çekmen (ceket), gövdeye sıkıca gelen uzun pantolonla, uzun saçlı erkeklerden birinin sol ayağının yardımı ile yayı kurduğu resmedilmiştir⁴¹.

Akad-Asurcada geçen Kardü sözcüğü “kuvvetli” manasına gelmektedir. Yine biliyoruz ki Türk ırkının sembolü olan “Kurd” kelimesinin anlamı da “kuvvetli, kahraman ve yön gösteren” anlamındadır.

Erzincan Tarihi adlı eserde Doğu Anadolu’da Turan kökenli olup, savaşçılıkları ile ün yapmış, Asurcada “Kadro” ve “Gored” olarak adlandırılan bir kavmin varlığı anlatılmaktadır⁴².

Karduk meselesinde dikkat edilmesi gereken diğer bir konu da bu kelimenin etimolojik yönüdür. Etnik bir terim olan bu sözcüğün asıl şekli “kard + u” değil “kord + u”dur. Keza Kırzioğlu ve Ksenefon da Süryanilerin atası olan Asurluların “o” sesini “a” olarak telaffuz

---

⁴¹ Kırzioğlu, a.g.k., s.57.

⁴² San M. A.g.k., s.12

ettiklerini belirtmektedir. Bu nedenle gerçek haliyle Korduk yerine Asurluların Karduk şeklinde telaffuzda buldukları görülmektedir⁴³.

Asur kaynaklarında Kardukların yaşam alanları olarak Van gölünün güneyi tarif edilmiştir. Dr. Friç; Asur tabletlerinde Van bölgesinde Luhurdu adında bir kavimden bahsedildiğini, bu tabletlerde adı geçen Luhurduların Türk kökenli ve Asurları sıkıştırarak kadar güçlü olduklarını ifade etmiştir⁴⁴. Kanaatimce Friç'in bahsettiği Turan kökenli Lohurdular Keşmir bölgesinde yaşayan ve o bölgeye adını veren Lahor halkıyla aynı kökten gelmektedir. Konuya Karduk-Türk ilişkisi içerisinde bakan kesimlerce dikkat edilmesi gereken bir husustur. Yine İranlılar içerisinde Kardigan adıyla bilinen insanlar vardır ve bunlar ırken İranlılardır. Hatta 627 yılında İstanbul'u almaya çalışan komutan Kardigan adında bir İranlı bulunmaktadır⁴⁵. Bu durumda bize Kardukların İranlı olabileceği ya da sonradan İranleşmiş bir kavim olabileceği ihtimalini de düşündürmektedir.

605 tarihinde (tahmini olarak) Sasani hükümdarı 2. Hüsrev zamanında (590-628) yukarı Mezopotamya'da Musul ve Tekrit havalisinde yerleştiği Monofizist Bizanslı harp esirleri 8. ve 9. yy'da inançlarını yayarak bu havalide ekseriyeti kazanmaya başlamış ve Nasturileri de kendi mezheplerine dahil etmişlerdir. Bunun neticesi

---

⁴³ Kırzioğlu, a.g.k., s.56.

⁴⁴ www.bgst.org/keab/aa, 22.05.2007, Akpınar A., "Bir Sahtkarlık Hikayesi Yada Kürtlerin Asimile Edilmelerine İk Adım".

⁴⁵ Farac A., Abal Farac Tarihi, (çev. Ernest A. Wallis Budge), Ankara 1999, s.170.

olarak da Tur Abdin bölgesi bunların merkezi haline gelmiş ve burada birçok manastır inşa olmuştur. Bunlardan en meşhur ikisi Kartmin veya Deyr al-Umr ile Mardin'in bir saat doğusundaki Deyr Zaferandır⁴⁶. Yunanlıların yerleştirildiği bölgedeki manastıra Yunanlılarca Kartmin adının verilmesi, bu kelimenin Yunan halkı içerisinde de var olduğunu göstermektedir. Dolayısıyla Karduların gerçek kökenlerini bulmak oldukça zor bir iş gibi görünmektedir.

Sonuç olarak, tarihte Kardü veya Karduk şeklinde adı geçenler, aslen Ön Asyalı olmayıp M.Ö. dönemlerde Asya'dan Ortadoğu'ya göç eden bir topluluktur. Kardukların yaşam alanlarında, daha önce hem Gürcü hem de Turani toplumlara rastlanmıştır. Gürcüler ve Türklerin, Yasef adlı aynı ortak atadan gelmeleri de Türk ve Gürcü ırklarını ve onların kalıntılarının birbirilerine benzemeleri sonucunu ortaya çıkarmaktadır. Fakat Kardü/Kardukların İran, Arap ve Asurlularla bağlarının olmadığı aşikârdır.

Jafetidologların Tezi

Kardukların Gürcü olabileceği tezinin yanı sıra doğrudan Kürtlerin, Gürcü asıllı oldukları tezi N.J. Marr ve Jafetik okulu tarafından ortaya atılmıştır⁴⁷. Aslında bu tez dolaylı olarak Karduk meselesinden hareketle ileri sürülmüştür. Buna göre Kürtler, Gürcülerle bir olup sonradan ayrılmışlardır. Jafetidologlara göre Kürtler

---

⁴⁶ Göyünç N., 16. yüzyılda Mardin Sancağı, Ankara, 1991, s. 9.

⁴⁷ Seferoğlu, a.g.k., s.5.

başta Jafetik (Turanî-Yasefik) bir dil konuşurlarken sonradan İranlıların etkisi ile dillerinde değişim yaşamışlardır.

Karduk başlığında da ifade edildiği gibi Gürcüler Turanî bir kavimdir. Diğer yandan Gürcü halkının, İşlam'ın ilk yıllarında artarda devam eden Arap akınları neticesinde kendi topraklarını korumak için Karadeniz'in kuzeyinden kendi nüfusları kadar Kıpçak Türkünü ölkelerine getirerek, onları da bölgeye yerleştirdikleri N. J. Marr tarafından unutulmuştur.

N.J. Marr'ın ortaya attığı bu teze göre Kürtler başlangıçta Kartveli grubuna ait bir dil konuşuyorlardı. Marr'a göre Kürtçe Jafetik haliyle, Gürcü ve Khald diline akrabadır. Marr'ın tezi birkaç dil öğesini tahlilden öteye geçmemiş ve ciddiye alınmamıştır. Nikitin, bu tezin tarihi ve coğrafik temelden yoksun olduğunu ifade etmektedir⁴⁸. Gürcü halkı ve dili ile Kürtçe arasında var olan birkaç kelimelik benzerlikler ise doğal olarak Gürcülerdeki Türk etkilerinden kaynaklanmaktadır. Kürtçede toplam 20 Gürcüce kelime olup, bu kelimelerin bazıları Türkçeden Gürcü diline geçmiş, bazıları da Türkçede kullanılmaktadır.

Kürtlerin Hurri ve Mitanni Kökenli Oldukları Tezi

Ord. Prof. şemsettin Günaltay'ın '*Yakın şark II*' adlı kitabında "Hurri"nin mağara anlamına geldiği, Urfa bölgesinde ve Nemrut dağında bulunan pek çok

---

⁴⁸ Nikitin, a.g.k, s.39.

mağaranın bu adla anıldığı ifade edilmektedir. Hurrilerin asıl yurtları Fırat, Balih ve Habur ırmaklarının suladığı alan ile Naharina (Oront-Asi nehir)-Fırat arasındaki kısımdır.

Krallık olarak Hurrilerin meydana çıktığı bölge, Toros-Habur-Fırat arasındaki Osrhoen denilen alan olup, merkezleri Khurri'dir. Sonraları buraya Edessa denilmiştir. Arap kaynaklarında "Raha" olarak geçen bu yerin, günümüzün Urfa'sı olduğu anlaşılmaktadır. Hurrice, Van gölünden kuzey Mezopotamya'ya kadar uzanan dağlık bölgede ve Hatti İmparatorluğu'nun doğu kısımlarında konuşulmuştur. Hurri kültürü Fırat ve Van'dan Kızılırmak ve Akdeniz'e kadar uzayan ve bu havzalarla sınırlanan alana yayılmıştır. Hurrilerin bu bölgede varlık gösterdiği tarih M.Ö. 2850-300 dönemleridir⁴⁹. Fakat Hurrilerin bölgede hüküm sürdükleri zamanla ilgili farklı onlarca tarih sıralanmıştır. Dolayısıyla Hurrilerin varlık gösterdiği zaman dilimi konusunda çelişkili veriler vardır.

---

⁴⁹ San, a.g.k., s.92.

(M.Ö. 15. yüzyıldan 10. yüzyıla kadar Ermeni ve Mitanni toprakları)

M. Salih San'a göre, ilk dönemlerde bu halktan bir bölümü kuzeyde Kars-Erzurum, bir kısmı ise güneyde Erbil üzerinden Anadolu'ya yayılmış; Kars ve Erzurum üzerinden gelenler Kızılırmak boylarına, Erbil üzerinden gelenler de Dicle ve Fırat arasındaki bölgelere yerleşmişlerdir. Yukarı koldan gelip Anadolu'ya yerleşenlere Hattiler, Fırat-Habur arasındakilere Hurriler denilmiştir. Salih San, "Hurriler, brakisefal kitlelerden ayrılmış oldukları tarih açısından kesinleşmiştir ve Hurrilerin lisanları Asya kökenlidir" demektedir⁵⁰.

Ethem Xemgin *Kürdistan Tarihi* adlı kitabında, M.Ö. 5000-1250 arasındaki zaman diliminde varlıklarına rastlanan Hurrilerin İndo-Avrupalı olduklarını, Hurriler ile Hindistan halkı arasında akrabalık bulunduğunu, Hurrilere ait kral adlarının da Hint diline yakın olduğunu ifade etmiştir.⁵¹ Xemgin, bu ifadesinin hemen üç paragraf altında Hurrilerin Kafkas ırkından geldiğini,

⁵⁰ San, a.g.k, s.92,93.

⁵¹ Xemgin, a.g.k, s.66.

Gutileri oluşturan Kafkas aşiretleri ile akraba olduğunu, daha önce Azerbaycan'da yaşarken Malatya-Elazığ hattından Suriye'ye kadar uzanan alanda hüküm sürdüklerini belirtmiştir⁵². Hurrileri aynı sayfada hem Hint hem de Kafkas ırkından göstererek, tarih bilinciliği açısından çok kötü bir örnek teşkil etmiştir.

Siyasal Kürtçü yazarlardan M. Işık (Tori), ise Hurrilerin M.Ö. 3 binlerde Mezopotamya'ya yayıldığını, Suriye, Çukurova ve Amik (Hatay) bölgesinde devlet kurduklarını, Babil'de kurulan Kardue ne devletinin de, Hurri neslinden gelen aşiretlerce oluşturulduğunu belirtmektedir. Tori'ye göre bu devletlerin ortak özellikleri ise şehir ve bölge devletleri şeklinde örgütlenmiş olmalarıdır. Bu devletlerin en önemlileri ise Arrafa, Nuzi, Amur, Kargameş, Urkiş, Taite, Amedanu, Hanigalbat, Pulurumzi, Alzi ve İşuva'dır⁵³. Devlet, kral tarafından yönetilmekle birlikte Şahin Mati, Sukallu ve Halzuhl adında bakanların kendisine yardımcı olduğunu ifade etmiştir⁵⁴.

Tüm tarih ve coğrafya eserlerinde Kürtlerin dağda yaşayan ve diğer kısmının ise göçebelere dönüşen topluluklar olduğu vurgulanırken, Tori eserinde Kürtlerin atası olduğunu söylediği Hurrileri şehir toplumu olarak anlatmıştır. Genelde köylerde yaşarken şehirlere yerleşen topluluklara rastlanırken, şehir hayatından köy ve göçebe hayata geçen topluluklara

---

⁵² Xemgin, a.g.k., s.66.

⁵³ Işık M. K. (Tori), Tarihselden Güncele Kürt Gerçeği, İstanbul, 2000, s.11.

⁵⁴ Işık, a.g.k., s.12.

daha önce hiç rastlanmamıştır. Biz biliyoruz ki Araplar Kürtleri Ekrad olarak isimlendirmiştir. Türkçede buna “Koçer/Göçer” denmektedir. Bu isimlendirmenin temel nedeni de köylü ya da göçebe yaşayıp hayvancılık yapmalarındandır.

Xemgin’e göre Hurriler, Azerbaycan’dan İç Anadolu’ya ve oradan Hemadan’a kadar olan bölgede yaşamakta olup, M.Ö. 5000 yıl öncesine ait Malatya’da bulunan bazı belgeler ile Gaziantep ve Haran’daki bazı tarihi kalıntılar Hurrilere aittir. Xemgin, aslen Mezopotamyalı olamayan Hurrilerin sonradan, yine Kürt olan Subbarilerden Mezopotamya’yı aldıklarını, ifade etse de⁵⁵ diğer bir siyasal Kürtçü yazar Kemal Burkay, Subarilerin Hurrilerle aynı halk olduklarını veya Sami (Arap-Yahudi) halkı ile Asur (Süryani) halkının birleşmesinden Subarilerin oluştuğunu ve Hurrilerin böylece var olduklarını belirtmiştir⁵⁶. Bu konuda da Kürt tarihi yazarın iki yazarın birbirleri ile çelişkiye düştükleri görülmektedir.

M.Ö. 1352 yılına gelindiğinde, Hurri Kralı Tusratta kendisini Hurri halkı reisi ve Mitanni devletinin kralı ilan etmiş, Hurri devlet adı Mitanni şeklini almıştır⁵⁷. Hurriler, Teşup, Hebat, Sauska Kumarbi adında Tanrılara inanmakta olup, onlardan kalan kabartmalarda, bu halkın ahiret inancını tasvir ettikleri ortaya çıkmıştır. Hurrilerin Tanrısı ya da kutsal

---

⁵⁵ Xemgin, a.g.k., s.65.

⁵⁶ Burkay K., Kürtler ve Kürdistan, İstanbul, 1992, s.60.

⁵⁷ Xemgin, a.g.k., s.71.

saydıkları Kral Kumarbi ile Yunanlıların Zeus'u aynı şekilde tasvir edilmiş ve resimlendirilmiştir⁵⁸. Hurrilerin dini inançları, bu halkın Yunanlılarla da bir bağlarının olabileceğini bize düşündürmektedir.

Tori, Hurrilerin neden, hangi çağda ve nasıl yıkıldıklarını anlatmamıştır. Yıkılan Hurri devletinin devamından aynı kökten Nahri, Mannai ve Urartu devletinin meydana geldiğini ve şehir devletleri şeklinde örgütlendiklerini ifade etmiştir⁵⁹. Kemal Burkay, Urartu dili ile Hurri dilinin akraba olduğunu söyleyerek Hurri ve Urartu akrabalığını tahsis etmeye çalışmıştır⁶⁰.

Hurrilerin bilinen kral adları şunlardır; 1-Kumarbi 2-Tusratta 3-Tişari 4-Parattarna 5-I.Sautarna 6-Baratarna 7-Kibitesup 8-İthitesup 9-Hişmi Tesup 10-Şilvetesup 11-II. Aratatama 12- 2.Sautarna 13- 2. Aratatama 14-Tusratta 15-Mativaza 16-Vassata'dır ⁶¹.

Antik tarih üzerine araştırmalar yapmış yazarlardan Hilmi Göktürk, Mitannilerin ilk dönemlerde Orta Asya'da yaşarken, sonraları Ön Asya'ya geçtiklerini iddia etmektedir. Kendi alanında büyük bir otorite olan merhum Zeki Velidi Togan, bugün bile Özbekler içerisinde "Mitanni" adında büyük bir boyun olduğunu, Özbek kökenli Mitannilerin, Ön Asya'da yaşamış olan Mitanniler ile aynı kökten geldiklerini belirtmiştir.

---

⁵⁸ Xemgin, a.g.k., s.77.

⁵⁹ Işık, a.g.k., s.14.

⁶⁰ Burkay, a.g.k., s.63.

⁶¹ Xemgin, a.g.k., s.79.

Kırzioğlu ise bu grupları Gogarlı ve Turanî Türkler olarak zikretmektedir.

Mitannilerle ilişkilendirilen bir diğer halk da yine Gürcülerdir. Bu iddiaya göre Mitannilerle Gürcüler akraba olmasa bile birbirleri ile ilişki içerisinde olan halklardır. Hz. İsa'nın Yahudilerce çarmıha gerilmesinden sonraki dönemde havariden Andre, Mingreli topraklarına gelerek burada Hıristiyanlığı yaymıştır. Andre daha sonra Gürcü topraklarına gelerek buradaki putperestlere yeni dini anlatmıştır. Rivayetlere göre, Havari Andre bu ülkede ölen bir çocuğu yeniden diriltmiş ve bunu duyan herkes onun olduğu yere toplanmıştır. Gelen gruplardan bir tanesi de Meshelerdir, bunlara aynı zamanda Muskiler de denir. Bu dönem Gürcülerin Hıristiyanlığı kabul ettikleri dönemdir. W.E.D. Allen, kitabının 17-18. sayfalarında bu topluluğun M.Ö. 12. yüzyıldan önce Mitanni ve Frigler ile ortak bir tarihi olduğunu ve aslen kuzey batıdan geldiklerini iddia etmektedir⁶².

Gürcü tarihinin verilerine göre ise Hurriler Asyatik bir topluluktur. Bu topluluklar hakkında söylenebilecek en kesin sonuç, Hurri ve Mitannilerin ne Hint-Avrupalı ne de Sami gruptan olduğudur. Hurri dili ile ondan sonraki Urartu dilleri arasında da bir benzerlik vardır. Aynı kökten gelip akraba olan Hurri Krallığı Diyarbakır, Mitanni Krallığı ise Osroeneye (antik çağda Edesa, yani Urfa) ve Nusaybin (Nisibis) de kurulmuştur.

---

⁶² Brosset, a.g.k., s .37,40.

Fakat Anadolu'da ortaya çıkarılan Hitit taş yazıtlarında geçen ifadelerle göre, Hurri ve Mitanni gruplarının içerisinde daha sonradan Hint-İran aristokratik gruplarından toplulukların yerleştiğine şahit olmaktadır. Hurri ve Mitanniler gibi ana kütlesi Asyatik kökenli olan Hitit toplumuna da sonradan İran kaynaklı ailelerin de karıştığını biliyoruz⁶³. Dolayısıyla Hurri ve Mitanniler hakkında net bir veri ortaya koymak adı geçen diğer toplumlardan daha zor görülmektedir.

Kürtlerin Med-İskit Kökenli Oldukları Tezi

Bu tez Minorsky'e aittir. Minorsky'nin tezinin çıkış noktasını, Kürt denilen toplulukların Med ve İskit çöküntüsünden sonra ortaya çıkmaları ve bugünkü Kürt coğrafyasının Med ve İskitlerce paylaşılmış olması oluşturmaktadır. Tarihi kayıtlara göre Medler, aynı zamanda Matia ve Mada adıyla da bilinmektedir.

Minorsky, *İslam Ansiklopedisi*'ne yazdığı Kürtler maddesinde, Kürtleri İrani bir kavim olarak nitelemekle birlikte, bunun ırki bir mülahazaya dayanmadığını, daha çok dil ve tarih değerlendirilmeleriyle varılan bir sonuç olduğunu belirtmiştir. Bu maddede daha çok farklı görüşlere, bölgenin tarihine, antropoloji, dil gibi konulara yer veren Minorsky 1938'de Brüksel'de toplanan Doğu Bilimciler Kongresi'nde Kürtlerin kökenini Med-İskitlere dayandırdığı tezini sunmuştur⁶⁴.

---

⁶³ Grousset, a.g.k., s.43.

⁶⁴ Nikitin, a.g.k., s.32.

Minorsky'ye göre Medler bölgeye gelmeden önce Urmiye gölü bölgesinde Hint-Avrupalı olmayan kavimler vardı. M.Ö. 714 yılında Medler Urmiye gölü çevresine gelerek burayı işgal etmişlerdir. Daha sonra doğudan Manalar aynı bölgeye göç etmiş ve akabinde Medler ve Manalar kaynaşmışlardır. Minorsky bu hadiselerden sonra İskitlerin de bölgeye gelmesiyle kaynaşmanın tamamlandığını ve İskitlerin İran kökenli olduklarını ifade etmiştir. Minorsky'ye göre birleşmede etkin unsur Medlerdir⁶⁵. Minorsky tezinde Türklüğü herkes tarafından bilinen ve birçok Türk destanında yerini alan Saka-İskit Türklerini İranileştirerek olayın başında yanılıya düşmüştür.

Genel görüş Medlerin Kuzey Asya'dan geldikleri yönündedir. Nikitin, Medlerin asıl yurtlarının bugünkü Azerbaycan olduğunu belirtmiştir⁶⁶. Medlerin dilleri tıpkı Partlar ve Saka-İskitler gibi Hint-Avrupa dil grubu içerisinde olmayıp Türkçenin de içerisinde olduğu bitişken dil grubundandır⁶⁷. M.Ö. 7-6. yüzyıllarda İran merkez olmak üzere güçlü bir devlet kurmuş, M.Ö. 550 civarında Persler tarafından ortadan kaldırılmış bir kavimdir.

Urfalı Meteos tarihinde; Türklerin, Trakilerin, Meyde-lilerin (Medler), Ermenilerin, Cappadokyalıların, Gürcülerin, Galatyalıların, Asyalıların, Misyalıların, İladhaların, Yunanlıların, Bizansların, Sarmaeyalilerin,

---

⁶⁵ Nikitin, a.g.k., s.35.

⁶⁶ Nikitin, a.g.k., s.34.

⁶⁷ Günaltay M. Ş., İran Tarihi, Ankara, 1948 ,s .10.

Slavların (Asklabhe), Bulgarların, Galleyelerin ve İspanyolların Yasef'in oğulları olarak aynı kökten geldiklerini ifade etmiştir⁶⁸. Süryani tarihindeki bu kayıt Medlerin Asyatik kökten olduğunu açıkça belirtmektedir.

Tori'ye göre Medler M.Ö. 7. yüzyılın 7. yılından sonra İran ortalarında 6 boyun birleşmesiyle kurulmuş ve daha sonraki yıllarda Mezopotamya'yı da ele geçirerek topraklarını genişletmiştir. Med Kralı Astiyag'ın torunu olan II. Kurus, dedesi Astaiyag'ı esir alınca Medler ortadan kalkmış ve II. Kurus tarafından Med devleti yerine Pers devletini kurulmuştur.

II. Kurus'un oğlu II. Kambisi'nin vefatından sonra yönetim tekrar Medyelilerin eline geçmiştir. Kral Daryus zamanında ise devletin resmi yönetimini Pers devlet anlayışı temelinde oluşturulduğundan Med devletine ait izler ortadan kaldırılmıştır⁶⁹. Key Aksar, Çitranskhma, Fravartis ve Astiyag bilinen Med kralları ve beyleri içerisinde⁷⁰. Tori, Medlerden sonra İran'da var olan Pers imparatorluğu'nun topraklarının Med, Elam ve Perslilerin yaşadığı Parsuwa ülkelerinden meydana geldiğini yazmıştır⁷¹. Birçok siyasal Kürtçü yazar hem Medleri hem de Elamları Kürtlerle ilişkilendirmeye çalışmaktadır ama Tori'nin tezi ise fikirdaşlarından ayrılarak, onları yalanlamaktadır.

---

⁶⁸ Urfalı Mateos, Urfalı Mateos Vekayi-Namesi ve Papaz Grigor'un Zeyli, (Çev: Hrant D. Andreasyan), C.1, Ankara, 2000, s.75.

⁶⁹ Işık, a.g.k., s.18.

⁷⁰ Işık, a.g.k., s.21.

⁷¹ Işık, a.g.k., s.22.

atalarının Medlerden geldiğini iddia etse de, Bruinessen, Medlerin Kürtlerin atası olarak kabul edilmesine karşı çıkmaktadır. Martin Van Bruinessen, *“Her ne kadar Kürt entelektüelleri, halklarının Medlerin soyundan geldiğini iddia etseler de, Medlerin siyasal hâkimiyetleri ile Kürtlerin ilk ortaya çıkışları arasındaki hatırı sayılır boşluğu aşan böylesi bir bağlantıya izin verecek yeterli kanıt yoktur”* demektedir.

Med İmparatorluğu'nun Asurlarla yaptığı savaşta, Med birlikleri arasında Babil Kralı ile birlikte Umman Manda adında bir reise daha rastlanılmıştır. Umman Manda adı Asurlular tarafından Kimmer ve İskit Türklerine verilen bir ad olup Manda sürüleri anlamına gelmektedir⁷⁴. Bu durum bize Med ordusunda Türk kökenli İskit ve Kimmer askerlerinin de olduğunu göstermektedir. Medlerin aynı zamanda Matai ve Mada adlarıyla da anılması, bazı bilim adamlarınca Medlerin de Turan kökenli olduğu iddiasını gündeme getirmiştir.

Değişik görüşler şeklinde ortaya çıkan bu tahminlerin hiçbiri bir meseleyi kesin olarak netleştirememektedir. Görüldüğü gibi aralarında birbirlerini yalanlayan görüş ayrılıkları mevcuttur. Eski tarihi kaynaklarda, mesela Asur kaynaklarında açıkça Umman Manda adı altında Kimmerler (Kimak Türkleri) ile İskitler kastedildiği halde, Manda adının Mada şeklinde bir değişime uğradığını kabul eden ve bunu da Med etnik terimi ile birleştirenler de olmuştur. Fakat Hilmi Göktürk bunun yanlış olduğunu, İskitler ile Kimmerlerin başka Medlerin başka olduğunu, bunların

---

⁷⁴ Nikitin, a.g.k., s.35.

ayrı ayrı isimler altında zikredilen topluluklar olduğunu ve Medleri Mezopotamya’da değil de Kafkaslarda yaşamış bir halk olarak beyan etmektedir.

Diğer yandan kendi alanında otorite olan M. Oppert ise Med etnik terimini, vatan ve ülke manasındaki Türkçe mada sözcüğüne bağlar ve Medlerin de Turanlı kavimlerden olduğunu ileri sürer. Med kral adlarının Aryanileşmiş Turani adlar olduklarını iddia eden M. Oppert’e göre, Heredot’un adını verdiği Med aşiretlerinden en az ikisi de Turani adlardır⁷⁵. Keza Fransız asıllı bilim adamı Lenorman’ın çalışmalarını ve bilgilerini esas alan Nyfalvy, Medlerin Turanlı olduğunu iddia eder. Günaltay da aynı esaslar üzerinde durmuş, yalnız Med devletinin hâkim unsurunu teşkil eden tabakanın Ön Turanlı olduğunu belirtmiştir.

Ermeni tarihçileri ise Medleri açık bir şekilde Perslerin ataları olarak göstermişlerdir⁷⁶. İranlı Sasanilerin başkenti Ktesiphon’dur. Bu şehrin asıl adı ise tarihte Madain olarak bilinmektedir. Önceden Med devletinin merkezi olan bu şehir sonradan Sasanilere başkentlik yapmıştır⁷⁷. Bu durum Med-İran ilişkisini de gündeme getirmiştir.

Med-Kürt ilişkisini açığa çıkarmak için dönemin olaylarını ve coğrafyasını da irdelemekte yarar var. Medlerin bir devlet olarak ilerleyişleri sırasında, Van bölgesinde sadece Ermenilerin varlığına şahit

---

⁷⁵ <http://www.radiozaza.de/Seyfi%20Cengiz/DERSIM%20VE%20ZAZA%20TARIHI.htm>

⁷⁶ Grousset, a.g.k., s.71.

⁷⁷ Grousset, a.g.k., s.166.

olmaktayız⁷⁸. Gürcü tarihinde ise şöyle denilmektedir: İskender M.Ö. 331 yılında Arbela'da (Erbil) Gaugamela ovasında yapılan bir meydan savaşında Pers Kralı I. Dareios'u mağlup etmiş, bunun üzerine kaçan Dareios'u (Dara) ve kumandalarını takip ederek kuzeye girmiş, Ermenistan'ı ve Aras vadisini takip etmiş buraları kendisine bağladıktan sonra Medyaya girmiştir⁷⁹. Quint Curcen'in bildirdiği bu nutuktan anlaşıldığına göre birincisi, Erbil Medya sınırları içerisinde değildir. İkincisi, Van ve Bitlis başta olmak üzere birçok Doğu Anadolu şehirlerini içine alan Ermenistan'dan geçerek, İran topraklarında Medya'ya girmiştir. Dolayısıyla İskender döneminde Erbil'in de dahil olduğu bugünkü Kuzey Irak ve Güneydoğu Anadolu ile Ermenistan olarak anlatılan Doğu Anadolu ve bugünkü Batı İran Medya toprakları içerisinde değildir. Dolayısıyla bugün Gurmanc, Zaza ve Kürtlerin ikamet ettiği hiçbir alan bu Medya tasnifi içerisinde girmemektedir. Bu unsurların İranlı Medlere bağlanması da mantık dahilinde değildir.

Minorsky'nin kendilerinden hiçbir kalıntı bulunmayan ve dilleri bilinmeyen Medlerle Kürtler arasında hiçbir sağlıklı maddi bağlantı kuramadığı ortadadır. Prof. Yalçın Küçük gibi Gürdal Aksoy da Med tezini bir çıkmaz olarak nitelendirmiştir.

Medlerden günümüze birkaç kral isminden başka hiçbir şey kalmamıştır. Darius'un ünlü Bisutin abidesinde dönemin önemli üç diline yer verilmişken

---

⁷⁸ Nikitin, a.g.k., s.36.

⁷⁹ Brosset, a.g.k., s.63,65.

Med diline ve Kürtlerle alakalı bir bilgiye rastlanılmaması, bu tezin varlığını kesin olarak çürütmüştür.

Kürtlerin Urartu Kökenli Oldukları Tezi

Urartular M.Ö. 860-580 yılları arasında hüküm sürmüş bir devlettir. Kendileri için Biaini terimini kullanan Urartuların başkenti Van gölü kıyısında bir kayalığın üzerine kurulmuş bulunan Tuşpa idi. Ülkenin en geniş sınırları kuzey doğuda Ermenistan'a, güneydoğuda Urmiye gölüne, kuzeybatıda Erzincan'a, güneybatıda ise Malatya yöresi ve Toros dağlarına değin uzanıyordu⁸⁰.

(Urartu devletinin toprakları)

Urartular, gelişmiş bir medeniyet oluşturmuşlardı. Dilleri Hurrice ile akrabaydı, çivi ve hiyeroglif yazısını kullanıyorlardı. Tuşpa'da kayalara oyulmuş olan Urartu

---

⁸⁰ Xemgin, a.g.k., s.81.

kral mezarları türünün dünyadaki ilk temsilcileridir. Urartu dini çok tanrıdır. En önemli tanrıları *Haldi* (Savaş Tanrısı), *Teişeba* (Fırtına Tanrısı-Hititlerde Teşup) ve *Şiöini* (Güneş Tanrısı) idi. Urartular bu tanrılara kendilerine özgü büyük bir kompleks oluşturan tapınaklarda özel törenler düzenlemişlerdir. Bu özellikleri içeren Urartular yine bir kısım kişilerce Kürtlerle ilişkilendirilmeye çalışılmıştır. Minorsky'nin Kürtlerin atası olarak saydığı bir diğer topluluk da Urartulardır⁸¹. Minorsky Ön Asya kavimlerinden olan Urartuların yaşadıkları dönemde kullanılan Kald-Haldi kelimesinin Kürt adı ile benzeştiğini düşünerek bu kanya varmıştır⁸².

Hitit İmparatorluğu'nun güçlü dönemleri ve bugünkü Elazığ yöresinin Hurri kökenli İşuwa Krallığının egemenliği altında bulunduğu yıllarda, daha doğuda da (Van gölü yöresinde) birtakım kabileler yaşamaktaydı. Bu bölge Asurlular tarafından Uruatri (dağlık bölge) olarak adlandırılmaktaydı. M.Ö. 9. yüzyılın ortalarında, göçebe durumdaki bu kabileler birleşerek Urartu devletini kurmuşlardır. Xemgin, Urartuların Hurri kökenli olduklarını ve M.Ö. 840 yılında devlet haline geldiklerini ifade etmiştir⁸³.

Urartuların yaşadıkları dönem içerisinde Medlerle ittifak kurarak Asur devletiyle savaşırken diğer yandan da Elamların Mısırlılarla birleşerek Asurlulara

---

⁸¹ Minorsky, a.g.k., s.44.

⁸² Çay A., Her Yönüyle Kürt Dosyası, Ankara, 1996 ,s.35.

⁸³ Xemgin, a.g.k.s.81.

saldırıldığına şahit olmaktayız. Yine İskitler ve Kimmerler Urartu topraklarına sürekli saldırılarda bulunmuşlardır. Bahse konu zaman diliminde Urartuların, Medlerin, İskitlerin, Elamların ayrı coğrafyada yaşadıkları ve birbirleriyle savaştıklarını görüyoruz⁸⁴. Dolayısıyla siyasal Kürtçüler ise birbirleriyle düşman ve ayrı coğrafyada yaşayan halkların hepsini Kürt göstermeye çalışmakla çelişki içerisine düşmüşlerdir.

Urartular M.Ö. 790 yılında mücadele içerisinde oldukları Asurlulara üstün gelerek, Anadolu içlerine kadar olan bölgeleri ele geçirmişlerdir. Bu ilerleyiş onları Anadolu'nun en güçlü devleti durumuna getirmiştir. Urartuların en güçlü oldukları dönemlerden biri de, İskit Türklerinin bölgeye gelip Medyalılarla birlikte Asurları yenmesinden sonraki dönem olmuştur.

M.Ö. 715 yılına gelindiğinde ise Urartular ve Medler birleşerek Asurlulara karşı savaşa girişeler de, neticesinde Medler ile Urartular yenilmiş ve Urartu Hükümdarı I. Rusa öldürülmüştür. M.Ö. 590 yılına kadar olan zaman dilimi içerisinde önceleri Türk Kimmerler, sonra da Türk İskitler Urartulara sürekli baskınlar yapmaya devam etmişlerdir. M.Ö. 590 yılında da Urartu-İskit savaşından istifade eden Medler Urartu devletine saldırarak ortadan kaldırmıştır⁸⁵. Tori'ye göre Urartular Med devleti tarafından yıkıldıktan sonra,

---

⁸⁴ Xemgin, a.g.k., s.80.

⁸⁵ Xemgin, a.g.k., s.81.

Urartu federasyonunu oluşturan topluluklar Medler içerisinde erimişlerdir⁸⁶.

Asurluların yıkılmasından sonra tamamen Medlerin hâkimiyeti altına giren Urartu kuvvetleri Saspıryan ve Alarodyen adlarını taşımaya başlamışlardır. Bu tarihten sonra varlık gösteremeyen Urartular, buraya gelen Hint-Avrupalı, Armin-Ermeni, Sasaniler ve Asyatik kökenli Partların hâkimiyetinde kalmışlardır. Bu zamandan sonra dünya tarihi içerisinde varlığı hissedilen bir devlet olamamışlardır. Kökenleri ise bazılarına göre Gürcü, bazılarına göre Ermeni, bazılarına göre Hitit devletinin yıkılmasından sonra devamı kaybolan bir halk, bazılarına göre de Turanî bir kavimdir. Ama bu konuda tam bir netlik olmadığı açıktır. Urartuların, Gürcü, Ermeni ve Türklerle akraba olabilecekleri yönünde ayrı ayrı görüşler mevcuttur.

Başta Süryanilerin *Ebûl Farac* tarihinde ve birçok eski tarihi vesikada Urartularla İberyalıların aynı ırk olduğu ve bunların günümüzdeki Gürcülerin ataları olduğu ifade edilmiştir. Dünya tarihi içerisinde de Urartular ile Gürcü halkının bağlarının varlığı Kabul görürken, bunun dışında bazı görüşler de mevcudiyetini korumaktadır.

Nikitin, Kardukların günümüz Gürcü toplumunun ataları olduğunu ileri sürdükten sonra Urartu ve Kardukların aynı kökten geldiklerini, yani her ikisinin de günümüz Gürcülerinin ataları olduklarını ifade etmiştir⁸⁷.

---

⁸⁶ Işık, a.g.k., s.15.

⁸⁷ Nikitin, a.g.k., s.25.

Süleyman Sabri Paşa, *Van Tarihi* adlı eserinde “...Urartular Van ve Rumya gölleri arasında ve kuzeyinde yaşayan bir devlettir. Beni İsrail Urartulara Ararat demişlerdir. Yine bu dönemde Urartulara yakın Kirhular memleketi, diğer adı ile Nairiler vardır. Asur kaynaklarında Uruartu adı ‘Luhurdu’ şeklinde geçmektedir” demiştir⁸⁸. Luhurdu adı ile Pakistan’ın Kuzey Sint bölgesindeki Lahor bölgesi benzer adlar taşımaktadır. Süleyman Paşa Hadlileri de Türk olarak zikretmekte, akabinde de Gutileri de bu grup içerisine eklemektedir⁸⁹. Dolayısıyla Urartuların Turan kökenli iddiası da kayıtlar içerisine girmiştir.

Abdullah Öcalan’a göre ise Urartular, Khaldi ve Hurri halkının kaynaşmasından doğan ve Khaldilerin egemen olduğu bir devlettir. Öcalan Khaldilerin Ermenilerin atası olduğunu da ifade etmiştir⁹⁰. Bu görüş, bir Urartu-Ermeni ilişkisini gündeme getirmektedir. Ermeni toplumunun bu yönde bir iddiası yoktur. Buna rağmen eğer Urartuları Ermeni ırkından gösterme gayreti varsa, bu durum siyasal etnik Kürtçü yazarların Kürtleri Ermeni neslinden gösterme gayretleri içerisine girdiklerini ortaya çıkarmaktadır.

Urartuların dillerini, Van kitabeleri olarak bilinen tabletlerin varlığından biliyoruz. Urartu dili de tıpkı Hurri ve Mitanni dilleri gibi, Hint-Avrupa ve Sami

---

⁸⁸ Süleyman Sabri Paşa, *Van Tarihi ve Kürt Türkleri Üzerine İncelemeler*, Ankara, 1982, s.9.

⁸⁹ Süleyman Sabri, a.g.k., s.13.

⁹⁰ Öcalan, a.g.k., s.55.

(Arap) dilleri sınıfına girmemektedir⁹¹. Dolayısıyla Urartuların atalarını İran ve Arap kavimleri dışında aramak daha mantıklı olacaktır.

Tarihte bilinen Urartu kralları;
Aramu M.Ö. 860-840,
I. Sardur M.Ö. 840-830
İspuini M.Ö. 830-810
Menua M.Ö. 810-780
I. Argisti M.Ö. 780-760
II. Sardur M.Ö. 760-730
I. Rusa M.Ö. 730-713
II. Argisti M.Ö. 713-685
II. Rusa M.Ö. 685-645
III. Sardur M.Ö. 645-625
Erimena M.Ö. 625-605
III. Rusa M.Ö. 605-590
IV. Sardur M.Ö. 590-580 ⁹²şeklindedir.

Kürtlerin Sümer Kökenli Oldukları Tezi

Prof. İsmail Mızı Ulu'ya göre, Kurgan/Gurgan kültürünü oluşturan Türkler, M.Ö. 4000'nin sonu ve 3000'in başlangıcında Ön Asya'ya göçmüşlerdir. Bu göç faktörünü Ulu, açık bir şekilde Sümer (orijinali Somar'dır) boylarının yer değiştirmesi şeklinde açıklamaktadır. Ona göre eski Türkler ile Sümerlerin arkeolojik, etnografik, tarihi ilişkileri ve dil bilgileri çok iyi uzlaşmaktadır. Hâlihazırda Sümerlerin çivi

---

⁹¹ Grousset, a.g.k., s.48.

⁹² Işık, a.g.k., s.14.

yazıtlarında 400'den fazla Türkçe sözlü sözcük belirlenmiştir. Prof. Ulu, Sümer adının İtil ve Cayık nehirleri arasında yaşayan Suvar (nehir kişileri) Türklerinin isminin Samileştirilmiş biçimi olan "Sumar" şeklinde zikredildiğini belirlemiştir. Türk dillerindeki M-B-V harflerinin boyların farklı kullanımına göre değişimleri bu tespiti haklı çıkarmaktadır. Bu dil benzeyişleri ve Sümerlerin Türklüğünü Q.Vinkler, F. Hommel, B. Şrozni, V. Struve, O. Süleymanov, B.Yusufov, Aydın Memetov, Osman Nedim Tuna da vurgulamıştır. Osman Nedim Tuna zamanımızdan 5.500 yıl önce, M.Ö. 3.500 yıllarında Türk dilinin varlığını ispatlamıştır. Araştırmacıya göre bugün yaşayan dünya dilleri arasında en eski yazılı belgelere sahip olan dil, Türk dilidir. Bunlar, çivi yazılı Sümerce tabletlerindeki alıntı kelimelerdir.

Her şeyden önce Ön Asya'nın Sümer, Elam, Hurri gibi Medeni kavimlerinin herhangi bir etnik grubu temsil etmediğini vurgulamak gerekir. Ön Asya'nın bu toplulukları, aynı çağda ortaya çıkan Hindistan'daki, M.Ö. 2000'li yıllarda Uzak Doğu'da görülen büyük devletler ve medeniyetler kuran kavimler gibi, biri diğeri üzerine gelerek karışmış, tesalüp etmiş konglomeralardan ibaret olduğu düşüncesi kanaatimizce yerindedir. Antropolojik buluntular, Sümer ve Kut dilinden kalan örnekler Sümer, Kut, Elam, Hurri gibi adlarla anılan bu toplulukların bünyesinde Brakisfal Ural-Altay kavimlerinin bilhassa atlı göçebe Türk unsurların karışmış olduğunu göstermektedir. Sümerleri tamamen bir Türk kavmi olarak kabul eden Eski Ön

Asya tarihi uzmanlarından Fr. Hommel de, M.Ö. 5.000'lerde Orta Asya'dan Ön Asya'ya gelen Türk gruplarının Sümerleri oluşturduklarını ileri sürmektedir⁹³.

Sümer dilinden 350 kelimeyi Türkçe olarak açıklayan Fr. Hommel'in bu tezine karşı V.Cristian ile B. Landsberger daha ihtiyatlı davranarak, Sümercede Türkçe ile birlikte diğer Ural-Altay kavimlerinin de dil hatıralarının olduğunu ifade etmişlerdir.

Zeki Velidi Togan, bahse konu Ön Asya kavimlerinin Türk kimliği ile ilgili olarak tespitlerinde şunları belirtmiştir:

"-Sümercedeki İlah manasına gelen (Tingir) kelimesinin Türkçedeki Tengri anlamındadır.

-Sümerce de Türkçedeki "-de" edatının mevcudiyeti yanında, birinci şahıs için "-m" ikinci şahıs için "-s" ekleri kullanılır. Ayrıca Sümer dili kompleksif olup, sentaksında cümle zincirleme usulü görülür. Bu özellikler açık bir şekilde Altay, özellikle de Türk dillerinde bulunmaktadır.

-Sümer ölü defin törenlerinin, Saka, Hun ve diğer Türk kavimlerinde yapıldığı gibi düzenlenmektedir.

-Elam dili ile Türkçe arasında ortak kelimeler vardır.

-Elam toplumundaki at terbiyesi geleneği Türklerle birebir aynıdır.

-Hurrilerin dilinde Türkçe gibi akrabalık arz eden şifre kelimeler vardır.

---

⁹³ Mirşan K., Proto Türkçeden Bugünkü Kürtçeye, Ankara, 1983, s.5,6.

-Hurrilerde görülen at yetiştiriciliği, Türkistan Huttal Türkleri ile Selçuklu döneminin yıkıcılığını andırır.”

Sümerce, Uralca ve Macarca arasındaki lengüistik metotlara dayanarak yürüttüğü karşılaştırmalı çalışmalar neticesinde Prof. Laszio Rasony, *“Yazılı tarihlerden binlerce yıl önce Çin’de, Hindistan’da, Mezopotamya’da, Anadolu’da ve Orta Asya’da öyle kültür unsurlarına rastlanır ki, bunların hareket noktasını bozkır kültüründe aramak gerekir. Ancak bu zamanlarda onlara Türk denmiyordu”* tespitlerinde bulunmuştur. Bu ifadeden; o dönem kendisini Türk olarak isimlendirmeyen ama Orta Asya’da yaşayıp, sonraki yüzyıllarda torunları Türk olarak anılan grupların Ön Asya’ya gelerek Mezopotamya’yı kendilerine yurt edindikleri anlaşılmaktadır.

Dünyaca tanınmış Sümerolog Samuel Noah Kramer, Sümercenin Türkçeye benzer bir dil olduğunu belirtmiştir. Aynı şekilde, II. Türk Tarih Kongresi’nde, *“1937 Ön Asya Kadim Tarihinin Esas Meseleleri”* adlı bildirisi ile B. Landsberger konuya dil açısından yaklaşmıştır. Kramer’in, *“İnandırıcı ve tatmin edici çalışmaları ile yaratıcı bir akla sahip olan Benno Landsberger”* diye belirlediği Sümerolog, adı geçen kongrede; *“Sümer dili yalnız fenomenolojik bakımdan değil, aynı zamanda tarihi bakımdan da bütün Asya boyunca uzanan dağlık havalide konuşulan geniş bir dil grubuna ait bulunuyor. Bu neviden olup, bugün*

yaşamakta bulunan biricik dil ailesi Türk dilleridir” şeklinde beyanda bulunmuştur⁹⁴.

Landsberger, Sümer dilinin özelliğini karşılaştırmalı olarak incelemiştir. Bilindiği gibi Sami dilleri kürsif şekildedir. Yani harici ve deruhtuni tecrübelerin konuşulurken sıralanması şeklinde bir yapı gösterir. Hâlbuki Türkçe bununla taban tabana zıt bir karakterde olup kompleksif bir yapıdadır. Yani cümle, konuşanın şuurunda, daha telaffuz edilmeden önce, bütün teferruatı ile sıralanması gerekmektedir. Daha açık bir ifade ile Türkçe önce düşünülüp sonra konuşulan bir dil olma özelliği göstermektedir. Sümercede aynen Türkçe gibi kompleksif bir özellik göstermektedir.

Mehmet Saray da yaptığı tetkiklerin sonucunda Sümerlerin dilinin Sami ve Hint Avrupalı olmayıp, Türkçenin dahil olduğu bitişken gruba mensup olduğunu açıklamıştır.⁹⁵

Abdullah Öcalan da Sümer dili ile Sami kökenli Akad va Babil dillerinin farklı olduğunu ve Sümerlerin tarihi şekillendiren en büyük medeniyetlerden biri olduğunu ve Sümer toplumu ile Sint bölgesi arasında bir bağın olabileceğini ifade etmiştir.⁹⁶ Öcalan, bu tespiti ile Hindistan’a 1500 yıl hükmeden Türkler ile Sümerler arasındaki bağı itiraf etmek zorunda kalmıştır.

Sümerlerle Türkler arasındaki ilişkiyi dil açısından araştıran bir diğer bilim adamı da Osman Nedim

---

⁹⁴ Mirşan, a.g.k., s.9.

⁹⁵ Saray M., Doğu Türkistan Türkleri Tarihi, İstanbul ,1998 , C.1, s.28.

⁹⁶ Öcalan a.g.k., s.28.

Tuna'dır. Yazar Sümercede 165 Türkçe kelime tespit etmiş (bu sayı günümüzde 350'ye ulaşmıştır), bunların "tesadüfî benzerlik"le açıklanamayacağını, bunun matematik bakımdan da mümkün olmadığını, ayrıca tespit edilen kelimelerin büyük çoğunlukla "benzerlik" ve "uygunluk" sözlerinden de öte gerçek anlamca da Türkçe olduğunu ortaya koymuştur. Tuna, "karşılaştırmalı tarihi lengüistik" için dünyada geçerli bir metot olan "düzenli ses denklikleri"nden hareketle Sümerce ile Türkçe arasında şu ortak yönleri ortaya koymuştur:

"-Türkçe ile Sümerce arasında tesadüfe atfedilmesi çok daha zor uygunluklar vardır. İki dil de birbiri ile ilgili iki kelimenin her iki dilde de aynı mana ile mevcudiyeti,

-En zoru, hatta tesadüf açısından imkânsız her biri her iki dilde de aynı manada olan, iki aynı kelimedenden yapılmış, yeni bir kelimenin aynı sıra ve aynı manada kullanıldığı (kap kacak'ta olduğu gibi)..."

Tuna'nın bu çalışmasının sonucunda şu gerçekler ortaya çıkmaktadır:

1)Sümerlerle Türkler arasında dil bakımından bir münasebet vardır.

2)Bu dil münasebeti nedeniyle Sümerlerin Türk olduğunu ya da Türklerin en az M.Ö. 3.500'lerde Anadolu'nun doğu bölgesine yerleştiklerini göstermektedir.

Türk dilinin günümüzden 5.500 yıl önce ikiye ayrıldığı ispatlanmıştır. Sümerlerle Türkler Türkçenin varlığından itibaren temasa geçmişler ise Türkçenin yaşı

en hasis hesaplarla 8.500 yıl öncesi gibi bir zamana denk gelecektir. Messoud Fany ise, Sümer ve Guti (Kut) topluluklarının Türk kökenli olduğunu benimseyerek, bu iki halkı birbirine yakınlaştırmıştır.

Sümerler yazıyı bulan millet olmakla yetinmemişler, *Gılgamış Destanı* ile ilk şiir ve edebi yazı örneklerini de vermişlerdir. Sümerler Mezopotamya'nın güneyinde siteler, kanallar kurmuşlardır. Ulaştıkları medeniyet seviyesi ile hukuk, dil ve mimaride M.Ö. 2000'lerde bölgeye gelen Samileri de etkilemişlerdir. Daha sonraları yöreye inen Hititler de Sümerlerden dolayı olarak etkilenmişlerdir.

Bunun ispatı da, kil tabletlerdeki yazıların hangi dile yakın olduğu konusunda yapılan çalışmalardır. Bu konuda elde edilen veriler, Sümer ve Elam dillerinin bugünkü Türkçeye hayret uyandıracak kadar benzediğini göstermiştir. Hamit Zübeyir Kosay'ın bu konudaki katkıları da büyüktür. Kazım Mirsan ise yazının ilk duvar resimlerinde başladığını ve bunların Türk sembolleri olduğunu belirtir.

Sümerce kelimelerle Türkçe kelimelerin karşılaştırmasını yaparak konuya biraz daha netlik kazandırabiliriz.

SÜMERCE	TÜRKÇE
Ad (adda)	Ata
İlu	Ulumak
İzi	İsi
E	Ev
Kiya	Kıyı

Egi	Ece (prens)
Es	Esmek
Ku	Koymak
Ku (gümüş)	Kuyumcu (gümüşle uğraşan)
Gisku	Şişko
Dim (dik duran)	Dimdik
De	Demek
Duru	Durmak
Kusu	Koşmak
Güles (gülen adam)	Güleş, gülenç
Ara (ir) (yürümek)	Aralaşmak, irilmek
Bur (delik)	Burgu (delik açan alet)
Bal	Balta
Bar	Parlamak
Udun (firin)	Otun (ayrıca fırında yakılan: odun)
Us (akıl)	Us
İb	İp
Alim (kuvvetli, yüksek)	Alimli
Tukul (dost)	Tohul
Tam (şafak vakti)	Tan
Ulu (muhteşem, yüce)	Ulu-uluğ
Buğın (göl)	Buget
(biriktirilmiş su, Anadolu)	
A-na?	Ne?
(Anadolu'da hayret ifadesi:Aney!..)	
Bur	Bardak

Buy, bun	Boyun
Bu	Bulak (çeşme)
Bab	Baba
Azag (mukaddes)	Izgi, edgü (Eski Türkçe)
Gig (zayıf)	Ig, yig (hasta, Eski Türkçe)
Ud (gün, zaman)	Id, öd (zaman, Eski Türkçe)
Zak (taraf)	Yak (yakın)
Gup, kup (gitmek)	Kopmak (koşup gitmek, Anadolu)
Gim ? Kim?	Kim?
Ama (ana)	Aba (Anadolu'da)
Gis (odun)	Yis (Orhun Türkçesi)
Gar (isik)	Yaruk (Eski Türkçe)
Gen (kadın hizmetçi)	Kün (cariye, Orhun'dan)
Tag	Deg(mek)
Ug, uku (halk)	Ugus (kavim)
Vur, vir (şarkı söylemek)	Yırlamak, ırlamak, vırlamak
Ur(u), ir (erkek)	Er, ir (Uygurca: uri)
Gir (ateş)	Kor
Udun (ateş)	Od, ot, odun (ateşte yanan)
Dingir	Tengri (Eski Türkçe), Tanrı, (Kumanca: dingir)
e-dingir-ra	Tengri evi
ka	Kapı, ağız, menşe
ama	Türkçede =ana,

	Yakutçada ana=ama,
Dagal (genis olmak)	Dağılmak
Baba	Türkçede dede, Yakutçada baba
Ad	Ata, Uygurcada ada şeklinde
Diş	Dişi
Kiş	Kişi
İgi	Göz
Sag	Kafa, anlamındadır. Türkçede kafa ile ilgili olan kelimelerden; Sakal ve şakak bu kelimenin kökünde türetilmiştir.
Taş	Dağ, burada ifade edilen taş yığını anlamında olup, Türkler taş yığını olan yere “dağ” demişlerdir.
Din	Bu kelime Sümercede “canlanmak” anlamındadır. Türkçede “din-lenmek” , kendine gelmek, canlanmak demektir. Uygurcada “dinliler”, canlılar demektir.
Gim	Kimi, kimin

İl	İl
Ay	Ay
Uşandu	Kümes hayvanları yetiştiren demektir. uşan=uçan, kuş demektir. du=dutan, tutan demektir. "Uşandu" ise böylece kuş yetiştiren demektir.
İşur	Yağ çıkarıcı anlamındadır. "i" eski Türkçede su, "şur" ise ezmek, çuvaşçada "şur" sıkılmak anlamındadır. Yani ezerek, sıkarak su çıkaran anlamındadır.
Dur-sar	Kâtip demektir. dup=tablet, sar=yazmak demektir. Yakutçada "sar" yazmak anlamındadır.
Aş-kap	Ayakkabı
Apin	Sapan, bazı Türk dillerinde "apan" şeklinde kullanılmaktadır.
İd	Nehir anlamı verir. Bu kök, id-igle=Dicle, id-buranın=Fırat, id-

	il=nehir şehri, idil adı buradan gelir. Şırnak ili İdil ilçesinin yakınlarından Dicle nehri akmaktadır. Dolayısıyla İdil ilçesinin adı buradan kaynaklanmakta olup Türkçedir.
Giş	Ağaç demektir. Asya Türkçesinde "ötügen yış" , ötüken ormanı demektir.
Di	Söz, hüküm demektir. Dimek sözcüğünden gelmektedir. Türkçede "dikut", söz kesen, hâkim anlamındadır.

Sümerce bazı kelimeler 'S' harfiyle varlığını Yakutçada sürdürür. Ancak bizim şimdiki Türkçede S-Y değişimine uğramış haliyle karşımıza çıkar.

Görüldü gibi bu etnik grubun kökeni Ön Asya değil Orta Asya'dır. Gerçi Sümerler Orta Asya'dan kavimler göçü halinde Ön Asya'ya gelmiş olmakla beraber, bizler Sümerleri saf bir Turanî ırk saymakta hata yapılabileceğini savunmaktayız, fakat ünlü tarihçi Fritz Hommel bunları tamamen bir Orta Asya kavmi olarak göstermiştir. Bu dildeki Türkçe kelimelerin fazlalığı, halen Türklerin kullandığı birinci tekil şahıs ve ikinci tekil şahıs eklerinin aynı olması, Sümercedeki cümle

zincirleme usulünün bariz Altay tipli olması, kültürel özelliklerinin Türkî özellikler göstermesi, bu görüşün V. Christian ve B. Landsberger tarafından da benimsenmesi sonucunu doğurmuştur. C. R. Conder ise Sümerleri yaşayan Türk Yakutlarının yakın akrabası olarak göstermiştir. Yine Marr da Çuvaşçayı konuşan Türkleri doğrudan doğruya Sümerlerin torunları olarak kabul eder. Bu bilim adamına göre Sumar ve Subar Türkleri Sümerlerle aynı boydur.

Çankırı'nın eski adı Kengir'dir. Aynı ad Anadolu'nun çeşitli Türk yerleşim yerlerinde ve Kafkasya'da da mevcuttur. Sümer ülkesi içinde yaşadığı dönem içerisinde Kengir adının kullanılmış olması Sümer-Turan ilişkisi açısından dikkat çekicidir.⁹⁷

Sümerlerde "Ubil-İştar" adı bir tanrıçaya aittir. Bu tanrıça adına ve onların inançlarına göre temsil ettiği tanrılık alanına bakıldığında, bu inanın altında ve isimde Türkî unsurlar hemen ortaya çıkmaktadır. "İştar" kelimesi halen orta Asya Türklerinde de kullanılan "iş yapan, emektar" kelimesinin karşılığıdır. "Ubil" ise eski Türkçede "kudretli" demektir ve "yeterlilik, iktidar" eyleminin kökünden türemiş Türkçe bir kelimedir. Dolayısıyla bu tanrıça adı Türkçe olarak "bir şeyleri yapmaya gücü ve iktidarı olan kadın" anlamındadır. Mezopotamya'da kadın tanrıça olarak kullanılan İştar'ın bu kökten gelme ihtimalini de düşünmek yararlı olacaktır⁹⁸.

---

⁹⁷ Seferoğlu, a.g.k., s.83.

⁹⁸ Seferoğlu, a.g.k., s.80.

Kürtlerin Elam Kökenli Oldukları Tezi

Kürtlerle ilişkilendirilmeye çalışılan diğer bir topluluk da Elamlardır. Elam bölgesi İran körfezinin kuzey doğusunda yer alıp, başkenti Sus olan bölgededir. Dağlık bir alan olduğundan Kadalar tarafından Elamtu adı verilen bölgeyi daha sonra İbraniler Elam şeklinde telaffuz etmişlerdir. Elamtu'yu yerliler Hatamti, Sümerler ise Nim veya Nin şeklinde kullanmışlardır. İlk dönemde Elam'da Hint kökenli ırklar yaşarlarken, sonraları Asyalı kavimlerin bölgeyi ele geçirerek bunları batıya sürdükleri görülmektedir⁹⁹. Elam bölgesindeki kazılarda ortaya çıkarılan zengin vazo ve diğer ev eşyalarının benzerlerinin günümüz Tahran'ından Siistan'a ve oradan Pakistan'daki Belucistan'a kadar uzanan coğrafyada aynılık göstermesi Elamların kökenlerinin Güney Asya olduğunun açık delilidir¹⁰⁰.

Elam yazısı ise ilk dönemlerde kendine özgü olup, Asyatik kökenli Sümer yazısı ile benzerlik atfederken ilerleyen zamanlarda Sümer yazısının Elam yazısını etkisi altına aldığı görülmektedir¹⁰¹.

---

⁹⁹ Günaltay, a.g.k., s.10.

¹⁰⁰ Günaltay, a.g.k., s.13.

¹⁰¹ Günaltay, a.g.k., s.14.

(İran'daki Elam bölgesi)

Bunun yanı sıra Sümer ve Elamların dini inançlarında ve ev yapılarında da benzerlikler çoktur¹⁰². Elam toprakları Kürtlerin yaşadığı bölgelerden hayli uzakta kalmakta olup, Elam adı, Arap asıllı topluluklar tarafından bölgeye verilmiştir. Mevcut Elam kalıntılarında Kürtlerle özdeşleşen kültür miraslarına rastlanılmamıştır.

Elam bölgesi tarihinde bilinen ilk hükümdar Enmenbargigur'dur. Daha sonra Elam bölgesini Uruk sülalesi hükümdarı Maskemgaşer ele geçirmiştir. Ardından Uraklardan Dumuzi ve Lugalbanda bilinmektedir. Ama bu zamanda bile Elam'ın yerli halkının bölgede varlıkları devam etmiştir. Uruklardan sonra yerli Avanlar Elama hâkim olsa da, daha sonra Hamaziler bölgeyi hâkimiyetleri altına almışlardır. M.Ö. 2160 tarihinde ise yerli Elamlar tekrar hâkimiyeti ellerine

¹⁰² Günaltay, a.g.k., s.19.

geçirmişlerdir. Yerli Avan sülalesi içerisinde Kral Perli, İsakku, Luhhi İşşan, Hişep Ratep, Susa Uba, Helu bilinen hükümdarlardır¹⁰³.

Elam bölgesinin dili bitişken bir yapıda olup, Hint Avrupa ve Arap dillerinden ayrı olarak Asyatik bir dil grubuna girmektedir¹⁰⁴. Elamların tanrıları arasında Aman, Sungur Sara ve Saligar adlarına rastlanılmaktadır¹⁰⁵. Bu adların Türkçe oluşu bu topluluğun Türk kökenli olduğunu veya buraya sonradan yerleşen Türk gruplarının inançlarını kabul ettiklerini ispat etmektedir.

Yukarıda sıraladığımız uygarlıkların dışında birtakım bazı topluluklar da Kürtlerle ilişkilendirilmeye çalışılmıştır. Bunlar arasında Lulular, Cyrtiiler, Kimmerler ve Kaldeleri sıralayabiliriz.

Kürtlerle Bağları Olduğu İddia Edilen Diğer Kavimler

Lulular

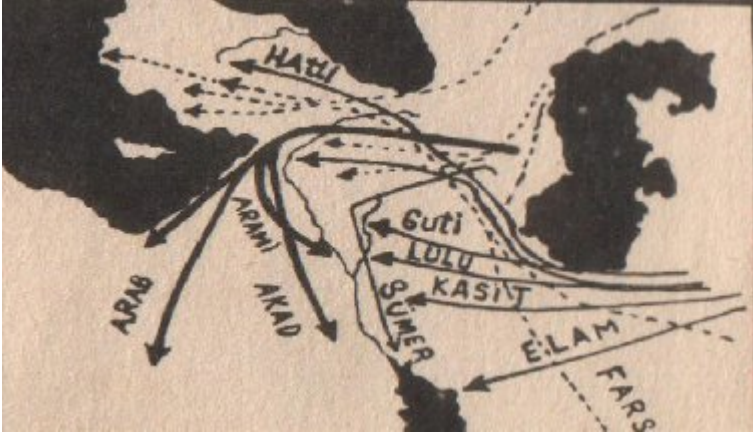
Günümüz Süleymaniye, Şehrizar ve Zohab bölgesinde milattan önceki zamanlarda var olan bir uygarlıktır. '*Kürtler ve Kürdistan*' adlı eserinde bu konuyu ele alan Kemal Burkay'a göre Asurlular bu ülkeye Zamva demekteydiler. Sonraları Lulum adını kullanır oldular.

---

¹⁰³ Günaltay, a.g.k., s.17.

¹⁰⁴ Günaltay, a.g.k., s.78.

¹⁰⁵ Günaltay, a.g.k., s.81.

(Eski kavimlerin göç yolları)

Ephram Speiser, M.Ö. 19-18 yıllarındaki bazı Asur krallarının Lubilerden bahsettiğini ve onların bir kolunun da Suriye’de yaşadığını belirtmiştir. Aninu Banini ve Lasirap bilinen Lulu krallarından bazılarıdır¹⁰⁶. Luluların yaşadığı bölge ile Kürtlerin yaşadığı iddia edilen bölgeler coğrafi olarak uyuşmamaktadır. Şu ana kadar iddiayı doğrulayacak bir bilgi ortaya konamadığından sadece bir tez olarak kalmıştır.

Cyrtii/Kurtiler

Kardu tezinin kabul görmemesinin akabinde M. Hartmann, T. Nöldeke ve Weisbach’ın yaptığı çalışmalar sonucunda, milattan önceki dönemlerde Ortadoğu’da yaşayan Cyrtii adlı topluluğun Kürtlerin atası olabileceği ve bunlara İranlı Kürtler denilebileceği iddiası ortaya

¹⁰⁶ Burkay, a.g.k., s.55.

atılmıştır¹⁰⁷. Bu iddiayı doğrulamak amacıyla bir belge ise ortaya konmadığı gibi toplumun ana kökleri ve buraya nasıl geldiği de açıklanamamıştır.

İlk kez Yunan tarihçi Polbios'un söz ettiği Cyrtiler, M.Ö. 220'de Selekoslular Kralı III. Antiokhos'la savaşan Medya Valisi birliklerinde sapanıcı olarak yer almışlardır. 30 yıl sonra Titus-Livius, bunların Küçük Asya'da (Anadolu'da) aynı Antiokhos'un hizmetinde, 171'de Bergama kralının hizmetinde ücretli asker olduklarını söyler¹⁰⁸. Asur kaynaklarının ilk dönem incelemelerinde diğer bir söylenişi ile Kurtii denilen bir kavmin bulunduğu sanılmıştır. Ama sonradan yapılan detaylı incelemelerde, bu adın Kurhii olduğu ortaya çıkmıştır¹⁰⁹. Bu nedenle daha adı bile netleşmemiş bir topluluk üzerinde ortaya konan bu iddialar gerçekte bağdaşmamaktadır.

Kimmerler

Rus dilbilimci Nicholas Marr'ın diğer bir iddiası da Kürtlerin, Kimmerlerin bir devamı olabileceğini yönündedir. K. Moszynski ise Kafkasya ya da Karadeniz'in karşı kıyısından göç etmiş olabileceklerini ve Kürtlerin milattan önceki çağda batıdan, Kırım bölgesinden doğuya, Kafkasya ve oradan Anadolu'ya göçtüklerini ifade etmiştir¹¹⁰. Kimmerler Türklerin ilk bilinen büyük boylarından biridir. Dolayısıyla bu iddia

---

¹⁰⁷ Minorsky, a.g.k., s.44.

¹⁰⁸ Minorsky, a.g.k., s.45.

¹⁰⁹ Nikitin, a.g.k., s.37.

¹¹⁰ Nikitin, a.g.k., s.50.

incelenmesi gereken bir husustur. Kimmerleri daha sonraki bölümlerde detaylı bir şekilde ele alacağız.

Kaldeler

Kürt terimi ile adlandırılmak istenen topluluklardan birisi de Kaldelerdir. Fakat dilbilimcilerden F. Rödiger ile A.F. Pott adı geçen diller arasında yaptıkları karşılaştırmalarda, Kürtçe ve Kalde dili arasında bir ilişkinin söz konusu olamayacağını ileri sürmüştür.¹¹¹ Kaldelerin Kürtlerle akraba oldukları iddiası diğer bilim çevrelerince önemsenmemiş ve bir görüş olarak unutulmuştur.

Yukarıda sıraladığımız eski uygarlıkların Kürtlerle ilişkisi, ya bu uygarlıkların çok önceleri Ortadoğu'da yaşamış olmalarından ya da isim benzerliğinden hareketle ispatlanmaya çalışılmıştır. Dil, din, tarih, inanç, örf, adet, kişi adları, aşiret adları, yerleşim yeri adları, halk hikâyeleri karşılaştırıldığında, hiçbir ilişkinin varlığı ortaya konamamıştır. Binlerce yıl önce yaşamış bu eski uygarlıklardan kalan hiçbir kitabe ve yazıtta da Kürtlerle ilişkilendirebileceğimiz veri bulunamamıştır. Hiçbir tarihi hadise Kürtlerden ve onların devletlerinden bahsetmemiştir. Bir ilişki söz konusu olabilecekse dahi bu sadece Türklerle eski uygarlıklar arasındaki ilişkiden başka bir şey olamamıştır.

Eskiçağ tarihçilerinden ve tarihçiliğin babası olarak nitelendirilen Heredot'un "*Heredot Tarihi*"nde (M.Ö. 5. yy) Kürt adına ya da Kürtleri ima eden bir bilgiye

---

¹¹¹ Çay, a.g.k., s.35.

rastlanmamaktadır¹¹². Dr. Messoud Fany de, Kürtler ve ‘*Sosyal Gelişimleri*’ adlı eserinde, milattan önceki döneme ait olup kendilerinden çok az bilgi kalmış topluluklarla Kürtlerin özdeşleştirilmesinin uygun olamayacağını ortaya koymuştur. Fani, bu zaman dilimi içerisinde yazıldığı bilinen hiçbir kayıta Kürt adına ve Kürtlerle ilişkili olabilecek bir kayda rastlanmadığını ifade etmiştir¹¹³.

Kendisi de siyasal bir Kürtçü olan Hakan Özoğlu, “Modern Kürt kimliği ile Kürdistan’ın çok eski sahipleri arasında bir bağ kurulamayacağını, bir kelime benzerliğinin, bir etnik grubun kökenine eşit kabul edilemeyeceğini”¹¹⁴ itiraf etmektedir. Yine bu dönemden kalan kitabelerdeki dil yapısı ile Kürt, Gurmanc, Soran, Lur ve Zaza lehçelerinin benzerliklerinin dahi olmayışı, bizlere konuya nasıl yaklaşmamız gerektiğini özetlemektedir.

Bunun yanı sıra bölgede milattan önceki dönem içerisinde Turan ırkından olan İskitlerin, Kimmerlerin ve Sümerlerin varlıkları bilinmektedir. Bu döneme ait Mezopotamya’da ve Anadolu’da var olan Türk kültürünü işaret eden isimler, hadiseler, kalıntılar, belgeler ve hikâyeler de bu Türk gruplarından kalmışlardır. Yine adı geçen Kardü, Cyrtii, Elam, Hurri-Mitanni toplumları içerisinde yaşayan Turan kökenli grupların varlıklarına da şahit olmaktadır.

Ş. Kaya Seferoğlu ise, “*Oğuzların Anadolu’ya gelmesinden önce Türk kökenli olan İskit, Hun, Sümer, Elam*

---

¹¹² Çay, a.g.k., s.35.

¹¹³ Fani a.g.k., s.25.

¹¹⁴ Özoğlu H., Osmanlı Devleti ve Kürt Milliyetçiliği, İstanbul, 2005, s.57.

ve Akatlar Anadolu'ya ve Mezopotamya'ya gelerek, buralara Türkî unsurları yerleştirmişlerdir"¹¹⁵ şeklinde beyanlarda bulunmuştur. Bu konu yeni belgelerle desteklenmedikçe net olarak açığa çıkamayacağından, kesin ifadeler kullanmanın doğru olmayacağı kanaatindeyim.

İlk dönemlerde Kürtlerin Hint-Avrupa sınıfı içerisinde olduğu görüşü ağırlık kazanmış olsa da, sonraki yıllarda bilimsel veriler üzerinden yapılan incelemeler, bu tezin yanlışlığını ortaya koymuştur. Artık birçok batılı bilim adamı günümüzde Kürt olarak sayılan grupların Asya kökenli olduklarını ve zaman içerisinde bünyesine başka Ortadoğu toplumlarını da alarak barındırdığını ortaya çıkarmışlardır. N. J. Marr, Kürtler konusunda uzun süre araştırmalar yapmış bir bilim adamıdır. Ona göre Kürtler Asyalı, Alarodyen ya da kendi deyimiyle Yafetik'tirler. Marr, çalışmalarının sonunda kendi açısında net bir kanıya varmış ve Kürtlerin Hint-Avrupalı kökenden geldikleri yönünde ileri sürülen görüşlerin kuşkularla dolu olduğunu ve Kürt dilinin Hint-Avrupa grubuna dahil edilmesi yönünde acele edildiğini vurgulamıştır. Marr'ın yanı sıra Michaelis, Schlötzer, Frederich, Heeren gibi Avrupalı Kürdologlar da Kürtlerin Hint-Avrupa kökenli olduğu fikrine karşı çıkmışlardır. Bazil Nikitin, "Kürtlerin Hint-Avrupa kökenli oluşu tartışmalıdır ve Yezidiler arasında Asyalı doktrinlerin kalıntılarını görmemezlikten gelemeyiz" demektedir¹¹⁶.

Nikitin'e göre, başlangıçta Asyalı ilkel Kürt dili, bugün konuşulmakta olan Hint-Avrupa etkilerle dolu bir

---

¹¹⁵ Seferoğlu, a.g.k., s.11.

¹¹⁶ Nikitin, a.g.k., s.402.

dille yer değiştirmiştir. Nikitin, ayrıca Yezidi inancında, Gürcülerin ve diğer Asyatik toplulukların dinsel öğretilerin yaşandığını ve Yezidi dininin, Yafetik-Sami karışımı bir din olarak ortaya çıktığını belirtmiştir. D. A. Chwolson da bu konuda Nikitin'le aynı düşünceyi paylařır¹¹⁷.

Aslında bu konuda söylenebilecek son sözü söyleyen Nikitin, "M.. 7-8. yüzyıldaki Khaldiler, M.. 6. yüzyılda Kirtiler, M.. 4. yüzyıldaki Kardukalar ve Suriye kroniklerinde sözü edilen, M.S. 4. yüzyıldaki Katroyalar ile Müslüman kaynakların bize aktardıkları Kürtler arasındaki bağlantı karşılaştırıldığında büyük bir boşluk ortaya çıkmaktadır. İleride yapılacak araştırmalarla Kürtlerin kökenleri ile alakalı boşlukları doldurulacaktır. Günümüz için Kürtleri bahse konu milletlerle yakınlaştırmak doğru değildir"¹¹⁸demektedir.

Siyasal Krtlerce ileri sürülen iddialarda ilk olarak Kürtler adına milattan önceki dönemde yaşamış topluluklar sahiplenilmiş, Kürt tarihinin diğer geri kalan kısmı için ise 1600'l yıllar yeni bir başlangıç olarak kabul edilmiştir. Fakat iki zaman dilimi arasında kalan binlerce yıllık zaman dilimi hakkında ise bir fikir ileri sürülmemiştir.

---

¹¹⁷ Nikitin, a.g.k., s.402.

¹¹⁸ Nikitin, a.g.k., s.270.

II. BÖLÜM

**KÜRTLERİN KÖKENLERİNİN
DAYANDIRILMAYA ÇALIŞILDIĞI
MİLLETLER**

Ermeni Köken İddiası

Marr, Karduk ve Kardveli gibi milattan önceki dönemlere ait isimleri Kürtlerle ilişkilendirmeye çalışmış, başarılı olamayınca, Anadolu'da yaşayan Ermenileri Kürtlerle akraba göstermeye gayret etmiştir. Ermenicede "hadım" manasına gelen "Gurt" ile Kürt terimi arasında bir yakınlık arar ve sonra da, "Kürt ile Gurt sözcüklerinin çakışması rastlantı değildir" diyerek, etnik manada Kürtleri Ermenilerle yakınlaştırmak ister. Bu iddiada bulunurken daha çok Medler ile Ermeniler arasında bir yakınlık kurarak konuya girer. Medlerin kökenini varsayım olarak Ermenice "Mard-pet" sözcüğünden yürütür. Ona göre, etnik bir ad olan Med adının ilk şekli Mard'dır ve Ermenicede Mar olarak kullanılır. Dolayısıyla Ermenice Gurt ve Mard-pet sözcüklerinin anlamca teşkil ettiği ortak "Hadım" anlamından hareketle bu etnik terimler arasında bir yakınlık kurmak ister¹¹⁹.

Böylece, kesin olmamakla beraber bu varsayımdan giderek Cyrtlerin Medlerle akraba olabileceklerini düşüncesine de yer vermiş olur. Bazen Kürtçeyi Medçenin mirasçısı sayar. Öyle ki bununla Med-Ermeni-

---

¹¹⁹ Nikitin, a.g.k., s.39,41.

Kürt üçlü denklemine ortaya atmış olur. Bunun arkasından Harmen >Karmeç >Karmenc <Kurmanc kelime değişimini takip ederek Kurmanc adının ortaya çıktığını iddia eder. Sonra tespitlerinin ilerleyen bölümlerinde bu sözlerini unutarak Gurmanc terimini Kimmerceye benzetir.

Yazar Kürt-Med-Ermeni şeklindeki ilişkiyi kelimeler arasındaki benzerliklerden ispatlamaya çalışır. Apaçık ortada olan durum ise aslında kelimelerin benzeşmediğidir. Zaten yaptığı çalışma ilmi kriterlerden de çok uzaktır. Ne Ermeni tarihi kaynakları ne de diğer toplumların tarihindeki kayıtlar Kürt-Ermeni akrabalığından bahseder. Hem Ermenileri hem de Kürtleri anlatan vesikalar her iki halkın da ayrı topluluklar olduklarını açıkça belgelemiştir. Resmi Ermeni tarihi içerisinde böyle bir irtibat anlatılmadığı gibi Ermeni halkının da bu yönde bir söylemi yoktur.¹²⁰ Bunun dışında kültür, isim, dil ve inanç açısından birbirlerine benzemeyen bu iki topluluk ayrıca tarihin çoğu döneminde daima düşman yaşamışlardır. Birçok Ermeni otorite 1914 yılı ile ilgili uydurma Ermeni hadiselerini Kürtlere fatura etmektedirler. Zaten bu görüş de bilimsel çevrelerde kabul edilmemiş, bir nazariye olarak kalmıştır.

Ermeniler milattan altı asır önce Anadolu'ya göçmen olarak gelen bir kavimdir. Yüzlerce yıl İranlıların hâkimiyeti altında kalmışlar ve ancak 4. asra doğru bir kabile devleti kurabilmişlerse de bu çok devam

---

¹²⁰ Grousset, a.g.k., Kitabın Genel Anlatımı

etmemiştir. Diğer taraftan Ermeni tarihçileri dahi devletlerinin M.Ö. 328 tarihinde kurulduğunu yazmaktadır. Ermenilerin kökenlerinin, Hali ve Urartularla ilişkili olabileceği bazı kesimlerce kabul edilmiş olsa da, bu konu kesinlik kazanmamıştır. Ermeni tarihçiler Urartuların “Ereni Mena” adlı hükümdarından hareketle Urartuların da kendi ataları olduklarını savunmaktadırlar¹²¹.

Ermenilerin kendi içlerinde tarihsel bir millet birliği yoktur. Ermeni toplumu içerisindeki hâkim unsurlardan Pakraduniler Yahudi asıllı olup nesilleri Hz. Davud’a ulaşmaktadır. Mamigonyanlar Turanlılardır. Arşaklar İranlıdır. Ardızruniler Asur kökeninden geldiklerini iddia ederler. Amaduniler, Abahuniler, Sünikler ve Vahevunile ise Ermenistan’ın gerçek sahipleridirler.

Eğer Kürtler Ermeni kökenli ya da bu bölgede eski bir kavim olsalardı, Kürtlerin de Hıristiyan olması ya da Ermenilerin Müslüman olması gerekirdi. Bunun yanı sıra çeşitli zamanlarda Anadolu’ya gelmiş çeşitli Türk grupların Hıristiyanlığı kabul ettiklerini ve yerli halk olan Ermeniler arasında eridiklerini görüyoruz. Zaten tarihin hiçbir noktasında Gurmanların, Zazaların ve Kürtlerin Hıristiyanlığı ile ilgili bir bilgi olmadığı gibi, hiçbir Hıristiyan misyonerin anılarında Kürtlere gönderilen havarilerden veya din adamlarından ve onlara Hıristiyanlığın anlatıldığı olaylardan da bahsedilmemektedir. Bizans, Ermeni, Gürcü kaynaklarında Slavlara, Bulgarlara, Macarlara,

---

¹²¹ Süleyman Sabri, a.g.k., s.21,22.

Kıpçaklara, Abhazlara, İranlılara, Süryanilere ve Araplara Hıristiyan havarilerin ve keşişlerin dini yaymak amacıyla gittikleri anlatılırken, sözde Anadolu'nun yarısında yaşayan Kürtlerle ilgili hiçbir Hıristiyan kaynaklı belgenin bulunmaması da ilginçtir. Bu da Gurmanların, Kürtlerin ve Zazaların bu topraklara aslında Hz. İsa'nın ortaya çıktığı dönemden sonra geldiklerinin delilidir. Bunun yanında hiçbir Yahudi kaynağında Kürtlerden bahsedilmemektedir. Hz. Musa'dan sonra Yahudilik Orta Asya'ya kadar gelmiş ve çok sayıda Türk Yahudi olmuşken, Kürtlerin Yahudi oluşunu herhangi bir kaynağın anlatmaması hayret vericidir.

Kürtlerin Ermenilerle ilişkisi diğer Türklerin Ermenilerle ilişkisi kadardır. Yine çok ilginç olan bir nokta bazı Ermeniler için, tarihçilerin Hıristiyan Turanlılar deyimini kullanmalarındır. Ermeni Kürt ilişkilerindeki benzerlikte, Ermenileri oluşturan büyük bir boyun Asya kökenli olmasıdır. Bunun yanında Ebûl Farac eserinde Ermenileri Asya kökenli göstermiştir¹²².

Nitekim eğer Gurmanlar, Kürtler ve Zazalar Ermeni ırkından olmuş olsalardı bunlardan hiç değilse bazı aşiretlerin Ermenice bilmeleri ve bazı isimleri Ermeni ismi olmalıydı. Yine tarihte Kürtlerin Ermenilerin eski dinlerine ait bir inanış içerisinde olduklarına dair bir kelime bile edilmemektedir. Aksine bazı Ermeni aşiretleri azınlığa düştüklerinden, bölgenin hâkim lisanı olan Gurmanceyi Ermenicenin yanında kullanmış ve

---

¹²² Urfalı Mateos, a.g.k., s.77.

Müslüman olan Ermenilerin Gurmanceyi benimsedikleri görülmüştür. Ama Müslüman olan Ermeni toplulukları yüzlerce yıl geçmesine rağmen Ermeni kökenli olduklarını unutmamışlardır.

Kürt Ermeni ilişkisini savunan diğer bir grup da, İran-Ermeni-Kürt ittifakını sağlamak amacıyla yeni bir tez ileri sürmüşlerdir. Taşnak Ermenistan'ının Sovyetlere geçmesinden sonra İran'a sığınan Taşnak'a mensup Ermeni aydınları, İran'da, Kürtlerle Ermenilerin İran Nijad kavimlerinden olduklarını ve İran şahlığının şemsiyesi altında birleşmesi gerektiğinin propagandasını yapmışlardır¹²³. Bu tez aslında biraz da İran milliyetçi hareketinin desteği ile oluşturulmaya çalışılan bir yapıdır. Ermeni Kürt kardeşliği meselesi daha sonraki yıllarda İran'da yerleşen Hoybun cemiyetinin sloganı haline gelerek, propagandalarının odak noktasını teşkil edecektir. Fakat günümüzde bu hareket başarısızlığa uğramıştır.

Kurtuluş Savaşı öncesinde ülkeyi bölmeye çalışan Batılılarca Ermenilerle Kürtlerin aynı soydan oldukları yönündeki propagandaların yoğun olduğu günlerde, tarihi Erzurum Kongresine sunulan şu rapor konuyu özetlemiştir:

“Eğer Ermenilerin zannettiği gibi Kürtler, Ermeni soyundan olsa idiler, onların da Hıristiyan olmaları zaruri idi. Bir mıntıkada yaşayan ve aynı idareye ve aynı harsa (kültüre) tabi bir kavim yarısının bir dine, diğer yarısının diğer bir dine tabi olduğu tarihte mesbuk (belgelenmiş) değildir ve böyle bir

---

¹²³ Özoglu, a.g.k., s.63.

ihtimal tasavvur bile edilemez. Ermeni masalları ve ananeleri ile Kürt masalları ve ananeleri arasında katiyen münasebet yoktur.

Ayrıca Ermeni seciyesi (karakteri);asabiyeti gayri iradeye (asabına hâkim olamama), mübağalalı bir oynaklık, zahiri (maddi) şeylere bağlılık, dimağ (beyin), faaliyeti, ticaretle uğraşmak, maziye sahip çıkmamak, velveleli, zakai mahdudiyet (sınırlı bir zekâ), sebatsız, efsaneci bir tablo arz etmesine mukabil, Kürdün seciyesi; asabiyeti aradiye, hiddet, batini (görünmeyen, manevi) şeylere bağlılık, uzuvları ile faaliyet, ticaretten anlamamak, maziye bağlılık, sükuti (sessiz davranış), zekâda vüsat (geniş bir zeka) ve sebatkar şeklinde bir tablo göstermektedir”¹²⁴.

N. Marr da Kürtlerin kökenlerini Ermenilere bağlarken daha sonradan bu tezin yanlışlığını kendisi de fark etmiştir. Marr'ın konu ile ilgili olarak Ermeni kaynakların ortaya çıkardığı bir ifade Türk-Ermeni-Kürt ilişkisini tamamen gün yüzüne çıkarmaktadır. Messoud Fany'nin Marr'ın Ermeni vesikasından bize aktardığı bilgi şöyledir: “10. yy.'da Arap egemenliği sarsılmaya yüz tutup da çeşitli ülkelerde Ermeniler çoğalmaya başlayınca, Hazar denizinin ötesinde bulunan ve Türk diye adlandırılan İskitler kitle halinde Pers ve Medya ülkesine akın ettiler. Birçok yerleri ele geçirdiler ve buradaki inançları benimseyerek dil ve din yönünden onlara (Pers ve Medlere) benzediler. Bunlar arasından pek çokları Med prensleriyle birleşerek Karduklarla Moskların sınırları içerisindeki Ermenistan'a akın

---

¹²⁴ Seferoğlu, a.g.k., s.55,56.

ettiler, bu ülkeleri ele geçirdiler ve buraya yerleştiler. Daha sonrada birçok Hıristiyan da onlarla gitgide kaynaştılar ve onların inançlarını benimsediler. İşte bunlara şimdi Kürt denilmektedir.” Bu iddia Nikitin’de de yer almaktadır¹²⁵. Bu belgeye göre Kürtler, kesinlikle Türk soyundandır ve Selçuklulardan önce buraya gelip yerleşmişlerdir.

Ermeni tarihi kayıtlarında, komşuları olan bütün Kürtlere “Oğuz-an” (yani Oğuzlar) kelimesinden bozma olarak “Khujan” derlerdi ki, bu kelime Ermenicede de aynen Dede Korkut’taki Oğuz kelimesinin anlamı gibi “çokluk, kalın-halk, kalabalık” anlamına gelirdi.¹²⁶ Ermeni tarihi bile Kürtleri Türk gösterirken, bazılarının Ermenilerle Kürtleri birleştirme çabası nafiledir.

İrani Köken İddiası

Kürtlerin İrani bir zümre şeklinde düşünülmesi, dillerindeki bazı Farsça sözcüklerden ileri gelmiştir. Bu iddia da bilimsel değildir. Kürtlerin İrani olması iddiasını savunan çevreler, Hint-Avrupa kökenli bilim çevreleridir. Bu fikrin yayılmasında özellikle Minorsky, Soldini, Doniniken ve Garzoni önemli rol oynamıştır. Bu çalışmalarda Kürtçe, Farsçanın bir lehçesi olarak kabul edilmiştir. Bu iddiaları ırki olmaktan ziyade dil üzerinden ispatlama gayretine girmişlerdir. *Şehname* ve sonra bu kitaba dayanarak yazılan *Şerefname*’deki Demirci Kava efsanesinden hareketle Kürtlerin kökenini Medlere, oradan da İranlılara dayandırmaya çalışmıştır.

---

¹²⁵ Nikitin, a.g.k., s.48.

¹²⁶ Kırzioğlu, a.g.k., s.65.

Oysa Farsça içerisindeki kelimelerin kökenleri ile ilgili yapılan araştırmalarda birçok Farsça kelimenin eski Türkçe kaynaklı olduğu ortaya çıkmıştır. Bunu ileride dil bölümümüzde daha detaylı açacağız. Ayrıca eski tarihi yazıtlarda Kürtler, İrani bir unsur olarak gösterilmediği gibi, İranlıların da dahil olduğu Hint-Avrupa kavimleri arasında tarih boyunca Kürt veya buna benzer adla tanınan ne bir ulus, ne bir boy ne de bir oymak mevcuttur.

İran'ın gerçek manada bilinen 2500 yıllık tarihi var ise, bunun 1500 yılında ülkede Türklerin hâkimiyeti söz konusudur. İskitler, Hunlar ve Akhunlar defalarca İran ülkesine girerek buraları kendi toprakları içerisine katmışlardır. İslamiyet'in doğuşu ile Müslüman olan Türklerle birlikte 20. yy.'a kadar İran toprakları Türk devletlerinin merkezi konumuna gelerek, Türk kültürünün en canlı yaşandığı alanlar içerisine girmiştir. İran'da yönetimin Türklerin elinde bulunmadığı dönemlerde de toplam nüfusun büyük çoğunluğu Türklere oluşmuştur. İran'da Pehlevi yönetimi, İran tarihini Türk-İran çelişkisi üzerine inşa etmiş, Turanlı olmayıp İran'da bulunmuş her kavmi Farslılarla ilişkilendirip, kendine ecdat edinmiştir. Böylece İran'da sayıca kalabalık Türki unsurların azınlığa düşürülmesi hedeflenmiştir.

Osmanlıların çoğunlukla Sünni oluşuna karşılık, İran Türkleri genellikle Şii mezhebindendir. Aslında Şiiliği İran'a dikte edenler de Türkler olmuştur. Son birkaç yüzyıla kadar Fars halkının büyük çoğunluğu Sünni olarak yaşamıştır. Şiilik motifini sonradan kazanan

İranlılar, Şiiliği İran'da milliyet durumuna getirmiş, adeta Araplara ve Osmanlılara karşı kendilerini bu zırhla korurken, topraklarındaki uyuşmazlığı Şii çatısı altında birleşerek sağlamışlardır.

20. yüzyılın son Şahlar dönemi Fars şovenizminin doruk noktaya çıkışını sergiler. Hat safhaya gelen zenginlik, şahı yeni ve tehlikeli hayallere itmiştir. Şah, bir bakıma varlığını idame ettirme bakımından böyle bir siyaseti yürütmeye kendini mecbur hissetmiştir. İran'da halkın büyük çoğunluğu Türkçe konuşan Şii mezhepli Azeri Türkü'dür. Şii olamayan Gur ve Kalaç Türkleri de bu mezhebe zorlanmış, Şii inançlılar hariç diğer topluluklar fakirliğe mecbur bırakılmıştır. İran'daki Sünni kökenli Türkmenler, Kürtler, Kalaçlar ve Guriler ülkenin en fakir kesimini temsil etmektedir.

Şah idaresi Kürtleri ve az sayıda ki Guranları Farslılaştırmakla İran'daki Farslıların kısmen olsun azınlıktan çıkarılmasını amaçlamıştır. Ayrıca Kürtleri Farisi göstermekle İran'daki Arapların ve Türklerin muhtemel bir direnişine karşı, Irak ve Türkiye'deki Kürt ve Gurmanları güya koz olarak kullanacaktı. Bu nedenle şahlık dönemi İran yönetimi, birçok batılı kalemi kiralamış, ansiklopedi hazırlayıcılarına birçok paralar vermiştir.

Mirza Malkolm'un "*İran Tarihi*" isimli kitabında Kürtlerin İranlı olmadıkları açıkça ortaya konmuştur. Yine İran tarihi üzerine araştırmaları olan Joseph Von Hammer ve Dr. Friç'in de Kürtlerin İranlı olmadıkları yönünde tespitleri ortadadır.

Arap Köken İddiası

Araplar Kürt kelimesi yerine göçebe anlamına gelen Ekrad kelimesini kullanmışlardır. Kürt kelimesini Arap tarihinde ilk defa kullanan İslam coğrafyacısı Mesudi ve İstihari olmuştur. Mesudi de eserinde; Hz. Süleyman'ın cariyesinden birini Şeytan Casad'ın hamile bırakması neticesinde, ondan türeyen neslin Hz. Süleyman tarafından dağlara sürülmesiyle Kürtlerin türediğini ifade etmiştir. Kürtlerin kökeni ile ilgili bu hadiseyi anlatan Mesudi, soy kütüğü silsilesini de Vail bin Nezir bin Muad bin Nezir bin Rabia olarak vermiştir. Mesudi'ye göre dağlarda oturan Kürtler zamanla Arapçayı unutarak Farsça konuşmaya başlamışlardır¹²⁷.

Burhan-ı Katı adlı esere göre, Ekrad taifesi Arap menşeli olup, Yemen ülkesinden sürülen Mousemma, Amir ve Muzaika'nın çocuklarıdır. V.Minorsky makalesinde Kürtlerin önemli bir kolu olan Milanların Arabistan'dan, Zilanların ise İran'dan geldiklerini iddia etmektedir. Arap kökenli olma meselesi birçok aşirette de benimsenmiştir. Cezireli Kürt beyleri Emevilerden ve Halit bin Velit'ten gelme olduklarını söylerler. Ayrıca Süleymani beylerinin de Emevilerden geldikleri söylenmektedir. Mirdasi, Çemişgezek ve Hakkâri beyleri ise Abbasilerin kendilerinin ataları olduklarına, Soranlılar ise bir Arap çobanın neslinden geldiklerine inanırlar¹²⁸. Günümüzde halen Bürüki aşireti reisliğini

---

¹²⁷ Çay, a.g.k., s.36.

¹²⁸ Çay, a.g.k., s.37.

yapan Hasan Kartal kendilerinin Bekir-i Sıddık'ın neslinden geldiklerini belirtmektedir.

Kürtlerin Araplarla ilişkilendirilmeye çalışılması, hiçbir bilimsel delile dayanmamaktadır. Araplar içerisinde aşiret yaşantısı olsa da, bugün Kürt aşireti olarak sayılan aşiret adları ile Arap aşiretleri karşılaştırıldıklarında Kürt aşiretlerinden hiçbirinin adı ile Arap aşiretleri arasında benzerlik yoktur.

Araplarla, Kürtler arasında bir bağ olmadığını anlatan bir açıklamayı Nikitin, Kürt yazılı ve sözlü halk edebiyatı ile musikisinin, Arap musikisi ile kıyaslamasıyla ortaya çıkarmaktadır. Nikitin'e göre *"Arap lirizminin tutturduğu güzel uyumla, Kürt lirizmindeki her çeşit sistem yokluğu, bu iki nitelik, evrim eşitsizliği ile değil, başka bir yolla açıklanmalıdır, diyoruz. Öyleyse aradaki bu farkı, iki halkın ulusal karakterlerinde aramalıyız. Arap, taşkınlığı ve aşiret adamı olma bireyciliği ne olursa olsun Sami'dir; Kürtlerde bulunan bu özellikler dışında Arap'ta yapı olarak bir düzen duygusu, bir hesaplama ve sistemleştirme niteliğinde vardır ve bunlar Arap halk şiirinde de yankılanmaktadır. Oysa Ari ya da Asyalı olan Kürt'te bu sonradan saydığımız özellikler hiç bulunmamaktadır..."*¹²⁹. Eğer Kürtler Arap neslinden olsaydı, en azından Arapların sanat ve folklorundan bazı esintilerin bu kültüre aktarılması gerekirdi, lakin Kürt folklorunun ve musikisinin Araplardan ziyade Türkmen, Yörük ve İrani unsurlar taşıdığını görüyoruz.

---

¹²⁹ Nikitin, a.g.k., s.458.

Ne var ki kendilerini Arap olarak görmek ve çevreye Arap olarak kabul ettirmek için uğraş vermek Anadolu Türkleri arasında da görülmüştür. Böyle davranmakla kendilerinin İslamiyet'e daha yakın olduklarını zannetmişlerdir.

Diğer bir husus da beylikler meselesidir. Anadolu İslam fütuhâtı ile Arap sınırları içerisine girerken, birtakım prensler, komutanlar daha sonra tayinle gönderilen valiler bu bölgelerdeki şehir ve kasabalarda Araplar adına yönetimi sürdürüyorlardı. 10 ile 30 yıl arasında değişen bu hanedan idarelerinde, Arapların miktarı çok cüzi de olsa toplumun içerisinde ağırlıkları oldukça fazlaydı. Araplığı soyluluk iddiası sayarak, soyluluk adına vesile teşkil edebilecek bu durumdan yararlanmak isteyen birçok yerli Türk, Arap kökenli olmak iddiasına giriyordu. Araplıkla alakası olmayan aşiretler arasındaki rekabetlerde iftihar vesilesi olarak soylarını Araplara çıkarma gayretine düşüyorlardı. Bu açıklamayı doğrulayan çok sayıda düzmece şecere vardır. Zamanla toplumlar bunun tesirinden kurtulmuştur¹³⁰.

Bir başka faktör de Anadolu'ya Türkmenler gelmeden önce Doğu ve Güneydoğunun yerli halkı haline gelmiş muhtelif dinlere mensup eski Türklerin İslamiyet'i kabul etmeleridir. Yani Anadolu'ya yönelik Arap fütuhâtı döneminde adı Kürde çıkmış eski Türkler, İslamiyet'i kabul etmişlerdi. Bu nedenle Arapların tesiri Doğu ve Güneydoğuda bu açıdan batı Anadolu'ya

---

¹³⁰ Seferoğlu, a.g.k., s.10,11.

nazaran daha fazladır. Bu moda Çerkezler, Abazalar ve Lazlar arasında da zaman zaman ortaya atılmıştır. Evliya Çelebi de kendini Araplaştırmaya çalışan zümrelerden uzun uzadıya bahsetmektedir.

Bitlisli Şerefhan '*Şerefname*'de Jirki, Süleymani, Suhran, Hakkâri beylerinin köklerini Abbasilere kadar götürmektedir. Lakin İslam kaynaklarında Gur Türklerinin yani Gurmanların Anadolu'ya gelişlerini 750'li yıllar olarak anlatmakta ve bunların Araplarca, önceleri Bağdat ve civarına sonra da Anadolu'ya sevk edildiklerini, Rumlar tarafından bu Türklere Abbasiler denildiğini anlatmaktadır. Bu konuyu ileriki bölümlerde daha da derin olarak irdedeceğiz. Kürtler de bu mantıktan hareketle kökenlerini Araplara kadar götürmenin kendilerine asalet kazandırdığı kanısındadırlar.

Bazı aşiretlerin Arap asıllı olma ihtimali vardır, bu doğru da olabilir ama bütün Kürtlerin Araplarla aynı kökten oldukları iddiası yanlıştır. Abbasiler, Emeviler ve hilafeti koruma ve sonraları taşıma vazifesini üstlenen Türk devletleri zamanında bazı Arap aşiretleri Anadolu'ya sürülmüşlerdir, lakin bunların sayısı fazla değildir, bu aşiretlerin bazıları halen Arap varlıklarını sürdürseler de bir kısmı da Gurmanc lehçesini öğrendiklerinden asimile olmaya başlamışlardır.

Kürtlerin Araplardan gelme meselesinin ana kaynağı Hz. Ali zamanına kadar uzanan bir hadisedir. Hz. Ömer zamanında Arapların İran'ı fethetmesinden sonra Arapların Türklerle irtibatı başlamıştır. Hz. Ali zamanında ortaya çıkan muhalefet ve Peygamberimizin (s.a.v.)

torunlarına yönelik talihsiz hadiseler, efendimizin soyundan bilinen kişilerin önceleri İran'a sonra da Türk yurdu olan Horasan civarına yerleşmelerine neden olmuştur. Bu hadiselerin özellikle Emeviler zamanında olduğu bilinmektedir. Peygamberimizin (s.a.v.) soyundan gelen kişiler ve diğer Arap topluluklarından kız alışverişinde bulunan ve evlilik hadiseleri meydana getirmiş Türk aşiretleri, bu akrabalıklarla haklı olarak mutluluk duymuşlardır. Dolayısı ile bu unvan, yani Seyyidlik günümüze kadar gelmiştir. Yine Türkler arasında Hz. Ali'ye bağlılığı ifade eden ve Safevi inancının, sonra da Alevilik inancının ortaya çıkmasının nedeni Türklerin Peygamberin (s.a.v.) torunlarına duydukları saygıdır. Günümüzde hem Türkler hem de Gurmanlar arasında "Seyyid" olarak bilinen aileler vardır. İşte bu aileler yukarıda anlatılan şekliyle bu unvanı elde etmişlerdir. Bu ilişkide Türk ve Kürtlerin aynı kaynaktan çıktığını gösteren bir delildir.

Kürtlerin Arap ırkından olmasına da imkân yoktur. Gelenek, örf ve adetleri, yemekleri, ölüm törenleri, cenaze işlemleri, akrabalık ilişkileri, dilleri ve daha birçok farklı unsur vardır. Anadolu'da, Suriye'de, Irak hatta İran'da yaşayan Arap aşiretleri halen varlıklarını korumaktadırlar ve bir asimilasyon söz konusu olmamıştır. Tarihi olarak mevcut devlet arşivleri Arap aşiretlerini tam olarak ayırabilmektedir. Bu iddia tamamen İslam dinine duyulan saygıdan dolayı ortaya çıkmış bir hadisedir.

İngiliz yazarı William Aegerton'un siyasal Kürtçüler için yaptığı şu tespit, gayet ilgi çekicidir: "Bunlar, 'Kürt' olarak kimliklerini arayıp bulmaya çalışıyorlardı. Ne var ki, tarih kitaplarında karışıklıklardan ve çelişkili

sözlerden başka bir şey bulamıyorlardı...” İngiliz yazar, daha sonra şunlara yer veriyor: “Gerilere gittiğimiz takdirde, Kürt’ün kimliğini tam inandırıcı biçimde ortaya koymanın güç bir iş olduğunu görürüz. Romantik hayal gücü geniş olan bazı tarihçiler, adları ‘Kürt’ kelimesine yakın olan ya da bazı harfleri değiştirilince, bu yakınlığı ortaya çıkan ve soyları tükenmiş olan halklar ile bilinmeyen ülkelerdeki beldeler arasında Kürtlerin kökenini araştırıp duruyorlar.”¹³¹ Bu ifadeler siyasal Kürtçülerin içine girdikleri çıkmazı ortaya koyarak, zorlama bir köken arayıcılığının anlamsızlığını göstermektedir.

---

¹³¹ Başbuğ H., İki Türk Boyu Zaza ve Gurmanclar , Ankara, 1984, s.27.

III. BÖLÜM

ŞEREFNAME ADLI ESERDE VAR OLAN KÜRT KÖKEN İDDİALARI

Kürtlerle İlgili Rivayetler

Şu ana kadar Kürtlerin kökenleri ile ilgili ortaya atılan iddiaları sıralayarak bunların doğruluk derecelerini irdelemeye çalıştık. Kürtlerin kökeni meselesini daha iyi ortaya çıkarabilmek için, Kürtlerle ilgili var olan diğer rivayetlerin ve Kürtleri oluşturan alt grupların da incelenmesi gerekmektedir.

Bu mesele dâhilinde en önemli konu Kürt kelimesinin anlamıdır. Kürt oldukları iddia edilen Gurmanç, Guran, Lur, Kalhur¹³² gibi aşiretlerin dillerinde “Kürt” diye bir kelime bulunmamaktadır. Ayrıca İrani ve Sami dillerde de böyle bir kelime yoktur. Arapçada ise Kürt kelimesi yerine Ekrad ifadesinin kullanıldığını Araplar bahsinde görmüştük. Günümüz Arapçasında var olan Kürt kelimesi ise bu dile son dönemlerde Türkçeden geçmiştir. Peki, kimdir bu Kürtler, nereden gelmişlerdir? Önceki dönemlere ait olup, Kürt adından bahseden eserler hangileridir ve Kürt kimdir? Şimdi bu sorularının cevaplarını bulmaya çalışacağız.

Yabancı araştırmacıların, Kürtlerle ilgili çalışmalarda kullandıkları ana kaynak, 1597 yılında Bitlis beylerinden

---

¹³² Şeref Han, Şerefname, (Çev: M. E. Bozarslan), İstanbul, 1976, s.20.

Şeref Han'ın yazmış olduğu '*Şerefname*' adlı eserdir. Bu eseri ilk yayımlayanlar ise Rus bilim adamları olmuştur. Şeref Han'ın eserinde, Kürtlerin kökenleri ile ilgili var olan rivayetler dikkatlice ele alındığında, Kürtlerin kökenleri gün yüzüne çıkmaktadır...

Demirci Kava Efsanesi ve Ergenekon

Turan (Türkistan) ve İran topraklarının Cemşit'ten sonraki hükümdarı olan Dahhak adında zalim bir hükümdarın omuzlarında kanser hastalığı ortaya çıkmıştır. Hükümdar ülkenin tüm hekimlerini çağırarak hastalığına çare aramıştır, fakat hekimler hükümdarı iyileştirmek istediyseler de, bunda başarılı olamamışlardır. Bir gün hekim kılığında giren şeytan, Dehhak'a gelerek "*...eğer genç insanlardan iki kişiyi her gün kurban edip, beyinlerini yaralarına süreceksin olursa iyileşeceğini*" söylemiştir. Bu şekilde yapılan tedavide, tesadüfî olarak ağrı dinmeye başlayınca, her gün İran ve Türkistan'da iki genç yakalanarak kurban edilir. Daha sonra bu işi yapmakla görevli mutfak çalışanı vicdan azabı çektiğinden, her gün öldürülen iki gençten birini salıverip, yerine koyun beyni götürmeye başlar. Saraydan kaçan gençler ise, uzaklardaki dağlara sığınarak zamanla çoğalırlar. Nesilleri bu gençlerden oluşan topluluğa Kürt denilmiştir. Daha sonra içlerinden demircilik yapan Kava adında bir kişi, Kürtleri bu dağlardan kurtarıp Dehhak'a karşı isyan başlatır ve zalim Kralı öldürür.¹³³

---

¹³³ Şeref Han, a.g.k., s.18.

*Şerefname'*de Kürtlerin kökenleri ile alakalı aktardığımız ilk hadisede yaşanan olaylar, bize Türklerin türeyiş destanını hatırlatmaktadır. Çinliler tarafından esir edilen Türkler, zamanla kaçarak dağlara sığınmış ve orada çoğalarak millet haline gelmişlerdir. Daha sonra bir demirci, demirden dağı eritip Türkleri özgürlüğe kavuşturmuş, akabinde Türkler düşmanlarını öldürerek bölgeyi ele geçirmişlerdir. Ergenekon'dan çıkış zamanı bahar ayları olduğundan, bu efsaneden dolayı Türk zümreleri bahar bayramı adı verilen Nevruz'da, bir demirci temsili olarak demiri döverek, bayramın başlangıcını yapar. Akabinde günahlardan ve kirlerden temizlenmek için ateşten atlama törenleri yapılır. Hem Kürt hem de Türk efsanesindeki figürler ve törenler aynı olup, aynı hadisenin farklı hikâyesi olarak ortaya çıkmıştır.

*Şerefname'*de bahsedilen Demirci Kava adlı kişi ise aslında büyük Türk veziri Bilge Tonyukuk'dur. Göktürk yazıtlarında, Bilge Tonyukuk'un adı Gave olarak geçmekte olup, aslen Çin topraklarında yaşayan bir Türk ailenin çocuğu iken, Göktürk devletinde vezirlik yapmıştır. Doğu Türkistan Türklerinde, Çin'den gelen ailelere "Gave" denmektedir. Göktürklerde ve Doğu Türkistan Türklerinde vezirlerin unvanı "demirci"dir. Dolayısıyla Bilge Tonyukuk'un Türkçe unvanı Demirci Gave'dir¹³⁴. Bu benzerliğin tesadüfle açıklanmasına imkân göremiyoruz. Ergenekon destanında anlatılan

---

¹³⁴ Kaya M., Bilge Tonyukuk mu Demirci Kava mı, İstanbul, 2002, s.81.

hadise tamamen Demirci Gave efsanesi ile aynıdır. Türk devletlerinde kutlanan Nevruz bayramlarında, bir demirci ustasının demiri dövmesi ve bayram kutlamalarına başlanması, bu tarihi hatıranın bir ürünüdür. Şeref Han'ın eserinde; Turan (Orta Asya) ve İran'da yaşayan halklardan seçilen gençler demesi de bize, Kürtlerin önceden Türkistan ve İran'da yaşadıklarını açıkça göstermektedir.

Rivayette zalim Kral Dehhak'ın omuzlarında iki siyah yılanın çıktığı anlatılmaktadır. Aslında bu bahsedilen şey iki kanser yarasının varlığıdır. Gurmanc lehçesinde kanserli yaraya "ilancığ", eski Türkçede ise "yılancığ" denmektedir. Yani bu efsanede anlatılan gerçek yılan değil, yılandan tehlikeli olan "kanser hastalığıdır". Bu rivayette kullanılan ifadelerdeki unsurlar dahi olayın Türk mitolojisinden kaynaklandığını göstermektedir.

Bu ve benzeri birçok Türk efsanesi, Türklerin İran'a gelişleri ile birlikte Fars edebiyatına geçmiş ve İran ediplerince işlenmiştir. '*Firdevsi*' adlı İranlı'nın yazdığı ve oradan alıntı yapılan, Demirci Gave efsanesi tamamen Türk efsanesinin yeniden uyarlanmış bir şekliendir başka bir şey değildir.

Cin Neslinden Türedikleri Efsanesi

Şerefname'deki diğer bir rivayete göre ise "Kürtler, Allah'ın üzerlerinden perdeyi kaldırdığı Cin neslindedir" denilmektedir¹³⁵.

---

¹³⁵ Şeref Han, a.g.k., s.16,18.

Araplar ise Kürtler için Cinler aşireti anlamına gelen “El Ekrad Taifetün Minel Cin” demişlerdir¹³⁶.

Kürtlerin Cin’lerden türedikleri iddiasındaki “Cin” olarak ifade edilen unsur, aslında herkes tarafından bilinen Cin tebaası değil, Çin ülkesidir. Zaten böyle bir iddia hem akılla bağdaşmadığı gibi, İslam dini inancında da var olan bir ifade değildir.

Birçok Türk kavmi kendilerinin Çin diyarından geldiklerini ifade etmektedirler. Ortaçağ dönemlerindeki haritalarda, günümüz Kırgızistan ve Doğu Türkistan’ı için, Çin Türkeli yazıldığını görüyoruz. 681-754 yılları arasındaki ülkeleri gösteren haritada Kutluk Türk devletinin toprakları, Çin Türkeli olarak gösterilmiştir¹³⁷. Hatta Ermeni toplumu içerisinde yaşamış, daha sonra tamamen Ermenileşmiş ve ilk olarak Muş (Taron) bölgesinde IV. asırda varlıklarına şahit olduğumuz Mamigonyan halkı bulunmaktadır. Bu aileden Manuel Mamigonyan Ermeni orduları genel komutanlığına getirilmiştir. Manuel bu rütbeyi Ermeni Kralı Varazta’da rağmen almıştır. Tarihçi Pavistos, Manuel Mamigonyan’ın Ermeni Kralına yazdığı mektubu bize aktarmaktadır. Manuel mektubunda, *“Soyumuz Arşugani sülalesine büyük hizmetlerde bulundu, kendimizi sizler için feda ettik, sadece sizler için yaşadık, atalarımız savaşlarda sizler için canını verdi. Muşeg’in babası Vasak Kral Arşag için öldü... Peki ya siz?... Düşmanın dahi başısladığı soyumuzdan insanları öldürdünüz. Ağabeyim Muşeg, o, çocukluğundan*

---

¹³⁶ Nikitin, a.g.k., s.47.

¹³⁷ Tarih Atlası, Ankara, 2002, s.18.

itibaren bütün ömrünü sizin ailenize vakfetti, düşmanlarınızı darmadağın etti. Düşman dahi onu öldürmeyi başaramadı, ama sen onu bir şölen sırasında yakalatıp Boğazlattın... Bize gelince, bizler asla sizin Vasallarınız olmadık, sizinle soylulukta eşitiz, hatta sizinkinden daha soylu bir soydunuz. Zira atalarımız Çin diyarının Kralları idiler...” demektedir. René Grousset ise Mamigonyanların Orta Asya’dan hatta Çin’den geldikleri yönünde rivayetlerin olduğunu ifade etmiştir. Ermeni İnciciyan da Mamigonyanların Asya’dan geldiklerini belirtmiştir¹³⁸.

İran destanlarında ve başlıca Firdevsi’nin ‘Şehnamesi’nde ulu ve ilk cihangir Türk padişahı Sakalı Afras-yab’ın Doğu ve Batı Türkistan İmparatoru anlamına gelen “Hakan-ı Çin ve Tork” diye anıldığını biliyoruz. Milli Türk soy kütüklerinde ve Oğuznamelerin başında Türklerin ilk atası sayılan Nuh oğlu Yasef’in oğlu Olcay/Bolcas Han için, “Hanlık tahtına geçince Çin (Kaşgar) şehrini yaptı, bir oğlunun adını Çin koydu; Ma-Çin (Tabgaç/Kuzey Çin) şehrini yaptı...” denilmektedir. Ermeni Khoren Abrahamyan başta olmak üzere Emenice kaynaklarda, Hazar denizi doğusu hatta Kafkas dağları kuzeyi “Cenastan” (Çinistan/Çin ülkesi) adı ile anılmakta ve Türkistan’daki “İmanos (Tanrı) dağları” çevresi de bu ülkeden gösterilmektedir. Dağıstan ile Şirvan’ın, ilk İslam fetihlerinden Selçuklu Melikşah (1072-1092) çağına kadarki tarihini, eski yazmalar ile ananelere göre anlatan ve “Tarihül Bab ve’l Ebvab” da denilen “Derbendname”de Hazar Türklerine “Taife-i

---

¹³⁸ Grousset, a.g.k., s.279.

Khazari" ve Hazar kağanlarına da "Khan-i Çin" denilmektedir.¹³⁹

Yusuf Has Hacib'in yazdığı *Kutadgu Bilig* adlı eserde, Kaşgar ülkesi hükümdarı Karahanlı Hasan Hakan "Çin hâkimi" olarak gösterilmektedir. Kaşgarlı Mahmut, "Ordu Kend" de denilen Kaşgar şehrinin "Afrasyab'ın oturduğu" yer olduğunu, üç bölüme ayrılan büyük Çin ülkesinin: "Aşağı-Çin"/Barkan (Uygur eli) kesiminin "Kas-gar" da, "Orta Çin" (Moğolistan'dan ibaret) Kıtay'da ve "Yukarı Çin"'in de (Pekin merkez olduğu) "Tawgaç" (Kuzey Çin) ülkesinde olduğunu bildirir.¹⁴⁰

Bahrü'l Ensab adlı eserde Selçuklu Türklerinin Diyar-ı Çin'den geldiklerini bildirir. Zira Türk ırkının Tevrat'a göre anılan ilk atasını Nuh oğlu Yasef oğlu Türk/Bolvas ve bunun oğlu da Maçın, onun oğulları Orus (Ablanlı/Şirvanlı), Saklab (Sakalı/Avrupa İskitleri) ve Çin'dir. Bütün Bayındurlu/Akkoyunlu, Kayı/Osmanlı, Selçuklu/Kınık, Saltuklu, Mengüçlü gibi devlet kuran Türkman/Oğuzlar kolunu hep bu Çin Han'dan türemiş göstermektedirler.¹⁴¹

1763 yılında doğan Ozan Ahmet Asiki eserinde Osmanlı hükümdarı Osman Bey'in soyunu Nuh peygambere kadar sıralamıştır. Buna göre; Osman'ın babası Ertuğrul, Ertuğrul'un babası Süleymanşah, Süleymanşah'ın babası Kaya Alp, Kaya Alp'in babası Kızıl Buga, Kızıl Buga'nın babası Bayintur, Bayintur'un

---

¹³⁹ Kırzioğlu, a.g.k., s.117.

¹⁴⁰ Kırzioğlu, a.g.k., s.116.

¹⁴¹ Kırzioğlu, a.g.k., s.36.

babası Aykuluk, Aykuluk'un babası Togar, Togar'ın babası Kaytun, Kaytun'un babası Sunkur, Sunkur'un babası Baki, Baki'nin babası Sugar, Sugar'ın babası Tok Temür, Tok Temür'ün babası Basuk, Basuk'un babası Gök Alp, Gök Alp'in babası Oğuz, Oğuz'un babası Kara Han, Kara Han'ın babası Ay Kutluk, Ay Kutluk'un babası Tuzak, Tuzak'ın babası Kara Han, Kara Han'ın babası Baysub, Baysub'un babası Kamari, Kamari'nin babası Kızıl Buga, Kızıl Buga'nın babası Yamak, Yamak'ın babası Bas Buga, Bas Buga'nın babası Baybus, Baybus'un babası Sevünc, Sevünc'ün babası Çar Buga, Çar Buga'nın babası Kurtulmuş, Kurtulmuş'un babası Karaca, Karaca'nın babası Amudi, Amudi'nin babası Karalu Oğlan, Karalu Oğlan'ın babası Süleymanşah, Süleymanşah'ın babası Karahul, Karahul'un babası Karluga, Karluga'nın babası Yan Temür, Yan Temür'ün babası Durmuş, Durmuş'un babası **Çin**, Çin'in babası **Maçin**, Maçin'in babası Yasef, Yasef'in babası Nuh'dur¹⁴².

Akkoyunlu tarihçisi Ebu Bekr-i Tihrani'nin *Kitab-ı Diyarbekiriyeye* adlı eserinde Akkoyunlu Sultanı Osman Bey'in 32. dedesi olarak anlatılan Baysungur Han dönemi anlatılırken; "...Onun hakkında ilginç olaylar ve garip hikâyeler vardır. Türkler ve Moğollar arasında tam bir şöhrete ve güvene sahipti. Cin ve perilerin ülkesi dışındaki bütün ülke onlara aitti" denmektedir¹⁴³.

---

¹⁴² <http://www.denizsom.com/icerik.asp?tur=ayrintilar&id=23>

¹⁴³ Ebu Bekr-i Tihrani, *Kitab-ı Diyarbekiriyeye*, (Çev; Mürsel Öztürk), Ankara, 2001, s.28.

Burada “*Çin ve perilerin ülkesi*” şeklinde yapılan vurgu ile Kürtlerin “*Cin*”lerden geldiği şeklindeki vurgu aynı düşüncenin ürünüdür.

Gürcü kaynaklarına göre milattan önceki devirlerde Turan’dan gelen ve Kafkaslarda yaşayan çok sayıda Türk ırkı vardır. Bunlardan biri de Orbelyanlar ailesini teşkil eden, Cenbakuryanlardır. Çin dolaylarından 28000, bazı riayetlere göre 2800 aile olarak Kafkaslara yerleşmişlerdir. Bu dönem Hz. Musa’nın Kızıldeniz’i geçtiği zamanlara denk düşmektedir. Destanî tarihe göre Hun ve Hazarların doğusunda Cenastan ülkesinin hükümdarı Cenbakur idi ve o ölünce kavgalar çıktı. Bu savaşta mağlup olan taraf kaçarak, öncelikle Gürcistan’a kadar göç etti. İşte bu topluluğa Canbekuryanlar adı verildi. Gürcüler bu topluluklar için Çin prensleri demekte olup göç zamanını da İran’ın Pers hükümdarı Keykavus zamanında göstermektedirler¹⁴⁴.

Yukarıda ülke tarihlerinden verdiğimiz örnekler, aslında ‘*Cin taifesindendir*’ denen rivayetlerin aslını ortaya çıkarmaktadır. Türklerin Çin ülkesinden gelmiş olması hadisesi burada anlatılmaktadır. Arapça dilinde “Ç” harfinin olmaması Türkçe Çin denilen ülkenin Arapçada “*Cin*” şeklinde yazılması sonucunu doğurmuştur. Dolayısıyla Kürtlerin ana yurtları bu rivayetlerde işaret edildiği gibi Asya yani Çin ülkesidir.

---

¹⁴⁴ Brosset a.g.k., s , 13

Boğduz Han Efsanesi

Şeref Han'ın yazdığı Kürt tarihinde Kürtlerin kökenleri Buğduz Han adında bir kişiye dayandırılmaktadır. *Şerefname* adlı esere göre; İslam dininin ortaya çıkmasından sonra, ünü dünyanın dört bir yanına yayılmış ve Türkistan'ın en büyük hükümdarlarından biri olan Oğuz Han, Hz. Muhammed'e (s.a.v.) bir elçi göndererek, bu din hakkında bilgi almak istemiştir. *Şerefname*'ye göre, Oğuz Han'ın Hz. Muhammed'e (s.a.v.) gönderdiği heyetin başında Kürt büyüklerinin ileri gelenlerinden Buğduz adında bir bey vardır¹⁴⁵.

Şerefname'deki Kürt *Oğuznamesi*'nin içeriğinin değişik bir rivayetini, Ziya Gökalp'in babası Mehmet Tevfik başka bir eserden alarak bizlere nakletmiştir. "Diyarbakır vilayeti Ekrad Müdürü" ve resmi Diyarbakır gazetesinin yazarı olan Müftizade M. Tevfik, (H.1301)-(1884) yılında basılan "*Salname-i Vilayet-i Diyarbakır*" da, bu ildeki ahaliyi tanıtan "Sekene" bahsinde "*Kürt Oğuznamesi*" ni biraz değişik olarak şöyle anlatmaktadır:

"Kürtler pek şeci ve bahadır olurlar. Lakin Kürtlerde ittifak bulunmayıp aralarında daima nifak vakia olur, ittifaksızlıklarının sebeplerini tarihte şöyle okuduk: ümera-i Ekradun seramedanından Oğuz Han nam zat,'set-i seniyye-i nebevviyeyi istihbar eyledikde, Boğduz nam Kürt ile bir kıta arıza ve hediye Canib-i Ali-i Rhükmelet Penahiye taktim eder. Boğduz, huşu ve adab ile huzur-i manzur-i Cenab-ı Peygamberi oldukça; çünkü merkuum kerh'ül manzar ve

---

¹⁴⁵ Şeref Han, a.g.k., s ,24

acib'ül heykel olduğundan aslından sorulmuş ve Kürt taifesinden olduğunu beyan edüp..." şeklindedir. Bu bilgi, *Şerefname'*de bahsedilen rivayetin, doğu bölgesinde de halk içerisinde bilinen ve söylenen bir konu olarak günümüze kadar geldiğini göstermektedir.

Türk milli destanı olan 12 Dede Korkut *Oğuznamesi'*nin ikincisinde, bir Türk Oğuzboyu olan Kürt İlbeylerinin Hz. Muhammed'i (s.a.v.) gördüğünü şöyle anlatmaktadır: "*Varuben Peygamber'in yüzünü gören, gelüben Oğuz'da sahabesi olan, bıyığı kanlı Boğduz Aman...*"

Boğduz Aman, Dede Korkut destanının dördüncüsünde "*bin Boğduz başları Aman*", sekizincisinde "*bıyığı kanlı Boğduz Aman*", on ikincisinde "*oroz koca taş Oğuz adam saldı, Boğduz, Aman gelsin*", yedincisinde "*Aman sülalesi*" şeklinde anlatılmaktadır. Dede Korkut *Oğuzname'*lerinde "*Boğduz*" Oğuzların Hanı olarak da geçmektedir¹⁴⁶.

Küçük Arşakların tarih destanları ve Elbeğleri kütüğü sayılan dede Korkut *Oğuzname'*lerinde "*heftan Boght'un Ejderha Meliki*" denilen Kürt Elbeğleri sülalesi şu klişeleşmiş kütüklerle anılıyor.

- a) bıyığı kanlı Boğduz aman heybetlü
- b) bıyığı ensesinde üç kez düğen,
kakhıdukda karımuna kan Kaşanduran
Karagözü kanın dönen
Yer avranı (ejdehası) yılan
Ademiler avranı ucun oğlu aman bek

---

¹⁴⁶ Sevinç N., "Kürtlerin Türklüğü Üzerine Notlar", Türk Dünyası Araştırmaları Dergisi, Sayı: 1, 1979, s.11.

Kayan-ucun oğlu aman bek (a-b Topkapısarayı Oğuznamesi)

c)varuban Peygamberin yüzünü gören gelüben Oğuz'da sahabeti olan

acığı tutanda, bıyıklarından kan çıkan

Bıyığı kanlu Boğduz Aman (2.boy)

ç)bing Boğduz (Böğdüz) başları aman(4. boy)

d) (Karadeniz kıyısında Giresun çevresindeki "Düzürt Hükmerını" düşmandan almak ve kız kardeşinin kocası/eniştesi "kazılık kocayı" buradaki tutsaklıktan kurtarmak üzere gidip başaramadan dönen Kürtler Elbeğsi sülalesi sembolü Bogduz Aman kendi erlerini överken)

"bin düğümde, yel yetmezdi orgunum,

Yengi bayırın kurduna benzerdi, yiğitlerim

Yedi kişiyle kurulurdu, menüm yayum (*Ksenofon'un anlattığını hatırlayınız, Kürtlerin ataları olarak anlatılan yaylarının yedi kişi ile kurulduğunu anlatmıştı.*)

Kayın dalı yelegümden som altunlu menum okhum"(7.boy)

e) (Ateşe tapan İranlıların sembolü) "Depegöz"ün bunaltıp yendiği "Oğuzbeğleri"(Küçük Arşaklı Elbeğleri) arasında "bıyığı kanlu Boğduz, elinde zebun oldu"(8.boy) (Dede Korkut kitabı)¹⁴⁷Dolayısıyla hem eski Türk metinlerinde hem de Kürt kökenli metinlerde Kürtlerle Oğuz Türklerinin birlikteliği ve aslında aynılığı ifade edilmektedir.

---

¹⁴⁷ Kırzioğlu, a.g.k., s.59,60.

Kürtlerin Türklüğü adlı eseri kaleme alan Fahrettin Kırzioğlu'nun aktardığı diğer bir *Oğuzname*'de ise; Oğuzların Horasan'dan kalkıp Kars, Tiflis, Şirvan, Demirkapı, Derbend bölgelerine hâkim oldukları ve Arşaklılar devletini kurdukları anlatılmaktadır. Daha sonraki asırlarda Arşaklar'a tabi; İç Oğuzlarından Erzurum, Kars, Ağrı, Revan kesimlerine hükmeden Salvur Kazan Han, Şirvan Dağıstan Elbeğleri Dondar Beğ ve Kürt Elbeği Bogduz Aman adlı üç hanedanın temsilcilerinin, Büyük Arşaklılar hükümdarı Bayındur Han buyruğu ile Peygamber Efendimizin zuhurundan sonra, ona elçi gidişleri şöyle anlatılıyor:

(M.Ö. II. ve M.S. V. yıllarda Oğuzların Doğu ve Güneydoğu Anadolu'da yerleşim yerleri)

"Oğuz Hanın oğullarından Gökalp ölünce, ülkesi üç oğlu arasında paylaşıldı, her biri bir ülkeye han oldu. Bu üç kardeşten birisi olan Bayundur Han taallükatıyla (halkıyla) Horasan'dan azümet (hareket) edip Ani'ye ve Kars'a geldiler. Gürcistan keferesiyle ceng edip (M.S. 51 de) Tiflis'i aldılar. Andan demir kapıya varup, küstasek Meliki muhasara edüp, başını kesti. Ol tarihte hükme Aley Selam göğe çıkıp, bizüm Peygamberimizden nişan yoğ idi. Onlar din, mezhep bilmez di ama hakka ikrarları var idi. Oğuz taifesi derlerdi. Kazan Han derlerdi, Bayundur Hanın veziri hem damadı idi.

Aralarında Taş Oğuz, İç Oğuz begleri anılırdu... cümle doksan bin asker idi. Dede Korkut şeyhleri idi. Binbir Cankı beğleriniin ulusuna Kazan Han derlerdi. Elli sekiz Salçuğun ulusuna Dondar beğ derlerdi. Bin Bögdüz ulusuna Aman Beğ derlerdi... Oğuz yolunca bunlar bir taife (aynı soydan) idi. Bayundur Hanın askerleri idi. Bizüm Peygamberimiz dünyaya gelmezden mukaddem, bunlar kırk yıl Gürcistan keferesiyle cengü cibal edüp, Tokuz tümen Gürcistan beğlerinden harac aldılar.

Kaçankim Server-i Kâinat Muhammed Mustafa (s.a.v.) dünyaya gelüp, Mekke zuhur etti; Bayundur Han (sülalaesi temsilcisi), Rasulullah Aleyhi ve Selem Efendimizi vakı'asında (rüya) görüp iman getürdü. Kazan hanı, Dondar beği, (Bogduz) Aman Beği, Kâbe-i Şerifte Resul Aleyhisselama gönderüp ümmeti olduğunu bildürdü.

Ezin canip, çünkü Kazan Han bu beglerle Kabeye gelüp Resulle buluştular; Resullullah mescide oturttu. Bunları gördü: bir acep uzun taifeki, saçları kırılmamış, bıyıkları alınmamış, tırnakları kesilmemiş; (heybetlerinden) divare sıkıldı. Mihrap yeri, andan kaldı derler."

Pes, Resul anlara iman arzyledü; iman getürdüler. Selman-i Farsi radiallahu anhu anlara koştı. Demirkapıya (Şirvana) gelüp, anlara iman ve İslam ve salât-ü saom talim etti. Dedekorkudu içlerinde şeyh dikti. Sonra Bayundur Han'un evladından Uzun Hasan memaliki aceme padişah olduğunda, İslam dini acemde üstüvar buldu..." ¹⁴⁸

Kürtlerin atası olarak anlattığımız Bogdht/ Paktuk/ Bogthan boyundan gelen aman sülalesi önceki metinlerimizde ifade ettiğimiz şekliyle *Şerefname'*de "Bogduz Aman" adıyla anılıp, Hazreti Muhammed'e (s.a.v.) elçi giderek İslamı Peygamberimizden öğrenmiştir, diye anlatılmıştı. Bu konunun aynısı birebir yine yukarıda da anlattığımız şekliyle *Oğuzname'*de ayrıntıları ile bahsedilmiştir. Görüldüğü gibi *Şerefname'*deki Kürt tarihi ile destanlardaki Türk tarihi tamamen aynıdır.

Bu rivayet Kürtlerin kökenlerinin başlangıç noktasını oluşturmaktadır. Rivayette ifade edildiği gibi, Kürtler, Oğuzların bir kolu olarak anlatılmıştır. Oğuzların bir kolunun adının da Buğduz olması bunu daha da perçinlemektedir. Bir Kürt adı olan Buğduz adı halen Türk topluluklarında erkek adı olarak da kullanılmaktadır. Yine Ankara-Akyurt'ta bir köy, Burdur ilinde bir belde, Çankırı'nın orta ilçesine bağlı bir köy, Eskişehir ili Alpu ilçesine bağlı bir köy bu adla anılmaktadır¹⁴⁹.

---

¹⁴⁸ Kırzioğlu, a.g.k., s.62.

¹⁴⁹ Kırzioğlu, a.g.k., s.64.

*Şerefname'*deki diğer bir önemli rivayette Kürtlerin, Boghtan ve Becen adlı iki atadan türedikleri ve zamanla çoğalarak sayılarının arttığı yönündedir. Kürtlerin Boghtan ve Becen adlı iki atadan türedikleri varsayımı da yine bizi Türk kaynaklarına itmektedir. İslamiyet'i öğrenmeye giden Kürt beyinin adının Boğhdüz olması ile birlikte, Becen olarak ifade edilen atanın adının da Türklerin büyük bir boyu olan Peçenek veya Beneneklerle ilişkili olabileceği dikkatle üzerinde durulması gereken bir konudur. Türk zümreleri içerisinde Becen adlı Türk grupları var olup, bunlar *Şerefname'*de bahsedilen Becenle aynı köktendir. Bunları sıralarsak konu daha da aydınlanacaktır.

Kürtlerin atalarından Bugduz Han'ın adı, Oğuz soyundan gelen Akkoyunlu Türkmenlerinin 34. ve 47. dedelerinin adları ile aynıdır. Yine 52. ata olan Bayındır Han'ın küçük kardeşinin adı "*Becanak*" olarak zikredilmektedir. Kürtlerin kökeni olarak anlatılan "*Becen*" ve Bayındır Han'ın kardeşi "*Becanak*" aynı kökten gelen addır. Bu kişi yine Bugduz Han'ın büyük dedelerindedir. Akkoyunlu Osman Bey'in 52. dedesi Bayındır Han İran, Turan, Mısır, Şam, Frenk, Hata ve Dest-i Kıpçaka sahip bir padişah olarak zikredilmektedir. Yine bunların atası olan Oğuz Han'ın Turan, İran, Suriye, Mısır, Dest-i Kıpçak, Hint, Keşmir, Hata, Türkistan v.s yerlere hâkim olduğu da ifade edilmektedir¹⁵⁰.

Karakoyunlu Türkmen devletini oluşturan Türk oymakları içerisinde olan Çakırlı oymağının alt kollarından bir tanesi de "*Becenek*"tir. Togan bu oymağın

---

¹⁵⁰ Ebu Bekr-i Tihrani, a.g.k., s.230.

Kıpçak asıllı olduğunu Kafkasya'dan Doğu Anadolu'ya geldiklerini belirtmektedir¹⁵¹.

Hazar Türkleri genelde birçok Türk gruplarının birleşiminden oluşmuşsa da, çoğunlukla Sabar Türklerinden gelen bir nüfusları vardır. Hazar Türklerinin büyük kısmını oluşturan Sabarların, içerisindeki en önemli iki boy; Semendar ve Belencerdir¹⁵².

1193 yılında bugün Azerbaycan'da bulunan Gence ilinin Atabegi Ebul Hasan ile Gürcüler arasındaki savaşta Türk kuvvetleri yenilmiş, bunun üzerine Gürcü askerleri, Atabek Ebul Hasanın karargâhını, Ebul Hasan'ın oğlu **Beçken**'in karargâhını ve Satnaz-et-Din adlı emire mensup karargâhları soymuşlardır¹⁵³.

Mesudi'nin, *Muruc Ez-Zeheb-Altın Bozkırlar* adlı eserinde Türklerin **Benci ve Backırt** adlı iki boyundan bahsedip, Bohtilere; Becnak, Peçenek veya Becenek, Backırtlara da Başkurt denildiğini aktarmaktadır¹⁵⁴. Bohti adının Şırnak bölgesindeki Botan adı ile yakınlığı da önemlidir.

Abu Mansur, Hazar ülkesine (Kafkasya ve kuzeyi) komşu Rum dağlarında yaşayan Sakalibe adlı bir halktan bahsetmektedir. Bu halk açık sarı, kızıl renkli görünüşlü bir topluluktur. Yine İbn el Arabî de, Saklab adındaki bir

---

¹⁵¹ Karma Yazarlar (Komisyon), Türk Milli Bütünlüğü İçerisinde Anadolu, Ankara, 1986, S.30.

¹⁵² Güçlüay S., "Hazar-Bizans Münasebetleri", Türk Dünyası Tarih ve Kültür Dergisi, İstanbul, 2006, s.42.

¹⁵³ Brosset, a.g.k., s.393.

¹⁵⁴ Mesudi, a.g.k., s.93.

halktan bahsetmektedir¹⁵⁵. Türk topluluklarından Sakalar ve Peçenekler/Becenekler sarışın veya kızıl saçlı ve renkli gözlüdürler. Kürtler içerisinde özellikle Siirt, Mardin, Diyarbakır bölgelerinde mevcut olan kızıl renkli ve sarışın kişiler vardır ve genel Kürt görüntüsünden farklıdırlar. Bu Kürtlerin, Becen adlı atadan gelen Peçenek / Becenek Türklerinin devamları olduğu aşikârdır.

Görüldüğü gibi Kürtlerin atası olarak zikredilen Becen ve Bohtan adlı atalar da Türk kültürü ve tarihi içerisinde var olmuş kişiler ve boylardır. *Şerefname'*de Kürtlerin kökenleri ile alakalı anlatılan tüm rivayetler Türk tarih ve kültürü ile birleşmektedir. Biz bununla da yetinmeyerek Kürt olarak anlatılan toplulukların komşuları olan ülkelerin ve milletlerin tarihleri ve hikâyelerinde, Kürtlerle alakalı anlatılan hadiselerle yer vererek bu konuyu daha da açıklığa kavuşturmaya çalışacağız.

Gürcü Kayıtlarında Kürtler

Günümüzde Kürt olarak bir ortak ad altında toplanmaya çalışılan bu topluluğun, yaşadığı yer olan Anadolu, Irak, İran ve Suriye ülkelerindeki milletlerin tarihleri, dilleri ve yaşam tarzları incelendiğinde önemli sonuçlar çıkmaktadır. Bu toplulukların komşuları olan Türkmen, Türk, Arap, Fars (İran), Ermeni, Gürcü ve Süryani eserleri Kürtler hakkında bizlere değerli veriler sağlamaktadır.

---

¹⁵⁵ Mesudi, a.g.k., s .71.

Gürcistan devletinin arşiv kayıtlarından yararlanılarak, 1849 yılında hazırlanan resmi Gürcü tarihini ifade eden ve daha sonra Marie Félicité Brosset tarafından Fransızca olarak hazırlanan *Gürcistan Tarihi* adlı eserde şu ilginç tarihi kayda rastlamaktayız. Gürcü tarihine göre 466 yılı civarında İran Kralı Firuz ve Gürcü Kralı Vahtang-Gorgaslan, Sind (şimdi Pakistan topraklarında) memleketine doğru sefere çıkmışlardır. 4 yıl boyunca süren uzun savaşlarda İranlılar büyük kayıplar vermiş olmalarına rağmen Sasani güçleri Gürcü ordularının sayesinde Asyalıları yenerek esir etmişlerdir.

Gürcistan tarihine göre savaşta 4.yılın sonunda yaşanan olaylar şu şekilde izah edilmektedir; "...iki kral, oradan, gemilerin yürümesine müsait olmayan sular ve sazlıklarla çevrili olup İran memleketine hemhudut olan Abaşlar memleketine gittiler. Orada yılmadan savaşlar, bataklıkları vücuda getiren suların istikametini değiştirdiler, sazlıkları ateşlediler ve bütün memleketi zapt ettiler. İran Kralı, memleket halkını iki kısma ayırarak bir kısmını kendi yerlerinde bıraktı, 1000 kadar aileden ibaret olan diğer kısmı ise götürerek muhtelif ülkelere dağıttı ki, bunlar Abaş esirlerinden inmiş bugünkü Kürt kabilelerdir. Bu Abaşlar Kürtlerin atalarıdır..." Bu kayıt gerçekten önemli tarihi bir vesika durumundadır. Ortadoğu'ya sürülen Abaşlar, Sasani-Roma (Bizans) sınırına yerleştirilerek, hem ana vatanları

ile bağları koparılmış, hem de Romalılara karşı asker olarak kullanılmışlardır¹⁵⁶.

Gürcü tarihinde anlatılan bu hadise, Kürtlerin bu dönemdeki anayurtlarını ve kökenlerinin Asyalı olduklarını ortaya çıkarmaktadır. Vakıada anlatılan hadiseler Pakistan ve Hindistan'ın kuzeyi olan Afganistan bölgesine hemhudut Keşmir ve Sint bölgesinde geçmektedir. Kürtler gibi, Kirman bölgesindeki Sind asıllı Cuflar da göçebe olduklarından dolayı İbn-i Havkal tarafından bir Kürt grubu olarak gösterilmiştir. Pakistan'ın Sint-Pencap bölgesinde yaşamış Cat adlı bir Türk oymağı vardır. Bilindiği kadarıyla Cuflar Catların bir devamıdır. Yine Hindistan'ın kuzeyinde, Pakistan ve Afganistan'a yakın alanlardaki yer adlarının Doğu ve Güneydoğu Anadolu ile ilişkili olduğunu görmekteyiz. Kuzey Hindistan'da Bohtan adında bir bölge olup, şimdilerde de Batman-Şırnak bölgesinin Gurmanc lehçesindeki adı Botan'dır. Mesudi'nin *Muruc Ez-Zeheb-Altın Bozkırlar* adlı eserinde Türklerin Benci diye adlandırılan boyuna Bohtiler dendiğini de yukarıdaki satırlarda görmüştük¹⁵⁷. Doğu Pakistan'ın Hindistan sınırındaki bir büyük şehrinin adı "Sorhan"dır. Günümüzde Kuzey Irak'ta Talabani aşiretinin yaşadığı bölge Soran olarak anılmakta olup, lehçelerine de Soranca denmektedir.

İran, Gürcü ve Ermeni tarihlerindeki bu kayıtları destekleyen bir diğer veri de, Kürt kitlesi içerisinde

---

¹⁵⁶ Grousset a.g.k. s.157.

¹⁵⁷ Mesudi a.g.k., s .93.

sayılan Lurlardır. Lurlar kendilerini asla Kürt olarak kabul etmemektedirler. Sir Malcolm, *İran Tarihi* adlı eserinde; “Lurlar kendilerine güllü ismini verirler. Bu söz İran’da dansöz ve şantöz anlamında kullanılır. Bu hal bazı Türklerin yaşamına pek uygundur. İranlılara ise ters gelir, zira Zerdüş dini bu eğlenceleri men etmiştir” diyerek, Lurların İrani değil, Turan ırkından olduğunu belirtmiştir.

Zübdet-üt Tevarih isimli eserde de; Lurların Pencab havalisinde Gül denen bir kentten geldikleri açıklanmakta ve Kürt olmadıkları belirtilmektedir. Dr. Friç, “*Bütün Avrupa tarihçileri gibi Firdevsi de Şehname’de, Lurların Kürt olmadıklarını, Hindistan’dan göç ettiklerini ve hususi bir dil konuştuklarını belirtmektedirler,*” der. Huzistan ve İsfahan arasındaki dağlarda yaşayan Lurlar yalnızca dil birliğine sahip karışık bir kabileler topluluğudur. Lurlar arasında Avşar, Beğdili, Çağatay, Karabağlı gibi Türk isimli oymak ve aşiretleri de vardır¹⁵⁸. Seferoğlu da Lurların, Türkistan’daki Lolan kentinden göç etmiş bir Türk aşireti olduğunu söylemektedir. Lolan kentinin kalıntıları Türkistan’da halen mevcuttur¹⁵⁹. Edip Yavuz, Lurların Türklüğüne dair birtakım tespitlerden sonra, Lurların İran’a Kürtlerden farklı tarihlerde geldiklerinden dil farklılığı taşıdıklarını belirtmektedir¹⁶⁰. Kürt olarak sınıflandırılan

---

¹⁵⁸ Seferoğlu, a.g.k., s.19,20.

¹⁵⁹ Seferoğlu, a.g.k., s.24.

¹⁶⁰ Seferoğlu, a.g.k., s.34.

Lurların göç yolları, Kürtlerin Sint-Pakistan-Keşmir bölgeleri ile bağlantısına da açıklık getirmektedir.

Gürcü tarihinde bahsi geçen bölgenin 466 yılında hangi ulusun hâkimiyeti altında olduğunun ve kimlerin buralarda yaşadığının bilinmesi Kürtlerin milliyetleri meselesini daha da açıklığa kavuşturacaktır.

Ermeni tarihçi Vardan, *Coğrafya* adlı eserinde; bu zamanda Horasan'a hemhudut olan Eftalit (Akhun) Hunlarının memleketinin Hint denizine kadar yayıldığını ifade etmektedir. Bizans tarihi kaydı olan, Lebeau'nun *Histoire Du Bas-Empire* eserinde, Hazar denizinin doğusunda ikamet eden, Grekçe imlasına göre "Gorgo" yani Türkçe Gurgan olan bugün Türkmenistan sınırlarındaki Hazar denizinin sağındaki bölgeye hâkim olan Eftalit Hunlarına karşı, İran Kralı Firuz'un 466 senesinde sefer yaptığını ifade etmiştir. İran kaynakları da bu hadisenin, Akhunlara ait Hindistan'a yakın "Belh" kenti civarında geçtiğini belirtmiştir¹⁶¹.

Bizans tarihini anlatan *History du Bas-Empire* adlı kitapta da, Asya içlerinden Bizans ve İran sınırına kadar olan alanlarda Hunların yaşadığı anlatılmaktadır¹⁶². Bazı Bizanslı ve Asyalı münevverler de eserlerinde Ermeni tarihçi Vardan gibi İran Kralı Firuzun (Husrev) 466 senesinde Hazar denizinin doğusunda ikamet eden ve başkentleri olarak Gorgo (Arap kaynaklarında Cürcan olarak geçen yer olduğu düşünülmektedir) olan Eftalit Hunlarına karşı seferler yaptığından bahsederler. Hatta

---

¹⁶¹ Brosset, a.g.k., s.156,157.

¹⁶² Brosset a.g.k.s. ,156.145.

Bizans müelliflerine göre, Firuz esir düşmüş ve büyük miktarda paralar karşılığında serbest bırakılmıştır¹⁶³.

(Akhun devletinin toprakları)

Gürcü tarihindeki bazı rivayetlere göre de Kral Firuz iki defa Hindistan'a sefer yapmış ve ikincisi sırasında 30 çocuğu ile birlikte Akhunlarca öldürülmüştür. İran ve Hun savaşları tam olarak 4 yıl sürmüştür¹⁶⁴.

Roma Kralı Marikios, takriben 590 yılında Sasani Şahu Hüsrev Perviz'e hitaben yazdığı mektubunda; "...ben, benimkileri (Ermenileri) Trakya'ya göndereceğim, sen de seninkileri Horasan'a yolla, orada ölürlerse, orada ölenler

¹⁶³ Brosset, a.g.k., s.156,156.

¹⁶⁴ Brosset; a.g.k., s.156,156.

düşmanımız olacaklar, aksine öldürürlerse düşmanlarımızı öldürecekler...” demektedir¹⁶⁵. Ermeni kaynaklarına göre, 596 yılında Bizanslar Tuna kıyılarında Avarlar ve Slavlarla savaşırken, Sasaniler de (Persia) Akhunlarla Boktriane’de Türklerle savaşmaktadırlar¹⁶⁶. Bu kayıtlar açıkça Kral Firuz’un Hindistan seferleri sırasında Akhunlarla savaştığını, İran-Akhun mücadelesinin yıllarca sürdüğünü ve Akhunların Horasan’dan Hindistan’a kadar olan Asya topraklarına hükmettiklerini göstermektedir.

Horenli Moses’in eserinde, Kürt memleketinin adının Belucistan’daki Kusdi-Horasan’ın kısaltılmışı olduğunu ifade etmiştir¹⁶⁷. Kusdi-Horasan yani Horasan’ın güneydoğusunda bulunan, bugün bilinen adıyla Kusdar bölgesi, Pakistan toprakları içerisinde kalmaktadır ve Sint bölgesinin hemen yanındadır¹⁶⁸. Horenli Moses’in Kürtlerin memleketi ile ilgili verdiği yer bilgisiyle ile Gürcü tarihinin beyan ettiği Kürt memleketi aynılık göstermektedir. 9. yy.’da eserini yazan Yakuti ise Pakistan ülkesinde kalan Belucistan için Türk yurdu anlamına gelen Turan demektedir¹⁶⁹.

Vartolu Hormek aşiret reisi M. Şerif Fırat ise Kürtleri Halti-Lohorto Türkleri olarak ifade edip, Kürtlerin Çin’in kuzeyinde bulunan Hataya bölgesinden gelerek, Zap nehri ile (Hakkâri’nin güneyi) Van gölü, Ağrı-Kafkas

---

¹⁶⁵ Grousset, a.g.k., s.246.

¹⁶⁶ Grousse, a.g.k., s.251.

¹⁶⁷ Brosset, a.g.k., s.156,157.

¹⁶⁸ Bayur Y. H., Hindistan Tarihi, Ankara, 1987, C-1, s.Harita.

¹⁶⁹ Bayur, a.g.k., s.128.

dağları arasında yerleştiklerini anlatmıştır. Yine Fırat, Zazaların Bahteriyen (Hindistan sınırındaki Butan) ve Belhten İran'a akan Part Türklerinin bir devamı olduğunu ifade etmiştir¹⁷⁰.

M. Şerif Fırat'ın Kürtlerin geldikleri yerler ve kökenleriyle ilgili olarak bölgedeki halktan derlediği bilgi ve anlattığı rivayetler ile Gürcü ve Ermeni kaynaklarında Kürtlerin kökeniyle ilgili anlatılan bilgiler ve Şerefhan'ın Kürtlerin kökenleriyle ilgili verdiği bilgiler birbirleriyle uyumaktadır. Aradan yüzlerce yıl geçmiş olsa da bölge halkı, atalarından kalan rivayetlerde kendilerinin Çin (Türk Çin-eli bölgesi) dolaylarından geldiğini bilmektedir.

Fırat'ın Kürtlerin kökenleri için Lohorto Türkleri ifadesinde aslında farkında olmadan Gürcü kaynağındaki gibi Pakistan'ın Sint bölgesine yakın, yine Pakistan'a bağlı Lahor bölgesi anlatılmaktadır. M. Şerif Fırat eserinde Kürt tarihçiliğinin babası sayılan Şerefhan'ında Lahor Türklerinden olduğunu ifade etmiştir¹⁷¹.

Günümüzde Afganistan ve Doğu İran'da yaşayan büyük Türk boylarından biri Kalaçlardır. 5. yüzyılda eski Oğuzurdu düzenini anlatan Khorenli, Afganistan ve Horasan'dakiler gibi, Selçuklu fethinden önce "Kalachan (Kalaçlar)" adında bir aşirete ait bir kolun Malazgirt-Erciş arasında yaşadıklarını anlatmıştır. Hatta bu boyun adından dolayı buraya Kalaç ovası denmiştir. 10. yüzyıl

---

¹⁷⁰ Fırat M.Ş., Doğu İlleri ve Varto Tarihi, İstanbul, 1998, s.26, 30.

¹⁷¹ Fırat, a.g.k., s.27

tarıhçısı Ardzerunlı Tomas da Malazgirt yakınlarındaki Halac Ovit'ten (Halaç ovası) bahseder. II. Sultan Abdülhamit çağındaki askeri salnameler ile Bitlis salnamelerinde ve yerli, yabancı eserlerde anılan "Hamidiye Hafif Süvari Alayları"ndan 63. Hamidiye alayını Malazgirt-Ercis arasındaki yarı göçebe Gurmanc "Khalacan" oymağından kurulduğunu belirtirler. Kalaçlar bilinen en eski ve en kalabalık Türk boylarından birisidir ve halen de bölgede birçok yer ve köy adı bu boyun ismiyle anılmaktadır. Şükrü Kaya Seferoğlu, Diyarbakır, Mardin ve Urfa bölgelerinde yaşayan Kikan Kürtlerinin, bu Khalaçan (Kalaç) Kürtlerinin/Türklerinin devamı olduğunu savunmaktadır¹⁷².

7. yüzyıldaki ilk İslam fetihleri sırasında, Horasan'ın Khastan kesimindeki "Khalaçlar (Kalaçlar) ile Kürtler", bir arada konup göçen deveci ve koyuncu boylar olarak tanınmışlardır. Hive Hanı Ebul Gazi Bahadır Han; Oğuznameler ile Türk soy kütüklerine göre, "*Batı Türkistan ve Horasan Afganistan'ındaki Kürtler, 24 Oğuzboyundan iki boyun birleştiği sayılan Khalaçlar uruğu ile konup göçerdi ve güçlü komşuları da, yine Türk soyundan Gurlulardı*" demektedir. Seferoğlu Kalaçları, Bağdatlı Mesudi'nin 943'te yazılan "*Mürüç'üz Zeheb*" adlı ünlü kitabında bahsedilen ve Dicle başlarındaki "Yakubi" denilen Hıristiyan mezhebindeki Kürtlerden gösterdiği "Çuruklar (Çurukan)" adlı boyun kardeşi ve komşusu olarak saymaktadır. Yazara göre; öteden beri Müslüman olup, Mardin-Diyarbakır-Urfa arasında yaşayan ve 24'er

---

¹⁷² Seferoğlu, a.g.k., s.10.

oymaklı iki kola ayrılan “Kiki” (Kika=Kikler) boyunun “Kiki Halacan” kolu ile “Malazgird Halacan Kürtleri”, boydaş olduklarını bilirler¹⁷³.

1156–1184 yılları arasında Gürcistan Kralı olan III. Giorgi zamanında kralın irtibatlı olduğu memleket ve hükümdarlar şöyle sıralanmıştır; Bizans, Roma, Hint ve Arabistan ile Türklerin hâkimiyetinde olan Horasan, Babil, Suriye, Mısır, Konya sultanları ile onların tebaaları olan İskitler, Hazarlar, Alanlar, Horasanlılar, Harzemşahlılar, **Abaşlar**, Araplar, Elamlar, Medler, Mezopotamyalılar sayılmaktadır¹⁷⁴. Aradan 600 yıl geçmesine rağmen Gürcüler İran’da yaşayan bir Abaş varlığından söz etmektedir ve Abaşları Türk gruplarından saymaktadırlar.

Günümüz Kürtlerinin en çok kullandığı adlardan bir tanesi de “Sırac” adıdır. Sırac adı, İran’ın hemen Pakistan sınırında bulunan bir kentin adıdır¹⁷⁵.

Gürcü kaynağının verdiği bilgiler ışığında, Kürtlerin yaşamış olduğu yerler olan Sint ve Keşmir bölgelerinin tarihi geçmişi ele alındığında, Kürtlerin kökenlerini ortaya koyan ilginç veriler ortaya çıkmaktadır. Sint, Keşmir, Afganistan ve Belucistan bölgeleri binlerce yıl Türk hâkimiyetinin ve Türk milletinin yaşam alanları olmuşlardır. Halen de bu bölgelerde çok sayıda Türk boyları yaşamaktadır.

---

¹⁷³ Kırzioğlu, a.g.k., s.43.

¹⁷⁴ Brosset, a.g.k., s.357.

¹⁷⁵ Şami, a.g.k., s.110.

Sint ve Keşmir bölgesi, günümüzde Pakistan toprakları içerisinde kalmakta olup, tarihi vesikalarda Kuzey Hindistan olarak geçmektedir. Genel olarak Afganistan'daki Hindikuş dağlarının güneyi, yani Kabil'in kuzeyi tarihi tüm kayıtlarda Türk yurdu olarak gösterilmiştir, buradan Nepal'e kadar olan bölge milattan önceki dönemlerden itibaren Türklerin yaşam alanları olmuştur. Büyük İskender'den önce Belh kentinin adının Balık/Balıka olarak Türkçe adla anılmakta oluşu da, Türklerin milattan önceki dönemlerde bile buralarda hâkimiyet kurduklarına birer delildir. Bu bağlamda, Hint ve Pakistan yarımadasının tarihsel geçmişinde varolan medeniyetlerin irdelenmesi hadisenin geçtiği coğrafyada hangi kavimlerin yaşadığını belirleme de aydınlatıcı olacaktır.

Kürtlerin Kökenlerinin Başlangıcı Olan Hint ve Pakistan Yarımadasının Tarihsel Geçmişi

Hindistan'ın kuzeyi ile ilgili bilinen ilk medeniyet, Kürtlerin atalarının da yaşadığı Sind bölgesindeki Sind medeniyetidir. 1914-1918 yılları arasında yapılan kazılarda Pencap ve Sint'te 5 bin yıl öncesine dayanan parlak bir medeniyetin izlerine rastlanılmıştır. Bunlardan birincisi Sint ırmağı yakınında bulunan kasabalardan biri olan Larnaka¹⁷⁶ civarındaki Mohenco-Daro'dur.

Hindistan Arkeoloji Müdürü John Marshall'ın, *Mohenco-Daro* adlı 3 ciltlik eserinde bu medeniyetin

---

¹⁷⁶ Bu adla Kıbrıs'ta bir şehir vardır.

kalıntılarında bulunan cesetlerin brakisefal kafatası yapısına sahip bulunduğunu vurgulamaktadır. Bu kafatası yapısının ise Asyatik halklar içerisinde Türklere ait olduğunu görüyoruz. Yine burada ortaya çıkan eserlerdeki özelliklerle birçok bilim adamınca Türklerle akraba olduğu kabul edilen Sümerlere ait olan yazı, ev yapıları, tartı aletleri, süs eşyalarının aynılık gösterdiğini görmekteyiz.

H. Hikmet Bayur, *Hindistan Tarihi* adlı II ciltlik eserinde; Orta Asya'da milattan önceki devirlerde meydana gelen doğal olaylarından dolayı, Türk topluluklarından bir bölümün bugünkü Pakistan ve Kuzey Hindistan'a, diğer kısmının ise Horasan üzerinden Irak'a geldiklerini ve batıda Sümer, Hindistan'da ise Sint medeniyetlerini oluşturduklarını ifade etmektedir¹⁷⁷.

Hindistan bölgesi tarihin ilk çağlarından beri koyu esmer tenli, siyah saçlı Hint olarak tarif edilen halkların yaşam alanları olmuştur. Hint asıllı halkların, bölgede yaşamış diğer milletlerin ve Hindistan'da hüküm sürmüş Türkî grupların durumunu ortaya koymak, meseleyi daha iyi anlamamıza yardımcı olacaktır.

M.Ö. 2. yüzyılın ilk yarısında Orta Asya'da, birçok oymakları yerinden oynatan olaylar olur. M.Ö. 175 ile 165 arasında Hunlar, Yüençileri Kuzey Çin tarafından Seyhunn'a doğru ve Yüençiler de Sakaları oradan güneye, Horasan üzerlerine sürerler. Sakaların bu bölgeye M.Ö.140 ile 120 arasında geldiği tahmin

---

¹⁷⁷ Bayur, a.g.k, s.21,24.

edilmektedir. Sakalar, Partlara ve Hindikuş'un kuzeyinde kalmış olan Yunanlılara karşı başarılı savaşlar yapar ve Belh bölgesine egemen olurlar¹⁷⁸.

Yüençiler tarafından Belh ve Herat bölgesine sürülen Sakalar, bu bölgede ve daha güneyde Partlarla çarpışılar; akabinde Sakalar, kendi adlarını verdikleri Seyistan (Sakatsan-Hintliler Sakaları bu adla anılmaktadırlar) bölgesine gelirler ve ilerleyen tarihlerde de Sind ovasına yani bugünkü Pakistan'a yerleşirler.

Sakaların Pakistan merkezli kurdukları bu imparatorluk içerisindeki kral adları incelendiğinde devletin Türk Sakalarca yönetildiği açığa çıkmaktadır. Bunlardan Türkçe muharip, savaşçı anlamına gelen Moğa =Moğus, Mani Kula, Kanık, Kara Pallana adında hükümdarlar bulunmaktadır. Ayrıca "Kucula Kara Kadfilazes" adında Saka ya da Kuşan devletine ait bir imparatorun adının yazıldığı paralar da o zamandan günümüze ulaşan vesikalardır. Bu zamanda Kuzey Batı Hindistan'da bulunan ve Sakalara ait olan paraların üzerinden "Krallar Kralı" anlamına gelen ibarelerin bulunması Sakaların, bu zamanda Kuzey Hindistan, Pakistan ve Afganistan bölgelerini kapsayan büyük bir imparatorluk kurdukları tezini desteklemektedir¹⁷⁹.

Sakalardan sonra aynı bölgede Çinlilerin 'Yüençi' olarak zikrettikleri ve daha önce de Sakaları bu bölgeye sürmüş bulunan Türk Kuşan devletine rastlamaktayız. Miladın ilk yüzyılında Afganistan'daki Hindikuş

---

¹⁷⁸ Bayur, .a.g.k., s.64.

¹⁷⁹ Bayur, a.g.k., s.66,67.

dağlarının güneyinde başlayan alandan, Pakistan bölgesini de içine alan bölgeye yerleşen Yüençiler, genelde dağlık alanlarda yaşamakta olup, 5 boydan ibarettirler. Bu boylardan biri olan Kuşan boyunun beyi, diğer 5 boyun da beyidir. Böylece 5 boydan oluşmuş Kuşan devleti kurulmuştur. Yagbu Kucula Kadfises ilk kurucusu olup, daha sonra Belh şehrini ele geçirerek egemenliğini sağlamlaştırır. Kabil, Pencap, Buhara ve Horasan da onun eline düşer ve Kuşan devleti imparatorluk haline gelir. Hükümdarlarından Kanık zamanında devletin başkenti, şu an Pakistan toprakları içerisinde bulunan Peşaver şehridir. Kanık daha sonra Buda dinine girerek, Budizm'in yayılmasında öncülük etmiştir¹⁸⁰.

Yüençi hükümdarlarının, Türk hükümdarlarına verilen "Hakan" unvanının iki alt kademesi olan "Yabgu" unvanını kullandıklarını görmekteyiz. Krallarının adı Kanişka olup, paralarının üstündeki insan kıyafetleri Orta Asya Türk geleneksel kıyafetleri ile aynıdır. Ayrıca bu devletten kalan heykeller incelendiğinde klasik Türk tipi görülmektedir. Bazı Kuşan paralarında da yaşlı kadın tasvirlerinin altında "Nana ve Nano" şeklinde yazılar mevcuttur. Bu da Türkçedeki yaşlı kadınlara verilen "Nene" kelimesinden gelmiş olmalıdır. Kuşanlılar Türk tarihi içerisinde ise Kaşan hanedanı olarak anılmıştır.

Ermeni tarihi Kuşanlıları Türk olarak göstermiştir. Ermeni tarihine göre 375 yılında Sasaniler, Kuşanlılar

---

¹⁸⁰ Bayur, a.g.k., s.72,76.

denilen Afganistan'daki Türklere saldırmışlardır¹⁸¹. Akkoyunlu Türkmenleri zamanında yaşayan Sadreddin Konevi'nin müritlerinden Muiniddin Süleyman Pervaneyeye ithaf edilen “*Şehr-i Kaside-i İbn Farız*” adlı eseri yazan Said Kaşani adlı Türk ilim adamının varlığı da Kaşan adının eskilerden beri bilinen bir Türk adı olduğunu göstermektedir. Özellikle Akkoyunlu Türkleri içerisinde Kaşan olarak birçok Türk adına rastlanılmaktadır¹⁸².

Büyük Kuşan İmparatorluğu yıkıldıktan sonra Kuşanlar ve Kanık (Kanişka) hanedanı birkaç yüzyıl, aşağı yukarı Yakup İbn İleis devrine kadar Kabil dağlık bölgesinde varlıklarını sürdürmüşlerdir. Bu yerlerin sahiplerini Araplar, İslam öncesi ve sonrasında daima Türk olarak anmaktadırlar. Hicret sıralarında veya daha önce yazılmış Arap şairlerinin beyitlerinde *Kabil* sözü hep Türk kelimesi ile anılmıştır. *Şuara-ül-Nasraniye* ve *Tulibet-ül Talil* adlı eserleri bunlara örnek olarak gösterebiliriz.

İbnül Esir, Taberi ve Biladuriye göre, 643 yıllarından sonra Müslüman Araplar Sicistan'a (Seyistan, Sakatsan) girdikten sonra sık sık Kabil ile Büst (Kandahar'ın batısı) kentleri arasında, İslam tarihçilerinin Kabil Türkleri ve onların hükümdarı Rutbil veya Retbil diye andıkları bir ulus ve uz kişi ile savaşmışlardır. İbn Halikan, *Yakup İbn*

---

¹⁸¹ Grousset; a.g.k., s.150.

¹⁸² Uzunçarşılı İ. H., *Anadolu Beylikleri ve Akkoyunlu, Karakoyunlu Devletleri*, Ankara, 1988, s.209.

Leys bahsinde 9. yy.'da Kabil'de Durari adında bir büyük oymağın varlığından bahsetmektedir.

Hint eseri olan '*Çeçname*'de ise, M.S. 7 yy.'da Hid-u Sind sınırında yani Pakistan bölgesinde Hind-u Sind hükümdarı olan Brahman Çeç zamanında Türklerin Hindistan sınırı üzerinde yaşadıkları anlatılmaktadır.

Ebu Reyhan El-Biruni'nin *Tahkik-i Malil Hint* adlı *Şehadetname*'sinde; Kabil'de Hinduların Türk kralları bulunduğunu, bunların Tibet'ten geldikleri söylenen Türkler olduğu, ilk krallarının "Barhatekin" adında olup, bir hile ile tahta çıktığını, Türk elbiseleri giydiğini, onun soyundan toplam 60 hükümdar geldiğini, bunlardan birinin adının Kanık olduğunu, Pişaver'deki Vihare adlı Budist manastırını yaptırdığını, birçok savaşları olduğunu, olur olmaz sebeplerle savaştığını belirtmektedir. Ayrıca Kanoj kralları ile savaştığını, çok başarılı bir savaşçı olduğunu ve düşmanlarını yıldırıldığını, hatta mucizeler yaptığını, bu soyun son hükümdarı olan Lagaturman/ Lagatoraman'ın Brahman olan veziri tarafından öldürüldüğünü, vezirin onun yerine geçtiğini, Gazneli Mahmut zamanına kadar bu Brahman vezir soyundan 6 hükümdarın tahta çıktığını ve sonuncusunun 1021'de öldüğünü söylüyor. Bu rakamlar ele alındığında Barhatekin adlı Türk liderin Hindistan'a geliş tarihi 400'lü yılların ortası olmaktadır. Bu da Gürcü tarihinin verdiği bilgileri desteklemektedir.

Ortaçağda Keşmir krallarının tarihini yazan Kalhana'nın '*Rajatarangini*' adlı eserinde, Keşmir bölgesindeki Kuşhan hükümdarları için "...Bundan sonra bu ülkede kendi adlarını taşıyan üç şehir kuran, Huşka, Cuşka

ve Kanişka adında üç kral bulundu. Bunlar hâkim krallardı... Turuşka ırkıdan gelmekle birlikte dindarane işler gören bu krallar..." şeklinde yazılar bulunmaktadır. Hintlilerin Türkler için Turuşka dediklerini hatırlarsak, Keşmir bölgesinin Kanişka yani Kuşhan Türklerince yönetildiği ortaya çıkmaktadır. Yine Aziz Toman'ın Hindistan'da şehit edilişi efsanesinin anlatıldığı hikâyede, Kandahar kralının oğlunun adı "Uzanes" olarak zikredilmektedir¹⁸³. Tüm tarihi vesikalarda Oğuz Türklerinin "Uzlar" veya "Uzan"lar şeklinde ifade edilmiş olmaları ve Uzanes adı karşılaştırıldığında, Kandahar kralının Türk kökenli olduğu ortaya çıkmaktadır.

Bu bölgede kurulan diğer en önemli Türk hanedanlığı ise Akhunlardır. Bu Türk devletine Yunanlılar Eptalit/Eftalit/Aptalit adını verirlerken, Araplar bunları Hayatile/Ayatile şeklinde anmışlardır. Hunlar, M.S. 5 yy.'da Ceyhun ovasında yaşadıkları halde bir nedenden dolayı bir kısmı Avrupa kıtasına doğru hareket ederken, bir kısmının da güneye, günümüz Afganistan, Pakistan ve Kuzey Hindistan bölgesine doğru göç ettiklerini görmekteyiz.

455 yılında Kumaragupta ve onun veliahdı Skandagupta'nın Akhunlara karşı savaşmalarına karşın, 470 yılında Akhunların güneye inerek Skandagupta'nın ordusunu bozguna uğrattıklarını görüyoruz. 484 yılında ise Akhunların İran Kralı Firuz'un ordusunu yok ettiğine, Firuz'un da öldürüldüğüne ve İran'ın

---

¹⁸³ Bayur, a.g.k., s.68,72.

Akhunlara vergi vermeye başladığına şahit oluyoruz¹⁸⁴. Hindistan tarihi içerisinde aktarılan bu husus, Akhunların 450'li yıllara gelmeden Afganistan ve Pakistan dolaylarını aşarak, bugünkü Doğu İran'a kadar geldiklerini göstermektedir. Gürcü tarihinde, Kürtlerin atalarını Sint bölgesinde oturan Abaşlar (Göçmenler) olarak göstermesi ve Kral Firuz'un Akhunlarca öldürülmüş olması da, yukarıda aktardığımız İran ve Gürcü savaşlarının Akhunlarla olduğunu göstermektedir. Dolayısıyla hem Gürcü kaynakları hem de Hint kaynakları ele alındığında, Kürtlerin Akhunlar ile aynı olduğu ya da Akhunlar içerisinde yaşayan bir boy olduğu ortaya çıkmaktadır.

Hindistan tarihi esas kabul edildiğinde, İran ve Gürcü ordularının Sind bölgesine gelerek 4 yıl devam eden Sind savaşında Akhunları yendiği ve akabinde ikinci bir sefere çıktığı ama bu defa Firuz'un Akhunlar tarafından öldürüldüğü anlaşılmaktadır.

565 yılında Göktürkler Hunları yıktıktan sonra Afganistan, Hindistan ve Pakistan'daki Akhun devleti ortadan kalksa da, Huna adını taşıyan bazı oymaklar varlıklarını devam ettirmişlerdir. 50-60 yıl sonra Hindistan'da büyük bir devlet kuracak olan Harşa devletinin Hunalarla sık sık savaştığına şahit oluyoruz. Racputların önemli oymaklarından bir tanesinin adı Huna olup, Akhunların bakiyelerindendirler. Yine Akhunlar içerisinde olan oymaklardan Gurcar-Gucar-Guzar diye anılan ulus da, Gucerat-Guzerat ülkesi ve

---

¹⁸⁴ Bayur, a.g.k., s.84,86.

Pencap'ta yine bu adı taşıyan kent ile Gucranvala bölgesinde varlıklarını devam ettirmiş ve bölgeye adlarını vermişlerdir. Daha sonra Gaznelilerin Kuzey Hindistan'ı ele geçirmelerine kadar Akhunların burada yaşadıkları ve İslam kökenli Arap akınları sırasında Araplarla savaştıkları anlaşılmaktadır¹⁸⁵. Günümüzde Racistan adı verilen bu dağlık bölge, Kuzey Orta Hindistan'da başkent Yeni Delhi'nin güneyinde yer almaktadır ve Hunalar asimile olmuş olsalar da halen varlıklarını devam ettirmektedirler. Hunların o zamanda Hintlilerin hâkimiyetini kabul etmemek için bu dağlık alanlara kaçtıkları aşikârdır.

Göktürk devletinin Çinliler tarafından ortadan kaldırılmasından sonra, Çin devleti Türkistan'a hâkim olmuş, 661-665 yılları arasında Çinlilerin Türkistan'dan kovulmasıyla da Türk beylikleri teker teker yeniden büyümeye başlamıştır. *Çeçname* adlı esere göre, Araplar Hz. Osman ve Muaviye devrinde şimdiki Afganistan'ın güneyinde bulunan Seyistan'ı işgal etmiş ve burada Türk şahları denilen devletle zorlu savaşlar yapmak zorunda kalmışlardır. İbn Esir ve Taberiye göre, Halife Harun Reşid ve onun oğlu Me'mun zamanında, Araplar ve Müslüman olmuş Türklerce Kabil üzerine birçok seferler yapılmıştır. Bu savaşlar sırasında Kuşan devleti soyundan gelen Kanık boyundan bir Türk hükümdar bölgede hüküm sürmektedir. Daha sonra bu hükümdarın da Müslüman olduğunu ve Halifeyi başbuğ tanıdığını görüyoruz.

---

¹⁸⁵ Bayur, a.g.k., s.86,88.

Akhunlardan sonra birçok Türk imparatorluğu, devleti ve beyliği Kuzey Hindistan, Pakistan ve Afganistan'da ortaya çıkmıştır. Türkler, milattan önceki tarihlerden itibaren İngilizlerin 19. yy.'da Hindistan'ı ele geçirmelerine kadar Kuzey Hindistan'ı ve bazen de Orta Hindistan'a kadar olan bölgeleri ellerinde tutup, yönetmişlerdir. Bugün Keşmir bölgesinde ve Pakistan'da Romanlara (Çingene) benzeyen Hintli ten renginin dışında, beyaz tenli milyonlarca kişi yaşamakta olup, açık ten renkli Türk ırkı ile aynı özelliklerini devam ettirmektedirler. Keşmir ve Pakistan'da konuşulan Urduca dili de Hint-Türk ve Fars (İran) dilinin bir karşımı olarak karşımıza çıkmaktadır. Modern Hint dili içerisinde 4 bin Türkçe kelimenin varlığı, Türklerin ve onların bir alt boyu olan Kürtlerin Hindistan'da bıraktıkları önemli miraslardandır.

Gürcü tarihinde anlatılan hadisede birkaç şifre kelime vardır. Bunlardan biri de Kürtlerin mensubu olduğu halk olan Abaşlardır. Arap coğrafyacı Mesudi, Abaşları anlatarak, onların yaşadıkları yer olarak da Kuşan memleketini göstermiştir. Kuşan memleketi, Türklerden Tokuz Guzların memleketidir. Bu veriyi kabul edecek olursak, Kürtleri, Oğuzların Tokuz Oğuzboyu'ndan göstermemiz gerekmektedir.

Prof. Erdoğan Merçil notlarında, Kürtlerin yurdu olarak zikredilen Abaş topraklarını, Ermeni tarihçilerinin Kuşatsik yani Türkçe Kuşan olarak bilinen adla zikrettiğini ortaya koymaktadır. Türklerden bir kısmı milattan önceki dönemlerde Hindistan'a göç ederken, diğer kısmı da Mezopotamya'ya gelmiştir. Saka

hükümdarı Afras-yab ordusu ve kendine bağlı tebaa ile birlikte, günümüz Batı İran'ında, Van-Hakkâri illerinin doğusundaki Urmiye gölünün olduğu bölgeye gelerek, bugün Zağros denilen bölgede ve Urmiye gölü çevresinde devlet kurmuştur.

M.Ö. 625 yılında Afrasyab'ın Medlerce öldürülmesinden sonra Türkler, Botan-Zap alanındaki dağlık yerlere çekilerek varlıklarını devam ettirmiş ve "Paktak" adıyla anılmışlardır. Tarihçi Heredot, Güney Türkistan'daki Kabil suyu kenarında "Paktuk" adında Turanlı bir kavmin varlığını anlatırken, konuyu detaylı bir şekilde araştıran Nöldeke ve Kippert, bu toplulukların Türk olduklarını belirtmişlerdir. Arap ve Süryanilere ait tarihi kaynaklar ise, Dicle ve Botan bölgesine yakın yerlerde yaşayan Kürtler için "Paktuk" adını kullanmışlardır¹⁸⁶. Günümüzde de Pakistan'ın güneyinde bir bölgenin adı Patan'dır.

943'te "*Mürüç'üz Zeheb*" adlı kitabı yazan Bağdatlı Mesudi kendi yaşadığı çağda, Dicle'nin kollarından Zap suları çevresinde, eskiden İranlıları yenen ulu Türk kağanı Afrasyab'ın hatıralarının yaşadığını anlatmıştır. Harezmlî olduğundan o bölgeyi tanıyan büyük Türk bilgini Elburini (973-1051), Harezm'deki İranlıların "halkın Afrasyap'tan Kurtuluş Bayramı" adı altında kutladıkları milli bir bayramın, 7 Temmuz'a denk geldiğini bildirir. 1806-1810 yılları arasında İran'ı dolaşan Jamis Morrier adlı İngiliz seyyahı, eski İran töresi ve geleneklerinin yaşadığı Tahran'ın kuzeyinde

---

¹⁸⁶ Sevinç, a.g.m., s.7.

Demavend dağı çevresindeki yerli İran halkının, her yıl 31 Ağustos'ta kutladıkları "eski İran İstiklal Bayramı'na" Medrese ağzı ile "Ayd-i Kurdi (Kürt bayramı)" dedikleri tespit edilmiştir. Strabon'da "Saka Bayramı", Taberi ile Elburini de "Afrasyap'tan Kurtuluş Bayramı" şeklinde geçen ve günümüzden 160 yıl önceleri Demavend'de "Kürt (Kürtlerden Kurtuluş) Bayramı" diye kutlanan Perslerin Milli İstiklal Yıldönümü'nün daima Sakalardan, onların Cihangir Kağanı Afrasyap'tan kurtuluşu hatırlattığı anlaşılıyor. Demavend'de bu bayrama Kürtlerden Kurtuluş Bayramı denmesi de Kürtlerin Sakalı ve Afrasyap soyundan geldiğini göstermektedir. Minorsky'nin kayıtlarında da 31 Ağustos'ta İran'da Ayd-i Kurd adıyla kutlanan bir bayramın anlatıldığı görülmektedir¹⁸⁷. Bu da Kürtlerden kurtuluş bayramı anlamındadır.

Bu olayın diğer bir yansımasını Strabon'da görüyoruz. M.Ö. 63 yılında Amasya'da doğan Strabon, kendi memleketinin 50 km. güneyinde bulunan "Zela/Zile" kasabasındaki İran kolonisinin yazın yaptığı bir milli töreni, "Zela'daki Persler yazın Anahit tapınağında büyük dini törenler ve şenliklerle kutladıkları istiklal /kurtuluş bayramlarına Saka Bayramı diyorlar" şeklinde anlatmıştır. Bundan Heredot'un anlattığı gibi Saka/İskit Padişahı Madyas'ı (Madova/Afrasyap) hile ile öldürüp bağımsızlık kazanmalarının yıl dönümünü milli bir kurtuluş bayramı olarak kutladıkları ve buna İskit-Saka (Sakalardan Kurtuluş) Bayramı dediklerini

---

¹⁸⁷ Minorsky, a.g.k., s.47.

anlıyoruz. 915 yılında eserini kaleme alan İranlı İslam bilgini Taberi kendi çağındaki İranlıların her yıl “Afrasyap’tan Kurtuluş Bayramı” adlı bir milli bayramı kutladıklarını bildirir.

Balasağunlu Yusuf Has Hacib’in 1069’da yazdığı “*Kutadgu Bilig*” ve Kaşgarlı Mahmud’un 1073’te bitirdiği “*Divanü Lügat-ı Türk*” gibi eserlerinde, Tanrı dağları çevresindeki Türklerin Afrasyab’a; “Tonga Alp Er” veya “Alp Er Tonga” dediklerini ve bunu ilk ulu cihangir Türk kağanı sayarak, ölüm yıldönümünü her yaz ağır ağıtlı törenlerle andıkları bilinmektedir (bu ağıtların 9 parçası tespit edilmiştir).

714 yazında Göktürkler, Uygurların Beşbalık şehrini kuşatırken, buranın halkı “Tonga Tiğin Tuğu” (yas töreni) yapmaktaydı. Süryani tarihçisi Ebul Farc, Afrasyab’ı Sakaların kağanı ve Hun Türklerinin atası olarak gösterir. Kuzey Azerbaycan’daki Sebaran kenti Afrasyab’ın başkenti idi. Afrasyab’ın başkenti Sebaran kenti ise günümüzde Kafkasya Kürtlerinin yaşadığı ildir¹⁸⁸.

Evliya Çelebi 17. yy. ortasında gördüğü Malatya (eski Malatya) şehrini anlatırken buranın Türkmen ve Kürtlerden olan halkının anlattığı bir milli efsanede “Afrasyab’ın” Kürtçe konuştuğu ve Kürtlerin ulu atası olarak tanındığını şöyle anlatır.

“Amma, şehrin a’yan-i kibarlarının kavallari üzere şehrimizin ismi “Mal-atıya”dır derler. Dakhama-i Afrasyab (Afrasyabın kümbetli türbesi) bu şehrin

---

¹⁸⁸ Seferoğlu, a.g.k., s.57.

güneyinde Beğ Dağı denilen 3612 m.'lik Aspuzan dağlarında bulunup, bir seferinde ordu ile bu şehrin yerinde konaklayıp, arkadan gelecek hazineyi merakla beklerken muştucular yetişip; MAL ATIYA dediler, yani mal, hazine geliyor dediler. Afrasyap bu yüzden bu şehre Malatiya dedi" devamla; "Andan galat-ı meşhur olmağın, defteri padişahı de (Osmanlının vergi/tahrir defterinde) Malatiyya derler" şeklinde bir rivayeti bize aktarmaktadır.

1979'da Ankara'da 16. Altaistik Kongresi'nde Van-Vestan/Gevaş ve Hakkâri-Pasandaşt'ta, Afrasyap ve onun Beğler Pınarı ve mağarası üzerinde yaşayan halk inançları anlatılmıştır. Dolayısıyla Türk Sakalardan ve Kürtlerden kurtuluş bayramı olarak kutlanan bayram her iki ulusun da kökenlerinin aynılığını işaret etmektedir.

Mezopotamya'da yaşayan ve komşusu olan halklarca, 466 yılından önce Kürtler hakkında hiçbir kayıt bulunmazken, bu tarihten sonra Kürt adının kullanılmaya başlanması da Gürcü tarihinde anlatılan hadisenin gerçekliğini doğrulamaktadır.

İslam ordularının M.S. 681 yılında Kafkasya'yı fetihleri sırasında Araplar, Gürcü Kralları Mir ve Arçil ile savaşmış, bu savaşlarda 2000 bin Abhaz savaşçı Gürcülerle birlikte savaşırken, Abaş adı verilen Türk kökenli Kürtler ise Araplarla birlikte Kafkasya'nın fethine katılmışlardır. Bu savaşlar sırasında nehir kenarında konaklayan Abaş (Kürt) kuvvetleri sel felaketine maruz kalmış ve bazıları şehit olmuştur. Bu hadiseden dolayı bu nehre Abaş nehri adı verilmiştir. Bu sel felaketinde ölen Arapların ve Abaş Kürtlerinin sayısını Gürcü kaynakları 25 bin olarak belirtmişlerdir.

Felaketin ardından İslam ordusu buradan ayrılarak, yine diğer Türk unsurlarının özellikle de Hun Türklerinin yerleşmiş oldukları Guria (Gur memleketi) bölgesine geçmişlerdir. Guria bölgesinde Osmanlı arşivlerinde Hun Türkleri için kullanılan Endur/Ongur adıyla anılan bir de akarsu mevcut olup, bu akarsu “EnGuri” olarak bilinmektedir. Burada Hun Türklerine ait Huni adlı bir yerleşim yeri ve bu bölgenin güneyinde Kür ırmağı yanında Hun adıyla ikinci bir Türk yerleşim yeri de mevcut olup Hun adıyla bilinmektedir¹⁸⁹. Guria bölgesindeki Hun Türklerinin kaçan Kürtleri sahiplenmesi de, Hun ve Kürt akrabalığına güzel bir örnek olarak verilebilir.

Kürtlerin Sint, Belucistan ve Keşmir bölgesinden geldiklerine dair diğer bir kaynak da her iki yerde yaşayan aşiret isimlerinin benzeşmesidir. Daire el Maarif el İslamiye; “Sayıları çoğunluk oluşturan Brahoyi aşireti Belucistanın İyg şehrinde yaşarlar. Burası bunların bir bakıma merkezidir. Bu aşiretin bir bölümü de buranın kuzey kesiminde Ketada’da yaşarlar. Yüz ölçümü 250 mil karelik bir alanı kaplamaktadır. Aşiret kendi arsında bölümlere ayrılır. Bunların göçebe olarak buraya geldikleri biliniyor. Nüfusları yaklaşık 300 bindi. İran’da da yine Brahoyi aşireti yaşamaktadır ki, bunların nüfusu 48 bin civarındadır. Tedescu, Belucilerle Kürtler arasında bazı yakınlıklar bulmaktadır. *Şerefname*’ye ve doğu bilimci Morgonistrin’e göre Afganistan’ın Herat bölgesinde de Kürtler yaşamaktadır. İbn Haldun,

---

¹⁸⁹ Brosset a.g.k., s.206.

Herat'ın güneyinde iki büyük Kürt aşiretinden bahseder, bunların biri Loyen ve diğeri ise Tabir'dir" der.¹⁹⁰

Ş. Kaya Seferoğlu'nun anlatımına göre, Gazneliler ve Karahanlılar arasındaki savaşta Orta Asya'daki Kürtler, Gaznelilerin yanında yer almışlar. Gazneliler savaşı kazanınca ganimeti Kürtlerle bölüşmüşlerdir¹⁹¹. 1000 yıl önceki bu tarihi kayıt bize, o dönem Kürtlerin Afganistan ve Pakistan bölgesinde yaşadıklarını göstermektedir.

Nikitin,1911 yılında İran'da Mukri aşiretinin yaşadığı merkez köyün adını "Bukan" olarak vermektedir.¹⁹² Hindistan'daki Türk-İslâm devletlerinden olup, Timur Han'ın beşinci nesilden torunu Bâbür Şâh tarafından 1526 (H.933) senesinde Hindistan'da kurulan bir diğerk Türk hanedanlığı da Baburşahlar devletidir. Bu devlet Hindularla önemli bir savaş yapmıştır. Bu savaşlardan biri de, Biyana civarında geçen Bukanya meydan muharebesi olup, Babür Şah'a gazi unvanını kazandırmıştır. Yine Azeri kaynakları, Mukrilerin ve Bukan halkının Türk kökenli olduklarını, sonradan Kürt dilini konuşmaya başladıklarını aktarmaktadır.

Türkmenistan'ın başkenti Aşkabat'ın hemen güneyinde Türkmenistan-İran sınırında, İran toprakları içerisinde kalan Gurgan ve Meşhed bölgelerinde çok sayıda Kürt yaşamaktadır¹⁹³ ve tamamen Türklerle aynı özellikleri taşımaktadırlar.

---

¹⁹⁰ Seferoğlu a.g.k., s.51.

¹⁹¹ Seferoğlu, a.g.k., s.52.

¹⁹² Nikitin, a.g.k., s.175.

¹⁹³ Manaz A., Stratejik Haritalar Atlası , İstanbul , 2006

Dikkat edilirse Asya'da kabile ve aşiret sisteminin en canlı yaşandığı yer Afganistan ve Pakistan'dır. Hatta bu nedenlerden dolayı Afganlar tam olarak aşiretten sıyrılıp devlet olamamış, müthiş bir askeri kültürleri olmalarına rağmen tıpkı Kürtler gibi her zaman kendi aralarında mücadeleden dolayı birlik olamamışlardır. Kürtlerin de kökenlerinin bu bölgeye uzanması Kürtlerdeki koyu aşiret yapısının nedenlerini ortaya çıkarmaktadır.

IV. BÖLÜM
ÖN ASYA'DA TÜRK VARLIğI

Mezopotamya Coğrafyasında Türk İzleri

Kürtlerin ve Gurmanların yaşadığı Ön Asya ve Mezopotamya bölgesindeki Türk varlığını ortaya çıkarmak, Türk-Kürt ilişkisini kanıtlamakta bizlere yardımcı olacaktır. Türklerin Mezopotamya, Anadolu ve Ortadoğu'yu yurt tutmaları 1071'den çok önceki zamanlarda meydana gelmiştir. Fakat ülkemizde Anadolu'daki Türk varlığı, Selçuklulardan sonraki dönem olarak bilinmektedir. Bunun nedeni ise ilkokullardan itibaren yeni nesillere eksik tarihi bilgi dikte edilmesinden kaynaklanmaktadır.

Milattan önceki dönem içerisinde hem Türk hem de diğer Asyalı kavimler zaman zaman batıya göç etmişlerdir. Asyatik toplulukların batıya geçişleri Hazar denizinin güneyi olan İran üzerinden veya Hazar denizinin kuzeyinden gerçekleşmiştir. İran'a gelip yerleşen Asyatik kavimler içerisinde Elam, Kardü, Med, Part, İskit, Kimmer, Sümer ve Hurrileri sayabiliriz. İskit, Kimmer ve Sümerlerin Türk kökenli oldukları dünyadaki tüm tarihçilerce kabul görmüştür. Med devletinin hem yönetim hem de halk tabakası içerisinde genel kanı Asya kökenlilerin çoğunluğu teşkil ettiği

yönündedir. Milattan önceki dönemde var olmuş devletler içinde, Asya kökenlilerin varlığı kısmen tespit edilmiş olmasına rağmen, mevcut verilerin yetersizliği, kesin bir kanaat bildirmenin erken olduğunu göstermektedir.

Tabii olarak bütün Ön Asya kavimlerini Türkleştirmek de yapılacak en büyük hatalardan biri olacaktır. Bu uygarlıkların bir kısmı bölgede yaşamış Arap, Yahudi, İran, Yunan, Gürcü, Ermeni, Asur, kısmen de Balkan kökenli kavimlerle irtibatlıdır. Net çizgilerle bunların ayrımını yapmak imkânsız olduğu gibi, bazen halkların birbirleriyle karıştığı ve yeni milletlerin türediği gerçeğini de göz önüne getirmek gerekmektedir. Şimdi ise genel olarak İran ve Ön Asya tarihi içerisinde Turan ve Türk varlığını irdelemeye çalışacağız.

Güney Batı İran'da (Şiraz bölgesi, Suudi Arabistan'ın doğu sınırlarının karşısındaki İran toprakları) M.Ö. 3000 ve 2000 yıllarına ait sileks aletlerin bulunmasından sonra burada yaşamış topluluğun kökeniyle ilgili çalışmalar yapılmış ve bu halkın Batı Hindistan'dan buraya göç ederek, Şiraz-Basra arasına yerleştikleri anlaşılmıştır. Bu topluluk Proto-Negroid bir yapıya sahip olup daha sonraki yıllarda kuzey batıya ilerleyerek Süleymaniye ve Revanduz bölgelerine yerleşmişleridir. Güney İran'da bulunan ve bakır renkli, düz saçlı, Hintlilere benzeyen kişiler bunların kalıntılarıdır. Bu halkın zamanla İran'ın çeşitli yerlerine yayıldıklarına şahit olmaktayız¹⁹⁴. Günümüz İran'ının yerli halkının fiziki özelliği de

---

¹⁹⁴ Günaltay, a.g.k., s.7.

çoğunlukla Hint ırkına benzeyen bakır ten renginde bir yapı arz etmektedir.

Hint ırkıdan insanların İran'da görülmelerinden sonra, Turan kökenli Proto-Alpen kökenli topluluklar da İran'a göçe başlamışlardır. Hint kökenli insanlara nazaran Turan kökenli brakisefal ırk ovalar yerine dağlarda yurt tutmuştur. G. Elliot'a göre İran'da, yakın şark ve Ön Asya'nın çeşitli yerlerinde yapılan kazılar, Turanlıların bu bölgelerde yerleşip, daha sonra da Batı İran, Suriye, Mezopotamya ve Anadolu'ya boylar ve gruplar halinde geçişler yaptıklarını göstermektedir¹⁹⁵.

M.Ş. Günaltay'a göre yapılan filoloji incelemeleri Elamların, Kasların, Luluların, Gutilerin, Medya Hadlilerinin, Hurrilerin, Hattilerin, Litlerin, Liklerin ve İtalya Etrükslerin Asya'dan Mezopotamya, Suriye ve Anadolu'ya yayıldıklarını göstermektedir. Çünkü bu sayılan toplulukların dilleri bölgenin etkin gruplarından farklı olarak Türkçenin de içerisinde olduğu bitişken dil grubu içerisindeydi. Firdevsi de bu toplulukları Ön Turan grupları olarak ifade etmiştir¹⁹⁶.

2007 yılı haziran ayı içerisinde *The Guardian*'da yayınlanan habere göre, İtalya'nın Toskana bölgesinde yaşayan Etrükslerin DNA'ları üzerinde araştırmalar yapılmış ve Etrükslerin DNA yapıları ile Türklerinkinin aynı olduğu tespit edilmiştir. Tabii bu durum tek başına bunların Türklüklerini ifade etmese bile, Asya kökenli bir kavim olduklarını bize ispatlamaktadır. Genel kabul

---

¹⁹⁵ Günaltay, a.g.k., s.8.

¹⁹⁶ Günaltay, a.g.k., s.9.

ise bu toplulukların Asyatik kökenli anlamına gelen Yafetik topluluklar şeklinde telaffuz edilmesi yönündedir.

Türk tarihi açısından, kendilerinden fazlaca bilgi kalmamış halkların netleşmemiş tarihleri üzerine kesin sonuçlar vererek hareket etmek yerine, Türk gruplarının bölgedeki varlıklarını açıkça ortaya koyan belgelerle hareket etmek daha faydalı olacaktır. Bahse konu halkların tarihleri içinde daha fazla araştırmanın yapılması kesin bilgiye ulaşmada bizlere yardım edecektir.

Türk olarak kesin kabul görmüş toplulukların Anadolu'ya gelişleri milattan çok önceki zamanlara kadar uzanmaktadır. Türk toplulukları, tarihin her döneminde Mezopotamya'dan Çin'e, oradan Doğu Avrupa'ya kadar olan topraklara yayılmış ve medeniyetler kurmuşlardır.

Dünya üzerinde en fazla asimile olan halk Türklerdir. Bugün 3 milyar nüfusu olan Çinliler eski dönemlerde dünyanın en büyük ve en uzun surları olan Çin Seddi'ni inşa ederek, Türklerin saldırılarından korunmaya çalışmışlardır. Bugün Türk nüfusu 200 milyon olarak bilinmektedir. Günümüze uyarladığımızda 3 milyar nüfusu olan halkın 200 milyonluk bir halktan korunmak için böyle devasa surları inşa etmesi mantık dahilinde değildir. Tarihin o dönemlerinde Türkler nüfusça Çinlilerle boy ölçüşecek düzeydeydi ve Türk göçlerinin nedeni de bereketsiz Asya topraklarının bu kalabalık Türk nüfusunu besleyememesinden kaynaklanıyordu.

İşte göç eden bu Türk zümreleri ana merkezden ayrıldıkça zamanla benliklerini yitirmiş ve diğer milletlere karışmışlardır. Macarlar, Bulgarlar, Mısır ve Cezayir Memlûkleri, Bağdat ve Samara Sugurları, Gürcü Orelbenyanları, Ermeni Mamigonyanları ve Kürtler sadece bunlardan bazılarıdır. Çoğunluğu göçebe olan Türkler savaşlarla dize getirdikleri ülkelerin daha sonra kültürel esiri olmuş, zamanla da benliklerinden uzaklaşmışlardır.

Hz. Nuh'un Duasında Geçen Milletler

Türkler, Hz. Nuh'un oğlu Yasef /Yafet'in neslinden gelen bir halktır ve Hz. Nuh, Yasef'e ve onun halkına yaşam alanı olarak Asya'yı vermiştir. Tevrat'ın Tekvin bölümünün 10. kısmında; *"Yafet'in oğulları: Gomer ve Mecüc ve Maday ve Yavan ve Tubal ve Meşek ve Tiras ve Gomer'in oğulları Eşkenaz ve Rifat ve Toğarma ve Yava'nın oğulları: Elişa ve Tarişi ve Kittim ve Dodanim. Memleketlerinde her biri diline göre, milletlerden kabilelerine göre, milletlerin adları bunlardan bölündüler"* denilmektedir¹⁹⁷.

Meşhur Süryani tarihçisi Meteos; Yasef'in oğullarından Türklerin, Trakilerin, Medyelilerin (Medler), Ermenilerin, Cappadokyalıların, Gürcülerin, Galatyalıların, Asyalıların, Misyalıların, İladhaların, Yunanlıların, Bizanslıların, Sarmaeyalilerin, Slavların

---

¹⁹⁷ Bayram S., Güneydoğu Anadolu'da Proto Türk İzleri, Ankara, 1988 , s.17.

(Asklabhe), Bulgarların, Galleyelerin ve İspanyolların aynı ırktan geldiklerini ifade etmiştir¹⁹⁸.

Urfalı Mateos'a göre, Hz. İbrahim'in doğumundan 20 yıl önce Şam (Darmasuk/Damascus) şehri Morfos şeklinde inşa edilmiştir. Josephus, Aram oğlu Uz'un bu şehri inşa ettirdiğini söylemektedir. *Muhtasar Ed Duvel* adlı eserde ise, Türk Kralı Kantura'nın kızının Hz. İbrahim ile evlendiği şeklinde bir kayıt vardır¹⁹⁹. Türklerin bir kolu olan Oğuzların diğer milletlerce bilinen adı olan "Uz" kelimesi, ilk kez burada geçmektedir. Bu ifade, Türklerin bir kolunun bu zamanda Ortadoğu'da yaşadığını göstermektedir.

Tevrat'ın Tekvin bölümünün 9.kısımının sonunda Hz. Nuh'un şu duası bulunmaktadır ki, tarihe baktığımızda bize ilginç sonuçlar ortaya çıkarmaktadır.

"...(Nuh) dedi ki,

Kenan lanetli olsun,

Kardeşlerine kullar kulu olacaktır ve dedi ki, Sam'ın Allah'ı Rab, mübarek olsun ve Kenan ona kul olsun.

Allah Yafet'e genişlik versin,

Ve Sam'ın çadırında otursun ve Kenan ona kul olsun..."

Duayı tarihten günümüze kadar şöyle özetleyebiliriz:

"Kenan lanetli olsun. Kardeşlerine kullar kulu olacaktır."

Yahudi milleti daima lanetlenmiş ve yüzyıllar boyunca yurtları olmamış, dünya üzerindeki diğer devletlerin hegemonyası altında yaşamıştır.

"Samın Allah'ı Rab, mübarek olsun ve Kenan ona kul olsun." Burada İslamiyet'in doğuşu müjdelenmiş ve

---

¹⁹⁸ Urfalı Mateos a.g.k., s.146.

¹⁹⁹ Farac a.g.k., s.78.

Yahudilerin Arap hegemonyası altında yaşayacakları ifade edilmiştir.

"Allah, Yafet'e genişlik versin." Kore'den Viyana'ya, Basra'dan Tunus'a, Rusya'dan Yemen'e, oradan Arap ülkelerine kadar olan yerlere Yasef'in nesli hükmetmiştir (Türkler ve Moğollar).

"Ve samın çadırında otursun." Hilafetin ve İslamiyet'in bekçiliğini yapmış Türkler yüzlerce yıl hem Sam oğullarından Araplara hem de hilafet alanlarına hükmetmişlerdir.

"Kenan ona kul olsun." 20. yüzyılın başlarına kadar Türkler, Ortadoğu'da sulhun ve huzurun sebebi olmuşlardır. Yahudiler de asırlarca Türklerin hâkimiyetinde kalmışlardır²⁰⁰.

Bu rivayetlere göre Yasef'in nesline, başta Ortadoğu olmak üzere dünyanın tarihine hükmetme müjdesi verilmiştir. Hakikatte bu şekilde cereyan etmiştir. Gerek Türkler gerek Moğollar ve Çinliler asırlarca dünyayı yönetmişlerdir.

Herodotos'un doğu kavimleri arasında adı geçen Targitablar; İskit topraklarında doğdukları söylenen Tyrkaeler; Tevrat'ta adı geçen Togarmalar; Eski Hint kaynaklarında rastlanılan Turukhalar veya Eski Ön Asya çivi yazılarında görülen Turukkular; Çin kaynaklarında M.Ö. I. yüzyılda rol oynadıkları belirtilen Tik ve Tırklar bizzat "Türk" adını taşıyan Türk kavimleri olarak gösterilmektedir. Diğer halklara nazaran oldukça kalabalık olan Türklerin alt kolları dahi tarihi kayıtlarda birer millet olarak kabul görmüşlerdir. Çok kalabalık

---

²⁰⁰ Bayram, a.g.k., s.16.

olan bu Türk zümreleri sıkça batıya göç etmiştir. Roma Kralı Theodosius zamanında meydana gelen savaşları anlatan Ebül Farac Türklerden “Trakiler” olarak bahsetmektedir²⁰¹. Bu Türk milletleri içerisinde Ön Asya için ilk adı geçen Türk zümresi ise Turukkulardır.

Mezopotamya’da Türk Adı İle Bilinen İlk Gruplar ve Turukkular

George Dossin Revue’nin, *Asiaticin* adlı eserinin 42. ve 65. sayfasında yayınladığı metinlerde geçen “**Tu-ur-tu-ra-an**” adlı Asyatik bir kavimin varlığına şahit olmaktayız. Tuurturaan halkı, Asya Türk isimlendirmesi olan Turan adıyla aynı olup, Turkkuların farklı bir söylenişi olarak karşımıza çıkmaktadır.²⁰² Sadi Bayram ele geçen yazıtlardan hareketle Türklerin bir kolu olan Turukkuların Mezopotamya’ya gelerek günümüz Şırnak ili topraklarında kalan Cudi dağı ve Musul ili çevresine yerleştiklerini ifade etmiştir²⁰³.

Yine Fransız arkeologlardan Louis Delaporte’nin *Hiti* adlı eserinde, M.Ö. 2100 yılı civarında hüküm süren Akad (Arap) Kralı Sargon’un 3. halefi Narman-sin’e karşı kuzeyde bir koalisyon kuran 17 bey ve hükümdar arasında “*Tourki*” adı geçmektedir. Metinde belirtilen hükümdar, Kuzey Mezopotamya’da Türkiye sınırlarındaki alana yani doğu ve güneydoğu Anadolu’ya hükmeden bir beydir²⁰⁴. Her iki araştırmada

---

²⁰¹ Farac, a.g.k., s.140.

²⁰² Bayram, a.g.k., s.22,30.

²⁰³ Bayram, a.g.k., s.32.

²⁰⁴ Bayram a.g.k., s.21.

ortaya çıkan Türk devletlerinden Turukkular ile Tourkiler aynı topluluklar olabilecekleri gibi birbirlerinin devamı şeklinde varlık göstermiş devletler de olabilirler. Gelişecek araştırmalar bizlere bu konuda daha iyi değerlendirme yapma fırsatı verecektir.

Fransız Arkeoloji Enstitüsü, 1933-1939 yılları arasında Kuzey Mezopotamya'nın güney eteklerinde, Fırat nehrinin batı yakasında bulunan Tell-Hariri, eski adı ile Mari de Akadlar döneminden kalma birtakım tabletler bulmuştur. Ele geçen tabletlerdeki metinler 1950 yılından itibaren Akadça transkripsiyonu ve Fransızca tercümesiyle yayınlamıştır.

George Dossin'in 1950 yılında yayınladığı *Arschive Royales de Mari (Mari Kraliyet Arşivleri)* c.1'de 16 ve 19 numaralı tabletler, Hamit Zübeyr Koşay tarafından özetle yayınlanmıştır. Bu tabletlerde Güneydoğu Anadolu'da hüküm süren Turukku kavimden bahsedilmektedir²⁰⁵.

Yapılan araştırmalarda 1951'de yayınlanan eserin 3.cildi 63. tablette ve 4. ciltteki 21, 22, 23, 24, 25, 41, 52, 70, 78, 87. tabletlerde "Turukku" adı 20 defa geçmektedir. Tablet metinlerin, Kral Şamsi-Addu'nun iki şehir beyi olan oğulları arasındaki haberleşmeyi ihtiva ettiği anlaşılmaktadır. Bu haberleşmeler Turukku saldırıları hakkındaki bir nevi savaş raporlarıdır. Iasmah -Addu ile Isme-Dagan arasındaki raporların Turukkularla ilgili tam metni aynen şöyledir:

---

²⁰⁵ Bayram a.g.k., s.21.

(Akad yazışmaları)

16 numaralı tablet sayfa 48-49

Baban Samsi-Addu (konuşuyor)

Iasmah-Adduya şöyle de:

Supri Erah'ın bana gönderdiği notu bu kurye ile sana gönderiyorum.

Onu oku belle.

Bana kendisine gönderilecek iki yüz kişilik kuvvet hakkında yazdı.

Uyuyanları uyandıran ve uyandırdıklarına hiç tayın (aman) vermeyen *Turukkular* gibi yapacağız.

Biz şimdi çorbada tuzu bulunmayanlara (mücadelemize katkıda bulunmayanlara) karşı böyle davranacağız.

Yararlı olana ve adam isteyene düzenli olarak adam vereceğiz, ayakta durabilmek için adam isteyene ise adam vermeyeceğiz.

O halde bölgesinde tutunabilmesini teminen ona, besleyebileceği yüz adam ver.

Onun bölgesi çok önemlidir. Bu yüzden oda onun bölgesinde tutunsun ve orasını korusun.

Bu notumu sana ...ayının üçüncü günü gönderiyorum.

69 numaralı tablet sayfa 131

Baban Samsi-Addu (konuşuyor)

Iasmah-Addu ya şöyle de:

Qabra'da bir ordunun teşekkül etmesi üzerine, İsmegani bir ordu ile Ahazim diyarına gönder.

Bana gelince, ben de bu şehre hareket ediyorum.

.....
.....
.....

Ve (?) o.....

O, bu memleketin ordularının öncülerini ve onların etrafında toplanan *Turukkuları* yok etti.

Bir tek kişi bile kurtulamadı. Ve o gün bütün Ahazim diyarını ele geçirdi.

Bu "Dawidum" ülkenin gözünde büyük.

Sevin! Burada kardeşin "Dawidum" u öldürürken, sen orada kadın arasında kalıyorsun. O halde şimdi ordu ile birlikte Qatanum'a gideceğin zaman tam bir er kişi ol. Kardeşin gibi sen de ülkende büyük ün kazan.

63 numaralı tablet sayfa 124-125

Babam Zimri-lim'e şunu söyle:

Oğlun Arriwaz şöyle diyor:

Babamın bana göndermiş olduğu ve babamın kendisi hakkında bana yazdığı Askur-addu hakkındaki tabletteki yazıyı şöyle anladım:

Şimdi Askur-addu benim evimde kaçak: yerle bir ettiğin ülkesi, şimdi elinden almış olduğun her şeyi bir araya topla ve iade et.

İte babam bana bunu yazdı.

.....babamın evinde bana yakın

.....gerçekten iade ediyorum

.....alınanlar (gasp edilenler) ki onlar bizimdirler, çok sayıdadırlar.

. . . .babam kendi hizmetkârını sorguya çeksin
(haa!)

. . . .hizmetkârlar. . . . .
. . . .*Turukku*

.....
.....
.....

Mardaman ülkesinde... ile ittifak ettik ve
Dawidum' u öldürdü.

.....

.....Bunu yaptı.

Geldi (yetişti?) ve öldürdü

Şimdi ise babam bana ülkeye barışı verelim,
getirelim diye Askur-addu'yu gönderiyor.

Ve babamın yanındaki hizmetçilerime gelince
(hizmetçilerim konusunda) babam onları göndersin,
kendisine gönderilecek kıt'aları göndersin.

Turukkular, burada tekrar edilmemesi gereken (ağza
alınmayacak) şeyleri icbar ediliyorlar (yapıyorlar).

Zakku meselesine gelince; bu konuda babam bana
"kendi hükmünü kendin ver/kendi kanaatini
kullan/kendin karar ver" gibi şeyler yazmış.

...işte bu nedenle de o... yapmıyor (*negatif fil*)

Teminatlar mı(?)

Babam onu bana bir göndersin hele...

21 numaralı tablet sayfa 37

Kardeşim Isme-dagan (konuşuyor)

Iasmah -adduya şöyle söyle de.

Turukku düşmanı çıktı ve ...a vardı.

O Kakakulatim'i işgal etti.

Öküzleri ve ganimetleri ortadan kaldırdı (ele geçirdi).

Bu akından beri *Turukkuların* sayısı fazla görünmüyor, fakat artabilir.

Onlar gelmeye devam edecekler.

Olup bitenleri öğreneceğim, sonra sana daha ayrıntılı haber göndereceğim.

22 numaralı tablet, sayfa 39

Kardeşin Isme-dagan (konuşuyor)

Iasmah-addu'ya şöyle söyle de:

Bana yazdığın *Turukkularla* ilgili haberler değişti.

Bundan dolayı şimdiye kadar sana kesin bir haber veremedim,

Onların işine gelince, yapmayı düşündükleri dostluk anlaşması imkânı ortadan kalktı.

Iantakim, lu-Ninsuanna, Water-Nanum ve aynı şekilde soylular bekliyorlar(?).

Gerçekten de şu sözleri yazdılar: "Mademki sen bu rehineleri vermek istemiyorsun, yarın ve yarından sonra biz oraya (istediğimiz yere)gideceğiz.

Orası yazılsın, bilinsin ve oraya gidilsin.

Kararını da vermiş olarak bölgede hazır bulun.

23 numaralı tablet sayfa 41

Kardeşim Isme-dagan (konuşuyor)

Iasmah-addu ya şunu söyle:

Bana *Turukkular* hakkında yazmıştın

Turukkuların çıkış hazırlıklarında buldukları gün çok meşgul olduğumdan sana haber veremedim.

Kuvvetlerimiz onları takip etti.

Ve ben çok sayıda düşman öldürdüm.

Sonra grubumuz nehir kıyısına vardı ve oraya yerleşti. Nehir kabardığından kuvvetlerimiz karşı tarafa geçemedi.

Sonra ben onları karşıya geçirebildim ve Tigunanim memleketine sevkettim.

Kuvvetlerimizin geçişinden sonra nehir alçaldı ve *Turukkular* da gece nehri geçtiler.

Onların geçişinden sonra nehir yeniden kabardığından, nehri ben tek başıma geçemedim.

Turukkular şimdi Tigunanim diyarında (ülkesinde).

Onlar buraya geldiklerinde şöyle dediler:

“O yurduna doğru gitti.”

Bu notumun müteakiben, **Turukkular** hakkında sana tam bir rapor göndereceğim.

24. numaralı tablet s.43

Kardeşin İsme dagan (konuşuyor)

Ismah-addu'ya şöyle de: haklarında benden haber istediğin **Turukkular** Tigunamin diyarlarında bulunuyorlar. İlk önce onlar açlıkla karşılaştılar.

Hirbazamin diyarına gitmişlerdi.

...zuri köyü onlarla sıkı dostluk münasebetleri kurmuşlardı. Bununla beraber köyün bütün erkeklerini öldürdüler, halkı katlettiler ve mallarını yağmaladılar.

Bu köy yağmalanmıştı...

Turukkular, bu köyden 5 günlük erzak almışlardı.

Tıpkı bu köy halkı gibi önce dost oldukları ve sözlerini dinlettikleri Tigunanim halkı da sert tavırları yüzünden **Turukkularla** düşman kesildiler.

Oysa **Turukkular** kıtlık içerisindeyler ve yiyecekleri yoktur.

Onlar halen bu ülkede bulunuyorlar.

Benim bu notumun gönderilmesinden sonra onların buradan gitmeyi düşüneceklerini sanırım. Onların nereye ve hangi güzergâhı takip ederek gideceklerini sana yazacağım.

Sağlığım yerinde ve birliklerimiz de iyidir.

Sağlığınla ilgili haberleri aksatma.

25 numaralı tablet s.45

Kardeşim Isme-dagan (konuşuyor)

Iasmah-addu'ya şöyle de:

Bana bahsettiğin ve elde tutamayacağımızı belirttiğin Susara diyarını sana Hükmer-lim anlatsın.

Şefleri Lidaya ile birlikte **Turukkular** savaşa koyuldular ve iki şehri mahvettiler.

Yardıma geldiğimde dağlara çıktılar.

Anladık ki burası tutunmaya elverişli değildir.

Ben.....

Bu ülke, sonra.....

.....Arrapha ve Qabra diyarından

.....e(?)

Sonra (?) ülkenin dahili kuvvetleri edilecekler.

Sağlığım iyi, için rahat olsun.

52 numaralı tablet s.77-79

Kardeşin Isme-dagan (konuşuyor)

Iasmah-addu'ya şöyle de:

Bir adam... Amursakim'e geldi ve şunları söyledi:

Turukkular Amursakim siperi.....

Ve dört günlük işe.....

Bunu (?) düşündüm: "Kuvvetler.....

(ben bile) seni teslim etmek istiyorum.

.....

.....

Ve.....

Zala'a doğru.....

Buna.....

.....

Onun haberleri.....

78 numaralı tablet s.111-115

Kardeşin Isme -dagan (konuşuyor)

Iasmah-addu'ya şöyle de: gönderdiğin iki kurye
buraya salimen geldi.....

.....zikri-addu, li(?).....

Sen bana yazdın: sonra.....

Onu buraya gönderme. Keşke.....

.....düşmana.....

.....memleketin evlatları.....

Birçok.....ile.....

Buraya vasıl oldular ve.....

Bu haberi aldığın zaman,

son derece.....

bu haberden önce.....

kuvvetler sona doğru.....
.....
Yoktur.İş.....
.....
Tutundu.....
İşte bu La'um ki.....
Hükmer-lim ile birlikte
Evvvel emirde Esnuman'ın adamına dikkat etmedi.
Şimdi Kralın önünde bu iş konusunda ilahların andı
söylenecek.
O ana tanıklarını gönderdi. Bana gelince, ilahların
yemini.....
.....size para verdik, ağızım çok.....
.....Istar, kuvvetlerin başına geçmesi için,
Göndereceğim. Çabucak kuvvetleri.....
.....belki.....
.....Esnunan'ın adamı
.....diğer, gerçekte.....
.....
.....düşman.....
Ve **Turukkular**.....
Savaştık.....
Kuduz bir öfke istila eti beni.....
Başı, yaptım.....
O kimse ki, her şeyden önce, memleketin ortasında
.....
.....e devam edecek.....
Benim karşıda....e devam etti.....
Bütün bu iş.....den.....
Onu yerleştirme.....Haneenler.....

.....bir başkasını.....

Dagana.....

Benimle karşılaşacak olan Esnuannan'ın kuvvetleri,
Haneenler

Onların (?) kaybı.....

.....

Uzatmadım ve.....

.....içinde kararlar

Tri ayının 20. günü bu notumu sana gönderdim.

87 numaralı tablet s.125-127

Kardeşin Iasmah-adu (söylüyor)

Isme-dagan'a şöyle de:

Kral bana her şeyden önce, **Turukkuların** hücum ettiklerini

Nithim'i kuşattıklarını yazdı.

O günden beri ne Kral ve ne de sen, bu adamların öldürülüp

Öldürülmediğini, kaçıp kaçmadıklarını yazıp bildirmediniz.

Oysa Asrayan'ın yüreği endişelidir.

Şimdi sen bana, onların durumunu eskizsiz belirten bir rapor ile sağlık haberlerini gönder²⁰⁶ şeklindedir.

Asur Kralı ve oğulları arasında geçen bu mektuplaşmalarda Türklerin bölgedeki varlıkları açıkça ortaya konmuş, Türklerin Güneydoğu Anadolu'da yaşadığını ispatlamıştır. Yetersiz tarihi kayıtlar Turukkuların akibeti hakkında bir fikir ileri sürmemizi

---

²⁰⁶ Bayram, a.g.k., s.22,23.

engellemektedir. Fakat Turukkulardan sonra Türklerin bölgedeki varlıkları çeşitli adlarla devam etmiştir.

Mezopotamya'ya Yerleşen Diğer Türk Kavimleri

M. Salih San'ın Asur kayıtlarından aktardığı bilgiler dönemin Türk varlığına işaret etmektedir. Yine M.Ö. 876 yılında Asur imparatorunu rahatsız eden birtakım olaylarla meydana gelmiştir. İdaresinde bulunan Komuk (Kumuk) Türkleri, komşuları Kurhilerle birleşerek, idarelerini benimsedikleri Asurlulara karşı ayaklanmış ve Asurnasırpal'ı Asurlar üzerlerine yürüyüş yapmaya zorlamışlardır. Bunun üzerine İmparator Kurh'i'yi baştanbaşa çığnemiş ve yolu üstündeki yerleri yakmıştır. Asur kralı, bu isyana katılan Batman suyu ile Bitlis çayı arasındaki Kiyani ve İzalla halkını da yaptığına pişman etmiştir. İsyan edenler imparatorun gönlünü almak için vergi borçlarını hemen getirip ödemişlerse de, az bir zaman sonra Asurluların Urartu adını verdikleri Ararat Krallığı ile Komuk Türkleri ve Kurhiler yine temasa geçerek imparatora karşı birleşmişlerdir²⁰⁷.

Tarihi kaynaklar bu dönemde Komuk Türklerinin Murat suyu çevresinde yerleşmiş olan bir halk olduğunu ortaya koymaktadır. Toprakları Elazığ'dan Bitlis'e kadar uzanmış olsa da, mevcut veriler Kumukların Fırat nehrinin batısından Musul'a kadar olan alanda hareket ettiklerini göstermektedir.

---

²⁰⁷ San, a.g.k., s.100,101.

Kumuklardan sonra Anadolu'da yaşayan diğer Türk boylarını anmak da konumuz açısından faydalı olacaktır. Ebül Farac'a göre, Medleri ortadan kaldıran İranlı Kral Kampiz zamanında onun kumandanı olan Judith, Magoglardan yani Türklerden Holophernes'i öldürmüştür²⁰⁸. Farac'ın aktardığı kayıta da Medler zamanında Mezopotamya ve Anadolu'da Türklerin varlığına işaret edilmektedir. Magog adı Ermeniler içerisinde yaşayan Mamigonyan Türklerinin adıyla da benzeşmektedir.

363 yılında ise Roma Kralı Julianus Sasani Mezopotamya'sına sefere çıkmıştır. Bu savaşta Dicle'nin sağ taraflarını Romalılar ele geçirmiş, fakat savaş meydanında kral aldığı bir yara nedeniyle hayatını kaybetmiştir. Yerine geçen yeni Roma Kralı Jovianus, Persli Sasanilerle yeni bir anlaşmaya giderek toprakları İranlılara bırakmıştır. Bu topraklar Arzaene (Arzan yöresi), Moksoene (Mogk), Abdikene (Finik yöresi, Ceziretü-I Ömer'in kuzey batısı), Rehimene (Botan suyunun kavşağı ile Dicle arasındaki güney uç), Gordyana (Şırnak-Hakkâri ve Güneyi)'dir²⁰⁹. Burada bahsedilen Gordyana bölgesi Turukku adı ile bilinen ve Asurlularla savaşmış olan Türk topluluğunun yaşadığı yerlerdir. Bu Türklerin toprakları daha sonraki yazıtlarda da Gordyana olarak anılacaktır. Kanaatimce "Gordyana", Kurdların yurdu anlamındadır. Yine Saka Türklerinin yerleştikleri ve Urmiye gölünün kuzeyinde

---

²⁰⁸ Farac, a.g.k., s.103.

²⁰⁹ Grousset, a.g.k., s.136.

bulunan Sakasan şehri yakınlarındaki diğer bir Saka-İskit şehrinin adı da Gurdman-Gardman'dır (Gardman, Sevan gölünün doğusu ve Gence arasındadır)²¹⁰. Bu ad daha sonraki saflarda işleyeceğimiz gibi Türklüğün temel adı olup, birçok Türk boyu bu adla anılmıştır.

Gürcü kaynaklarına göre de milattan önceki devirlerde Turan'dan gelen ve Kafkaslarda yaşayan çok sayıda Türk topluluğu vardır. Gürcistan'daki Orbelyanlar ailesini teşkil eden Cenbakuryanlar bunlardan olup Çin dolaylarından 28000, bazı riayetlere göre 2800 aile olarak Kafkaslara ve Doğu Anadolu'ya yerleşmişlerdir. Bu dönem Hz. Musa'nın Kızıldeniz'i geçtiği zamanlara denk düşmektedir. Destan'ye göre; Hun ve Hazarların Doğusunda Cenastan ülkesinin hükümdarı Cenbakur idi ve o ölünce kavgalar çıktı, bu savaşta mağlup olan taraf kaçarak öncelikle Gürcistan'a kadar göç etti. İşte bu topluluğa Canbekuryanlar adı verildi. Gürcüler bu topluluklar için Çin prensleri demektedir²¹¹.

Türk Canbekuryanlar bu bölgeye geldiği zaman Kafkasya'dan Irak'a kadar tüm alanlar Gürcüler ve Ermenilere aitti. Gürcüler İranlılarla olan savaşlarında savaşçı Canbekuryanları kullanarak varlıklarını devam ettirmişlerdir. Bu Türk zümreleri daha sonra Hıristiyanlığı kabul ederek milli benliklerini yitirmişlerdir. Canbekuryanlarla ilgili enteresan olan diğer bir nokta bunların ovalar ve şehirler yerine dağlık

---

²¹⁰ Grousset, a.g.k., s.142.

²¹¹ Brosset, a.g.k., s.13.

alanlarda ve mağaralarda kendilerine yaşam bölgeleri oluşturmalarıdır.²¹² Bu durum bize Kürt yaşantısını anımsatmaktadır.

Canbakuryanlardan sonra Ortadoğu'da Türklerin varlığı ile alakalı diğer bir kayıt Minorsky'nin eserlerinde ortaya çıkmaktadır. Minorsky'ye göre M.Ö. 9. yüzyıl ve daha sonrasında Urmiye gölü çevresinde Hint-Avrupalı olmayan ırklar bulunmaktaydı. Bunlardan bazıları Allabria, Harhar, Elipi ve Mannalılardır²¹³. Fakat Minorsky bunların milliyetlerini açıkça belirtmemesine karşın, Asur kitabelerinde Manaların Türkleri ifade için kullanıldığını görmüştük.

Ortadoğu'da Turukku ve Canbakuryanlardan sonra İskitlerin varlığına şahit olmaktayız. Diğer Türklere göre daha kalabalık olan İskitler kuzeyden gelip, bir ara Medlere üstünlük sağlayarak bölgede 28 yıl hüküm sürmüş güçlü bir Turanî kavimidir²¹⁴. Minorsky 1938 yılındaki değerlendirmesinde, halen günümüzde Ön Asya'da Saka-İskitlerin kalıntılarının olduğunu ifade etmiştir. Ermeni asıllı araştırmacı Arşak Safrastyan 1948 yılında yaptığı bir değerlendirmede Kürtlerin atalarının İskitler olduğunu yazmıştır²¹⁵.

İskitler, Kafkasya dahil Çin'den Tuna'ya kadar hâkimiyet kurup, bütün Doğu ve Güneydoğu Anadolu'yu ellerine geçirmişlerdir. Bilim çevrelerinde ağırlıklı görüş İskitlerin (Sakalar) Türk unsurunun

---

²¹² Brosset, a.g.k., s.13.

²¹³ Nikitin, a.g.k., s.34.

²¹⁴ Nikitin, a.g.k., s.35.

²¹⁵ Seferoğlu, a.g.k., s.19.

egemen olduğu karışık bir Asya kavmi olduklarıdır. M.Ö. 722 yıllarında Türklerin Üçok kollarından İskitler, Kafkaslardan inerek Aras havzasına ve Urmiye gölü civarına yerleşmişlerdir.

İskitler, Batı Asya ve şu anki Rusya'nın güneyinden hareket ederek M.Ö. 680-650'ye doğru Kafkasya'ya gelmiş, Kür ve Aras boylarını aşır Anadolu ve Azerbaycan'a yayılmışlardır. Urmiye gölü çevresini kendilerine merkez yapan Saka/İskit Türkleri Asurlularla daima mücadele etmiş, bu devlete büyük darbeler indirmiştir. Ayrıca Medlerle de savaşmışlardır. Şu an İran topraklarındaki Gence'deki Sakasena ili bu Türk topluluğundan kalmıştır²¹⁶. M.Ö. 625-606 yılları arasında ise Diyarbakır bölgesi, Mezopotamya'ya, Suriye'ye ve Filistin'e kadar yayılan topraklar İskit Türklerinin idaresinde kalmıştır. Hazar denizinin güneyi ile Asuriye'nin doğusundaki dağlık bölgelerde yerleşen Medyalılar da İskitlerin egemenliği altında yaşamışlardır²¹⁷.

Bu göçlerden 200 yıl sonraları Anadolu ve İran'ı gezip görmüş olan Yunanlı Herodot'a göre Med Kralı Keyksar (Keyhüsrev)'in, bütün İran, Anadolu, Suriye ve Mezopotamya gibi Asya topraklarında "28 yıl hükmeden İskitlerin" cihangir padişahı "Madyas (*Asur kaynaklarında Madova, İran din kitabı ve şehnamesinde Afrasyab, Oğuz destanlarında, Doğu Türkleri Uygur ve Karahanlılarda Alp Er Tonga*) denilen kişi ile İskit ileri gelenlerini bir şölene

---

²¹⁶ Grousset, a.g.k., s.69.

²¹⁷ San, a.g.k., s.105.

çağırıp, hile ile sarhoş ettikten sonra öldürtmüş ve İskitlere son vermiştir. Herodot'un yerli hatıralara göre anlattığı bu hadise, öteki İran ve Asur kaynaklarına göre de M.Ö. 626 yazında ve Urimiya gölü kıyısında geçmiştir²¹⁸. Med Kralının, İskit hükümdarı Afrasyab'ı öldürmesinden sonra, Türkler devlet olarak varlıklarını kaybetseler de İskit halkı dağlık alanlara kaçarak varlıklarını devam ettirmişlerdir. Süryani Ebûl Farac, İbranilerin krallarını anlattığı bölümde, Hz. Musa'nın zamanından çok sonra, Asur Kralı Sennachherib zamanında İskitlerin Filistin'e kadar bütün Kafkasya ve Mezopotamya'yı zapt ettiğini yazmaktadır²¹⁹.

İskitlerin bölgedeki hatıraları o kadar güçlüdür ki, yüz yıllar sonra dahi bölgeye gelen Türk grupları İskit adı ile anılmıştır. 1154 yılında Kudüs Kralı 3. Boudion, Filistin'de bulunan Askalan şehrini aldıktan sonra çok sayıda Türkü ve Müslüman'ı öldürmüştür. Meteos bu konuda, *"...Bundan sonra Kral Allahsız bir millet olan İskitleri ihanetleri dolayısı ile kılıçtan geçirdi..."* demektedir. Ermeniler, Türk, Türkmen, Moğol ve Tatarların tamamını İskit olarak nitelemişlerdir. Yazar aynı tabiri Hıristiyan ordusunun Halep ve Dımeşk'ı almak için geldikleri hadisede de anlatmaktadır. Bu zamanda kuzey Suriye toprakları içerisinde olan Halep ve Dımeşk bir Türk memleketidir. Yazar, *"Hıristiyanlar İskitlerin memleketlerini istila etmek için buraya gelmişlerdir,"*

---

²¹⁸ Kırzioğlu, a.g.k., s.52.

²¹⁹ Farac, a.g.k., s.95.

demektedir²²⁰. Urfalı Meteos'un aradan 1000 yıl geçmesine karşın Türkleri halen İskit olarak telaffuz etmesi, Doğu ve Güneydoğu Anadolu'da geçmiş yüzyıllardan kalan İskit varlığının etkisi açısından önemlidir.

Bu anlatımlardan çıkan bir diğer ihtimal de, eski dönemlerden kalan bazı İskit gruplarının Suriye ve Güneydoğu Anadolu'da halen varlıklarını devam ettirmiş olduklarıdır.

Minorsky 1938 yılındaki Milletlerarası Müsterekler Kongresinde Kürtlerin, İranlı Medyalılar ile atlı göçebe ve yaman okçu Turanlı Skythelerden (İskit/Saka) meydana geldiğini, bu oranın yarı yarıya olduğunu belirtmiştir. İskit/Sakaların M.Ö. 7. yy.'da Kafkasları aşarak Aras ve Zağros boylarına yayılmalarından önce ne Asur ne de Urartu kaynaklarında Kürtlerle alakalı bir bilgi vardır. İngiltere'de yaşamış Ermeni asıllı Arşak Safrastyan 1948 yılında Kürtler üzerine yazdığı kitabında Kürtlerin atalarının "yaman savaşçı İskit okçuları" olduğunu itiraf etmiştir. Burada şu gerçeği hemen hatırlatmakta fayda vardır. Hun Türkleri İskitlerin devamıdır. Gürcü tarihinde Kürtlerin Hun kökenli oldukları ve M.S. 466 yılında İranlılar tarafından İran ve Zağroslara getirildiği anlatılmıştı. Arşak Safrastyan, Minorsky ve Gürcü tarihinde de ifade edildiği gibi Kürt kimlik açıklamaları biri diğerinden habersiz meydana gelen ve gerçeğe çok yakın açıklamalardır.

---

²²⁰ Urfalı Mateos,a.g.k., s.320,325.

Ön Asya'da görülen diğer bir Türk zümresi de Kimmerlerdir. Asur metinlerine göre, Aşkuzai (A-AŞ-GUZA-Aİ) olarak anlatılan Saka/İskit Türkleri M.Ö. 7. yy. başlarında Azak denizi (Karadeniz'in kuzeyi) çevresinde Kimmerleri (Kimak Türkleri) yurtlarından çıkarıp kovalamışlardır²²¹. Bu zamandan sonra Kimmerlerin bir kısmının Ön Asya'ya göç ettiği görülmektedir.

Arap tarihçi ve coğrafyacısı Mesudi, Kimmerlerin Türk boylarından biri olduğunu, Guzlarla (Oğuz) aynı yerde yaşadıklarını ve Hazar denizinin kuzey doğusundan Maverunnehir'i de içine alan bölgelerin Guz (Oğuz) ve Kimmer vatanı olduğunu ifade etmiştir²²². Kimmerler üzerine tez çalışması yapmış Taner Tarhan, Kimmerlerin kökenlerini net bir şekilde ortaya koymuştur. Taner Tarhan'a göre Kimmerler M.Ö. 1900-1700 yılları arasında Anadolu'ya gelerek, bu bölgeyi kendilerine vatan yapmışlardır. Ayrıca yeni çalışmalar Kimmer-İskit akrabalığını da ortaya çıkarmıştır²²³.

M.Ö. 8. yy.'da Anadolu'ya gelen Kimmerlerin saldırılarını engellemek için Muşku Kralı Mita, Asurlularla ittifak yapmıştır. Kimmerler, Muşkuları ve Asurluları yenmekle yetinmeyip, Anadolu'nun diğer unsurları olan Tabal, Hilakku, Frigya ve Lidyalıları da yendikleri zümreler arasına katmışlardır.

---

²²¹ Kırzioğlu, a.g.k., s.52.

²²² Mesudi, a.g.k., s.31.

²²³ Türkdoğan O., Doğu Güneydoğu Kabile Aşiret Yapısı, İstanbul , 2005, s.69.

Kimmerler ancak M.Ö. 600 yıllarında Asur Kralı ve Lidya Kralı Alyattesin ordusuna yenilerek durdurulabilmişlerdir. Bu yenilgi, Kimmerlerin sonunu hazırladığı gibi onları Anadolu'nun diğer devletlerinin hâkimiyeti altında yaşamaya da mecbur bırakmıştır²²⁴.

Gürcü kaynaklarında da Kimmerlerden bahsedilmektedir. Gürcülerin efsanevi Kralı Kartlos'un ölümünden sonra, Hazarlar (Kimmerler), Hazar denizi kuzeyinden ve doğusundan gelerek Gürcülerin memleketine saldırmışlardır. Bu savaşlar sırasında dağınık Gürcü toplulukları birleşerek Kafkas dağlarını aşip Kimmer topraklarına girmiş ve onları bozguna uğratmışlardır. Bunun üzerine Kimmerler kendilerine güçlü bir kral seçip, Gürcü memleketlerine saldırarak Derbent, Ararat ve Ağrı'yı aldıktan sonra Güney Kafkasya'ya doğru ilerleyip Gürcüleri vergiye bağlamışlardır.

Bu savaşta Kimmerlerce çok sayıda Gürcü ve Ermeni halkı esir alınmıştır. Bu tarihten sonra Türk Hazarlı Kimmerler Kafkasya ve Doğu Anadolu'da yerleşik hayata geçmişlerdir²²⁵.

Ermeni tarihi, Kimmerlerin M.Ö. 8. yüzyılda bölgeye gelerek geniş bir çevreye yayıldıklarını ifade etmiştir. Yine Ermeni kaynakları Kimmerleri Trak soyundan göstermektedir. Ermenilere göre, bu halk esas olarak o dönemde Karadeniz'in ve Kafkasya'nın kuzeyinde yaşamaktadırlar. Kimmerlerin bir kolu da M.Ö. 5.

---

²²⁴ <http://wikipedia.org/wiki/Kimmer> (12.08.2007)

²²⁵ Brosset, a.g.k., s.9.

yüzyılda Balkanlara göç etmiştir. Ermeni tarihine göre “Getler” bu halktan olup, “Getlerin” bir kolu olan “Daklar” Romanya ve Macaristan’da bir dönem devlet kurmuşlardır. Bu Trak halkı Anadolu’ya gelerek Hitit devletine son verip Frigler olarak bilinen devleti oluşturmuşlardır.

Yine Ermeni kaynakları Muşkilerin de Trakların bir kolu olduğunu ifade etmektedir. M.Ö. 882 yıllarına doğru Muşkiler Harput tarafına doğru ve Murat suyu ile batı Fırat’ın birleştiği yere kadar ilerlediler. Muşkiler 718-715 yılları arasında Asurlarla savaşmışlardır. Yine Muşkiler Fırat üzerindeki Kargamış Kralı ile ittifak yaparak Kue ve Kilikya ülkelerini Asurluların hâkimiyetinden kurtarmışlardır. M.Ö. 676-675 yıllarında bu Türk topluluğunun askerleri Zap dolaylarında Asurlularla savaşmış ve yenilmiştir. Bu savaştan sonra Türk kökenli Kimmer, Muşki ve İskitler eski güçlerine ulaşamamıştır. M.Ö. 400’lü yıllara kadar varlıklarını dağınık şekilde devam ettiren bu topluluklar, zamanla yerli halklar arasında erimişlerdir²²⁶. Günümüzdeki Muş adının da Muşkilerden geldiği rivayet edilmektedir. Çünkü Türk Muşkiler Muş yöresini de içine alan bölgede hüküm süren bir devlet oluşturmuşlardır.

M.Ö. 711 yılında Melitene Kralı Trakhunazi ve 710 yılında Gurgum (Maraş) Kralı ise Mutallu’dur. Malatya kralının adı Türk ve Hun isimlerin birleşmesinden meydana gelmişken, Maraş Krallığının adı da Türklüğün ön adı olan “Gur” ile başlamaktadır. Asur ve Helen

---

²²⁶ Grousset, a.g.k., s.66,68.

kaynaklarında Gürün bölgesinde hüküm süren Muşki Kralının adı Gurdi olarak ifade edilmiştir. Bu ifade de Muşkillerin Türk olduklarını anlatmaktadır.

Bir diğer rivayete göre Osetya halkı Hazar (Kimmer) kralının yanında savaşa katılan bir kumandanın neslindedir. Kimmerlerin Batı İran'a ve Doğu Anadolu'ya gelerek burada yerleşik hayata geçtikleri sırada İran tahtında Nemrud'un torunu Efrid'un bulunmaktadır. Nemrud'un torunlarından Ardım zamanında İran ordusu Kimmer ve Gürcü memleketine girerek Hazar Kimmerlerini yenmişlerdir²²⁷.

Kimmerlerden sonra bölgede varlık gösteren diğer bir Turan kavmi "Paktuklar"dır. Saka-İskit hâkimiyetini yıkan Medler, 2. Babil devleti ile anlaşıp, Asurluların son kalıntısını ortadan kaldırmış ve Van toprak kalesi yerindeki son Urartuları da yıkmış, Kızılırmak'a kadar Anadolu'ya hâkim olup, geniş bir imparatorluk kurmuşlardır. M.Ö. 550 yılında Med ailesi yerine, yine İranlı soyundan Persli (Fars) Akameniş sülalesi İran'a hâkim olup imparatorluğu genişletmiştir. Persli I. Dara (M.Ö. 522-485) çağında büyük İran imparatorluğu ülkeleri, 20 "satraplık" denilen içişlerinde serbest beylikler halinde ayrılmıştır. Herodot resmi İran kaynaklarından faydalanarak, bu satraplıkların sırasını ve içindeki kavimleri ile bunların İran'a ödedikleri yıllık vergiyi aktarmıştır. Herodot'un eserinde, 8. satraplık olarak Van gölünün güneyi, Botan, Hakkâri ve Zap alanlarını içine alan bölgede "Paktuk" adında bir

---

²²⁷ Brosset, a.g.k., s.9.

beylikten bahsedilmektedir. Paktuk, İskitlerin bir koluna verilen addır.

Yine aynı eserde Paktuklardan başka, Van ilinin kuzeyinden itibaren Bitlis, Muş, Tunceli çevresinde varlık gösteren Armenya satraplığı ve Karadeniz'e kadarki komşu ülkeler olan Erzincan, Gümüşhane, Giresun bölgelerinde Pontos-Öksenos satraplığından bahsedilmektedir. İran bu satraplık halkından 400 talen (100 bin İngiliz sterlini idi) vergi almaktadır²²⁸. Bu belgelerden ortaya çıkan sonuca göre, bahse konu zamanda Van gölünün Güneyi ve Botan alanı Türklerin yaşadıkları yer iken, Van gölünden Fırat'a kadar olan bölgede Ermeniler hüküm sürmektedir.

Alman bilginlerden Nöldeke'ye göre Heredot'un anlattığı Türk "Paktuk" uruğu, ortaçağdaki Süryanice kaynaklarda "Bokhtaye", Arapça eserlerde "Bukhtiyye", Rumcada "Bokhtan" olarak geçmektedir. Botan alanı ve ırmağı da bu boyun adıyla anılır. Bu uruk 24 Oğuzboyu'ndan İç Oğuz/Üç Oklar kolundan "Bogduz" diğer Türk ağızlarına göre "Bogtan"dır. Herodot'un eserinde bu boyun yaşayış, görünüş, giyim kuşam ve silah çeşidi ile kullanımı olarak İranlılardan farklı oldukları belirtilmiştir. Paktuk /Bogtan / Bogt-uz'lar tüm tarihi vesikalarda İranlıların düşmanı olarak gösterilmiş, ayrı bir millet olarak belirtilmiştir²²⁹.

---

²²⁸ Kırzioğlu, a.g.k., s.53.

²²⁹ Kırzioğlu, a.g.k., s.54.

Daha önceki sayfalarda da Pakistan ve Çin sınırındaki büyük bir bölgenin “Butan” adıyla anıldığını görmüştük.

Farsça “*Karnamak*” adlı eserde, Perslerden Sasanlı (Sasani) sülalesini kuran I. Ardeşir’in Azerbaycan ve Doğu Anadolu’daki küçük Arşaklılar birliğine saldırarak, birliğe bağlı beyliklerden olan “Yedi Bogtun Elbeyi” olan “Madig”i 226 yazında öldürdüğü şeklinde kayıt vardır. İran kaynaklarından alarak bu konuyu aktaran Taberi, Sasanlı I. Ardeşir tarafından öldürülen el beyinin “heftan Boght’un Ejderha Meliki” yani “yedi Boght birliğinin Ejderhası sayılan Elbeysi” diye tanıdığını belirtir. Bu Ejderha deyimi Dede Korkut *Oğuzname*’lerinde Kürtlerin Elbeğleri sülalesine “Ademiler Avranı (Ejderha)” denilmesindeki geleneğe uymaktadır. Bu gelenek de adını Büyük Hun Devleti’nden almaktadır. Büyük Hunluların bayrakların da Ejderha sembolü bulunmakta olup, diğer milletlerce savaşçılıklarından dolayı yenilmesi imkânsız görülen Ejderha ile özdeşleştirilmişlerdir.

Abbasilere bağlı olarak 985-1085 yılları arasında Ahlat-Bitlis-Diyarbakır-Siirt bölgelerinde hüküm süren “Mervanoğulları” sülalesi de bu Bogthhanlı sülalesine mensuptur²³⁰.

950 yıl önce Malazgirt’te Selçuklular ile savaşan Rum kayserinin yanında bulunarak, sonradan Bizans bozgununun tenkidini yazan başvekil Psellos da kendi çağında Kürt ile Türkmen/Oğuz deyiminin aynılığı

---

²³⁰ Kırzioğlu, a.g.k., s.55.

yüzünden, Oğuzlardan Selçuklu Sultanı Alp Arslan'ı, hem Parth (Arşaklı) soyundan göstermiş hem de "Kurton Vasileus" (Kürt padişahu) diye anmıştır.

Küçük Arşaklılarından 305-310 yılları arasında resmen Hıristiyanlığı benimseyen 3.Trıdat Han (287-310) çağında, onun yaverliğini yapan Agathangelos'un tarih kitabının 5. yy.'daki Grabar tercümesine göre Hıristiyanlığı kabul eden küçük Arşaklılar birliğindeki elbeğleri Arapçayı-Aras bölgesi yanındaki başkentlerinde tören yaparlar. Törene katılan Arşaklı Türk 16 elbeği hanedanı temsilcisi arasında, Van gölü ile Musul bölgesinden gelenler de olup, yurdu "Kortuk" olarak ifade edilmiştir. Makedonyalı İskender'le birlikte M.Ö. 331 yılında Arbela savaşına katılan Yunanlılar Arşak Türklerin bu yurdunu Gordya diye tanıtmışlardır.

Günümüzde Afganistan toprakları içerisinde Pakistan sınırındaki bir eyaletin adı Paktiya olup, başkenti de Gardiz'dir²³¹. Afganistan'ın Oğuz Türklerinin eski vatanı ve Paktiya eyaletinin başkentinin Türkçe Gardiz olması, bunlarla Paktuklar arasında bir ilişkinin olabileceğine işaret etmektedir. Paktiya eyaletinin yanında Lavgar eyaletinin varlığı ve bu eyaletin başkentinin Baraki olması da ilginçtir. Barak adı büyük bir Türkmen aşiretinin adıdır. M.S. 466 yılında İranlılar tarafından Batı İran'a sürülen Abaş Kürtleri bölgede kendi soylarından Paktuklarla birleşip/karışıp Kürt toplumunu oluşturmuşlardır. Günümüz Kürtleri de (Gurmanlar hariç) Abaş ve Paktukların nesilleridirler.

---

²³¹ Manaz, a.g.h., s.11.

M.S. 87 yılında ise Peçenek ve Çiğil (Cik) Türklerinin Kafkasya'ya ve Anadolu'ya geldiklerini görüyoruz. Peçenek ve Çiğiller, Gürcülerle ittifak yaparak Ermenilerle savaşmışlardır. Bu Türk birliklerinin Gürcülerle birlikte Nahcivan, Van, Ani, Pasin ve Eleşkirt'e kadar geldikleri ve buraları ele geçirerek Ermenileri mağlubiyete uğrattığı görülmektedir²³².

Türk topluluklar içerisinde bölgeye gelen en önemli topluluklardan biri de Hunlardır. İran Kralı Şapur'un, 359'da Amida (Diyarbakır)'yı kuşatmasına Hun kuvvetleri de yardımcı olmuştur. M.S. 380 yılında **Hun-gur** adlı bir Hun reisi Sasani İmparatorluğu'nun toprakları durumunda olan Doğu Anadolu bölgesine ve Kafkasya'ya saldırmakta ve her yeri talan etmektedir. Bunun üzerine Sasani hükümdarı Ermeni Babik komutasında bir ordu göndererek Hunluları mağlup ettirip Hun-gur'u öldürmüştür²³³. Burada da görüldüğü gibi daha önce Turukkulara verilmiş olan **Gur** ve Maraş beyliğine verilen **Gurgum** adı yine karşımıza Hun toplulukları içinde çıkmaktadır. Daha sonraki bölümlerde "Gur" adının Türkleri ne derece ifade ettiğini detayı ile ortaya çıkaracağız.

Ermenilerin 380 yılında Hunlara karşı kazandığı savaşa rağmen, Hun boylarının bölgede varlıklarını daha da arttırdığını görüyoruz. 400'lü yıllara gelindiğinde Azerbaycan bölgesi ve Doğu Anadolu, Hunların yerleşim yerleri haline gelmiştir. Derbent bölgesi ilk

---

²³² Brosset, a.g.k., s.113.

²³³ Grousset, a.g.k., s.154.

dönemlerde Gürcüler, İranlılar ve Hunların sınırını teşkil etmekteyken, Hunlular 470'ten sonra Kars dolaylarına kadar bölgeyi eline geçirmişlerdir. Bu zamanda İran sınırına yakın olan Kura nehri sınırı belirlemektedir. Bu asırda bölgede gelişen savaşlarda, Hunların aktif olarak yer aldığı bilinmektedir. 481 yılında Mamigonyanların önderliğinde gelişen Ermeni-Pers savaşında galip gelen Ermeniler, yeni bir Sasani saldırısına karşı Gürcü Kralı I. Vahtang'tan yardım istemişlerdir. Gürcüler, Ermenilere Hunlardan oluşan askeri bir kuvvet göndermişlerdir²³⁴.

515-516 yıllarında ise Hunların büyük bir kolu olan Sabirler Kafkasya'dan Anadolu'ya girerek bütün Doğu ve Güneydoğu Anadolu'yu istila ettikten sonra Toroslara kadar gitmişlerdir. Diğer bir kol da Azerbaycan'dan güneye inerek günümüz İran Azerbaycan'ını ele geçirmiştir²³⁵. Süryani tarihi de Sabirlerin Doğu ve Güneydoğu Anadolu ve İran'da yerleştiklerini bize aktarmaktadır²³⁶. Tarihin her döneminde olduğu gibi Türkler ele geçirdikleri her yeri vatan haline getirmişlerdir. Bu hadiseler sonucunda Kafkasya'dan göç eden çok sayıda Türkün bölgeye yerleştiği aşikârdır.

Roma İmparatoru III. Justinus zamanında imparator, teyzesinin oğlu Marcion'u Sezar tayin ederek Nisibis'i (Nusaybin) almak için Dara şehrine göndermiştir. Nisibis şehrinin İranlı kumandanı kendilerine zaman verilmesini, şehri teslim edeceğini söyleyerek Romalıları

---

²³⁴ Grousset, a.g.k., s.212.

²³⁵ Grousset, a.g.k., s.212.

²³⁶ Farac, a.g.k., s.156.

4 ay oyalamış, şehre yiyecek takviyesi yapmış ve Hıristiyanları şehirden kovmuştur. Romalılar Nusaybin'i alamadıkları gibi, İran Kralı Kisra, Dara şehrini kuşatarak burayı da almış ve 150 bin Hıristiyan Romalıyı öldürüp, 90 bin kadarını da esir etmiştir.

Buradan hareket eden Kisra Suriye'deki Balaş, Kinnesrin ve Antakya'yı yağma ettikten sonra da Ramon şehrine gelmiş, burada Hıristiyanlardan oluşan halk korktukları için Kisra'yı karşılamaya çıkmıştır. Buna rağmen 92 bin (ya da 292 bin) kişiyi yakalayan Kisra bunlar içerisinde 2 bin bakireyi *İran'da bulunan Türklere* hediye olarak göndermiştir. Yola çıkan kabile Türklerin İran'da yaşadıkları alana 5 konak mesafede olan yere geldiklerinde, kabiledeki kızlar büyük nehrin yakınına geldiklerinde yıkanma bahanesiyle kendilerini nehre atarak intihar etmişlerdir²³⁷.

Süryani kaynağının M.S. 550 yılından sonraki hadiseler içerisinde anlattığı olayda büyük nehir olarak adlandırılan yer Dicle nehridir. Buna göre 550 yılında bu Türklerin yaşadıkları yerler olarak günümüz Şırnak, Siirt, Hakkâri ve Van bölgesinin de içerisinde olduğu alan ifade edilmiştir. Dolayısıyla Hunların bir kolu olan Sabirlerin Botan denilen bölge ile Zağroslar arasına yerleştikleri görülmektedir.

Ermeni tarihçisi Moisey Kagankatvasi'nin VII. yüzyılda yazdığı "*Ağvan Tarihi*"nde Doğu Anadolu ve Azerbaycan'da yaşayan toplulukların şu ifadeden de anlaşılacağı üzere Türk oldukları açıktır: "*Bu topluluklar*

---

²³⁷ Farac, a.g.k., s.157.

uzun saçlı mahir, ok atan kimseler olup, taştan koç, at vb. heykeller yansıtmada da oldukça usta idiler. En büyük ilahlarına Khan (Han)-Tanrı derler." Dolayısıyla bu kayıt Türklerin 6. asırda Doğu Anadolu'da var olduklarının kesin delillerinden biridir. Büyük ihtimalle bu Türkler, Kürtler idi.

4. ve 5. yüzyıllarda Sasanlılar (Sasaniler), Horasan'daki Merv ve Bavurd şehirleri çevresinde "Khalaç" (24 Oğuzboyu'ndan iki boyu teşkil eden) adlı Türklerin göçebe olarak yaşadığını bildirirler.

915'te eserini bitiren ünlü İslam tarihçisi Taberi'nin, İran kaynaklarından aktardığı bilgilere göre, 591 yılında Batı Göktürklerin yardımı ile İran devletine hâkim olup, Bağdat yanındaki başkent Ktezifon'da tahtı ele geçiren Horasan Sakalarının Arşaklılar kolundan Behram Çopin'in kardeşine, mensup bulunduğu uruğa göre "Kurdi" ve kız kardeşine de "Kurdiye" denildiğini bildirmiştir. İranlıların yoğun olarak yaşadığı Taberistan'da yetişen bu müellifin, Arapçaya göre yazdığı "Kurdi ve kız kardeşi Kurdiye" İran tahtını ve topraklarını ele geçiren Sasanilerin düşmanı olan Behram Çopin (Çupin)'in de Kürtlerden olduğunu gösterir. Bu yüzdendir ki Şerefhan eserinde İran'a hâkim olan hükümdarlardan Behram Çopin'in Kürtler taifesinden olduğunu bildirir²³⁸. Dolayısıyla bu Behram Çopin Türk bölgesinde doğmuş ve Türk ırkından bir kişidir.

Roma Kralı Iustinianos, 540 yılından saltanatının sonu olan 565 tarihine kadar Ermenilere baskılarda

---

²³⁸ Kırzioğlu, a.g.k., s.25.

bulunmuştur. Saltanatı sırasında Ermenilerden birçok aileyi Trakya'ya sürerek yerlerine Moesiadan (Karadeniz'in kuzeyi ve kuzey batısı) gelen, Sophene (Elazığ) ve Miletene (Malatya)'de ikamet eden ve aslen Altay ve Slav ırkından olan esirleri yerleştirmiştir²³⁹. Türklerin ana yurtlarından olan Altaylar, Asya'nın kuzey doğusunda bir yer olup, Turan ırkından kişilerle meskündür. Türk dili de Altay dil grubu içerisindeydir. Ermeni tarihinin anlatımına göre Malatya'dan göç ettirilip Ermenistan'ın içlerine yerleştirilen bu aileler, muhtemelen Elazığ, Muş, Bingöl, Bitlis, Erzurum taraflarına yerleştirilmişlerdir.

M.S. 600'lü yılların sonlarına doğru, İmparator Tiberius zamanında, Abharisin, İskityanın ve Logobaradinin Hakana tabi olan ahalisi, Roma topraklarına saldırarak Edasayya (Urfa) kadar gelmiş şehri alarak kilise, manastır ve köyleri yakmışlardır. Daha sonra Romalılar gelerek bu Türklerin bir kısmını öldürmüşlerdir²⁴⁰. Bu Türk akınlarında sadece askeri unsurlar değil, askerlerin aileleri de Urfa bölgesine gelmişlerdir. Ahali olarak bölgeye gelen Türklerin amaçları her şeyden önce buralarda yerleşmektir.

681 yılında Gürcüler, Ermeniler ve Ağvanlar birleşerek, Araplar içerisindeki iç muhalefet sırasında bunu fırsat bilerek ayaklandılar. Bu ayaklanmalar üç yıl sürmüştür. Arapların Kafkasya'daki varlığının gevşemesini fırsat bilen Hazar Türkleri Kafkasya'ya

---

²³⁹ Grousset, a.g.k., s.233.

²⁴⁰ Farac, a.g.k., s.164.

inerek, Gürcüleri de yenip, Doğu Anadolu'yu istila ederek geri çekilmişlerdir²⁴¹.

683 yılında Hazarlar, Ermenistan'a saldırmış ve burayı talan etmişlerdir. Ermenistan olarak anlatılan bölge bu zamanda Erzurum'dan Hakkâri'ye kadar olan Doğu Anadolu topraklarıdır. 685 yılında Ermeni, Alaban ve birçok Gürcü prensleri, Hazar Türklerinin saldırıları sonucu hayatlarını kaybetmişlerdir. Ermenilerden Grigor Mamikonyan bu savaşlarda öldürülmüştür. 693 yılında yine Gürcistan, Azerbaycan, Ermenistan ve Anadolu'ya seferler düzenlemişlerdir. Bu savaşlar Türklerin Halife Abdul Melik'in kardeşi Mesleme ile yapacakları savaşlara kadar devam etmiş, Hazar Türkleri bu bölgeleri 10 yıl hâkimiyetleri altında tutmuşlardır. 686 yılında Bizans İmparatoru Leon, elinden çıkan bu yerler için sefer düzenlemiş ve Ermenistan, Albanya, Mokovan ve İberya'yı geçerek Hazar denizi kıyılarına kadar gelmiş, buradan da ganimetlerle Suriye'ye gitmiştir²⁴².

Yeri gelmişken belirtmeliyim ki Ermeniler içerisinde daha Kafkasya'da Ermenileşen bir kısım Türk Ogur zümreleri vardı ki, Manguatr, bunların Kara Hazar yahut Macar olma ihtimalini ileri sürmüştür. Arapların Kür nehri boyuna geldikleri zamanda, Ermeniler arasında "Siyavurd" isimli bir Türk zümresi bulunuyordu. Fakat artık bunlar Hıristiyan ve ırk itibarıyla de Ermenileşmişlerdi. Hatta Anadolu'da mevcut bazı Ermeni kiliselerinin dahi Türkistani

---

²⁴¹ Grousset, a.g.k., s.295.

²⁴² Brosset a.g.k., s.213,214.

özellikler taşıdığı görülmektedir. Yine Ermenilerin en savaşçı ve en meşhur ailelerinden olan Mamigonyanların Çin'den geldiklerini ve asil sınıfa ait bir atalarının olduklarını anlatan metinleri daha önce işlemiştik. Mamigonyanların reislerinden Vahan'a "Kurt Vahan" denilmesi ve Mamaigonyanların Kurt sembolü ile anılması da bu gerçeği ortaya koymaktadır²⁴³.

M. Rıza, "Benlik ve Dil Birliğimiz" isimli eserinde Orta Anadolu'da hiç Ermenice bilmeyen ve son zamanlarda komitelerin zoruyla Ermenice öğretilmeye çalışılan ve hatta içlerinde Ayhanogulları adını taşıyan Ermeniler ve Ortadoks Türklerden bahsetmektedir²⁴⁴.

Yine Ermeniler kendilerini Asya steplerinden gelen Trakların torunları olarak göstermektedirler. Süryani Ebûl Farac, "Ebûl Farac Tarihi" adlı eserinde Ermenilerle Türklerin Afrasyab'ın soyundan türediklerini ortaya koymuştur²⁴⁵. Günümüz Ermenileri 3 ana milletin kaynaşmasından meydana gelmiştir. Bunlardan birisinin Turan kökenli olduğu aşikârdır.

Kürtlerin Ermenilerden geldiği iddiası başlığında yer verdiğimiz şekliyle, Marr'ın Ermeni vesikasından bize aktardıkları arasında; "10. yy.'da (900'lü yıllar) Arap egemenliği sarsılmaya yüz tutup da çeşitli ülkelerde Ermeniler çoğalmaya başlayınca, Hazar denizinin ötesinde bulunan ve Türk diye adlandırılan İskitler kitle halinde Pers ve Medya ülkesine akın ettiler. Birçok yerleri ele geçirdiler ve buradaki

---

²⁴³ Grousset, a.g.k., s.125.

²⁴⁴ Seferoğlu, a.g.k., s.56.

²⁴⁵ Farac, a.g.k., s.73.

inançları benimseyerek dil ve din yönünden onlara (Pers ve Medlere) benzediler. Bunlar arasından pek çokları Med prensleriyle birleşerek Karduklarla Moskların sınırları içerisinde Ermenistan'a akın ettiler, bu ülkeleri ele geçirdiler ve buraya yerleştiler. Daha sonra da birçok Hıristiyan da onlarla gitgide kaynaştılar ve onların inançlarını benimsediler. İşte bunlara şimdi Kürt denilmektedir" şeklinde bilgi bulunmakta idi. Bu iddia Nikitin'de de yer almaktadır²⁴⁶. Bu belge gösteriyor ki Kürtler kesinlikle Türk soyundandır ve Selçuklulardan önce buraya gelip yerleşmişlerdir.

İslam Medeniyetinin Anadolu'ya ulaştığı zamanlarda Ermenilerle birlikte Gürcüler de Türkleri savaşçı olarak kullanmışlardır. Gürcüler, Araplarla savaşlarında birçok Abhaza'yı ve Hazar Türkünü savaşçı olarak kullanmışlardır. Gürcü kaynakları Arapların Azerbaycan'ı ve Kafkasları fetihlerini anlatırken, Arapların çok kuvvetli bir ırk olan Hazarlarla ve Hunlarla birçok savaş yaptıklarını anlatmaktadır. Ama bu savaşlarda Türkler birçok kez galip gelseler de sonunda Arap Mervan'a itaat etmek zorunda kalmışlardır. Bu savaşlar Ermeni tarihçisi Vardan'ın eserinde de kayıtlıdır²⁴⁷.

730 yılında Hazar Türkleri Derbent'i aşarak Aras ve Kura nehirleri kavşağında bulunan Paydaragan eyaletinin yanı sıra Acem eyaletini, Azerbaycan'ı ve Urmiye gölünün kuzey batısındaki Zeravant kasabasını

---

²⁴⁶ Nikitin, a.g.k., s.48.

²⁴⁷ Brosset, a.g.k., s.208.

yakıp yıkmışlardır. Ermenistan'ın Arap valisi Carrah, Hazarlara karşı çarpışırken bu savaşta ölmüştür²⁴⁸.

793-795 yıllarında Hazar Türkleri Kafkasya'dan inerek Doğu Anadolu'yu istila etmişlerdir. Bu istilalardan kurtulmak isteyen Ermeniler istemeseler de Türklere karşı Araplarla ittifaka girmişlerdir. Hazarlar 799-800 yılında Tiflis'i alarak Gürcü Hüsrev hanedanının ortadan kaldırılmasına neden olmuşlardır²⁴⁹. Bu yıllarda İran'dan gelen, Aras ve Kura nehirleri kavşağında (Ermenistan-Nahçıvan) bulunan Barda ve Paylagan yöresini ele geçiren Türk Ata el Mokana adlı bir isyancıya rastlanmaktadır²⁵⁰.

Bu konu ile alakalı aktarmaya çalıştığımız birçok tarihi kayıta, Türk zümrelerinin hem milattan önceki zamanda hem de milattan sonra Doğu ve Güneydoğu Anadolu ile Mezopotamya'da yaşadıkları ve buralarda devletler kurduklarındır. İslamiyet'in Türklere ulaştığı dönemden sonraki zamanla ilgili kayıtlarımızı ise daha sonraki alt bölümlerde işleyeceğiz.

---

²⁴⁸ Grousset, a.g.k., s.303.

²⁴⁹ Grousset, a.g.k., s.324.

²⁵⁰ Grousset, a.g.k., s.327.

V. BÖLÜM
ELEGEŞ TÜRK ANITLARINDA
GEÇEN KÜRT KAĞANLIĞI

Orta Asya'da Kürt Adının Ortaya Çıkışı

Kürtlerin kökenleriyle ilgili bir diğer önemli bulgu da, Asya'nın Sibirya bölgesine yakın, Moğolistan'ın kuzey batısında Baykal gölü ve Altay dağları civarındaki Yenisey ırmağı yakınında bulunan bir anıttır. Günümüzde Tannu-Tuva Özerk Muhtar Türk Cumhuriyeti içinde kalan bu alanda, Kürtler tarafından bir İlhanlık veya bilinen ilk Kürt beyliğinin izleri vardır²⁵¹.

Bu anıt Rus Radloff tarafından Elegeş ırmağının doğu yakasında bulunmuş ve Danimarkalı Thomsen tarafından okunmuştur. M.S. 650 yılı öncesine ait olduğu tespit edilen anıta, bulunduğu yerden dolayı Elegeş yazıtları adı verilmiştir. Çok büyük bir bitevi taş yontularak üzeri yazılmış olup; yere gömülü bulunan bu taşın, topraktan yukarısı 320 cm, en geniş yeri 60 cm enindedir. Bu koca taşı, Yenisey Kürtleri, kendi hükümdarları için mezar anıtı olarak dikmiştir. “*Elegeş Yazıtı*”nın 8. satırında şu sözler yazılıdır:

“(Men) Kürt El-Kan Alp-Urangu, altunlug keşigim bantım belde; El'im, Tokuz-kırk yaşım.” 14. yüzyıllık bu

---

²⁵¹ Kırzioğlu, a.g.k., s.21.

Türkçe cümleleri, bugünkü dilimize şöylece aktarabiliriz: *“(Ben) Kürt İl-hanı (hükümdarı) Alp-Urungu’yum, altından yapılmış okluğumu bağladım belim; El'im (Devletim ve Milletim) ben 39 yaşında öldüm.”*²⁵². Bu kayıt bize Kürtlerin bu dönemde Türkistan’da yaşayıp, bir devlet kurduklarını, dillerinin Türkçe olduğunu ve devletin yapısının Türk mefkûresine göre şekillenmiş olduğunu göstermektedir. Kürtlerin varlığını gösteren bilgiler sadece anıtlarla sınırlı değildir. O çevrede çok sayıda Kürt adlı bölgelere ve Kürtlerden kalan hatıralara rastlanılmıştır.

(Dünya üzerinde Kürtlerin yaşadığı coğrafya)

Afganistan’daki Herat şehrinin 20 km kuzeyinde, Herirud nehrinin sol sahilinde, Timur devleti zamanında çok meşhur olan “Ulenknışin” yaylasının batısında bir köy vardır ki adı “Kürtnişin”dir²⁵³. Bu adla bir köyün

²⁵² Orkun H. N., Eski Türk Yazıtları, İstanbul, 1940, s.180,81.

²⁵³ Arvasi, a.g.k., s.46.

varlığı, buralarda halen Alp Urungun'un neslinden gelen Türk kökenli olan Kürt ailelerin yaşadıklarını göstermektedir. Bugün Rusya sınırları içerisinde Başkurdistan adında bir özerk cumhuriyetin varlığı da çok ilginçtir. Bu özerk cumhuriyetin adının günümüzde Kuzey Irak'ta oluşturulmaya çalışılan Kürdistan devleti adıyla da birebir aynılık göstermektedir.

Fahrettin Kırzioğlu *Kürtlerin Türklüğü* adlı eserinde, Rusya sınırları içerisinde kalan Tannu-Tuva muhtar Türk Cumhuriyetinde Kürt adlı göçebe bir Türk topluluğun yaşadığını belirtmektedir. *Ahlat Kitabeleri* adlı esere göre de “*Cengiz Han bir kabileyi himayesi altına aldığı zaman ona bir bey tayin ederdi ki buna Kürt denirdi*” şeklinde kayıt vardır ki²⁵⁴, bu son derece önemlidir.

Ebul Gazi Bahadırhan'ın, *Secere-i Terakime* isimli eserinde Ceyhun nehri kenarında “Kürtiş” isminde bir yerden bahsetmekte, burada yaşayan uruğun adının da Kürdler olduğunu ifade etmektedir²⁵⁵.

Akkoyunlular ve Karakoyunlular savaşında esir alınan Karakoyunlular arsında Sultan Ahmet, Halil Bey'in kardeşi İbrahim, Kürt Osman, Hamza-i Emirlü, Mansur Beğ-i Afşar, Kara Khükmeç, Kör Ümmet, Topal Abbas gibi beyler vardır²⁵⁶.

Kürtlerin yaşadıkları coğrafya olan bölgenin en doğusundaki bu Yenisey Kürtlerinden yerlerinde kalanlar, sonradan doğudan gelen yeni göçlerin baskısı

---

²⁵⁴ San, a.g.k.s ,21

²⁵⁵ Taneri A. Türkistanlı Bir Türk Boyu Türkler, Ankara,1976, s.160.

²⁵⁶ Ebu Bekr-i Tihrani, a.g.k., s.135.

ile batıya göçmüşler ve İrtiş ırmağı ile Tobol suyu boylarına yerleşmişlerdir. Bu yeni yurtlarındaiken, batıdan Don Kazaklarından Hatamanı Yermak'ın, 1581-1582'de İrtiş boylarını birlikleri ile Ruslar hesabına istilası ve Ortodoksluğu zorla yaymak istemesi üzerine, Türk Mollaları bunları 16. yy sonlarında İslam dinine kazandırmış ve Kam (Şaman) dinini bıraktırmışlardır. Son 400 yıldan beri bu eski Yenisey Kürtlerinin Batı Sibir'de oturanlarına "Kürtak" denilmektedir. Çarlık döneminde bunlara resmi olarak "Tara Tatarları, Tobol Tatarları" ve yurtlarına da "Kürtak Heskaya Volost" denilmiştir. Kürtak-ların dilleri Türkçedir. Kazım Mirşan'ın tespitlerine göre, Türkiye Türkçesinde olmayan fakat proto Türkçe olup Gurmancede, Kürtçede ve diğer Türk dillerinde varlığını sürdüren kelimelerin birçoğunun Tatar Türkçesinde bulunmaktadır. Bu da Kürt boyları ile Tatarlar arasındaki ilişkiyi ortaya koyması açısından önemli bir noktadır²⁵⁷. Günümüzde Şırnak ilinde Tatarlar adında bir aşiret var olup, aşiret mensupları Gurmanc lehçesi konuştukları halde kendilerinin Türk soyundan geldiklerini bilmektedirler.

Hun Türklerinin Coğrafyası Olan Doğu Avrupa'da Kürt Adının Kullanılması

Kürt varlığı sadece Asya topraklarıyla sınırlı değildir. Türklerin yaşamış olduğu her yerde Kürtlerle ilgili verilere, isimlere ve hatıralara rastlamak mümkündür. Bunlardan biri de Macar kabilelerinden

---

²⁵⁷ Kırzioğlu, a.g.k., s.23.

biri olan **Kürt-Gyarmat** kabilesinin varlığıdır. Macar âlimleri bu kabilenin ismini, Yenisey'deki Kürt kabile adı ile birleştirmektedirler. Hatta bu Macar kabilesinin içinde Yenisey havasındaki Alp Urungun'un neslinden gelen Kürt kabilesinin bakiyelerinin de bulunduğunu kabul edilmektedirler. Tanınmış Macar Türkologlarından L. Rasonyi'nin bu husustaki fikri şöyledir: *“Macar Kürt boyu, büyük ihtimale göre, Türk yazıtlarında Yenisey'de gösterilen Türk konfederasyonuna bağlı Kürt kabilesinin kalıntısı olabilir.”*

Macarlar içerisinde Türk kökünden gelen oymak adları şunlardır: Yormatı (Yorulmayan), **Kürt**, Ker (Dev), Kesi (Parça), Tarhan, Ynaq (rütbe, unvanları) şeklindedir. Macar toplumundaki Türk asıllı Kürt oymağının, bu topluluğa Göktürk hegemonyası çağında katılmış olabileceği şeklinde kanaatler çoğunluktadır²⁵⁸. Yine adı geçen Türk asıllı Kürt oymağının Çekoslovakya topraklarına kadar yayıldıklarına şahit olmaktayız. Eski Çekoslovakya'daki Dlovakya topraklarında Macarlarla birlikte birçok Türk unsuru yerleşmiştir. Kabar ismiyle tanınan Kazarlar, Kürtler, Kesikler bunlardan bazılarıdır²⁵⁹. Yusuf Blaxkoviç'in kitabından Doğu Avrupa'daki Türk asıllı Kürt oymağının Çekoslovakya topraklarına kadar uzandığını şu satırlardan öğreniyoruz. *“Slovakya topraklarında Macarlarla birçok*

---

²⁵⁸ Rasonyi L., Tarihte Türklük, Ankara, 1971, s.114, 121, 128.

²⁵⁹ Kumanoğlu Y. B., Çekoslovakya Topraklarında Eski Türklerin İzleri, Ankara, 1967, s. 346.

Türk unsuru yerleşmiştir. Bunlar Kabar adıyla tanınan Kazarlar, Kürtler, Kesikler v.b'dir."

Macar bilim adamı G. Nemeth, "Yurt Kuran Macarların Tarihi" adlı eserinde Macar boy düzenini anlatırken Kürtler için, "Söylediğim gibi Kürt, Yenisey civarındaki bir Türk boyudur. Bugünkü Macaristan'da 30 kadar Kürt köyü mevcuttur ve Macarların 7 boyundan bir tanesi de Kürtlerdir" diyor. G. Nemeth, Macaristan ve Kafkasya'daki Kürtler ile Minusinsk ve Yenisey'deki Kürtlerin tarihi olarak aynı kökten geldiklerini savunmaktadır²⁶⁰.

Mesudi, 'Muruc Ez-Zeheb-Altın Bozkırlar' adlı eserinde Macgarları/Macarları Türklerin bir kolu olarak göstermiştir. Macaristan adı da buradan gelmektedir²⁶¹. Gürcü ve İran tarihinde anlatılan hadiselerden Kürtlerin Hun asıllı oldukları varsayımının yanında, Hunların Avrupa'daki devamı olan Macarların (İngilizcesi **Hungaria**) içerisinde de Kürtlerin varlığına rastlanılması, Türklerin ve özelde de Hunların yaşadıkları her coğrafyada Kürtlerin de yaşadığını göstermektedir.

Avrupalılarca "Ongur" veya "Hun Ogur" ikiz addan çıkma olarak "Hungar" ve bunun Latince söylenişiyile "Hungarus", Osmanlı söylenişiyile "Ongerus/Engürüs"²⁶² şekliyle adlandırılan Macarlar, Turan kavminin Ural kolundan olup, araştırmalara göre "ataları Türk ve anneleri Fin Ogurlu" sayılan bir kavimdir. Asya'nın

---

²⁶⁰ Çay, a.g.k., s.222.

²⁶¹ Mesudi, a.g.k., s.40.

²⁶² Elazığ Merkez ilçeye bağlı yeni adı "Çalica" olan bir köyün Gurmanc lehçesindeki adı "Enkürüs"tür.

kuzeyini kaplayan ülkelere “Sibir/Sibirya” adının verilmesine sebep olan “Saber/Sabir Türklerinin” göçleri sırasında, 5. yy.’da Ural dağlarının doğusundaki yurtlarından koparak Kafkas dağlarının kuzeyine göçen Macarlar, 603 yılında Göktürklerin en batı kolu olarak ayrı bir kağanlık kuran Kazar/Hazar Türkleri birliğine katılmışlardır²⁶³.

İlk İslam fetihlerini anlatan “*Derbentname*”de 660 ve 721 yılları vakıaları anlatılırken, Kafkasya’daki Dağıstan’ın kuzeybatı kesimlerinde, “Ulu Macar” ve “Kiçi Macar” adlı iki müstahkem şehrin, Hazarlar elinden Araplara geçişi anlatılıyor. Bunlardan “Ulu Macar” şehrini 14. yy başlarında gezen ünlü Arap gezgini İbn-i Batu da burasının Altınordu devletinde işlek ticaretli ve büyük bir belde olduğunu söyler. Dağıstan’da halen yer adları yaşayan Macarlar, Hazarlar içerisindeki karışıklıklardan bunalarak 800 yıllarında anlaştıkları “Yedi boy” ile birlik kurar ve Dağıstan’dan göçüp, Karadeniz’in kuzeyindeki ovalara yayılırlar. Bu yedi boy Macar birliği, 830 yıllarında Don -Dneper ırmakları arasındayken, Bizans misyonerleri bunları Hıristiyan Ortodoks yapmak için aralarında dolaşmış ve hatta bunun için Ayasofya’daki Patrikliğe bu topluluklarla alakalı kilise raporları yollamışlardır²⁶⁴.

Bizanslılar daima bu yedi Macar boyunu “Türk” genel adı ile anmış ve yedi boyu da ayrı ayrı tanımışlardır. Bizans Kayseri Konstantin Porfirogenetos,

---

²⁶³ Kırzioğlu, a.g.k., s.28

²⁶⁴ Kırzioğlu a.g.k., s.29.

950 yılında yazdığı “Devlet İdaresi” adlı kitabında, 120 yıl önceleri Karadeniz’in kuzeyindeki Macar birliğini tanıyan rahiplerin yazarak gönderdiği raporlardan faydalanarak, 7 Macar boyunun adını verir. Bu Macar boylarından en güçlü boyun adı “Kürt”tür ve bunların Türklerden olduklarını anlatır. 9. yüzyılın ikinci yarısında, doğudan gelen yeni bir Türk göç kolunun itmesiyle Karadeniz’in kuzeyindeki yedi Macar boyu, önce Purut çayı bölgesine, sonra da Karpat dağlarının güneyine ve Tuna boylarına geçerek, bu topraklara yerleşmiştir. Burada şimdiki Macaristan ile çevresini içine alan topraklarda bir devlet kurarak, sonunda Katolik Hıristiyan olurlar. Orta Tuna bölgesindeki Macaristan Kürtleri tarihi kayıtlarda 1138, 1156 ve 1329 yıllarında geçen vakalarda; “Kutru, Kürtü, Kürt” biçiminde anılmışlardır²⁶⁵.

Dağıstan-Macar Kürtlerinin coğrafyadaki hatıraları da mühimdir. Bunlardan bir bölük Kırım’a yerleşmiştir. Kırımlı göçmenlerin İstanbul’da çıkardığı “Emel” adlı dergide²⁶⁶ Kırım’da “Kürt” adlı iki köyün bulunduğu bildirilmektedir. Sonradan dilleri Macarca olup, kökleri Hunlardan geldiği anlaşılan ve Macar topraklarından Erdel (Transilvanya) bölgesinde yaşayan “Sekel” boyu içerisinde de bir Kürt oymağının varlığı anlatılmıştır. Erdel (Transilvanya) 1918’de Romanya topraklarına katılmış bir bölgedir. Bu Sekeller kendilerini, 5. yy

---

²⁶⁵ Kırzioğlu, a.g.k., s.30.

²⁶⁶ Ağat N., “Kırım’da Kasaba Şehir ve Köy Adları” Emel Dergisi, İstanbul, 1966, S.41, s.19

ortalarında Avrupa'nın en üstün hâkimi olan Atilla'nın (434-453) ordusundan kalma sayarlar. Macarlı Barabas Samus, Sekellerden "Medgeş" boyunun "Kürt" adlı oymağının, 1505 yılı vakalarını anlatan kaynaklarda geçtiğini belirtmiştir. Macar alimleri de, eski Macar kabilelerinden "Kürtgraymard" kabilesinin, Sekellerdeki Kürt kabileleri ile akraba olduklarını belirtmektedirler. Hatta bu Macar kabilesinin içerisinde Yenisey havalisinde yaşamış olan Kürt kabilesinin bulunduğu dahi kabul edilmektedir²⁶⁷. Elazığ bölgesinde Tunceli kökenlileri anlatmak için "Ali Seker" terimi kullanılmaktadır. Bazıları "Seker" kelimesini tatlandırıcı olan şeker kelimesinden geldiğini söylese de bu adlandırma aslında Sekel kelimesinden kaynaklanmaktadır.

Bugün Macaristan'da şu dokuz vilayetteki Kürt adlı yerlerin eski Macar Kürtlerinden kaldığı tespit edilmiştir. Bunlar; 1)Baç 2)Borsod 3)Heveş 4)Solnok 5)Komaron 6)Nograd 7)Nyitra 8)Pojoni 9)Osmanlı kayıtlarında "Temeşvar" denilen "Temeş" dir²⁶⁸.

Erdel gibi 1918'de Macaristan'dan koparılıp Çekoslovakya'ya verilen ve kuzeyde Macaristan'a komşu topraklarda da on tane köy "Kürt" adıyla anılmaktadır. Prag Üniversitesi'nden Prof. Josef Balaşkoviç, 1996'da "*Reşit Rahmeti İçin*" adıyla Ankara'da basılan bir anma kitabında "*Çekoslovakya'da Eski Türklerin İzleri*" başlıklı makalesinde, öteden beri Çekoslovakya'da

---

²⁶⁷ Kırzioğlu, a.g.k., s.30.

²⁶⁸ Seferoğlu, a.g.k. s.13,14.

bulunan bu on köy adı için şöyle diyor; “Kürt, on köyün ismidir. Macaristan’da yerleşmiş olan Kürt adlı Türk asıllı boyun adındandır...”

Ankara’da Dil ve Tarih Coğrafya Fakültesi Hungaroloji Enstitüsü Müdürü Rasony, Mısır kaynaklarını tarayarak, 8. yy.’da Suriye ve Mısır’daki Kölemenli Kıpçak Türk beylerinden “Kürt” ve “Kürt Bay” adlı kişilerden 20 kadarını tespit etmiştir. Safevi kaynaklarında, Osmanlı Padişahı Yavuz’un 1514 Çaldıran Seferinden sonra, Türk Safevili Şah İsmail ordusunda yer alan “Kürt beğ” adlı bir Türk emirinden de bahsedilmektedir²⁶⁹.

Hüseyin Namık Orkun, *Türk Tarihi* adlı eserinde, Rasony’nin eserinde belirttiği gibi Kürt boyunun asırlarca varlıklarını devam ettirdiğini, bunların Selçuklularla akraba olduklarını savunur.²⁷⁰

Bugün Bulgaristan’da Doğu Rumeli’nin Aydar kazasında Kürt Çiftliği adında bir köy vardır. Daha önce Balkanlara, Arapların ve İranlıların hiç gitmediğini, sadece Hunların, Kuman-Kıpçaklarının, Bulgarların ve Peçenek Türklerinin gittiği bilindiğine göre Kürtlerin kökeni kendiliğinden ortaya çıkmaktadır²⁷¹.

Kürtler ile Akhunlar arasında diğer bir bağlantı da Arap kaynaklarında mevcuttur. 451 yılında Kafkasya üzerinden gelen Akhunlar, günümüz Azerbaycan’ındaki Mugan’ın güneyine yerleşmiş ve burada Balasagun

---

²⁶⁹ Kırzioğlu, a.g.k., s.1.

²⁷⁰ Arvası, a.g.k., s.16.

²⁷¹ Seferoğlu, a.g.k., s.54.

adıyla bir şehir kurmuşlardır. Bu adla halen Türkistan'ın çeşitli yerlerinde şehir ve bölgeler mevcuttur. Karahanlıların Orta Asya'da kurdukları devletin başkentinin adı da Balasagun'dur. Kaynaklarda Halanduruk, Ermenice olarak Haylendurk şeklinde geçen Akhun Türklerine, Arap kaynaklarında Ekrad-ı Balasagun yani Balasagun Kürtleri denmiştir. Harzemliler devrinde, yani 8.yy ilk yarısında bu halk hem "Mugan Kürtleri" hem de "Mugan Türkmenleri" şeklinde anılmıştır. Ünlü İslam bilgini Belazuri (...?-897), "*Fütuhü'l Büldan*" adlı eserinde 645 yılındaki Arap fetihlerini anarken, yerli kaynaklara da dayanarak, Arap ordusunun "Sakasın/Sagasın", "Moski-Van", "Ud (Udi)" gibi sancak ve kasabaları kolayca zapt ettiğini, ancak bu arada, (Doğu-Karabağ'da bulunan) "Ekradü'l Bala-Sacan" (Bala-Sakan Kürtleri) denilen göçebelerin Araplara karşı koyup savaştıklarını yazmaktadır²⁷². Kürt tarihinde, Kürtlerin Arap ordularıyla yaptıkları zorlu savaşlar anlatılmıştır ki, bu savaşların Akhun ve Araplar arasında geçen mücadelelerin bizzat kendisi olduğu ortadadır.

Hive Hanı olan Ebul Gazi Bahadır Han'ın eserinde ve eski "*Oğuzname*"ler ile Türk soy kütüklerinde de Kürtlerin yaşam alanlarını anlatan bilgileri görmekteyiz. 1661'de yazılan "*Secere-i Terakkime*" adlı eserde, "...kızırelinde bir uruğ bolur (olur) onlara Kürtler derler. Anlar kızır çura'nung neslinden tutarlar" şeklinde var olan

---

²⁷² Başbuğ, a.g.k., s.7.

kayıta göre, Hazar denizi doğusundaki “Ulu Balkan” ve “Kiçi (Küçük)-Balkan” adlı dağlar bölgesinde yaşayan Esrarı Türkmenlerinin “Khızır eli” içerisindeki Türklerin bir boyunun adının “Kürtler” olduğu görülmektedir²⁷³. Yukarıdaki paragraflarda daha önce işlediğimiz şekliyle, İlk İslam fetihlerini anlatan “*Derbentname*”de 660 ve 721 yılları vakaları anlatılırken, Kafkasya’daki Dağıstan’ın kuzeybatı kesimlerinde “Ulu Macar” ve “Kiçi Macar” adlı iki müstahkem şehirde Hazar Türklerinin yaşadığını ve bu Türklerden Macaristan’a göç eden bir boyun da Kürt adıyla anıldığını görmüştük. Selçukluların Anadolu’ya gelişlerinden 100 yıl önce eserini yazan Mesudi’nin Musul ile Cudi dağı yakınlarındaki Kürt boyları arasında andığı “Çurukan ve Kikan” adlı Kürt boylarını öteden beri, Mardin-Diyarbakır ve Urfa arasında “Kiki Çurikan ve Kiki Kalachan” adıyla iki kardeş boy olarak görmekteyiz²⁷⁴. Bu durum yine Kalaç Türkleri ve Kürtler arasındaki ilişkiyi ortaya koymaktadır.

Bilal N. Şimşir Rumeli’den *Türk Göçleri* adlı eserinde 7. yy.’daki ilk İslam fetihleri sırasında, Horasan’ın Khastan kesimindeki “Khalaçlar (Kalaçlar) ile Kürtler, bir arada konup göçen deveci ve koyuncu boylar olarak tanınmışlardı” şeklindeki kaydı da Halaç ve Kürtlerin, bir milletin iki unsuru olarak karşımıza çıkmaktadır.

---

²⁷³ Nejdet, a.g.m., s.9.

²⁷⁴ <http://www.angelfire.com/tn3/tahir/trk26b.html>. Yazarı Yok,22.08.2007

Yine Kırım ve Buhara'da iki köyün, Türkmenistan'da onlarca yaylak ve köyün adı Kürt'tür²⁷⁵. Herat çayı (Afganistan) yakınında Öleng-Neşin yaylasında Kürt Neşin (Kürt konağı) adında bir kışlak vardır.

Bugün Türkistan'da, Afganistan'da, Horasan'da ismi Kürt olan birçok köy, yaylak ve konak vardır ki halkı Türkçe konuşur. Nitekim 1953 yılında basılmış olan *Sovyet Ansiklopedisi*'nde, 1939 yılında Ortadoğu'dan başka Pakistan ve Afganistan'da 200 bin civarında Kürt yaşadığı belirtilmektedir.

Afganistan Türkleri arasında araştırmalar yapan Gunnar Jarring, Afganistan Türk aşiretleri cetvelinde Mukri ve Abdallar adında iki Türk aşiretinden bahsetmektedir. Mukri ve Abdallar olup sonradan İran'a göç edenlere ise şimdilerde Kürt denilmektedir. Gunnar Jarring, *The Distribution of Turk Tribes in Afganistan* adlı eserinde "Mukri"leri, Tumanoviç'e dayanarak, Gölken/Göklen Türkmenleri ile akraba göstermektedir. Dr. Şükrü Sekban "*Kürt Sorunu*" adlı eserinde Orta Asya, Pakistan ve Afganistan'da Kürt yerleşim yerlerinin kalabalığından bahsetmektedir. Yine Sovyetler Birliği kayıtlarına göre 1939 yılında Ermenistan, Gürcistan, Azerbaycan ve Türkmenistan'da 45.836 Kürt yaşamaktadır²⁷⁶. Görüldüğü gibi Orta Asya'dan Balkanlara ve Ortadoğu'ya kadar Türklerin varlığının görüldüğü her mekânda Kürtlerde yaşamışlardır. Bu

---

²⁷⁵ Sevinç, a.g.m., s.12.

²⁷⁶ Seferoğlu, a.g.k., s.11,12.

durum bile başlı başına Kürtlerin menşeyini ispatlamaktadır.

Gaziantep'in Barak Türkmenleri arasında Türkiye Türkçesi konuşan Bircanlı Kürt oymağı, İran Şahseven Türkmenleri içinde 'Kürtler oymağı', Kuşadası'na yerleşen Danişmentli Türkmenleri arasında 'Kürtler' adında Kürt köyleri vardır. Arminius Vambery adlı araştırmacıda yine, Orta Asya Türkleri arasında Kürt oymaklarından bahseder²⁷⁷.

Günümüzde ise Kürt olarak ifade edilen toplumun asıl zümresi Ortadoğu'da yaşamaktadır. Tarihi kayıtların Ortadoğu Kürtleri hakkında aktardıkları bilgileri inceleyerek, Kürtlerin kökeni meselesini daha geniş bir şekilde ele almamız gerekmektedir. Türk kaynaklarında Kürt boylarından bahsedilirken, 10. asra kadar Ortadoğu'daki diğer milletlerin belgelerinde Kürtler hakkında bir bilgiye rastlanmamıştır. Bu zamandan sonra Ortadoğu'da Kürtlerin yaşadığı yerler tarif edilirken, Gürcü tarihinde M.S. 466 yılı olarak anlatılan ve Pakistan'ın Sint bölgesinden Ortadoğu'ya sürülen Kürtlerin coğrafyası tarif edilmiştir. Bu bölge İran-Bizans sınırına yakın alanlar olup, günümüz İran toprakları içerisinde kalan bölgeleri kapsamaktadır.

---

²⁷⁷ Eröz, a.g.k, s.131.

VI. BÖLÜM

DÜNYA TARİHİNDE
KÜRTİSTAN ADI VAR MI?

Hz. Nuh'tan 11. Yüzyıla Kadar Ön Asya'da Millet ve Coğrafya Adları

Dünya tarihi içerisinde geçen ülke ve halkların anlatıldığı hadiseler ve isimlendirmeler ele alındığında Kürtlerin kökeni ve Kürdistan coğrafyasının var olup olmadığı daha da netlik kazanacaktır.

Nikitin bu konudaki güçlüğü şöyle açıklamıştır: *“Kürtlerin oturduğu ülkeyi tanımak istersek, Kürdistan adına dayanamayız. Çünkü Kürdistan adı zaman ve mekân içinde itibari ve değişken bir terimdir. Dolayısıyla ona başka bir tanım aramak gerek.”*²⁷⁸

10.yy.'da yaşamış Süryani tarihçisi Ebûl Farac'a göre; *“Hz. Nuh, oğullarından Sam'a; İran ve **Bhahkurtastan**²⁷⁹ Hint'e ve Rinokura'ya kadar havaliyi verdi, bu yerlerde Asurlular, Keldaniler, Lidyalılar (Huryalılar), Suriyeliler, Braniler ve İranlılar ikamet eder.*

Oğlu Hama ise; Rinokura'dan Gadhiron'a kadar olan havaliyi bırakmıştı. Burada Hintliler, Etiler, Yabhusayeler

---

²⁷⁸ Nikitin, a.g.k. s.23.

²⁷⁹ Ebûl Farac'ın bahsettiği **Bhahkurtastan** bölgesi eğer günümüz İran Kürdistan'ını ifade ediyorsa bu gerçekten önemlidir. Çünkü Orta Asya'da Başkurdistan adında bir yer vardır. Bu iki ad birbirinin tamamen aynısıdır. Bu da Kürtlerin Türk kökenli olduğunu gösteren çok önemli bir kayıttır.

(Jebusitler), Havayeler (Hiveliler), Amuriler, Girgasitler, Ardohyalar (Arvaditler) yaşar ki, onun oğullarıdır.

Yapht, yani Yasefe; ülkesi Medyadan Gadhiron'a kadar olan şimal (Doğu) tarafını vermiştir. Makedonyalılar, Ermeniler, Medler, Yunanlılar, Latinler, Bizansızlar, İberyalılar onun oğullarıdır.

Hz. Nuh'tan 6 nesil sonra, arz Nuh oğulları arasında yeniden taksim edilmiştir. Buna göre, Sam'ın oğullarına meskûn dünyanın ortasından şarkın serhaddine kadar uzanan diyar düştü. Bu bölge Filistin, Arabistan, Fenike, Suriye memleketleri, Mezopotamya, Hyrcania, Asur, Senar (Şinar), Babil, Kadro, İran ve şimali Hinttaistan ve Bakteryayı ihtiva ediyordu.

Ham oğullarına; Hindistan, Kuş, Şeba, Mısır, Libya, Thbais, Afrika ve şimale doğru Kilikya, Pamphylia, Psidia, Mysia, Phrygia, Hukya, Lidya, Akdeniz adalarından Kıbrıs, Saktız, Sicilya ve 20 ada daha düştü."

Yasef'in oğullarına; Türkler, Medya, Ermenistan, Alanya memleketi, Capadokya, Galatya, Asya, Misya, Traki, İladha, Yunanlılar, Roma, Sarmaeyaliler, Asklabhe, Bulgarlar, Gallayeler ve Gadiray'a kadar İspanyollar düştü²⁸⁰.

A. Refik *Umumi Tarih* adlı çalışmasında M.Ö. 1270 yılında hüküm süren Asur Kralı Salmanassar'ın haleflerinden biri tarafından kazdırılan bir kitabede, aşağıdaki sözlerin yazılı bulunmasından bahisle, Asuriye devletinin sınırlarının bu yıllar arasında çok genişlemiş olduğunu yazar. Kitabede Asurlulara ait olduğu yazılan

---

²⁸⁰ Farac, a.g.k., s.73, 75.

memleketler şunlardır: “Mezopotamya, Keltaniye, Elam, Medya, Hazar denizinin güneyindeki yerler ve Sıtlerin dolaştıkları bozkırlar, Suriye, Fenike, Samariye Krallığı ve Elamlılarla Filistinlilerin yerleri, Küçük Asya’ya, Karadeniz’e, Kafkasya’ya kadar uzanana dağlık bölgeler Asur Krallarının haraca bağladığı yerlerdir”²⁸¹. Ortadoğu’nun merkez olduğu bu bölgeyi anlatan kayıta da Kürdistan adıyla karşılaşılmamıştır.

Hitit vesikalarında Anadolu siyasi ve idari olarak Wilasu, Arzawa, Lukka, Masa, Mira, Kuwaliya, Haralla, Walma, Pitassa, Hulaya, Dattassa, Ussa, Kizzuwadna, Sapa, Kassiya, Tumanna, Pala, Kaska, Azzi, Hayasa, Zuhma, Isuwa, Armatana, Tegarama, Kalasma, Arawan-na, Mitanni, Alaysa şeklinde yer adları ile adlandırılmıştır.

Amasyalı Strabon (M.Ö. 64-M.S.21) Bizans öncesi Ön Asya’daki memleketler olarak; Asia, Aiolis, Armenia, Bebrykia, Bitynia, Hellespontus, Galatia, İberia, İonia, Hükmeuria, Kappadoikia, Karia, Kataonia, Kilikia, Kolkhis, Lydia, Lykonian, Lykia, Maionia, Marianynia, Myrllia, Mysia, Pamphlyia, Paphlagonia, Phrygia, Psidia, Pontus, **Trakeiayı**, Mezopotamia isimlerini sıralamıştır.

C. Porphiregennotos’a göre Bizans İmparatorluğu dönemi içinde Anadolu’daki coğrafi terimler; Anaticum, Armeniacum, Thracisroum, Obsequium, Optimum, Buccellariorum, Pahplagonum, Chaldia, Meso-

---

²⁸¹ San, a.g.k., s .98.

potamia, Colonea, Sebasteae, Lycandi, Seleucia, Cibyrraeotarum, Cyrie, Sami, Aegaeum'dur.

G. Ostrogorsky'e göre Thrakesion, Opsikion, Kibyration, Anatolikon, Kappadokia, Bukellarion, Optimation, Pahplagonia, Armeniakon, Kharsianon, Lykandos, Seleukeia, Sebesteia, Koloneia, Khaldia, Mesopotamia, Leontokomia, Abydos, Kilikia, Telukh, Melitene (Malatya), Theodosiopolis, Taron (Muş bölgesi), İberia, Vaspurkan (Van)'dır.

S. Vryonis'e göre Aegean, Anatolicon, Armeniacon, Bucellarion, Cappadocia, Chaldia, Charsianon, Cibyrrhote, Coloneis, Leontocome, Lycandus, Macedonia, Mesopotamia, Opsicion, Optimation, Paphlagonia, Samos, Sebestia, Seleuceia, **Thrace**, Thracesion şeklindedir.

İran kralları içerisinde kralların en kuvvetlisi olarak Spandiat Rualı'nın oğlu Ardeşir (Erdeşir) ün yapmış bir kişidir. Ardeşir kral olunca Babil'i zapt etmiş, Asurya'yı, Yunanistan'ı ve Roma'yı vergiye bağlamıştır. Bu dönemde anlatılan yer adları içerisinde de Kürdistan ve Kürt terimi kullanılmamıştır²⁸².

M.Ö. 15. yy.'dan 10. yy.'a kadar Doğu Anadolu'da: 1-Hayasa ülkesi; Trabzon taraflarındadır. 2-Azzi ülkesi; Çoruh yöresinde, Erzurum'un kuzeyindedir. N.Atonts'a göre ise bu iki ülkenin sınırları sonradan Dersim'e kadar uzanmıştır. 3-İssuwa ülkesi; Dersim ve Harput bölgesi 4-Alşe ülkesi; Ergani, Maden ve Muş bölgeleridir. Grek/Romalı kaynaklar bu ülkeye "Anzethene" adını

---

²⁸² Brosset,a.g.k., s.15.

vermişlerdir. 5-Suma; Tunceli'nin doğusu ile Erzurum'un güney batısındaki ülkedir. 6-Nayiri; Tunceli sınırından başlayıp, Ahlat'a kadar uzanan Bingöl'ün kuzeyindeki toprakların bulunduğu ülkedir. Bu ülkelerin halklarının genel anlamda Asya kökenli topluluklardan olduğunu *Ermeni Tarihi* adlı eserden öğreniyoruz²⁸³.

M.Ö. 84 yılında Ermeni Kralı Dikran zamanında Suriye ülkesinde sadece Araplar, Asurlular ve Greklerden halkların yaşadığı anlatılmaktadır²⁸⁴.

Ermeni Kralı Dikran Erivan'daki eski başkent yerine yeni başkent olarak Dikranagerd'i kurmuştur. Buradaki amaç Ortadoğu'yu kontrol etmektir. Tarihçiler bu şehrin Nusaybin, Mardin, Savur taraflarında olduğunu iddia etmektedirler. Bu dönemde Med halkının toprakları ise Ermenistan'ın dışında bir yerdedir. Dikran yeni kurulan şehri doldurmak için Ermenilerin yanı sıra 300 bin kişiyi de buraya zorla göç ettirmiştir. Bu halklar; Asurlular, Gordyanalılar, Grekler, Kapadokyalılar, Mazakalar ve Araplardır²⁸⁵.

Ermeni Kralı Dikran zamanında; Kafkasya'da, Kolhis, İberyaya, Gogerene, Albania krallıkları, güneyinde Urmiye gölünün üstünde Türk Sakasaneler mevcuttur.

İskender ölmeden önce ele geçirdiği toprakları akrabaları arasında şu şekilde paylaşmıştır: Antiokhos'a Asurya'yı, Ermenistan'ı ve doğu

---

²⁸³ Grousset, ag.k., s. 44,45.

²⁸⁴ Grousset, ag.k., s. 84.

²⁸⁵ Grousset, ag.k., s. 86.

memleketlerini vermiş ve bu kişi burada Antakya şehrini inşa etmiştir. Hromosa'ya Trimikos'u (Ermenicede Trak şeklindedir) ve batı memleketlerini vermiş ve o da Roma şehrini kurmuştur. Bizintos'a Yunanistan'ı ve kuzey memleketleri ile Gürcülerin Kartli topraklarını, Platon'a da İskenderiye şehrini bırakmıştır. Yine buna benzer detaylı bir durum da Sicilyalı Diyotor'un eserinde kralların ve bölge emirlerinin detayı şu şekilde anlatılmaktadır: Ptolemaios Lagus Mısır'ı, Laomedon Suriye'yi, Pyton Medya'yı, Eumene Paflagonya, Kapadokya ve İskender'in bizzat giremediği civar yerleri, Antigonos Pamfilya, Likya ve Büyük Frigya'yı, Kasandros Kayra'yı, Manendros Lidya'yı, Leonnatos Karadeniz'in bir bölümünü almıştır şeklinde izahatta bulunmaktadır²⁸⁶.

İskender Mezopotamya'ya geldiğinde Dinever, Nihavend, Hemadan, Masebedan ve Azerbaycan'da Eşganiler adlı bir millet bulunmaktaydı. Bu halkın hükümdarına da Eşgan adı verilmekteydi. Bunlar dağ hükümdarları olarak bilinmekteydi²⁸⁷. Bu anlatılan coğrafya bugün Kürdistan denilen bölgenin doğu tarafıdır. Ama İskender'in Ortadoğu'ya gelişinde Kürdistan adı ve Kürtlere rastlanılmadığı gibi, bugün Kürtlerin alt kolları olarak nitelendirilen ve Gurmanc, Lor, Zaza, Soran diye tabir edilen bir topluluğa da rastlanılmamaktadır. Bu da Kürtlerin Mezopotamya'ya sonradan geldiklerinin kanıtlarından bir tanesidir.

---

²⁸⁶ Brosset, a.g.k., s.18.

²⁸⁷ Mesudi,a.g.k., s.129.

Diğer bir kayda göre de, M.Ö. 334 ilkbaharında İskender, babası Filipin hazırladığı 30 bin piyade ve 5 bin süvariden oluşan ordusu ile Pella şehrinde doğuya hareket etti. Suriye ve Mısır'ın ele geçirilmesinden sonra Dicle, Fırat boylarına gelen İskender, Erbil yöresinde İranlılarla karşılaşmıştır.²⁸⁸ Dolayısıyla İskender zamanında şimdiki Kuzey Irak bölgesinde İranlılar yaşamaktaydı.

Mesudi'ye göre Sasani Hükümdarı Hürmüz ve oğlu Eberviz arasında çıkan ayrışmada Eberviz kaçıp Azerbaycan, Ermenistan, Erran (Karabağ) ve Baylekan taraflarına gitmiş ve burada güç toplayarak babası ile savaş hazırlıkları yapmıştır²⁸⁹. Bu olaylarda Kürdistan adı geçmemiştir.

İranlılarla Gürcülerin 5. yy.'daki savaşlarında Bizans İmparatoru Malatya'dan Erzurum'a kadar olan yerlerin askerlerini Gürcü kralının emrine vermiştir. Bu savaşların ardından yapılan barış konuşmalarında İran Kralı Hüsrev Gürcü Kralı Vartang'a, "...denizin beri tarafında, topraklarımızın Nuh'un zamanından beri ne olduğunu bilirsin. Şimdi ise imparator (Bizans), halen tamamen tahrip edilmiş olan Cezire (Mezopotamya) ve Şam toprakları için benimle mücadele etmektedir. Şam bizim eyaletlerimizin bir kısmıdır. Atalarımızdan ayrılmış ve sana ait bulunan Cezire'nin yarısı Bizanslılar tarafından Zapt edilmiştir..." demektedir.²⁹⁰ Bu

---

²⁸⁸ San, a.g.k., s.100,101.

²⁸⁹ Mesudi, a.g.k., s.164.

²⁹⁰ Brosset, a.g.k., s.147.

anlaşmaya göre Dicle'nin batısındaki beş eyalet ve Mezopotamya'nın 15 bölgesinin yeri İranlılara geçmiştir. Cezire'nin yarısını da Gürcüler İranlılara vermişlerdir. Bu sırada Erivan'dan aşağı doğru Van-Hakkâri dolayları ve Erzurum dahil Erminlerin yaşadığı yerleri Gürcü toprakları olarak zikredilmektedir. Bu olayların geçtiği dönem içerisinde Kürdistan ve Kürt adı geçmemektedir.

5. yy.'da Gürcü Kralı Vahtang'ın annesi ve kardeşi Kudüs'e ziyaret amacıyla gittikten sonra, dönüş yolunda Urfa'ya uğrayarak burada bir süre kalmışlardır. Bu dönemdeki Urfa halkından bahsedilirken ahalinin Ermeni, Rum, Süryani, çok az Arap ve Gürcüden müteşekkil olduğu vurgulanmaktadır. Hatta Urfa'ya uzak olmasına rağmen, İberyalıların (Gürcülerin) bu ilde 3 tane hamamının varlığından söz edilmektedir.

(890 yılında Ermenistan toprakları ve Ermeni aileleri)

Yine Gürcü Kralı Vahtang Bizans askerleriyle birlikte Urfa'ya, buradan da Malatya'nın güneyinde olan Samosat'a gitmiştir. 539-540 yılları arasında Mezopotamyalı Peder Antoni zamanında Urfa halkı Hıristiyan, Yahudi ve az sayıda putperestlerden oluşmaktadır. Şehrin girişinde büyük bir İsa tasviri vardır. İran Kralı Husrev iki defa Urfa'yı kuşatarak Hıristiyanlara zulmetmek amacıyla şehre girmek istemiş ama muvaffak olamayınca, çevredeki yerleri talan etmiştir²⁹¹.

591 yılında 4. Ermenistan olarak geçen bölge içersinde Amid (Diyarbakır), Martyropolis (Silvan) ve Dara (Mardin'de şu an bir köy) sayılmaktadır²⁹².

Haritada da görüldüğü gibi 890 yılında Doğu ve Güney Doğu Anadolu'da Ermeniler yaşamaktadır. Ermeni kaynaklarından alınan bu haritada hiçbir Kürt yerleşimi ve aşiretinin adı geçmemektedir. Ermenilere göre bu zamanda Kürtler Urmiye gölünün güneyinden İran içlerine doğru uzanan topraklarda yaşamaktadırlar.

---

²⁹¹ Brosset, a.g.k. s.151,175.

²⁹² Honigmann, a.g.k., s.32.

(1000 yılındaki Ermeni prenslikleri)

Yine Ermeni tarih kitaplarından alınan bu haritada da bölgede Ermenilerin oturduğu görülmekte olup, Arapların ise Diyarbakır'dan güneye uzanan topraklara sahip olduğu gösterilmektedir.

Prokopius, *Aedificiis* adlı kitabında, 530 yılı için Dicle nehrinin kuzeyindeki araziye Ermenistan olarak ifade etmiştir.²⁹³ Bu alan, Diyarbakır'ın kuzeyinden başlayarak Van, Bitlis, Muş, Bingöl, Elazığ alanından kuzeye doğru olan bölgeyi içine almaktadır.

Bizanslı Leon zamanında yeni Mezopotamya teması kurulmuş, burası ise Çemişgezek ve Fırat arasında tahsis edilmiştir. Burada Ermeniler ikamet etmekteydi. 872 yılı

²⁹³ Honigmann, a.g.k., s.14.

zamanında Antakya'nın Romalı valisi Türk asıllı "Sima At Tavil" dir²⁹⁴.

Erken ortaçağlarda Araplar, Fırat ile Dicle nehirleri arasındaki Mezopotamya'yı ikiye ayırmışlardır. Aşağı Mezopotamya Irak olarak adlandırılmış olup buranın kuzey sınırı Fırat ile Dicle nehirleri üzerinden, doğu-batı istikametinde bir hat ile sınırlanıyordu.

Bu hat farklı zamanlarda farklılıklar göstermesine rağmen, iki nehrin birbirlerine paralel bir akış halini alarak Mezopotamya ovasına aktıkları Tikrit bölgesini esas alıyordu. Yukarı Mezopotamya'yı ise el-Cezire olarak adlandırmışlardır. El-cezire bölgesi kuzeyde dağlık bölgedeki Fırat ve Dicle'nin çıkış alanına kadar uzanmaktadır. Bu eyalet, Diyar-ı Rebia, Diyar-ı Mudar ve Diyar-ı Berk olmak üzere üç kısma bölünmüştür. Araplar bu bölgelere İslam öncesi zamanda yerleşmiş ve yerleştikleri yerlere kendi kabile adlarını vermişlerdir.

Dicle üzerindeki Musul, Diyar-ı Rebia'nın, Fırat üzerindeki Rakka, Diyar-ı Mudar'ın ve Dicle'nin yukarı bölgesindeki Amid (Diyarbakır), Diyar-ı Bekr'in başkenti olmuştur. Mukaddesi, el-Cezire olarak adlandırılan bu eyaleti İklim-i Asur olarak adlandırmıştır.

Doğuda Siirt'e kadar uzayan Diyar-ı Bekr'in başlıca şehirleri Amid (Diyarbakır), Meyyafarikin (Silvan), Hısn Keyfa (Hasankeyf) ve Erzen/Garzan (Siirt-Muş arası)'dır. Diyar-ı Rebia ise, Cezire'nin doğu ve güneydoğu kısımları olup Nusaybin veya Musul merkez

---

²⁹⁴ Honigmann, a.g.k., s.67.

olmak üzere Cizre ve Mardin taraflarını içine alıyordu. Bu kısım bazen Diyar-ı Bekr'i de içine alan geniş bir alanı ifade ediyordu. Diyar-ı Mudar ise, el-Cezire'nin batı ve güney batı kısımları olup, Rakka veya Harran merkez olarak Ruha (Urfa) ve Suruç taraflarını ihtiva etmekteydi. Ancak Diyar-ı Mudar tarifi ortaçağ sonlarından itibaren kaybolmaya yüz tutmuştur. Ahmet b. Ali el-Kalkaşandi'nin "*Subhu'l A'sa fi Sina'tü'l İnşa*" adlı eserinde, Diyar-ı Mudar, Diyar-ı Bekr ve Diyar-ı Rebia olmak üzere üç bölgeye bölünmüş olan Cezire'nin başlıca şehirlerini Mardin, Hısn Keyfa, Harran, Samsat, Ra's al-Ayn, Meyyafarikin (Silvan), Karkısıyye, Ceziret-i ibn Ömer (Cizre), Sincar, Tell Afer, Amid, Siirt, İmadiye ve Hani olarak sıralamıştır.

Anadolu Selçuklu Sultanı I. Alaattin Keykubat döneminde ülke askeri olarak dört bölgeye ayrılmıştır. Bunlardan birincisi başkent Konya ve etrafındaki vilayetlerden ibaret olan Divan dairesi bölgesi, ikincisi Sivas merkezli Danişmentoğullarının hakim olduğu coğrafyayı ihtiva eden Danişmendiye Vilayeti, üçüncüsü Sinop'tan Antalya'ya uzanan bir hat üzerindeki uç bölgeleri ve dördüncüsü Doğu ve Güneydoğu Anadolu'yu kapsayan Anadolu Türkmen bölgesi olarak adlandırılan bölgelerden ibarettir.

1225 yılı olaylarını aktaran Bedrettin el-Ayni, Doğu ve Güneydoğu Anadolu'yu dört bölgeye ayırmaktadır:

1) Bilad-ı Hılat ve amillikleri: Burası büyük Ermeniyye olarak da adlandırılır. Ve tamamı Şahermen'nin mülkünden olarak kaydedilir. Önemli şehirleri

arasında Hılat (Ahlat), Van, Vatsan (Gevaş), Erciş ve diğerleri gelir.

2) Erzen-i Rum amillikleri: Onun amilliklerinin hududu Bilad-ı Gurciy'ye kadar ulaşmakta olup önemli şehirleri arasında Sabhu (?), Bayburt, Dar el-Celal, Kaçmaz(?) bulunmaktadır.

3) Bilad-ı Erzincan ve amillikleri: buranın önemli şehirleri Akşehir, Tercan, Kemah, Kal'at-ı Kefelunya ve oralara bağlı bulunan yerler.

4) Diyarbekir ve amillikleri: buranın meşhur şehirleri arasında Harput (Harput), Malatya, Sümeysat (Adıyaman-Samsat) ve diğerleri gelmektedir.

Tuncer Baykara'nın yaptığı çalışmalara göre Türkiye Selçuklularına ait kitabelerde Rum, Şam, Ermen, Efrenc ve Diyar-ı Bekr adları geçerken, Artuklu, Mengücek ve Saltuklu Türklerinin kitabelerinde de Rum, Şam, Ermen, Diyar-ı Bekr ve Diyar-ı Rebia isimleri sıralanmaktadır. Bu adlandırmalarda artık Diyar-ı Mudar isminin kaybolduğunu ve Bayburt, Erzurum ile Divriği bölgelerinin "Rum" olarak gösterilmesidir ki, bu da bu dönemde "Ermen" olarak tanımlanan bölgenin kuzey doğuyu ifade etmek için kullanıldığını göstermektedir.

Moğol asıllı İlhanlı devletinin hükümdarı Argun Han zamanında İlhanlı topraklarına vali atanmasında adı geçen eyalet adaları Şirvan, Horasan, Rum, Diyarbakır ve Gürcistan olarak sıralanmıştır. Diyarbakır bölgesindeki Moğol tümeninin önemli bir kısmı Uyratlardan meydana geliyordu. Bunlar kışın Musul havalisinde yazın ise Erzurum, Muş, Bingöl bölgesinde yaşamışlardır. Daha sonraki yıllarda ise Erzurum-Muş-

Ahlat-Aladağ hattından Musul'un güneyine kadar olan bölge bir idari ünite içerisinde toplanmıştır.

İlhanlı devlet adamı Hamdullah Müstevfi, 1340 yılında telif ettiği *Nüzhet el-Kulub* adlı coğrafya eserinde Türkiye'nin doğu ve güneydoğusunun idari yapısı ve aldığı adlar hakkında bize önemli bilgiler vermektedir. Verdiği bilgiler resmi İlhanlı (Moğol) teşkilatını yansıtmaya açısından da önemli olan bu eserde İlhanlı devleti'nin batı kısmı dört bölgeye ayrılmıştır:

1)Memalik-i Rum; Sivas, Abulustan (Elbistan), Erzurum, Bayburt, Erzincan, Irmanak (Ermenek), Konya, Samsun, Bayburt, Tercan, Kemah ve Harput gibi önemli şehirleri olan ve sayısı altmış olarak zikredilen diğer şehirlerden ibarettir. Bunların tamamı Erzurum-Erzincan-Harput hattının batı bölgelerini içine almaktadır.

2)Vilayet-i Ermen; Merkezi Ahlat olup başlıca şehirleri Abtut(?), Arşuk (*Van Gölü sahilinde bir kale olarak geçmektedir.*), Bayan, Haradin, Salam, Ayn, Erciş, Aladağ, Bargiri (Muradiye), Hoşab, Malazgirt, Van, Vatsan ve Eleşgirt gibi şehirleri içine almaktadır ki bu şehirler Doğu Anadolu'nun kuzey doğu kısmını teşkil etmektedir.

3)Diyar-ı Berk ve Diyar-ı Rebia; Merkezi Musul olan ve el-Cezire olarak da adlandırılan bu bölgenin önemli şehirleri arasında Erbil, Erzen, Amid, Basabdah, Batarnuh, Bavazic, Hani, Silvan, Harran, Hısn Keyfa, Habur, Re's-u'l-Ayn, Rakka, Ruha, Siirt, Sincar, Suk-ı Samanin(?), Akr, Kırkısiye, Karmalis, İmadiye, Mardin, Muş, Meyyafarikin, Nusaybin ve Ninova gibi şehirler bulunuyordu ki bu

şehirler Irak ve Suriye'nin kuzeyi ile birlikte Güneydoğu Anadolu'nun tamamını içine almaktadır.

4)Kürdistan; Irak-ı Arap, Huzistan, Irak-ı Acem, Azerbaycan ile sınırlanmış olup başlıca şehirleri Alani, Alistar, Bahar Kalesi, Huftilan, Derbend-i Tac Hatun, Dizbil, Dinever, Sultanabad-ı Cemcemal (Olçaytu döneminde inşa edildi), Şehr-i Zor (*Irak'ta Süleymaniye ve Kerkük arasındaki bölge*), Kirmanşah, Kangüvar, Meydeşt, Hersin ve Vatsan'dan ibarettir.

Görüldüğü gibi Kürdistan eyaleti, Türkiye sınırları içerisinde bulunan Doğu ve Güneydoğu Anadolu'nun dışında, İran'ın bugünkü kuzey sınırına yakın olan batı bölgesi ile Irak'ın kuzeydoğu bölgelerini kapsamaktadır. Zira Reşideddin, Gazan Han adına Fırat ve Dicle üzerinde açılacak kanallar hakkında Diyarbakır ileri gelenlerine yazdığı mektuplarda, Doğu ve Güneydoğu'yu ifade etmek için Diyarbekir, Rebia, Ermeniye ve Rum vilayetleri tabirini kullanmaktadır ki burada da İlhanlı devletinin resmi belgelerinde bölge için Kürdistan tabirinin kullanılmadığı görülmektedir.

Ayrıca Reşideddin'in Rum-ı A'la dediği bölgeyi de Vilayet-i Şarkiye ve Gürcistan olarak tanımladığı ve bu bölgenin Erzurum ve onun kuzeydoğu sahasını içine aldığı anlaşılmaktadır.

Daha 11. yüzyılın ortalarında (1047) bu bölgeleri gezen İranlı seyyah Nasır-ı Hüsrev Ahlat'ın Müslümanlar ile Ermenileri ayıran sınır olduğunu belirttikten sonra gezdiği Doğu ve Güneydoğu Anadolu şehirleri için Kürdistan gibi bir tabiri kullanmamıştır.

Kaşanlı Ebu'l Kasım Abdullah'ın eserinde de Olcaytu Han zamanındaki idari taksimatı yansıtan bilgiler bulunmaktadır. Burada "*Sutay Ahtacı Emir-i Bilad-ı Diyarbekir ki bi muhafazat-ı kenar-ı Fırat ve serhadd-ı Şam*" ifadesi ile Diyarbakır eyaletinin Sutay Noyan idaresinde olduğu bildirilirken, bugünkü Güneydoğu Anadolu bölgesini kapsayan Diyarbakır Eyaleti'nin de Fırat boylarından Şam Serhadine kadar uzanan batıdaki en geniş sınırlarını göstermektedir.

XIV. yüzyılın ilk çeyreğinde eserini yazan Ebu'l Fida da Doğu ve Güneydoğu Anadolu'yu iki ana idari bölge içerisinde ele almaktadır. Bunlardan birincisi el-Cezire ve Ermeniyeye'dir. Daha genel bir bakış açısı ise, Yakınoğu coğrafyası için Ebu'l Fida'da şöyle bir idari taksimat ortaya çıkmaktadır.

1)el-Cezire; Dicle ile Fırat arasındaki bölgeyi Cezire olarak adlandıran Ebu'l Fida, el-Cezire'nin batıda Malatya'dan Samsata, Kalat-ı Rum'a, Bire'ye, güneyden Menbiç'e, Balis'e, Rakka'ya, Karkıssiye'ye, Rahbe'ye ve Anbar'a, Anbar'dan Fırat'a dayandığını daha sonra Dicle üzerindeki Tikrit'e, oradan Musul, Ceziret-i ibn Ömer ve Amid'e, oradan da Ermeniyeye ve Malatya'dan Rum'a dayandığını belirterek bu bölgenin sınırlarını çizmektedir.

Bölgeyi Diyar-ı Rebia, Diyar-ı Bekr ve Diyar-ı Mudar adıyla üçe ayıran Ebu'l Fida buraya ait şehirleri; Suruç, Ruha, Kalat-ı Cebel, Harran, Samsat, Rakka, Kalikala (Erzurum bölgesinde bir kale), Ra's al Ayn, Mardin, Meyyafarikin (Silvan), Rahbe, Hıttah, Hısn Keyfa, Dara, Hizan, Maksin (Habur nehri üzerinde), Nusaybin,

Daliye(?), Ceziret-i ibn Ömer (Cizre), Sincar, Tell Afer, Kefertus, Beled, el-Hadra, Musul, Dakuka, Amid, Ani (orta Fırat'ta) ve Tekrit olarak sıralanmıştır.

2)Ermeniyye, Aran ve Azerbaycan; Doğu Anadolu dahilinde bulunan Ermeniyye şehirleri ise, Rum sahilleri olan Sinop ve Trabzon'dan Muş, Erivan, Malazgirt, Bidlis, Hılat, Erciş, Vatsan, Debil (?), Duvin'den Aran ve Azerbaycan'a kadar uzanan şehirleri sıralamaktadır.

3)Bilad-ı Cebel; batıda Azerbaycan, güneyde Bilad-ı Irak ve Huzistan, doğuda Horasan ve Fars, kuzeyde ise Deylem, Kazvin, Rey ile sınırlanan ve Irak-ı Acem olarak bilinen Bilad-ı Cebel, Erbil'in doğusundan, Kasr-ı Şirin, Şehr-i Zor, Nihavend, Hemedan, Zencan, Ebhar, Hevar, Dinever, Keşan, Rey ve İsfahan gibi şehirleri ihtiva etmektedir.

Burada dikkatimizi çeken husus, Bilad-ı Cebel olarak adlandırılan bölgedir. Çünkü buranın batı kısmı daha sonraki tarihlerde Kürdistan olarak adlandırılacaktır. Hamdullah Müstevfi'nin Kürdistan olarak sınırlarını çizdiği bölge ile Ebu'l Fida'nın el-Cibal olarak tanımladığı bölge örtüşmektedir. Azerbaycan'ın güneydoğusundaki el-Cibal (Dağlar) eyaletinin batı kısmı merkezi Kirmanşah olmak üzere geç ortaçağlar boyunca Kürtler orada yayıldığı için Kürdistan olarak anılmaya başlamıştır. Ancak bu Cebel bölgesinin daha büyük Selçuklular döneminden itibaren bilhassa Salur ve Yıva gibi Türkmen boyları tarafından idare edildiği ve Moğolların idaresi boyunca bu Türkmenlerden pek çok zümrenin buralarda yaşadığı da kaydedilmektedir.

İlhanlı devletinin 1350 yılı bütçesi olan *Risale-i Felekiyye'*de Doğu ve Güneydoğu Anadolu bölgesi şu üç ana bölgeye ayrılmaktadır:

1) el-Vastaniyye; Sivas-Trabzon hattının batısından Erzincan, Erzurum, Harput, Malatya, Kiğı, Mecingerd ve Amid gibi şehirlere kadar olan yerleri içine almaktadır ki bu bölge Doğu Anadolu'nun hemen tamamına yakınına içine almaktadır.

2) Vilayet-i Ermen; Ahlat, Bargiri, Erciş, Bidlis, Malazgirt ve Hınıs şehirleri olmak üzere Van gölü ve çevresini içine almaktadır.

3) Diyarbekir ise; Mardin, Erbil, Musul, Cezire, Meyyafarikin, Resulayn, Sincar, Harran gibi Güneydoğu Anadolu ile kısmen kuzey Suriye ve Irak'ın kuzeyini içine alan bir bölgeyi kapsamaktadır.

Risale-i Felekiyye adındaki bu eserde Kürdistan adı yine Doğu ve Güneydoğu Anadolu toprakları dışında bir yer olarak zikredilmiştir.

Alai Tabrizi, İlhanlı-İran mali sistemine dair yazmış olduğu *Sa'adetname* adlı eserinde Anadolu'nun idari taksimatı hakkında XIV. yüzyılın ortaları için yukarıda zikrettiklerimizi teyit ederek genel bir tablo vermektedir.

Bu taksimata göre genel olarak Anadolu beş bölgeye ayrılmaktadır. Buna göre vilayetler;

- 1)Vilayet-i Ermen
- 2)Vilayet-i Diyarbekir
- 3)Memalik-i Rum
- 4)el-Vastaniye

5)el-Ucat şeklinde sıralanmaktadır²⁹⁵

9. yy Arap yazarlarından Ahmed İbn Abu Yakub Kürtlerin “Cebel” bölgesinde Arap ve Farslılarla yaşayan bir topluluk olduklarını anlatır. Bu yer bugünkü Zagros dağlarının İran-İrak sınırını teşkil eden bölgeyi ifade etmek amacıyla kullanılmaktaydı. Bu bölgede bulunan “Saymarah” adlı kasabada bu halklar yaşarlarmış, burada yaşayan toplulukların Arap, Ekrad ve Farslardan olduğu anlatılmıştır. Arap kaynaklarında Kürtler genel olarak bedevi ya da yaz aylarında Zağros dağlarındaki otlaklarda, kışın da Bağdat’ın doğusundaki açık düzlüklerde yaşarlar ya da İran’ın kırsal göçerleri olarak kabul edilir.

İlk Abbasi Halifesi Ebü’l Abbas es Seffah (750-754) zamanında idari bakımdan ülke 12 eyalete ayrılmıştı. İlk devirlerdeki başlıca eyaletler şunlardı; İfrikkkiye, Mısır, Suriye ve Filistin, Hicaz ve Yemame, Basra, Sevad (İrak), El-Cezire, Azerbaycan, **İrak-ı Acem (Cibal)**, Huzistan, Fars, Kirman, Mukran, Sicistan (Sistan), Kuhistan, Kumis, Taberistan, Cürcan, Horasan, Harizm, Fergana, Şaş (Taşkent), Suğd (Buhara, Semerkant) idi.²⁹⁶

Abbasiler döneminde o zamana kadar oluşturulan en iyi haberleşme teşkilatı olan Berid teşkilatının 4 ana güzergâhından bahsedilmektedir. Bunlardan;

a)Bağdat-Kayrevan: Musul, Sincar, Dicle nehrine paralel uzanan beldelerden Cizre’ye, Cizre’nin içinden

---

²⁹⁵ Gül M., Doğu ve Güneydoğu Anadolu’da Moğol Hakimiyeti, İstanbul, 2005, s.41-49.

²⁹⁶ Aykoç M., Abbasi Devletinin İlk Dönemleri, Ankara , s.20.

Nusaybin, Rakka, Menbic, Halep, Hama, Hıms, Balebek, Dımaşk, Taberiyye, Remle, Kahire, İskenderiye ve Kayrevan.

b)Fırat nehrinin batı sahili boyunca uzanan yol da Hit, Enbar ve Dımaşk'tır. 3. ve 4. yollar ise konumuzla alakalı değildir²⁹⁷.

Yakubi'nin bildirdiğine göre Emeviler döneminde harac (toprak vergisi) alınan eyaletler şunlardır: Irak, Mısır, Berka, Ifrikiyye, Şam, Cezire, Ermeniyeye, Azerbaycan, Sevad, Faris, Ahvaz, Yemame ve Bahreyn, Navend, Dinever, Hemadan, Arzı Cebel, Rey ve çevresi, Hulvan, Musul ve çevresi, Azerbaycan, Filistin, Dımaşk, Cened-i Hıms, Kınnesrin ve Avasım, Cezire, Yemendir²⁹⁸.

Arapların halktan aldıkları vergiler olan harac vergileri, önceleri bölge insanın diline göre Divan adı verilen resmi kurumlarda yazılırken, sonradan tüm yerlerdeki kayıtlar Arapça olarak tutulmuştur. Tarihi vesikalara göre bu yazı dilleri, Irak bölgesinde Farsça, Şam bölgesinde Rumca (Yunanca), Mısır bölgesinde Kıptice ve Anadolu'da Rumcadır. Daha sonra bu kayıtlar Emeviler zamanında Arapçalaştırılmış, akabinde de tüm kayıtlar Arap lisanı ile yapılmıştır.²⁹⁹ Arapların kuzey komşusu olan ve günümüzde 50 milyon olduğu söylenen Kürtlerden ve Kürtçeden bahsedilmemektedir.

---

²⁹⁷ Aykoç, a.g.k., s.60.

²⁹⁸ Aykoç, a.g.k., s.122,124.

²⁹⁹ Aykoç, a.g.k., s.126.

Cehşiyari de, Abbasi devleti zamanında vilayetler ve bölgelerden alınan vergi miktarını bildirmekte olup, vergi toplanan ana bölgeler olarak; Sevad, Kösker, Dicle havzası, Hulvan, Ahvaz, Faris, Kirman, Mekran, Sind ve çevresi, Sicistan, Horasan, Cürcan, Kümes, Taberistan, Ruyan, Dönbavend, Rey, Musul, Şehrezur, Basra ve Küfe havalisi, Hemedan ve Destebi, İsfahan (Hamtiş, Resatik ve Hükme Radis hariç) Ermeniyeye, Cilan, Mukan ve Kerh, Azerbaycan, Cizre, Deyarat ve Furat, Kınnesrın ve Avasım, Yemen, Mekke ve Medine, İfrikiyye, Berka, Mısır (Tenis, Dimyat, Eşmum hariç, çünkü buralar vakıftı), Filistin, Ürdün, Dımaşk, Hısm ³⁰⁰bölgelerini sıralamıştır.

Yine 1204 tarihinde Gürcülerin Anadolu topraklarına yaptıkları seferler anlatıldığında "...bu adamlar bütün ülkeleri; Mezopotamya'yı, Kelonero'yu, Galati'yi, Gangra'yı (Çankırı), Ankuria, Hükmevria, Kapadokya'yı, Büyük Ermenistan'ı, Bitanya'yı ve Pagonya sınırlarını gezdiler..."³⁰¹ şeklinde yerler ve topluluklar sıralanmıştır.

Brosset, *Gürcistan Tarihi* isimli kitapta, Somehler (Ermeniler), Gürcüler, Raniyenler, Movakanienler, Herler, Lekler, Megreler, Ararat, Masis (Ağrı), Hazarlar, Kimmerler (Kimak Türkleri), Orbelyan (Çin'den gelen Türkler), Cenbekuryanlar (Orbenyanların devamı), Babiller, İranlılar, Asurya, Yunanistan, Roma, Romalılar, Süryaniler, Yahudiler, Grekler, Kıpçaklar, Kartliler,

---

³⁰⁰ Aykoç, a.g.k., s.133,136.

³⁰¹ Brosset, a.g.k., s.404.

Ossetler, Paflagonya, Kapadokya, Pamfilya, Likya, Frigya, Kayrayı, Lidya, Erbil, Met, İberyaya, Kafkasoslar, Durzuklar, Ran İranelileri, Mtzhet, Karsan, Mingrelliler, Lazlar, Abhazya, Samtze, Nigal, Klarcet, Part toprakları, karteler, Tao, Postafor, Bosfor, Ciket, İskitler, Atskurmemleketi, Sebastopolis, Tzhom, İskuria, Asasider, Ablan, Sarmat, Jasonlar, Argonatlar, Artan (Ardahan), Toratsiler, Peçenekler, Cikler (Çigiller), Dudzuklar, Didolar, Siünik, Kambeçovan, İor, Mhiuller, Arsasidler, Gotlar, Branclar (Barselonalılar-İspanya), Mtzhetalılar, Orbantalılar, Cavahetler, Aguvanlar, Kahetliler, Sindliler, Hint Habeşleri, Abhazya, Elamlar, Abaşlar, Cürcanlar, Muhnar, Taksun milleti, Durzuklar, Didoslar, Çerkesler, Varanglar, Galatlar, Tesalonikeliler, Meshler, Torlular adında halklardan bahsetmiştir. Tüm *Gürcü Tarihi'*nde bugün varlığı dahi bilinmeyen toplumlar anlatılırken Kürtlerden bahsedilmemesi bu halkın bir başka toplumun devamı olduğunu göstermektedir ki bu da Türklerdir.

11. yy.'da Fırat havzasının kuzeyindeki ve Anadolu'daki Hıristiyan piskoposlukları şu şekilde sıralanmıştır;

1-Manalis, şimdiki Tuzla suyu kenarında Paulikanaların yurdu olan Maruf Manamali eyaletidir. Mardali adını taşıyan Tekmanla karıştırılmamalıdır.

2-Armenia'da bulunan Zarinak kalesinin olduğu bölgededir. Bu bölge 1094 yılında Sultan Tutuş tarafında Zapt edilmiştir. Burası muhtemelen Ahlat'ın 74 km kuzey batısında şimdiki Zernak'tır. Burası da şimdiki Ağrı-Patnos ve Erciş arasına dahil edilmektedir.

3-Revana Andaca'da ve Delibaba'nın 9 km güney batısında ve Avniki'nin 25 km kuzey doğusuna düşen bugünkü Andaka'ya tekabül etmektedir.(Horasan ve Erivan arasında Ağrı ve Kars'a yakın olmalıdır.)

4-Hark ile Aracani arasında Taruberan eyaletindeki Vaznunik, eski Ermenice Varaznunik idari bölgesi addedilmektedir. Muhtemelen Vaspurakan'ın kuzeyinde, şimdiki Ağrı bölgesidir.

5-Bagrevand'daki Sukav, şimdiki Köseadağ ile birleştiriliyor. Ağrı'nın Diyadin bölgesinde olmalıdır.

6-Alori idari bölgesine yakın Ermenice Havçiç veya Havaçiç, Arapça Kalikala (Erzurum) karşısında Hafciç'ti. Burası **Bingöl dağı** civarındadır.

7-Erzincan'da.

8-Ognut'ta (**Kiği** tafında).

9-Başkenti bugünkü Hasankale'ye (**Pasinler**) tekabül eden Basian veya Basean'dır.

10-Mokk (**Van** gölünün Güneyi)'taki Cermazor'dadır.

11-Horzank veya Horcenk Piskoposluğu.

12-Aracanin'in her iki tarafında Taron/Taraun eyaletindeki piskoposluk.

13-Taraun'un merkezi **Muş** şehrinin piskoposluğu.

14-Haçı Tun "Haç Evi" J. Mamikonean Taraun'daki bir taştan Haç (Arzan) adıyla bir yer zikretmektedir. Burası olabilir.

15-Lykos adında bir suyun aktığı bölgededir. Fikret Işıltan bu konuda, Erez/Keltzene (Erzincan) yanında Fırat'a dökülen Erzincan'ın 75 km aşağısında Fırat'a karışan Nahr Lukiya şimdiki Kuruçay'ı işaret

etmektedir. Ancak bu piskoposluğun olduğu yer için Kamakhos (**Kemah**) bölgesinde Gail (Kurt) suyu adındaki yerle belki de Peri suyunun olduğu alan kastedilmektedir.

16-O dönem için Matravic, Matravan veya Mansi olarak zikredilen piskoposluk. Aştişat'ın 6 saat batısında bulunup halen Surp Karapet veya Çanlı Kilise adını taşımaktadır.

17-Taraun /Taronun Güney silsilesi eteğinde bulunan Hoitlerin ülkesindedir. Ermenice Simn Learn'dır.

18-Bugün Parhu adını taşıyan yerdedir. Muş'un 28 veya 34 km batısında Murat suyunun kuzey kıyısında bulunmaktadır.

19-İlk adıyla Marmedicur, diğer söylenişleri ile Marmed suyu civarındadır. Burası Van ilinin 17 km kuzey batısındadır. Şimdiki Mermid çayı ile aynıdır. P. Peeters buranın adını Margagetin-Zor = Çayır suyu vadisi olarak ifade etmiştir.

20-Malazgirt'te.

21-Erzincan'daki Nikolas manastırı.

22-Tanrı'nın Aziz Annesi Manastırı, Ermenice Surp Astvacacin'dir. Muhtemelen Van'dadır.

23-Arceş veya Erciş'te bulunan manastırdır. Harabeleri Örene çayı kenarındaki Matlavank'tadır.

24-Ermenice Arcke, Arapça Cevizi bol anlamında Zat Al-Cavz veya Ad Al-Cavd olan Adilcevaz'da bulunmaktaydı.

25-Van gölünün Limn adası karşısında Amunik, Amik veya Amuk olarak belirtilen yerdedir.

26-Van gölünün kuzey doğu ucundaki Bandi Mahi Çayı kenarında olan Barkiri veya Berkri'dir.

27-Surp Georgi Vank Manastır Piskoposluğu.

28-Ruştunik'te, Vaspurakan krallarının oturduğu Ahtamar/Akdamar adasının karşısında Van gölünün güneyindeki Ermenice Otsan, Arapça veya Süryanice ise Vatsan diye bilinen yerdedir. Günümüzde Ruştunik eyaletinin içerisinde Siirt-Şirvan, Van -Bahçesaray ve Bitlis-Hizan dahil durumdaydı.

29-Yerini bilemediğimiz Taron'da bir piskoposluk Surp Elişe.

30-Adını bilemediğimiz Vaspurakan'da da bir piskoposluk vardır.

16.yy başlarında Yavuz Sultan Selim'in Doğu ve Güneydoğu Anadolu'yu Osmanlı sınırlarına dahil etmesiyle bölgede yeni idari birimler oluşturulmuş. Bölgede ilk kurulan beylerbeylik, Diyarbakır beylerbeyliğidir. Bıyıklı Mehmet Paşa'nın 1515 tarihinde tayin edildiği bu beylerbeylik dahilindeki sancaklar şunlardır: Kara Amid, Kemah, Harput, Ruha, Arapkir, Ergani, İspir, Bayburt, Kığı, Çemişgezek, Hizo, Atak, Palu, Süleymaniyan, Birecik, Eğil, Çermük, Hısnıkeyfa, Cere, Çapakçur, Fusül, Hilvan, Bidlis, Sason, Cezire, Hizan, Siverek, Berdinç, Haytan, Zeriki, Musul, Çüngüş, Poşadı, Hacük, Sincar, Genç daha sonraki yıllarda Erzurum, Van ve Musul eyaletlerinin teşkili ile Diyarbakır eyaletlerinin bir kısım sancakları bu kurulan yeni eyaletlere bırakılacaktır.

Mesudi eserinde,, *"Fırat nehri Efradhas denilen bir dağdan çıkar, burası, Ermenistan sınırındaki Kalıkaya'ya*

(Erzurum'un eski adlarından birisi) *yaklaşık bir günlük mesafededir*" der. Dicle nehrinin doğuş yeri olarak da yazar, "*Dicle, Diyarbekir'in Amid bölgesinden doğar, bunlar, Ermenistan'ın Hilat bölgesindeki gözeleridir...*" diye belirtmektedir³⁰². Dolayısıyla Erzurum ilini Ermenistan'ın kuzey sınırı olarak zikretmektedir. Güney sınırı da düşünüldüğünde, Erzurum da dahil birçok doğu ilinin iddia edildiği gibi Kürdistan değil de Ermenistan olarak zikredildiği görülmektedir.

Mesudi, kitabında Küçük ve Büyük Zap nehirlerinden birisinin Ermenistan'dan doğduğunu ve Dicle'ye döküldüğünü aktarmaktadır³⁰³. Bunlardan büyük Zap, Van'ın doğusunda, küçük Zap da Van gölünün güneyinden başlamaktadır. Dolayısıyla 900'lü yıllarda Van, Ermenistan topraklarının bir parçasıdır.

Ön Asya'da İlk Kürt Adının Kullanılması

M.S. 5. yy'la kadar Ortadoğu'da Kürt adına rastlanılmaması yukarıda anlatılan gerçeği doğrulamaktadır. Günümüzde Kürtler Sivas'tan Basra'ya kadar olan coğrafyada yaşayan bir halk olarak anlatılmaktadır. Bu bağlamda Ermeni, Gürcü, Arap, Süryani ve İran kaynaklarının bu bölge ve bölgede yaşayan halklar hakkında verdiği coğrafi ve tarihi kayıtları incelemek meselenin ortaya çıkarılmasında kuşkusuz faydalı olacaktır. Bu bölümde Kürdistan adı ve

---

³⁰² Mesudi, a.g.k., s.33.

³⁰³ Mesudi, a.g.k., s.129.

Kürt kelimesinin ne zaman kullanılmaya başlandığını irdeleyeceğiz.

Ortadoğu Kürtleriyle ilgili bilinen ilk kayıtlardan biri, 943 yılında *Mürücü-z Zehab* adlı eserini yazan Arap coğrafyacı Mesudi'nin verdiği bilgilerdir. Mesudi Kürt aşiretleri ve onların yaşadıkları bölgeler olarak şu yer isimlerini vermektedir:

Daynavar ve Hemedan'da (İran'da) Şuhcan Aşireti.

Kangavar'da Macurdan Aşireti.

Azerbaycan'da Hazbani ve Sarat aşiretleri.

Cibal bölgesinde, Şadancan, Lazba, Madacan, Mazdanakan, Barhükmen, Hali, Cabarki, Cavani, Mustakan.

Suriye'de, Babila.

Musul ve Cudi'de Hıristiyan Kürtler (Yakubiler ve Curkan/Gurugan).

Aynı yazar *Tanbih* adlı eserinin 88-91. sayfalarında Bazincanları, Naşaviralleri, Büzikanları ve Kikanları da Kürt aşiretleri olarak saymaktadır. (Kikanların Kalaç kökenli olduğunu önceki sayfalarda anlatmıştık.)

Bununla beraber Kürtlerin yaşadıkları yerler olarak da;

-Fars

-Kirman

-Sicistan

-Horasan'ın Rumunlar bölgesindeki Asadabat nahiyesinde Kürt köyü

-İsfahan'da Bazencan kabilesinin bir kısmı ve Kurd isminde Bayındır Sir şehri

-Cibal bölgesinde Mah Küfa, Mah Basra, Mah Sabazan (Masabazan),İki Igar (Karaç Abi Dulaf ve Burc)
-Hemedan
-Şehrizar'a bağlı Daraband ve Şamghan (Zimkan)
-Azerbaycan ve Ermenistan'da Aras sahilinde Kürtlerin kerpiç ve taştan yapılmış evlerde oturduğu belirtilmektedir.

Aranda, Barda şehrinin kapılarından birinin adı Bab-al Akrad'dır. İbn Miskavayhi'nin iddiasına göre, Rusların 943'teki istilası sırasında valinin emrinde Kürtler bulunmaktadır.

Bab-al Abvad'da ve El Sugur'da Kürtler yaşamaktaydı³⁰⁴. (Abbassiler, Müslüman olup Anadolu'ya gelen Türklere Sugur adını vermişlerdir.) Mesudi'nin anlattığı yerler içerisinde günümüz Türkiye'sinde var olan bir şehir ve bölge sayılmamıştır.

Mesudi eserini yazdığı zamanda Kürtlerin, Guz (Oğuzlar) ve Karluk Türkleriyle birlikte yaşadıklarını belirtmektedir. Bu Türkler göçebe Türkler olan Guzlar ve Karluklar, Kirmanşah, Garş, Sicistan, Bust, Bestam, Kofs, Beluc, Cet'te yaşamışlardır³⁰⁵.

Paris Üniversitesi öğretim görevlilerinden Dr. Messoud Fany, *la Nation Kurde et Son Evolution Sociale* adlı eserinde, "Bazı haritalara baktığımızda Kürdistan terimi tahrif edilerek, özellikle Türkiye'nin doğu vilayetlerinde bir Kürt yurdu meydana getirmek hedeflenmektedir. Hâlbuki Kürdistan kelimesi 10 asır evvel Ardalan, Kirmanşah,

---

³⁰⁴ Mesudi, a.g.k., s.193.

³⁰⁵ Mesudi, a.g.k., s.193.

Hemedan ve Luristan bölgelerini belirtmek gayesiyle kullanılmıştır. Tüm eserlerde Kürtlerden ve Kürdistan'dan söz edildiği zaman, bugün İran toprakları üzerinde bulunan bu Kürt bölgelerinden haber verilmekteydi” ³⁰⁶ şeklinde bir tespitte bulunmuştur. Bu tespit, aslında ortaya konmaya çalışılan hayali Kürdistan'ı ortaya çıkarmaktadır.

Minorsky'ye göre, Selçuklular zamanına kadar Araplarda Kürdistan adına rastlanılmamıştır³⁰⁷. İlk Kürdistan tabiri 12. yy.'da hüküm süren son büyük Selçuklu Sultanı Sencer zamanında telaffuz edilmiştir.12. yy.'daki Selçuklu kayıtlarında o zamanki söylenişle “Kurdistan”, bugünkü söylemle “Kürdistan” adına rastlıyoruz. Sultan Sencer tarafından kurulan ve merkezi İran'ın Hemadan şehrinin kuzey batısındaki Bahar Kalesi olan Kürdistan eyaleti, günümüz İran toprakları içerisinde kalan, Zağros sıradağlarının doğusunda Hemedan, Dinavar ve Kermanshah vilayetleri arasını ve batısında ise Şehrizer (Süleymaniye) ve Sincar vilayetlerini kapsıyordu. 12. yüzyıla kadar bu bölge sadece “Cibalül Cezire” adı altında tanınıyordu. Dolayısıyla Sencer İran'daki Hemedan şehrinin batısındaki Bahar Kalesini merkez alan eyalete Kürdistan adını vermiştir.

Diğer kaynaklarda ise Kürdistan adından ilk defa bahseden Hamdullah Mustafa Kazvini olup, onun ifadelerindeki Kürdistan coğrafyası; Irak-ı Acem, Irak-ı Arap ve Kuzistan ile sınırlı olup, *Nüzhet'ül Külub* adlı

---

³⁰⁶ Fani a.g.k., s.58.

³⁰⁷ Minorsky a.g.k., s.51.

eserinde (14.yy) Kürdistan'ı 16 kasaba olarak şöyle sıralamıştır;

1-Alani: Aynı adı taşıyan önemli bir şehre sahip olan bölgenin iklimi güzel ve avı boldur.

2-Alişter: Vaktiyle burada Aruhs veya Ardehs adı verilen bir Ateşgede (Zerdüşt tapınağı) vardı.

3-Bahar: Yukarıda zikredilen kale.

4-Kuftiyan: Zap kıyısında bulunan ve civarında birkaç kasabası olan kale.

5-Derbend-i Taç Hatun: Küçük bir şehir.

6-Derbend-i Zengi: İklimi güzel ancak halkının tamamı hayduttur.

7-Dezbil:

8-Dinever: Üzümlü ile ünlü büyük bir şehir.

9-Sultan Abad-ı Cemcemal: Bisütün dağı eteğinde, Muhammed Hüdebende Olcaytu (14.yy)tarafından kurulmuştur.

10-Şehrizor: Tarihçi Yakuta göre Zurben-Zohhak adlı birisi tarafından kurulmuştur.

11-Kirmanşah: Önceleri Karmisin adını taşıyordu.

12-Krend ve Hoşan adlı iki köy (Sincan'da Hotan adlı bir yer vardır *National Geographic*, Temmuz, 2002 sayısı).

13-Kengöver: Kars'ül Lesus yani Haydutlar kalesi denilen şehir.

14-Mahideşt veya Maideşt: Elli yerleşim birimi birimini ihtiva etmektedir.

15-Hersim: Müstahkem bir kale.

16-Vestam: Büyük bir köy ³⁰⁸.

Burada da açıkça görüldüğü gibi 14. yüzyılda Kürdistan adı sadece İran topraklarındaki bir bölgeyi ifade etmekte kullanılmaktadır. Bütün tarihi ve coğrafi kaynaklarda, Kuzey Irak'ın batısı, Suriye ve Anadolu'da yaşayan Kürt varlığından ve Kürt halkından söz edilmemektedir. Yine önemli Ermeni kaynaklarından olan ve Urfa'da yaşayıp, İran-Irak ve Doğu ile Güneydoğu Anadolu Bölgesinin 952-1162 yılları arasındaki tarihini yazan Urfalı Meteos'un *Vakayiname*'sinde, Anadolu'da Kürtlerin varlığından kesinlikle bahsedilmemekle birlikte, Semerkant civarında Sultan Alparslan'ı, 1073 yılında öldüren kişinin bir Kürt olduğu ifade edilmiştir. Dolayısıyla o zamanda Semerkant'ta Kürtler bir millet olarak anlatılırken, Doğu ve Güneydoğu Anadolu'da Kürtlerden bahsedilmemiştir. Tarihi kayıtların tamamında Ortadoğu'daki Kürt yurdu olarak İran ülkesi gösterilmiştir³⁰⁹.

---

³⁰⁸ Nikitin, a.g.k., s.57.

³⁰⁹ Urfalı Mateos, a.g.k., s.146.

(Nahçıvan haritası)

İstahri, Kürtlerin yaşadıkları coğrafyayı, “Kürtler, Fars (İran)’ta; Kirman, Horasan, İsfahan, Asadabad, Cibal Kufe, Basra, Sabadhan, Hemadan, Şiraz, Azerbaycan’da; Ermenistan’da; Arran’da; Suriye’de; Cezirede ve Çukurova’da otururlar” şeklinde sıralamıştır³¹⁰. Burada çizilen coğrafyada Türkiye toprakları içerisinde sadece Çukurova (Adana-Kilis) tarafları vardır.

İbn Haldun da, Fırat ile Dicle arasındaki toprakları Musul Ceziresi (Mezopotamya) olarak adlandırır ve Huzistan’ın doğusunda Ekrad (Kürtler) dağlarının bulunduğunu ve bu kısmın İsfahan’a kadar uzandığını, Kürtlerin barındıkları ve göçebelik ederek dönüp dolaştıkları yerlerin buralar olduğunu ve bu dağların

³¹⁰ Fani, a.g.k. s.50.

Fars ülkesi kısmındaki parçanın Resum (Zemum) adını taşıdığını ifade etmektedir³¹¹.

İranlı Nizamüddin Şami, 15. asırda Türk hükümdarı Timur'un seferlerine katılarak o günün tarihini yazmıştır. Bu eser o dönemdeki Türkistan, Irak, İran ve Anadolu'nun tarihini bilmemizde bize ışık tutmaktadır. Günümüzden 600 yıl önce yazılmış bu eserdeki kayıtlar Kürdistan coğrafyasını ortaya koymamız açısından önemli bilgiler içermektedir. Eserde, "...Timur'un askerlerinin Tebriz'e gelmekte olduğunu işiten Sultan Ahmet (Celayirli sultanı) bir haftadan fazla durmayarak Nahcivan güneyinden Kürdistan yolundan Bağdat'a kaçtı..." denmektedir³¹².

Nahcivan, bugün küçük bir bölge olarak gösterilmişse de İran Azerbaycan'ındaki Azeri topraklarına verilen addır. Haritada görüldüğü gibi Nahcivan-Bağdat arasında İran toprakları var olup, Kürdistan denilen bölgede İran'daki bir coğrafya olarak zikredilmiştir.

Kitabın devamında ise, "...emir Timur göç ederek Hoy ve Salmas tarafına geldi. Emir, Kürdistan vilayetini Melik İzzettin'e verdi" denilmektedir³¹³. Hoy ve Salmas şehirleri günümüz İran topraklarında olup, Urmiye gölü çevresinde bulunmaktadır.

Nizamettin Şami, Emir Timur'un Bağdat eyaletini velihaht Emirzade Ebubekir'e tevdi ederken, "Oranın mülhakatı olan Kürdistan, Diyarbekir ve Mardin'den Vasıt, Basra ve Uyrat'a kadar olan yerler onun idaresine

---

³¹¹ Gül, a.g.k., s.54.

³¹² Şami, a.g.k., s.119.

³¹³ Şami, a.g.k., s.125.

birakıldı,” demektedir. Şerefettin Ali Yazdi de aynı hadiseden bahsederken, Mirza Ebubekir’in Bağdat’ı imar ettiğini ve Irak-ı Arap’tan Vasıt’a, Basra’ya, **Kürdistan’a**, Mardin’e, Diyarbakir’e ve Uyrat İli’ne (Musul’dan Bağdat’a kadar olan yerler) kadar olan yerlerin ona bağlı olduğunu, Kara Yusuf (Karakoyunlu Türkmenlerinden) ve Diyarbakir bölgesinin ise ona muhalefet ettiğini yazmaktadır. Burada da görüldüğü gibi Mardin ve Diyarbakir Kürdistan’dan ayrı bir yer olarak anlatılmıştır. Yine Diyarbakir ve Mardin arasında yerleşen ikinci bir Moğol Uyrat bölgesi var olup Uyrat İli adıyla anılmıştır³¹⁴.

Yine başta Selçuklulara bağlı Türk topluluklarının Anadolu’ya gelmelerinin öncesinde ve sonrasındaki Ermeni kaynaklarını incelediğimizde hiçbir Ermeni tarih ve coğrafya kitabında Doğu ve Güneydoğu Anadolu’da Kürt adında bir topluluğa rastlanılmamaktadır. Mitolojik çağdan 1071 yılına kadar olan zaman diliminde Ermeni tarihini anlatan ve 1947 yılında René Grousset tarafından kaleme alınan eserde, Doğu ve Güneydoğu Anadolu’da Kürt varlığından bahsedilmemekte olup, Ermeni tarihinde Kürt adına ancak 868 tarihinde rastlamaktayız. Ermeni kaynaklarında, Kürtlerin yaşadıkları alanlar olarak Urmiye gölünün güneydoğusu gösterilmiştir³¹⁵. Ermeni kayıtları, tıpkı Selçuklu, Gürcü ve Arap kayıtları gibi Kürtleri Irak ve Anadolu’da değil de İran’da ve K.Irak’ın doğusunda yaşayan bir topluluk olarak ifade etmiştir.

---

³¹⁴ Gül, a.g.k., s.55.

³¹⁵ Grousset, a.g.k. s.260.

Nikitin'e göre, Moğol istilası sırasında ise Kürdistan dağlık Zağros bölgesini kapsıyordu. Kürdistan'ın merkezi olan Bahar bu zamanda önemini kaybetmiş ve yerini Sultan Abad-ı Cemcemal almıştır.15. yy.'da ise Safevilerin tahta çıkması ile Kürdistan eyaleti küçülmüş ve Hemadan ve Luristan bu eyaletten ayrılmıştır. Bu dönemden sonra Kürdistan merkezi Senneh (Senandac) olan Ardelan bölgesine verilmiştir ki burası yukarıda dediğimiz gibi Ardelan, İran Azerbaycan'ının güneyi ile günümüz Bağdat'ının doğusundaki Kermanshah arasındaki bölgeyi kapsamıştır³¹⁶. Burada Kürdistan bölgesinin daralmasındaki ana neden Safevi devleti ile birlikte Türkistan'dan ve özellikle de Anadolu'dan Türkmen ve diğer Türk unsurların İran'a, başta Hemadan, Kermenshah ve Azerbaycan'a yerleşmeleridir. Bu zamanda Türkmen boyları akın akın Kürdistan denilen bölgeye yerleştirilmiş ve Kürt bölgelerini ellerine geçirmişlerdir. Böylece bölgede çoğunluk olan Kürtler, Türkmen, Oğuz, Kalaç, Avşar v.b. Türk gruplarının gelişile azınlığa düşmüşlerdir.

Ebu Bekr-i Tihrani'nin *Kitab-ı Diyarbekiriyye* adlı eserinde; Karakoyunluların Azerbaycan, Irak-ı Arap, Kazvin, Hemadan sınırına kadar olan bölge, Diyarbakır, Erzincan, Tercan, İspir, Giresun Şebinkarahisar'a kadar olan yerler, Kürdistan, Mardin, Mezrin, Musul, Sincar, Siirt ve 32 Kale, Süleymani ve Zikri Kürtlerinin oturduğu Bitlis'in Hizan bölgelerinde hüküm sürdüklerini, Akkoyunluların ise ilk etapta Kemah, Ergani,

---

³¹⁶ Nikitin, a.g.k., s.57,58.

Diyarbakır'da beylik yönettiklerini aktarmıştır³¹⁷. Dolayısıyla Kürdistan terimi günümüz Türkiye'sinin dışında İran'da bir alan olarak sıralanmıştır. Türkiye'de ise sadece Bitlis ilinde bir zümre Kürt'ün yaşadığı anlatılmıştır.

Carsten Niebuhr "*Arabistan ve Komşusu Ülkelere Yolculuk*" isimli eserinde Kürdistan'dan bahsederek, Kala-Tehelon şehrinin Osmanlı sultanına bağlı Kürdistan'ın en büyük ili olduğunu, Kürdistan'da yaşayanlara Soran dendiğini, Soranların ise Böbbelerin bir uzantısı olduğunu belirtmiştir³¹⁸. Günümüzde ise Soranlar Kuzey Irak ile İran sınırında ve Celal Talabani'ye bağlı olan bir alandır. Halkına da Soranlar denir. Niebuhr, Kürtleri Soran olarak anmış ve yaşam alanlarını da K. Irak olarak göstermiştir.

Ebu Bekr-i Tihrani'nin *Kitab-ı Diyarbekiriyye* adlı eserinde, "1452 yılında Timurlu Devletinin Sultanı Şahruh Mirza, Karakoyunlular üzerine hareket edince Karakoyunlu Cihanşah Mirza Şiraz'dan İsfahan'a gelmiştir. Sultanın öncü birliklerinin kendisini takip ettiğini gören Cihanşah İsfahan'dan batıya, Kürdistan'a geçmiştir"³¹⁹ şeklinde kayıt bulunmaktadır. İsfahan'ın batısına bakıldığında ise bahse konu bölgede Hemadan şehrinin olduğu görülmektedir. Dolayısıyla tarihte Kürdistan olarak zikredilen bölgenin burası olduğu da ortaya çıkmaktadır.

Yine aynı eserde Şahruh Mirza ölünce yerine oğlu Muhammed Mirza'nın geçtiği yeni sultanın

---

³¹⁷ Ebu Bekr-i Tihrani, a.g.k., s.35.

³¹⁸ Seferoğlu, a.g.k., s.44.

³¹⁹ Ebu Bekr-i Tihrani, a.g.k., s.173.

Kürdistan'dan Kum şehrine geçtiği belirtilmektedir³²⁰. Kum şehri İran'da olup Kürdistan'ın sınırı Hemadan şehrinin 200 km doğusundadır. Ebu Bekr-i Tihrani'nin eserinde Rum sultanı Fatih Sultan Mehmet'in **Ermeni diyarına** hareket ettiği anlatılmaktadır³²¹. Burada anlatılan yer Sivas'tan başlayıp Diyarbakır'ı içine alan Kuzey Doğu Anadolu'dur. 1464 yılında Suriye Memlûklülerinin kalelerinden Gerger, buraya göç eden Bazkiye Kürtlerce ele geçirilmiştir. Bu durum Memlûklülerin tepkisini çekince Kürtler sayıca çok az olduklarından ve kaleyi savunmaya güçleri yetmediğinden, kaleyi Akkoyunlu Uzun Hasan'a devretmişlerdir³²². Türkmenler Gerger'i ellerine geçirmiş ve Kürtleri bu memleketten uzaklaştırmışlardır.

1468 yılında Akkoyunlu Sultanı Uzun Hasan başkenti Diyarbakır'dan çevre ülkelerle mektuplar ve elçiler göndermiştir. Elçilerin gittikleri yerlerden birisi de Kürdistan'dır³²³. 15. yy'da Diyarbakır'da Kürt varlığından söz edilmemektedir.

Daha öncede andığımız gibi Bitlis'in güneyinde Kürtlerin varlığından bahsedilmektedir. Bu Kürtlerin Reisi Hasan Ali adında birisidir³²⁴. O tarihte Kürtler Bitlis bölgesinde iki aşiret olarak yaşamakta olup, sonradan Türkmenlerle karışık yaşamaya başlamışlardır.

1468 Karakoyunlulardan Ebu Yusuf Mirza tahta geçince Karakoyunlu emirleri Hemadan'a hareket etmiştir, buraya geldiklerinde Lur-i Kuçek şehri hâkimi

---

³²⁰ Ebu Bekr-i Tihrani, a.g.k., s.177.

³²¹ Ebu Bekr-i Tihrani, a.g.k., s.235.

³²² Ebu Bekr-i Tihrani, a.g.k., s.244.

³²³ Ebu Bekr-i Tihrani, a.g.k., s.277.

³²⁴ Ebu Bekr-i Tihrani, a.g.k., s.280.

Şah Hüseyinin Hemadan'a hücum ederek Baharlu ulusuna saldırmış ve onları yağmaladıklarını görmüşlerdir. Bu nedenle emirler, Şah Hüseyin'e saldırıp 500 adamını öldürmüşler ve Şah Hüseyin de kaçmak zorunda kalmıştır.³²⁵ Hemadan, tarihte Kürdistan'ın başkenti olarak zikredilmiştir. Ama burada da görüldüğü gibi bu şehrin halkının daha sonra Baharlu Türklerince de yurt olarak sahiplenildiği ortaya çıkmaktadır.

1518 tarihinde oluşturulan eyalet sisteminde Diyarbakır eyaletine bağlı iller ise; Amid, Mardin, Sincar, Birecik, Urfa, Siverek, Çermik, Ergani, Harput, Arapkir, Kığı ve Çemişgezek illeridir.1526 tarihinde ise Musul, Hana, Hir, Deyr ve Rahbe de bu eyaletin sınırları içerisine alınmıştır. 1518 tarihinde Musul, Ana, Hit, Dyr, Rahbe, Hasankeyf ve Siirt'in de bu eyalete bağlı olması gerekmektedir. Lakin elimizde bu yönlü bir kayıt yoktur³²⁶. Kürdistan ise bu eyaletin dışında, İran'ın bir bölgesi olarak zikredilmiştir.

Osmanlı döneminde Kürdistan adı verilerek yazılan fermanlar sayesinde bu coğrafya ile açıklanan yerlerin neresi olduğunu anlayabiliriz. Kanuni Sultan Süleyman'a ait 18.10.1525 tarihli fermana; "*Akdeniz'in ve Karadeniz'in Rum-Elinin ve Anadolu'nun ve Karaman'ın ve Rum'un ve Vilayet-i Zülkadriye'nin ve Diyarbekir'in ve Kürdistan'ın ve Azerbaycan'ın ve Acem'in ve Şam'ın ve Haleb'in ve Mısır'ın...*"denilmektedir.

Kanuni Sultan Süleyman'ın 01.08.1553 tarihli başka bir fermanında şu ifadeler yer alır: "*Akdeniz'in ve*

---

³²⁵ Ebu Bekr-i Tihrani, a.g.k., s.300.

³²⁶ Göyünç, a.g.k., s.35.

Karadeniz'in ve Rumeli'nin ve Anadolu'nun ve Şam ve Halep ve Karaman'ın ve Rum'un ve Vilayet-i Zülkadriye'nin ve Diyarbakir'in ve Kürdistan'ın ve Azerbaycan'ın ve Van'ın ve Budin ve Tamışvar vilayetlerinin..."

Sultan I.Ahmet'e ait 20.05.1604 tarihli fermandaysa şunları görürüz: "...Haremeyn-i şerifeyn hadimi ve Kuds-i mübarekin hami ve hâkimi ve Rumeli ve Tamışvar ve Vilayet-i Bosna ve zigetvar ve vilayet-i Anadolu ve Karaman ve eyaleti İmadiye (Hakkâri'nin güneyi) ve diyar-ı Arabistan ve umumen Kurdistan ve Kars ve Gürcistan ve Demirkapı... Zülkadriye ve Şehr-i Zor (Süleymaniye) ve Diyarbakir ve Halep ve Rum ve Çaldır ve Erzurum ve Şam..."³²⁷ Bu fermanlarda Kürdistan denilen yer; Şam'ın, Diyarbakır'ın, Azerbaycan'ın, Van'ın, Kars'ın, Erzurum'un, Süleymaniye'nin, Hakkâri'nin güneyindeki İmadiye'nin dışında olan bir yerdir. Burada da görüldüğü üzere bu dönemde Kürdistan olarak yine Irak ve İran sınırındaki Zap'ın doğusu ve İran topraklarının kuzey batısındaki Urmiye gölünün güneyi tarif edilmektedir.

1609 tarihinde Şah Abbas, Silsüpür Türkmenlerinden Halil Beyi sultanlık unvanı vererek onu Kürdistan'a göndermiştir. Bu sultan Urmiye'ye yakın Dumdum kalesinin fethine iştirak etmiştir³²⁸. Bu arada Kürdistan denilen yer Türkiye'den hiçbir alanı kapsamamaktadır.

---

³²⁷ Özoglu, a.g.k. s.34.

³²⁸ Sümer F., Safevi Devletinin Kuruluşu ve Gelişmesinde Anadolu Türklerinin Rolü, Ankara, 1976, s.196.

18. yüzyılda Doğu ve Güneydoğu Anadolu'da Maraş, Diyarbakır, Sivas, Erzurum, Kars, Van, Rakka eyaletleri mevcut olup daha önceki yüzyıllarda olduğu gibi Kürdistan adlı idari ve coğrafi bir bölüm söz konusu değildir.

Osmanlılar Irak'ı aldıklarında Musul, Erbil ve Kerkük şehirleri de Osmanlıların eline geçmiştir. Bu dönemin eserlerinde Kuzey Irak'ta Türkmen ve Türk nüfusu çoğunlukta bulunurken, Arapların ve Kürtlerin sayıca az oldukları vurgulanmıştır³²⁹.

Şemsettin Sami, 1802 yılında yazmış olduğu *Kamusu'l A'lam* adlı eserinde (el-Cezire, s-3) Musul eyaletini şöyle anlatmaktadır. "...hemen hemen her tarafı nehirle çevrilmiş olan bölge doğuda Kürdistan, güneyde Irakı Arap, batıda Şam çölü yani Halep, kuzeyde Anadolu ve Van bölgeleri ile sınırlıdır."³³⁰ Bu ifadeye göre günümüzden 100 yıl önce dahi Musul, Van ve Güney Doğu Anadolu Kürdistan toprakları içerisinde değildir.

Nikitin Kürtlerin 18. yy.'da Kerkük, Erbil, Köysancak, Karaçolan, Revanduz ve Harir'de yaşadığını söylemektedir³³¹. Bu bölgelerin adının Türkçe oluşu ve Irak ile İran ülkesinde bulunmaları da Kürt yöresini bizlere anlatmaktadır.

Kürdistan konusunda en enteresan bilgi, yine Nikitin'in *Kürtler* adlı eserinde mevcuttur. Nikitin'e göre

---

³²⁹ Bayatlı N., 16. YY' da Musul eyaleti, Ankara , 1999, s.21.

³³⁰ Bayatlı, a.g.k., s.1.

³³¹ Nikitin, a.g.k., s.281.

Kürtlerin anayurtları Botan ve Zağroslar'dır. Nikitin Sivas'a kadar, şimdiki söylemiyle Kürdistan topraklarının varlığını açıklayamadığından, Hoybun örgütünün bir bildirisine dayanarak kendince bir tez ileri sürmüştür. Nikitin'e göre Kürtler İran'da yaşarlarken, I. Dünya Savaşı'ndan sonra Türkiye Cumhuriyeti'nin içerisinde kalan Doğu ve Güneydoğu Anadolu'ya yerleştirilmişlerdir³³². Bu cümle Anadolu'da Kürdistan diye ülke oluşturma niyetinde olanların gayretlerini göstermektedir. Hiçbir tarihi vesika böyle bir göç olayını anlatmamaktadır. Dahası 80 yıl önce olacak böyle büyük bir hadisenin hiçbir devletin arşivinde olmamasıdır.

Anadolu'ya hiçbir zaman Kürdistan denilmemesine karşın 1842 yılında Mustafa Reşit Paşa'nın hazırladığı ve yabancı danışmaların yönlendirdiği yeni idari düzenlemeler Türk siyasi hayatına yeni idari terimler getirmiştir. Bunlar arasında 1847 yılında Kürdistan vilayeti ile 1850 yılında Lazistan Sancağının kurulmasını vurgulayabiliriz.

Özoğlu'da, "*Kürdistan terimi coğrafi bir alandan ziyade Osmanlıda ve öncesinde idari bir alanı tarif etmek amacıyla kullanılmıştır. Selçukluda da bu böyledir*" diyerek gerçeği itiraf etmektedir. Osmanlı İmparatorluğu'nda 1847 yılında yabancı baskılarla kurulan Kurdistan eyaletine, ertesi yıl Van, Muş ve Bitlis illeri Kürdistan'ın alt vilayetleri olarak dahil edilmiş, 1849 yılında ise bu illere Hakkâri-Dersim ve Diyarbakır eklenmiştir.³³³ Görülüyor ki bu eklemeler

---

³³² Nikitin, a.g.k., s.79.

³³³ Özoğlu, a.g.k., s.82.

baskılarla olmuş, yabancıların baskıları Osmanlıyı 150 yıldır devam edecek zor bir sürece sokmuştur.

Kürdistan coğrafyası ile ilgili olarak Avrupa'daki haritaların yetersiz olduğunu belirten M. Fany, batılı yazarların Kürdistan'ı değişik adlarla zikrettiklerini, Kürdistan terimini tahrif ederek (bozarak), özellikle Türkiye'nin doğu vilayetlerinde bir "Kürt yurdu" meydana getirmeyi amaçladıklarını vurgulamaktadır.

Avrupalı seyyahlar, dini misyonerler ve bilim adamları Kürtleri ve Ermenileri Türklere karşı tahrik etmek için yıllarca uğraşmışlardır. Bu gaye ile hayali Ermenistan ve Kürdistan Osmanlı İmparatorluğu sınırları içerisine yerleştirilmeye çalışılmıştır. Şimdiye kadar Rusların sınırları içerisinde bulunan ananevi Ermenistan diyarının büyük bir kısmını ve İran'da bulunan gerçek Kürdistan'ı talep etmedikleri gibi³³⁴, sürekli Türkiye topraklarına hedeflemişlerdir. Bu durum dahi amacın Kürdistan oluşturmaktan ziyade, yüzyıllarca dünyaya adaleti öğretip, Ortadoğu'nun koruyuculuğunu yapan Türkleri etkisizleştirmektir.

---

³³⁴ Fani, a.g.k. s.58.

VII. BÖLÜM
DOĞU VE GÜNEYDOĞU'NUN
TÜRKMENİA OLARAK
ADLANDIRILMASI

Mezopotamya'da Türkmen Varlığı

Dünya milletlerinin tarihi ve coğrafik kayıtlarında Doğu ve Güneydoğu için Kürdistan tabiri kullanılmamasına rağmen, aynı bölge için Türk yurdu anlamına gelen *Turkmania* adının kullanıldığını görmekteyiz.

Türkiye/Turkhia tabirine ise, ilk defa 6. yy.'da Bizans kaynaklarında rastlanılmaktadır. Bu tabir 9 ve 10. yüzyıllarda İdil-Volga nehrinden Orta Avrupa'ya kadar uzanan saha için kullanılmıştır. Bu kullanım Kafkasya bölgesindeki Hazar kağanlığı için Doğu Türkiye'si, Arpat hanedanının kurduğu Macar devleti için de Batı Türkiye'si şeklinde idi. Türkiye terimi ise 12. yüzyıldan itibaren Anadolu için kullanılmaya başlanacaktır. 13. yüzyıldan itibaren Türk Memlûklülerinin hâkimiyetindeki Mısır için de Ed-Devlet'üt-Türkiyeye adı verilmiştir. Görüldüğü gibi Türkiye terimi Türk milletinin milli topraklarını ve hâkim olduğu toprakları belirtmek için kullanılmıştır. 12.yüzyıldan günümüze kadar Anadolu için kullanılan Türkiye terimi, bu

toprakların gerçek sahibini, bu topraklardaki gerçek kültürü tartışılmaz bir şekilde ortaya koymaktadır.

Yabancı yazarlar Ortaçağ döneminde Kuzey Doğu Anadolu bölgesi için Ermen/Ermeniyye adlandırmasını kullanırken, Doğu Anadolu'nun ortasından itibaren başlayan bölgeleri ve Güneydoğu Anadolu'yu "Türkoma-nia- Türkmenya" yani Türkmen ülkesi olarak zikretmişlerdir. Doğu Anadolu'daki Türkmen yerleşmesi daha önce izah ettiğimiz üzere İlhanlılar döneminde büyük ölçüde gerçekleşmiştir. Doğu Anadolu bölgesi, kış aylarını güneyde geçiren Türkmenler için bir yayla durumundaydı. Özellikle Karakoyunlu ve Akkoyunlu Türkmenlerini dikkate aldığımızda, Karakoyunluların Musul-Van bölgesinde, Akkoyunluların da Diyarbakır-Erzincan bölgesinde kışlak-yaylak konumlarını devam ettirdiğini görüyoruz.

Doğu Anadolu'yu Türkmen gruplarının yaylak olarak seçmeleri hususu en eski Türk destanı "*Oğuz Han Destanı*"nda da anlatılmıştır. Destana göre, Oğuz Han efsanevi devirlerde Alatağ (Van) ve Ağdı-Böri (Ağrı) dağlarında yaşamıştır.

14. yy.'da yaygınlaşmaya başlayan Türkomania terimini ilk defa yazılı metinlerde kullanan Marco Polo olmuştur. Ayrıca Marco Polo'ya göre Erzincan'ın doğusundan itibaren Erzurum ve Erciş bölgesini tatarların yaşadığı yer olarak tanımlamıştır³³⁵. Daha sonra Avrupalılar, Osmanlılara karşı bir alternatif olarak gördükleri bu Türk topluluklarına ayrı etnik bir kimlik

---

³³⁵ Gül, a.g.k., s.53.

vermek düşüncesiyle Türkmenlerin yaşadığı bölge için bu terimi kullanmaya başlamışlardır. Bölgedeki hâkimiyet mücadelesinde Osmanlıların rakibi olarak ortaya çıkan Akkoyu-nlular ve onları takiben Safeviler batıların müttefiki durumundaydılar. Osmanlı devleti yerleşik medeniyeti temsil ederken, Türkmenler Konar-Göçer medeniyetin temsilcisidiler.

Avrupa kaynaklarına baktığımızda, matbaanın icadını takiben basılan coğrafya eserlerinde Doğu ve Güneydoğu Anadolu Türkmeniye ve Diyarbakır olarak ifade edilmektedir. Keza 1771 yılında ilk baskısı yapılan *Encyclopedia Britannica*'da *Turkey* maddesinde Osmanlı İmparatorluğu üç kısımda anlatılmıştır ki Avrupa, Asya ve Afrika şeklindedir. Asya Türkiye'si ise Anatolia (Anadolu), Diyarbeck (Diyarbakır, daha önce El Cezire'dir), Syria (Suriye), Turcomania (Türkmenya), "Part of Georgia and Arabia" (Gürcistan ve Arabistan'ın bir bölümü) adları altında beş bölümde düşünülmüştür. Turcomania; Doğu ve Güneydoğu Anadolu bölgesini içine alan bölgeyi göstermekte kullanılmıştır.

Anadolu'nun bu iki siyasi adlandırması 18. yy sonlarına kadar devam etmiştir. Bunu belgeleyen dönemin eserlerinden *Encyclopedie des Voyages*'de Türkmenia gerçeğinin vurgulandığını görüyoruz. "Ermenistan'ın diğer kesimi Türklerin elinde olup, ülke buraya adlarını veren Türkmenlerle meskündür... Bu ülkeye Ermenistan'ın diğer bölümüne, Fırat boylarına gelip yerleştiler ve buraya adlarını verdiler" ³³⁶ şeklindeki kayıt

---

³³⁶ Özoglu, a.g.k., s.32.

konuyu tam olarak anlatmaktadır. Ermenistan'ın diğer bölümü şeklinde ifade edilen yerler ise Doğu Anadolu'nun güneyi ve Güneydoğu Anadolu'dur.

Alai Tabrizi, İlhanlı-İran mali sistemine dair yazmış olduğu *Sa'adetname* adlı eserinde Anadolu'nun idari taksimatı hakkında 14. yüzyılın ortaları için yukarıda zikrettiği Vilayet-i Vustaniye eyaletinin bölgelerinden birinin adı Etrak-i Vilayet-i Erzen-i Rum'dur. Bu eyalet Erzurum'un kuzeyinden Muş ve Bingöl bölgelerine kadar olan bölgeyi içerisine almaktadır. Dolayısı ile bu bölgeye verilen Etrak-i (Türkmen) Vilayet-i Erzen-i Rum adı, bu bölgelerde ki Türkmen nüfusundan ne kadar kalabalık olduğunu göstermektedir. 15. yüzyılın ikinci yarısında eserini yazan Ebu Bekr-i Tirhani, Bitlis, Ahlat, Van ve çevresini "Sökmenabad" olarak adlandırmaktadır. Bu kayıt buraların Türkmenlerce iskan edildiğini göstermektedir.

Türk, Zaza, Gurmanc ve Kürtler Arasında Irki Benzerlikler

Ernest Chantre, Kürtler içerisinde 158 kişiden ancak 3 sarışın gördüğünü belirtmiştir³³⁷. Bu oran Türkler içerisindeki sarışınların rakamlarıyla uyumaktadır. Dr. Messoud Fany bu konuda şu saptamalarda bulunur: "Kuzeydeki Kürtler mükemmel bir şekilde Türkmenlere benzemektedirler. Küçük Asya'daki Türklerle olan ırki benzerlikleri ise daha çarpıcıdır. Suriye sınırındaki Kürtler komşularından son derece etkilenmişlerdir.

---

³³⁷ Fani, a.g.k., s.36.

İran'da Kürtler ve diğer topluluklar arasında da benzerlikler görülmektedir. Bu bölgelerde Kürtler Türkler ve Türkmenler arasındaki hiç fark yoktur. Zaten tarihçiler de, eski hükümdarlıkların belli başlı unsurları arasında bu iki ırkın belirgin özellikleri bulunduğunu belirtirler. Böylece Türk, Türkmen ve Kürtler, Sümerler, Keldaniler, Asurlar, Ahemenidlerin ırki karışımları üzerinde durmaktadırlar.”³³⁸

Nikitin Kürt tipinin çok karışık bir şekil arz ettiğini ifade etmiştir. Marc Sykes, halifenin *Son Mirası* adlı eserinde Milli Kürtlerinin Araplara, Girdi Kürtlerinin Mukrilere, Şemdinan Kürtlerinin Nasturi ve Hakkâri tipine, kuzey Kürtlerinin (Gurmanların) ise Türkmenlere benzediğini ifade etmiştir³³⁹.

Tarih kitaplarında tarif edilen Oğuz Türklerinin şekilleriyle ile Kürt ve Gurmanların fiziki özellikleri aynıdır. Özellikle Türkiye'deki Türkmenler, Yörükler, Afganistan Türkleri ve Tacik halkı Kürt ve Gurmanların benzeridir. Bunun nedeni de bu toplulukların aynı ve akraba oluşlarından kaynaklanmaktadır.

---

³³⁸ Fani, a.g.k., s.37.

³³⁹ Nikitin, a.g.k. s.52.

VIII. BÖLÜM
GURMANCLAR

Gurmanların Kökeni

1800'lü yılların ilk çeyreğine kadar yazılan tüm tarihi ve coğrafi eserlerde Doğu ve Güneydoğu için Kürt ve Kürdistan terimleri kullanılmamıştır. İlginçtir, bu tarihten sonra yazılan eserlerde ise Türkiye'nin doğusu ve Suriye'nin kuzeyinde yaşayan topluluklar için Kürt adı kullanılmaya başlanmıştır.

Paris Üniversitesi öğretim görevlilerinden Dr. Messoud Fany'nin bu konudaki bir tespiti de hayli dikkat çekicidir. Fani, "22 Mart 1919 tarihinde Barış Konferansı sırasında Erzurum, Trabzon, Bitlis ve Van'a kadar olan bölge Ermenistan olarak planlanmıştır. Hâlbuki bu illerde birkaç ilçe hariç Türkler çoğunlukta iken Kürtlerin nüfusu da Ermenilerden fazladır"³⁴⁰ şeklindeki tespitini ortaya koymuştur. Tabii doğal olarak, "*Nerede bu Türkler?*" sorusu bizler için önemlidir.

Hormek Aşireti reisi M. Ş. Fırat, Kürtlerin aslen Çin ve Nepal'in güneybatısında Hindistan'ın kuzeyindeki Butan ve Belh bölgelerinden gelerek, İran bölgesine yerleştiklerini ve daha sonra Kurmanc (Gurmanc) adlı

---

³⁴⁰ Fani, a.g.k., s.58.

Oğuz gruplarının ve Zazaların da Doğu Anadolu'ya yerleşerek İran'ın Zent ve Keldani dillerinden etkilendiğini, Gurmanların büyük bölümünün ise Çaldıran Zaferi'nden sonra Yavuz Sultan Selim tarafından İç Anadolu'dan doğu illerine gönderilen Türkler olduğunu belirtmiştir. Devamında; Van'ın Muradiye, Ağrı'nın Patnos, Seram, Karaköse, Van-Eleşkirt, Van-Erciş, Muş-Malazgirt, Bulanık, Erzurum-Hınıs, Karayazı, Bingöl-Karlıova, Urfa-Viranşehir ve Suruç'taki aşiretlerin tamamen İç Anadolu'dan buralara göç ettirilen Türkmenler olduğu ve şimdilerde Gurmanc olarak anıldıklarını ifade etmiştir³⁴¹.

Kemal Kadri Top da "*Doğu ve Güneydoğu İllerimiz*" adlı eserde, M.S. 9. yüzyılda (800'lü yıllardan sonra) Türkistan'dan hicrete başlayan birçok Türk ve Türkmen kabilelerin Anadolu'ya geçtiklerini ve bunlardan bir asır sonra Kayıhaniler ile birlikte birçok Türk kökenli aşiretin Fırat ve Dicle vadisine gelip yerleştiğini ve Malazgirt Zaferi'nden sonra da Selçuk ve Harezm Türklerinin de bölgeye yerleştiğini, bunların Gurmanların atası olduğunu yazmıştır³⁴².

Muş'un Varto ilçesinin 1914 yılındaki nüfusunun yüzde 90'nını Türkler ve yüzde 10'nunu Ermeniler oluştururken, şimdilerde ise kendini Türk olarak ifade eden aileler yok denecek kadar azdır. Hınıs'ta Kızılyurt şehri, Abdal Ali Türbesi, Yerli Baba Türbesi, Şuşar'da Gökkan, Malazgirt'te Veli Baba Türbesi, Karlıova'da

---

³⁴¹ Fırat, a.g.k., 28, 39.

³⁴² Fırat, a.g.k., 43.

Kartalık Baba Türbesi, Tembeği Şehidi, Kığı'da Bayındır Baba ve Karababa, Bingöl-Suşehri'nde Kartalık Baba şehitlerinin varlığı bilinmektedir. Yine bölgede Bağır Baba, Düzgün Baba, Sultan Baba, Bayındır Baba, Kuru Baba, Hazır Baba, Mehmet Gazi, Meydan Şehidi, Şetiri Şehidi, Yedi Kardeşler, Gül Ahmet, Gül Mustafa, Karaboğa Şehidi, Saf Baba, Göller Şehidi, Uzun Şehit, v.b. Türk şehit ve yatırları Türklüğün o bölgedeki somut göstergeleridir³⁴³. Doğu ve Güneydoğu Anadolu'da Kürt kökenli bir yatırım varlığı ise bilinmemektedir. Evliya Çelebi Bingöl için; "...buradaki Türkmən aşiretlerini anlatmaya kalkarsak sayfalarımız yetmez" demiştir. 1785 yılında Bingöl Kığı'nın iki önemli aşireti vardır, bunlardan bir tanesi Yazıcıoğulları ve diğeri Karabaş Aşireti'dir³⁴⁴.

Ortaya çıkan bu durum bize Anadolu'da, Suriye'de ve Irak'ın Türkiye sınırlarında yaşayan ve Kürt olarak ifade edilen grupların kim olduğu sorusunu yöneltmektedir. Bu gruplar içerisinde Türkiye'de ve Suriye'de yaşayanlara Gurmanc denilmektedir. Şimdi de Gurmanc kelimesinin ne anlama geldiğini ve Gurmanların kim olduğunu araştırarak bu sorulara yanıt vermeye çalışacağız.

Aslında Gurmanc ve Kürt toplulukları dikkatle incelendiğinde, bu iki unsurun durumlarındaki farklılıklar açığa çıkmaktadır. Ülkemizde ise Kürt olarak zikredilen topluluklar arasında sadece Gurmanlar

---

³⁴³ Fırat, a.g.k., 54, 82, 88.

³⁴⁴ Fırat, a.g.k., 134, 135.

bulunmaktadır. Bunun yanında İran sınırına yakın az sayıda Kürt topluluğu da vardır. Gurmanların Kürt oldukları zorla zihinlere kazılmaya çalışılsa da esasen Kürt ve Gurmanc toplulukları birbiri ile uzak akraba, fakat ayrı boylardır. Kürtler İran'a 5. yüzyılda gelmişken Gurmanların Batı İran'a, Irak'a ve Anadolu'ya gelişleri Türklerin İslamiyet'i kabulünden sonra olmuştur.

"Gur"luk esasen Türklüğün temel adıdır. Hem tarihi vesikalarda hem de günümüzde Türkler "Gurlular" olarak tanınmışlardır. "Gurluk" Türklerde ya ilk ya da son ad olmuştur. Uygur, Sugur, Ogur, Finogur, Ongur, Bulgur (*Bulgar*), Hungur (*Hungar, Macarlar*), Salgur, Guran, Kongur, Gurgan, Utrigur, Kutrigur (*Bir Hun aşireti. Hun denenlerin özel adının Kutiguri olabileceği ileri sürülür*) gibi birçok Türk boyu vardır.

Hikmet Bayur'a göre Moğolistan'la komşu olan Altay Cumhuriyeti'nin başkentinin adı **Gorno**'dur. Kuzey Hindistan'da bir şehrin adı **Na-gar**³⁴⁵, Afganistan'daki diğer bir bölgenin adı **Garcistan**'dır³⁴⁶. Estonya'daki Türklerin kullandığı dil **Ugur** lehçesidir, Ersarı Türkmenlerinin bir alt boyu **Guri** Türkleridir³⁴⁷.

Mesudi'nin esrinde Turan ırkından olduğunu ifade ettiği Bulgarlar için "**Burgur**" adı kullanılmaktadır³⁴⁸. Daha önce Hun Türklerinin yaşam alanı olan ve Abazya ve Artvin arasında Karadeniz'e dökülen nehrin adı "**Engur**"dur. Bu nehrin orijinal adı "**Ongur**" olup, bu ad

---

³⁴⁵ Bayur, a.g.k., s.148.

³⁴⁶ Bayur, a.g.k. s.150.

³⁴⁷ Seferoğlu, a.g.k., s.10.

³⁴⁸ Mesudi, a.g.k., s.37.

Osmanlı arşivlerinde “Hun Türkleri” için kullanılan sıfattır. Milattan sonraki dönemin başından itibaren Kafkasya’nın ortalarında görülen Hunların buraya bu adı verdikleri görülmektedir³⁴⁹.

Doğu Anadolu’da bazı Gurmanc köylerin adı “Engur ve Ongur” ile başlamaktadır. Orta Asya’da **Gurgenç** ve **Gürcaniye** adında bir bölge vardır. Hazar Türkleri buraya Gurganç derlerken Araplar bunu Cürcaniye diye telaffuz etmektedirler³⁵⁰. Görüldüğü gibi Aral gölü altındaki Türk bölgesinin şehri olan Gurganc, “Gurmanc” kelimesinin kökeni hakkında izah edici niteliktedir. Moğollar buraya Urgenç demişlerdir³⁵¹. Halen İran-Tahran ve Türkmenistan-Aşkabat arasında Hazar gölünün güneyinde **Gurgan** adlı bir yer vardır. Gurgan kelimesi Kurtlar ve Kurt yeri manasına gelmektedir³⁵². Akhunların önemli şehirlerinden birinin adı **Minin-Gar**’dır³⁵³.

1000 yıllarında Kıpçak Türklerine **Yugur-Zadegân**, yani Yugur oğulları denmektedir. Harzemşahlar da bu zümre içerisinde yer alırken, Kıpçak, Kun ve Kuman adları ile anılan Türkler de “**Gur**”lu olarak tarif edilmekteydi³⁵⁴. Ş. Kaya Seferoğlu Ortaçağda Gurlular adlı bir Türk boyunun varlığından haber vererek, bunların miladın ilk yıllarında Arsaklılar idaresinde

---

³⁴⁹ Brosset, a.g.k., s.344.

³⁵⁰ Mesudi, a.g.k., s.30.

³⁵¹ Kafesoğlu İ., Harzemşahlar Devleti Tarihi, Ankara , 1992, Harita

³⁵² Ebu Bekr-i Tihrani, a.g.k., s.331.

³⁵³ Brosset, .g.k.,s.157.

³⁵⁴ Kafesoğlu , a.g.k., s.40.

Dicle ve Fırat nehirlerinin yukarı taraflarına geldiği belirtmiştir³⁵⁵. Bu yer coğrafi olarak Bitlis, Muş ve Bingöl taraflarına denk gelmektedir.

Hunların Asya topraklarında bulunan unsurlarından Akhunlar, Büyük Hun İmparatorluğu'nun güney kanadı olarak yeniden büyük bir imparatorluk kurmuşlar ve bunu uzun bir süre yaşatmışlardır. Göktürk ve Sasani saldırılarından sonra imparatorlukları yıkılınca, bu bölgede çeşitli devletler ve beylikler ortaya çıkmıştır. Kengineler, Karlıklar, Gurlular, Gucarlar, Midler bunlara örnek olarak gösterilebilir.

Gurgan eyaletinde, Timurtaşlar, Kaçarlar ve **Gorudanler** olarak bilinen Türk grupları bulunmaktadır. Kaçarlar; Gurgan'ın Sovar, Saku ve Mazenderen eyaletlerinin Hazar-Cebir bölgesinde yarı yerleşik bir hayat sürmektedirler. Nüfusları 180 bin dolaylarındadır. Gurgan eyalet adını Türkmenistan'da bulunan Gurgan nehrinden almıştır. Gurgan adı Türkmenistan'daki Türklerin İran'a göç etmelerinden sonra Hazar denizinin güneydoğusuna da ad olmuştur. Türklerin bu bölgeye gelişleri tam olarak bilinmese de Selçuklulardan yüzlerce yıl önce geldikleri kesindir. Fakat Fars dili onların kullanım dili haline gelmiştir. Gurmanclar ile Gurganlar aynı topluluktur, her ikisi de göçebe olarak bilinir ve dilleri Fars dilinin fazlaca etkisinde kalmıştır. Afganistan'da ve İran'daki Gurlar Farsça ağırlıklı, Gurmanc diliyle aynı lehçeyi konuşurken, Hazar devletinin de başkentliğini yapmış Gurganç şehrinin ve

---

³⁵⁵ Seferoğlu, a.g.k., s.10.

günümüzde Türkmenistan ülkesi topraklarındaki Gurlar ise Türkmençe konuşmaktadırlar.

Selçuklular zamanında Gurganlar göçebe Türkleri ifade etmektedirler. Gurgan Türkleri tam olarak Selçukluya bağlı yaşamamış, yarı bağımsız olarak aşiret toplulukları halinde kalmışlardır. Bu durum aslında Gurmanların Osmanlı zamanında yarı bağımsız durumlarını bize hatırlatmaktadır.

M. Köymen'in *Münşeat* dergisinde, Selçuklular tarafından Gurgan Türkmenlerine Şahne (İnzibat) atamasıyla ilgili yazısını burada aktarmak son derece faydalı olacaktır.

a) Devlet, bu Türkmenleri teorik yönden kendi yerleşik tebaasından farksız düşünmüyormuş gibi görüyorsa da gerçekten bunlar, iç yönetimlerinde, reislerden tamamen bağımsız olarak yaşamaktadırlar. Çünkü devlet tarafından bunların üzerine atanan Şahnelerin yetkileri son derece sınırlı kalmıştır. Şahnelerin görevi de devleti, Türkmen oymak ve reisleri yanında temsil etmek, devlet ve reisler arasındaki ilişkileri sağlamlaştırmak, uygunsuz hareketlerde bulunmalarını önlemek ve nihayet devlete olan vergi borçlarını zamanında tahsil etmektir.

b) Göçebeler ekonomik yönden kent yaşantısının tamamlayıcısı durumunda idiler. Bunların hayvanları ve eşyaları yerleşik insanların refahı için önemli bir desteği sağlıyordu. Bu özelliklerinden ötürü Türkmenler (Göçebe Oğuzlar) yerleşik halka (Türk ve İranlı halk) nazaran iç işlerinde serbest, dış işlerinde ise merkeze bağlı bir yapıyı ortaya koyuyorlardı. Ayrıca Selçuklular

bu davranışlarında Türkmenleri yerleşik halka (İranlılara) karşı bir savunma unsuru olarak düşünmeleri akla gelebilir.

Bu notların ortaya koyduğu Gurgan Türkleri ile Gurmanlar arasındaki kültür benzerliği de dikkat çekicidir.

Yine “Gur”, birçok özel ad ve yerleşim yeri olarak da Türkçe lehçelerinde zikredilmiştir. **Sungur, Gürsel, Gurman** Odukarov (Kırgız Oyuncu), **Gurgur Baba** (Erzurum’da türbesi bulunmaktadır), Kerkük sancağında yaşayan **Gurciler** ve Gurciler köyü (*11 hane ve 1 mücerreden meydana gelen bu köyün ahalişi Türk'tür. Köyde 1 kethuda vardır. Osmanlı tahrir defterine göre Buğday, arpa, darı, pamuk kozası ve mercimek yetiştirilmektedir. Zikredilen ürünlerle birlikte büyük ve küçükbaş hayvanlar, dokumacı, hallaç, badhava, arus ve hanelerden 1.420 akçe vergi alınmaktadır*) gibi isimler verilebilir.

Yine Kerkük’te **Gur Gur** Baba adlı evliya bir kişilikten bahsedilmektedir. Ayrıca Türk toplulukları arasında Kuman veya Guman adıyla bilinen bir Türk topluluğu vardır ki, bu da bize Gurmanc kelimesi ile çağrışım yapmaktadır. Türkan Saylan’ın saydığı Türk aşiretleri arasında 14. sırada Guran/Gurlular aşireti de vardır. Uluğ Bey (1393-1449) astronomiye ilgisi yüzünden 1420’de Semerkant’ta kurduğu gözlemevinde Kadızade Rumi (1365-1430) ve Gıyasüddin Cemşidi (Öl. 1429) 41) ile birlikte çalışarak "**Zîci Gurgani**" (Gürgan Almanağı) veya "**Zîci Cedidi Sultanı**" (Yeni Sultan Almanağı) isimli bir yıldız katalogu meydana getirmişlerdir.

Coğrafya eserlerinde Herat ile Gazne arasındaki diyara Gur ülkesi denir. Türk Hakanı Gazneli Mahmud'un valisi Muhammed, bu bölgede **Gurlular** devletini kurmuş ve Muhammed Gur Han adını almıştır (1187). “Gur” adı günümüz Türkçesinde “Gür” şeklinde telaffuz edilmektedir. 1300'lere kadar varlığını sürdüren Gur halkının bir kısmı, daha sonra Celaleddin Harzemşah ile birlikte Anadolu'ya gelmiştir. Bu devleti sona erdiren Sultan Sencer'dir. Gurlu devleti sultanı Suri kendini Gazne devletinin de sultanı ilan edince yakalanarak idam edilmiş, bunun üzerine Alaaddin Hüseyini Guri Gazne şehrine hücum ederek Gazne şehrini yıkmış, Gazneli hanedanının mezardan kemiklerini çıkartıp yaktırmıştır. Bu nedenle Guri, Heri Rud şehrinde yakalanmış ve sonunda devlet ortadan kalkmıştır. Ama Sultan Sencer'in ölümünden sonra Gurlular yeniden bağımsızlıklarını elde etmişlerdir.³⁵⁶

Yine büyük kumandan ve devlet adamı Timur'a da “Gur” diye hitap edilmekte olup, türbesinin üzerindeki yazıtta “**Gur-i Emir Timurtaş**” yazmaktadır. Yani “Gurların emiri” demektir. Ebu Bekr-i Tihrani'nin, *Kitab-ı Diyarbekiriyeye* adlı eserinde de Timurlenk'in adı “**Timur-i Gurgan**” olarak geçmektedir³⁵⁷. Yine Timur'un diğer lakabı da Timur Gurekan'dır.³⁵⁸

Hive Hanı Ebul Gazi Bahadır Han, eski “*Oğuzname*”ler ile Türk soy kütüklerine göre, Batı Türkistan

---

³⁵⁶ Kafesoğlu, a.g.k., s.61,86.

³⁵⁷ Ebu Bekr-i Tihrani, a.g.k., s.4.

³⁵⁸ Ebu Bekr-i Tihrani, a.g.k., s.176.

veya Horasan Afganistan'ındaki Kürtler, 24 Oğuz boyundan iki boyun birleşği sayılan Khalaçlar uruğu ile konup göçerdi ve güçlü komşuları da yine Türk soyundan Gurlulardı (Guriler) demektedir. Günümüzde Doğu ve Güneydoğu Anadolu'da yaşayan Türklerin kullandıkları "Gurmance" dili bu Türk boyunun dilidir.

988 yılında Gazneliler ve yine Türk asıllı olan Hindu Şah hükümdarı Caypal arasındaki savaş Kuram adlı bir alanda gerçekleşmiş ve Gazneliler savaştan galip çıkınca, Afganistan'ın Güneyi Celalabat, Kabil, **Gur**, Bamyān, Germsir ve Tohoristan şehirleri Gaznelilerin eline geçmiştir. Bu savaştan sonra Kalaçlar Gaznelilerin kesin hâkimiyetine girerek onlara tabi yaşamışlardır.³⁵⁹ Bahse konu yer daha önce Horenli Moses'in andığı Kürt yurdu Kusdar ve Afganistan arasındadır. Birçok bilim adamı Gurların ve dolayısıyla Gurmanların Kalaç asıllı olduklarını ifade etmişlerdir. Gur bölgesinde Kalaç Türklerinin yaşıyor oluşu, Gurların kökenleri hakkında bize aydınlatıcı bir bilgi vermektedir. Kalaç Türklerinin yaşadığı bu bölgelerde bölge adının biri "**Germsir**" dir. Bugünün Gurmancesinde, sıcak yer anlamına geldiğinden Gur-manc ve Kalaç ilişkisi açısından önemlidir.

Daha önceki sayfalarda; Bilal N. Şimşir'in *Rumeli'den Türk Göçleri* adlı eserinde 7. yüzyıldaki ilk İslam fetihleri sırasında Horasan'ın Khastan kesimindeki "Khalaçlar (Kalaçlar) ile Kürtler, bir arada konup göçen deveci ve koyuncu boylar olarak tanınmışlardı..." şeklinde geçen

---

³⁵⁹ Bayur, a.g.k., s.128.

kaynağı aktarmıştık. Yukarıdaki paragrafta Gur bölgesi olarak geçen yerde Kalaçların oturduğu anlaşıldığından, Kalaçlarla Gurmanların aynı veya akraba oldukları sonucuna ulaşılmaktadır.

Günümüzde de Gurkan, Gurman, Kirman, Guran, Guratı, Guranlı, Gurandesti, Gurani, Guri gibi birçok Gurmanc aşiretinin adı “Gur” ilk adı ile başlamaktadır. Zeki Velidi Togan da İran ve Hindistan’a yayılmış Altaylı kavimlerden söz ederken Gurları da saymaktadır. Oğuz Han Hindistan seferinden sonra Gurlar ülkesine gelmiş ve bir müddet burada kalmıştır. Kaldı ki Gurluların Çinlilerce bilinen 15 oymağından birinin adı da Hun’dur³⁶⁰.

Gurmanc kelimesinin özünü oluşturan “Gur” kelimesinin, Kürtçedeki anlamı “**Kurt**” demektir. Kurt ise Türk topluluklarının efsanevi sembolüdür. PKK terör örgütünün yayın organlarından olan *Pine* ve *Azadiye Welat* gazetelerinin çıkardıkları *Ferhenggoka* adındaki Kürtçe sözlükte dahi “**Guromanco**” kelimesi “**efsanevi bir kurt**” olarak tarif edilmektedir.³⁶¹ İran-Tahran ve Türkmenistan-Aşkabat arasında Hazar gölünün güneyinde Gurgan adlı bir yer adının Türkçe, “kurtlar ve kurt yeri” manasına gelmesi de Gurmanların Türklüğünü ifade etmektedir³⁶².

Gurmanc kelimesinin Türkiye’deki kullanımlarından bazıları da Kirmanc ve Kurmanc’tır. Güney Batı İran’da

---

³⁶⁰ Sevinç, a.g.m., s.7.

³⁶¹ Ferhenggoka bi Kürti , Pine ve Azadiye Welat Yayını, İstanbul, 2000, s.51.

³⁶² Ebu Bekr-i Tihrani, a.g.k., s.331.

çoğunlukla Türklerin oturduğu Kirmanşah adlı bir şehir vardır. Farsça Kırm/Kırm=Kurt anlamına gelmekte olup, "gur" kelimesinin değişik bir versiyonudur. Kirman ise Farsçada kurt adam, kurtlar anlamına gelmektedir. Harezm sultanlarından Atsız, Selçukluların Horasan'daki Merv şehrini kuşattığında şehir eşrafından onunla görüşmeye gelen kişi Ebul Fazlil Kirmani'dir³⁶³. Tıpkı Gurmanc gibi. Bu kelime Gur kelimesinin değişik söylenen şekillerinden bir tanesidir. Dolayısıyla Gurmanc adlarının kökeninin kurt kelimesinden geldiği aşikârdır.

"Gurmanc" kelimesi; "Gur" ve akabinde aidiyet anlatan "Man" belirteci ile birleşmesinden meydana gelmiştir. Alman, Kuman, Kurman, Sayman, Uzman, Kahraman, Karaman, Hayman(a), Danışman, Belletmen, Kocaman, Ayman gibi isimlerde de görüleceği gibi Türk dillerinde "man" eki belirteç olarak kullanılmaktadır.

"Türk" ismine "man" eklenmesi ile oluşan "Türkmen" kelimesinin meydana geldiği gibi, Gur Türklerinin adı olan, "Gur" kelimesinin arkasına "Man" eklenmek suretiyle "Gurman" kelimesi oluşturulmuştur.

Hindistan'da Ortaçağ döneminde Biser adında bir halktan bahsedilirken, Biserlerin 900 yıllarında Müslüman olmalarından sonra, bölge halkınca "Büserman" şeklinde telaffuz edilmeye başlanmışlardır³⁶⁴. Hintliler böylece Biserlerin adına "-man" ekleyip onları Müslüman olarak farklı nitelemeye başlamışlardır. Büser-manlar örneğinde olduğu gibi Gur

---

³⁶³ Kafesoğlu, a.g.k.,s.55.

³⁶⁴ Mesudi, a.g.k. s.106.

Türkleri Müslüman olunca Gur olan adları Gurman olarak anılmıştır.

Kaşgarlı Mahmud'un eseri olan *Divanı Lügat-ı Türk*'te, Oğuz kökenli Türklerin Türkçelerinde cümlenin sonunda "N" varsa, arkasından "C/Ç" harfinin de kullanıldığını ve kelimeyi "NC" şekli ile telaffuz ettikleri ifade edilmiştir. Kelimenin "Gurmanc" şekliyle kullanımı da aslında Oğuz lehçesinden kaynaklanmaktadır. Aynı şekilde, yine bir Türk topluluğu olan Dilmaç oğulları da aynı kullanım şekliyle "Dilmançlar" olarak zikredilmişlerdir. Türkçede "amaç" olan kelimenin, Gurmance'de "amanç", "ermek" kelimesinin "ermenç" şeklinde kullanılması da buna verebileceğimiz örneklerden bazılarıdır. Yine Asya'da bir Türk bölgesinin adı **Urgenç**'tir. Horasan'da **Bençhir** adında bir yer vardır. Yine **sevinç**, **güvenç**, **usanç**, **utanç**, **kıvanç** kelimeleri de bu kullanıma örnek verilebilir³⁶⁵.

Kürt-Gurmanc ayrımı açısından Türkiye'deki Gurmanc telaffuzuyla ilgili vereceğimiz örnekler biraz daha aydınlatıcı olacaktır:

Gurmance	Türkçe
Soru: Dı Gurmance dızane?	Sen Gurmance biliyor musun?
Cevap: Heré ez Gurmance dızanım.	Evet ben Gurmance biliyorum.
Soru:	Dı Gurmance?
	Sen Gurmanc mısın?
Cevap: Heré ez	Evet ben Gurmancım.

³⁶⁵ Mesudi, a.g.k., s.73.

Gurmancım.	
Soru: Dı Zazaye?	Sen Zaza mısın?
Cevap: Nana ez Gurmancım.	Hayır ben Gurmancım:

Görüldüğü gibi bir kişinin mensubiyeti sorulduğunda “*Sen Kürt müsün değil de, sen Gurmanc mısın?*” diye sorulmaktadır. Ama İran’da ve İran sınırına yakın bazı Türkiye köylerinde de, “*Sen Kürt müsün?*” diye sorulmaktadır. Bu da Kürt ve Gurmanc ayrımını ortaya koymaktadır.

Günümüzde Gurmanlar Türkiye, Suriye ve Kuzey Irak’ın Suriye ve Türkiye sınırında; Kürtler, İran ve Kuzey Irak’ın doğusundaki (Kürt ve Soranlar) alanlarda yaşamaktadırlar.

Gurmanların bölgeye gelişleri ise şöyle olmuştur; İslam dini zuhur etmiş, Hz. Muhammed (s.a.v.) Peygamberliğini ilan etmiş ve neticesinde Müslümanlık daha önce emsali görülmemiş şekilde Arabistan’da yayılmış ve kitlelere ulaşmıştır. Peygamberimizin İslam dinini yaymak amacıyla elçilerini o günün dünyasının dört bir köşesine gönderdiği bilindiğine göre, muhtemelen Türklere ve diğer Asyalı kavimlere de haberciler gelmiş olmalıdır. Şerefhan’ın eserinde, Oğuz Han’ın, İslam dinini öğrenmek amacıyla başında bir Kürt reisinin bulunduğu bir Türk heyetini Arabistan’a, Peygamberimizin yanına göndermesi de bunun bir sonucu olmalıdır.

Halife Hz. Ömer (634–644) zamanında İslam orduları Suriye ve El Cezire’nin fethini tamamlamış, Toroslar’ı

aşarak Anadolu'ya akınlara başlamışlardı. Halife Osman (644-656) zamanında Doğu Anadolu'nun büyük bir kesimi Erzurum dahil olmak üzere İslam orduları tarafından fethedilmişlerdi. Aynı Halifenin zamanında bir kısım İslam kuvvetleri de Azerbaycan'a sevk edilmiştir. Meregâ'yı askeri bir üst haline getiren Arap orduları Azerbaycan'a hâkim bulunan Türk Hazar kağanlığı ile mücadeleye başlamışlardı. O sıralarda merkezi Erdebil olan Türk Hazar Krallığı ile İslam orduları arasındaki mücadele aşağı yukarı bir yüzyıl devam etmiştir. Bu münasebetler sırasında Müslümanlığı kabul eden çok sayıda Hazar Türk'ü, Doğu Anadolu'daki Müslüman şehirlerine yerleştikleri gibi, Bizans'a karşı kullanılmak üzere sınır boylarına sevk edilmişlerdir. Bu dönemde özellikle Kafkasya, İran ve Türkistan'da bulunan birçok Türk boyu İslam dinini kabul etmiştir. Türklerin İslam dinine neredeyse bir ulus olarak girmeleri aslında Abbasiler zamanında olmuştur. Diğer yönetimlere nazaran Emevilerin hâkim tabakasının Arap milliyetçiliği yapması, Türk gruplarını ve başka milletleri rahatsız ettiğinden, katılımların sınırlı kalması sonucunu doğurmuştur.

Peygamberimiz (S.A.V) zuhur ettikten sonra bir elçisini de İran'a, Husrev Pervez'e göndererek İslam dinine davet etmiştir. Fakat Mecusi Kral elçiyi şehit ederek, tebliği kabul etmediğini ortaya koymuştur. Müslüman orduları ile İranlılar arasında vuku bulan Kadisiye savaşında İranlılar yenilmiş ve Yezdicert kaçarak Horasan'a gitmiş, 651 yılında da Horasan'da Türklerce öldürülmüştür. Bu ölüm aynı zamanda Sasani

sülalesinin de sona erişidir. 642 yılında İran ve Azerbaycan tamamıyla Arap hâkimiyetine girmiştir. Horasan ve İran bitişik memleketler olduklarından, Araplar ile Türkler arasında ilk münasebetler başlamıştır.

Özellikle Hz. Osman zamanında Doğu ve Güney Anadolu toprakları, İslam topraklarına katılmış ve akabinde Hıristiyanların bir kısmı bölge şehirlerinden uzaklaşmışlardır. Bu şehirlerden bir tanesi de 653 yılında fethedilen Erzurum'dur. Osman Turan, Sugur adı verilen bu illere yani Doğu Anadolu topraklarına daha o zamanda Türkistan'dan birçok Türk grubunun gaza amacıyla geldiğini ve İslam fetihlerine iştirak ettiklerini aktarmaktadır³⁶⁶. Lolan aşiretinin alt aşireti olan Kacer aşiretinin yaşadığı Muş-Varto'ya bağlı köylerden birinin eski adı "Sigir" olup, muhtemelen bu kültürün etkileri nedeniyle bu adı almıştır³⁶⁷.

Araplar ilk Türkistan civarına geldiklerinde, Afganistan'ın batısında Hamun gölü etrafında ve Belucistan hududunda da bazı Türk boyları mevcuttu. Mesela Sistan'ın merkezi olan Zerenc şehri ve civarı Türklerin yaşadıkları alanlardı. Bu tür kabilelerden Belucistan'daki Şimey, Veziristan ve Turan'da Kayhan, Hiunen-Tsang'da Kikan kabileleri ve Ruchac tarafından ismi "Al-Dararı" şeklinde yazılan bir kabile zikrediliyor.

Şiveyler, Gaznevilerin tarihinde Türklerin en eski kabilelerinden biri olarak sayılmaktadır. Kayhanlardan

---

³⁶⁶ Turan O., Doğu Anadolu Devletleri Tarihi, Ötüken Yayınları, İstanbul ,2001 , s ,46

³⁶⁷ Fırat, ag.k., s. 128.

Türk “Kay” Kabilesi ile irtibatlıdır. “Al-Dabari” olarak zikredilen kabilenin aslı da “Al-Dadari” olup, bilinen manasıyla Tatarlardandır. Bu gibi Türk boy ve kabileleri Afgan-İran ve Hint kabileleri arasında kaybolup gitmişlerdir. İranlıların şehnamesi dahil birçok İran efsanesi Türklerin çok eski zamanlardan itibaren İran’ı defalarca istila ettiğini ve birçok Türk boylarının buralarını yurt tuttıklarını anlatmaktadır.

Daha sonraları 662 yılında Toharistan'da Müslüman yönetiminden hoşnut olmayan gruplar ayaklanarak isyan etmişlerdir. 667 yılında İslam orduları ile Akhun ordusu arasında savaşlar vuku bulmuş ve Müslümanlar, Akhunları Kuhistan bölgesine kadar sürmüş, fakat Kuhistan bölgesi çok dağlık bir alan olduğundan, Akhunlar burada kendilerini koruyabilmişlerdir. Arapların egemenliğini bir türlü kabul etmek istemeyen Akhunlar, sonunda Araplarla anlaşmaya varıp, Reisleri Nizek Tarhan, Arap saldırılarını durdurmuştur. Daha sonra Nizek Tarhan ve Müslümanların arasında ikinci kez vuku bulan savaşlarda Araplar, Akhun Türklerinin topraklarını işgal edip, Nizek Tarhan ve adamlarını öldürmüşlerdir. Süregelen Müslüman istilasından sonra Akhunlar tarih sahnesinden kaybolmuşlardır.

Müslümanlığın Asya’da yayılmasıyla birlikte, Türkistan’ın güney ve batı bölgelerinde yaşayan Akhunların bir bölümü ilk etapta bu dini benimsemişlerdir. Son araştırmalara göre, Afganistan’ın Feyzabad bölgesinde yaşamakta olan Yeftali halkının Akhunların torunları olduğu ileri sürülmüştür

Dolayısıyla İslam dinini seçen ilk Türk topluluğu, Akhunlara ait oymaklardır.

Afganistan'da Türklerin İslam dinini seçmeleri, Karahanlılardan çok önce olmuştur. Mühelleb bin Ebi Sufran Horasan valisi olduktan sonra, 698 tarihinde Türk aşiretlerine yönelik seferlere girmek için Keş iline gitmiştir. Valinin oğlu Yezidi, Huttal Türk Beyliğinin hanı olan Sabbal/İşbara Han üzerine gönderilmiştir.

Bu savaşlar öncesinde Sabbal'ın ailesinden bazı Türklerin Müslümanlığı seçtiği görülmektedir. Bu beylik ailesine mensup Türkler, Arap Türk savaşında Arapların yanında yer almışlardır. Daha sonra karşılıklı yapılan anlaşmalarla savaş olmadan barış temin edilmiştir.

Bu dönemin ardından, Emevilere asilik yapan Arap isyancı Musa bin Abdullah bin Hazimi Türklere ait Tirmiz kalesini ele geçirir. Akabinde Türkler ve Arapların Horasan Valisi Mühelleb bin Ebi Sufran Tirmiz kalesine asker göndererek, burayı ele geçirir. Valinin Türkleri desteklemek için asker göndermesi, Araplarla Türkler arasında barışın kalıcı hale gelmesini sağlamış³⁶⁸, iki millet arasında dostluk geliştirmiştir.

Yine Sabbal Han zamanında, Haris bin Süreyc'in kurduğu "Mürchie" adındaki tarikat vasıtasıyla birçok Türk beyi ve boyları Müslümanlığı seçmiş, bu tercih Türkistan'da yeni bir heyecanın doruğa çıkmasına neden olmuştur. Bu şeyh yıllarca Araplara karşı mücadelede etmiştir. Özellikle Emevilerin diğer halklar üzerindeki baskıcı tutumunu ve Ehl-i Beyt (Peygamber Efendimizin

---

³⁶⁸ Sevinç, a.g.m., s.45.

ev ahalisi ve akrabaları'ne yönelik saldırılarına karşı direnmiş ve cephe almış birisidir. Sabbal Han ve diğer Türkler Müslümanlığı kabul ettikten sonra İslam adına savaşmış ve Emevilerin bölgedeki bazı olumsuz uygulamalarına karşı direnmiştir. Haris bin Süreyc'in önderliğinde gelişen bu anti Emevi hareketi, Belh şehrinde isyan bayrağını açmış, şehir Müslüman Türklerin merkezi konumuna gelmiştir.

Şeyh insanları Allah'ın kitabı ve Hz. Peygamberin (s.a.v) sünnetine çağırıyor ve Ehl-i Bey'ten Rıza'ya biat etmelerini istiyordu³⁶⁹. Türklerin bu tarikat vasıtasıyla Müslümanlaşması, akabinde de Peygamberimize ve onun nesline karşı aşırı bir saygıyı da beraberinde getirmiştir. Aslında Aleviliğin de çıkış noktası burasıdır. Emeviler zamanında Harezmi Türklerinin bir kısmı Doğu Anadolu'ya göç edip yerleşirler. Bingöl-Karlıova'ya bağlı Sağnis köyü bu zamanda göç eden Türklerden kalma bir köydür. Yine Emevilerin son dönemlerine doğru Halife Mervani Himar zamanında Doğu Anadolu'da yerleşik olan Harezmi Türklerinden bazıları Ebu Müslim Horosani ile birleşerek Abbasilerin tarafını tutmuş, ama bir kısım Harezmi Türkleri ise Ebu Müslim'le anlaşamadığından kaçıp Bingöl dağlarına sığınmışlardır³⁷⁰.

---

³⁶⁹ Sevinç, a.g.m., s.46-47.

³⁷⁰ Fırat, a.g.k., s.81.

(Abbasi devletin toprakları)

Emevilerin 750 yılında yıkılması ve yerine Abbasi hilafetinin kurulması, özellikle Türk unsurların Müslümanlığı kabul etmesini ve Anadolu'nun çeşitli bölgelerine yerleşmelerini hızlandıracaktır. Tüm dünya milletlerince takdir edildiği gibi, savaş sanatları konusunda Türkler tüm milletler içerisinde en tanınmış olanlarıdır. İslam dininin yayılması amacıyla yapılan fetihlerde Araplar, Türklerin bu özelliklerinin farkına varmış ve bu durumdan fayda elde etme yoluna girmişlerdir. Abbasiler de, Türklerin kitleler halinde Müslümanlığı seçtiği bu dönemde Anadolu'da Fırat nehri kıyılarına kadar ilerlemişlerdir. Araplar, hem bu savaşlar sırasında hem de sınırları koruma görevlerinde Türkî toplulukları savaşçı olarak kullanmışlardır. Abbasilerle birlikte, Arap devletin başta askeri yapısı olmak üzere tüm teşkilatları Türklerin eline geçmiştir.

Bilindiği gibi Abbasilerin kökeni Peygamberimizin amcası Hz. Abbas'a dayanmaktadır. Haşimoğulları adı verilen aile içerisinde bazı kesimler, iktidarın kendi ellerinde olması için daima faaliyette bulunmuşlardır. Hz. Abbas'ın torunu olan Ali bin Abdullah 736 yılında

öldüğünde, merkezi Horasan olan, Abbasi temelli siyasi oluşumun faaliyetleri çoktan başlamış durumdaydı. Muhammed bin Ali zamanında ise Horasan'da Dailer adı verilen gruplar çalışmalarını had safhaya çıkarmışlardır. Ama asıl zirve dönemini Arap olmayan Ebu Müslim El Horasani'nin hareketin başında, Horasan'da bulunduğu zamanda olmuştur.

Bazı Abbasi gruplarının gerçek Ehli Beyt'in kendileri olduklarını söyleyerek, amcaoğulları Hz. Âlinin neslini hilafetin dışında tutma çalışmalarına³⁷¹ İran, Horasan ve Türkistan'da bulunan Türkler de katılmıştır.

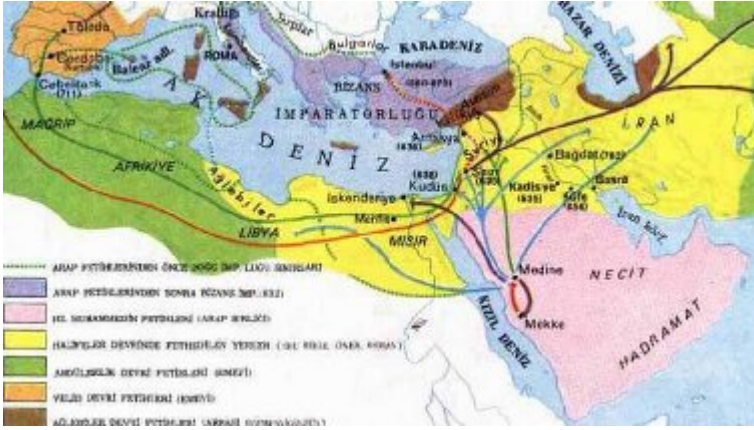
Abbasilerin ilk dönemlerinde oluşum içerisinde güçlenen Farisi unsurlar, kuruluş aşamasının akabinde hemen ayrılıkçı faaliyetlere girmiştir. Bu durumun da eski İran din ve kültürünün, İslam dini üzerinde etkisini ortaya çıkarmıştır. Abbasi hanedanlığı, ortaya çıkan böylesi sapık bir oluşumu engellemek için Türk varlığını Farisi varlığına alternatif olarak devletin içerisine yerleştirmiştir³⁷². Bu gelişim Türklerin de Anadolu'ya davet edilmeleri, hilafeti korumaları için bölgeye yerleşmeleri sonucunu doğurmuştur.

Abbasi Halifelerinden Harun Reşit, idari ve askeri bakımdan, Suriye ve El Cezire şehirlerine bağlı olan hudut kalelerinin dağınık durumuna son verip, bu kaleleri El-Avasım adıyla müstakil bir idari ve askeri vilayet haline getirmiş(786-787), daha sonra kaleler yeni baştan tahkim edilmiştir.

---

³⁷¹ Aykoç, a.g.k., s.1,6,12.

³⁷² Aykoç, a.g.k., s.11.

(Arapların Anadolu'da oluşturduğu Avasım bölgesi)

Gerek bu düzenlemelerde gerek kalelerin tamiratında Ebu Süleym Ferec el-Hadim et Türkî adlı Türk komutanının sorumlu olduğunu görüyoruz. Bu şekilde yeni bir idari yapıya kavuşturulan ve tahkim edilen sınır kalelerinde çok sayıda gönüllü ve ücretli Türk asıllı kuvvetlerin görev aldığı bilinmektedir. Abbasi ordularında ilk görev alan Türk komutanlarından birisi Muhammed bin Sül'dür. Emevi hilafetinin yıkılmasında önemli bir rol oynayan bu kişi, 751-755 yılları arasında Azerbaycan valiliği görevinde bulunmuştur.

Tarihçi Taberi'nin bildirdiğine göre Fazl b. Yahya b. Halid 794 yılında Horasan'da Abbasiler adına, Arap olmayanlarca teşkil edilen "El Abbasiye" adıyla bir ordu kurdu. Bu ordudaki asker sayısı 500 bini buluyordu. Bunlardan 20 binine "El-Kernebiyye" ismi verilerek

Bağdat'a getirilmiştir³⁷³. Bu ordunun neredeyse tamamına yakını Türklerden oluşmuştur. Bugün bile o zamana göre dünya nüfusunun belki de yüzlerce kat arttığı günümüzde bu sayıda ordusu olan devletler azdır. Hilafet ordusunda görev alan ve bilhassa Bağdat ve civarında görevlendirilen Türk askerlerin nesilleri daha sonra, Gurmanc aşiretlerinde görüldüğü gibi kendilerini, "Biz Abbasi'yiz, Abbasi neslinden geliyoruz" şeklinde ifade etmişlerdir.

766 yılında Halife Harun Reşit zamanında bir kısım Türk zümresi ve Bermekilerden bazı oymaklar göç ederek Doğu Anadolu'ya gelip, Ermenileri yerinden atıp, buralara yerleşmişlerdir³⁷⁴.

813 yılında Abbasi hilafetini ele alan II. Halife Me'mu'nun babası Arap, annesi İranlı bir cariyedir. İranlıların desteği ile hilafete gelen Halife, bu arada devlet içerisindeki Farisilerin olumsuz etkilerini görünce Türkleri devreye sokmuş, ilk etapta 10 bin kişiden oluşan ve kumandasını da Türklerin yaptığı bir orduyu Bağdat'ta oluşturmuştur. Me'mu'nun ölümünden sonra kardeşi Mu'tasım Türklerin sayesinde Halife olmuş, bu zamandan sonra Abbasi devletinde hâkimiyet tamamen Türklerin eline geçmiştir³⁷⁵. Abbasi devletinin II. Halifesi Mansur (754-775) Zevad bölgesinin Harac işleri sorumluluğuna Hammad et-Türki'yi getirmiştir³⁷⁶.

---

³⁷³ Aykoç, a.g.k., s.11.

³⁷⁴ Fırat, a.g.k., s.81

³⁷⁵ Aykoç, a.g.k., s.16,17.

³⁷⁶ Aykoç, a.g.k., s.128.

Ünlü tarihçi Mesudi Muruc Ez-Zeheb *Altın Bozkırlar* adlı eserinde; “Halife Mutasım Türkleri toplamayı sever ve onları sahiplerinden alırdı. Elinin altında dört bin Türk vardı. Onlara çeşitli kumaş elbiseler giydirir... Horasan askerlerini Fergana’dan, diğerlerini Üsruseniyeye’den seçerdi... Halife onların bir kısmını Bağdat’a dört fersah (20 km) uzaklıktaki Baradan’a yerleştirdi” demektedir³⁷⁷.

İslam dünyasını sarsan en büyük isyanlardan birisi Azerbaycan’da Patlak veren Babek İsyanı’dır. Bu isyanın bastırılmasında Türk komutanlar ve onlara bağlı Türk kuvvetlerinin çok büyük katkısı olmuştur (816-817). Devrin Halifesi Mutasım (833-842), isyanın bastırılmasında Türk komutanlardan El-Afşin Haydar bin Kavus’u görevlendirmiştir. Başarılarından dolayı kendisine Türklerde bir unvan olan Afşin adı verilmiştir (3 Haziran 835). Afşin, isyanı bastırdıktan sonra Azerbaycan ve Ermenistan valiliğine atanmış, 835 tarihinden 840 yılına kadar görev yapmıştır ve 840 yılında öldürülmüştür. Bazıları bu kumandanın gizli Mecusi olduğunu yazmaktadır³⁷⁸. Yine bu zamanda El Feht bin Hakan adında bir Türk de Arap ordusunun ünlü kumandanlarından³⁷⁹.

Abbasi ordularında görev yapan tanınmış bir diğer Türk komutanı da Mübarek-et Turki’dir. Kazvi’nin iç kalesini tamir ettiren, bu Türk komutanıdır. Zirek-et

---

³⁷⁷ Mesudi, a.g.k., s.230.

³⁷⁸ Mesudi, a.g.k., s.233.

³⁷⁹ Mesudi, a.g.k., s.232.

Turki adlı diğer bir Türk komutanı da Halife Mütevekkil tarafından Merend de isyan eden Beni Bu'ays emirleri üzerine gönderilmiştir (848).

Daha sonra Muhammed b. Şul adlı diğer bir Türk kumandanı da Azerbaycan valiliğine tayin olmuştur. Halife Mütevekkil, Armeniyye'de çıkan isyanı bastırmak üzere gene bir Türk asıllı Boğa el-Kebir adında bir komutanını görevlendirmiş, bu Türk komutanı bölgede 4 yıl boyunca isyanı bastırmak için çaba sarf etmiştir. Boğa-el Kebir 4000 kişilik kuvvetiyle Azerbaycan'da faaliyet gösterirken, diğer yandan 20.000 civarında Hazar ve Bulgar Türkünü Şamhor ve çevresine yerleştirmiştir. Bu türden Türk unsurun bölgeye yerleştirilmesi, Abbasi hassa ordularında görev yapan Türk komutanları için de büyük bir güven kaynağıydı.

Boğa el-Kebir Emevilere, Bizanslara ve bedevilere karşı savaşlarda büyük yararlık göstermiştir. Diğer kumandanlar da Buğa es Sagir ve Buga el Kebir (Küçük Boğa)'dir. Bu kumandana ayrıca Buka el Şarabi de denir. Mütevekkil zamanında yaşamış ve 868 yılında ölmüştür. Türkler ise büyük Buka'ya Uluğ Buka, diğerine de Kiçi Buka (Küçük Boğa) demişlerdir. Uluğ Buka öldükten sonra yerine oğlu Musa kumandanlık yapmıştır³⁸⁰.

Abbasilerde halifelerin korumaları da Türklerden oluşturulmuştur. Halife Mütevekkilin koruması, bu halifeyi öldürdüğünden dolayı meşhur olup, adı Bağir et Türkî'dir³⁸¹. Yine vezirlerden birinin adı Ubeydullah bin

---

³⁸⁰ Mesudi, a.g.k., s.234.

³⁸¹ Mesudi, a.g.k., s.238.

Hakan'dır. Halife Vasık ve Muntasır'ın en önemli adamlarından biri Otamış adında bir Türk'tür. Bu dönem halifeleri devlet işlerini bu kişiye havale etmişlerdir.³⁸²

Yine Halife Muhtedi'ye karşı savaşan ve bölgenin ileri gelen kişilerinden olan Tarcuh et Türkî'yi biliyoruz³⁸³. Bu zamanda Ahmet bin Tolun adında ünlü bir Türk Mısır'da yerel hükümdarlık yapmıştır³⁸⁴. 877 yılında Dımaşk (Suriye) hâkimi Emavur Et Türkî'dir. Yine bu zamanda Suriye, Hatay, Adana illeri Türklerin hâkimiyetindeydi. Adana'da Yazman el Hamdin adında Türk emir bulunmaktaydı.³⁸⁵

Mesudi, Halife Müttakilillah zamanında, Abbasi devletinin tüm kurumlarının Türklerin elinde olduğunu belirtmektedir. Bu Türklerden Ebul vefa Tüzün en meşhurlarıdır. Abbasi ordusu bu zamanda büyük çoğunlukla Türklerden oluşurken, Deylem, Gilan ve Karmatiler-den de askerler vardı. Bu orduların kumandanlarından biri de Emir Becken adında bir Türk'tür. 941 yılında Kürtlerle çıkan bir savaşta ölmüştür³⁸⁶. Buradaki Türk Beckem adının Kürtlerin ilk ataları olduğu rivayet edilen Becen adı ile aynıdır.

Abbasiler döneminde ancak Türklerin sevgisini kazanan halife ve vezir görev yapabiliirdi. Yoksa Türkler bu veziri ve halifeyi hemen tahtan indirirlerdi. Halife

---

³⁸² Mesudi, a.g.k., s.239.

³⁸³ Mesudi, a.g.k., s.245.

³⁸⁴ Mesudi, a.g.k., s.245.

³⁸⁵ Mesudi, a.g.k., s.247.

³⁸⁶ Mesudi, a.g.k., s.251.

Muntasır özellikle her Türk'ü kendine bağlamak için çok çaba sarf etmiştir. Çünkü Türkler o dönem tüm dünyada gücün kaynağı durumundaydılar.

Halife Mutemed, Türk kumandanı Asa-Tigin'i 872 yılında Musul'a vali tayin etmiştir. Asa Tigin kendisi gitmeyip yerine oğlu Edgu-Tigin'i göndermiştir. Şehir halkı, bu kişiyi vali olarak istemeyip kovmuşlardır. Bunun üzerine Asa-Tigin 20 bin kişilik bir kuvveti Musul üzerine sevk etmiş, ordu şehri ele geçirse de kısa bir müddet sonra buradan çıkarılmışlardır³⁸⁷.

Taberi'nin bildirdiğine göre, Abbasi Halifesi Mu'tasım (833-842) zamanında Türkler, Abbasi sarayına tamamen nüfuz etmişlerdir. Türk unsurlardan müteşekkil nizami asker çoğalmış ve buna paralel olarak da, askerler ve ailelerine ödenen maaşlar büyük yekûn tutmuştur. Maaş ödemeleri zamanında yapılmayınca askerler ayaklanıp, zorla paralarını almaya kalkmışlardır. Halife Samerra şehrini inşa ettirip başkenti Bağdat'tan buraya taşımıştır. Bunun nedeni ordu teşkilatını yeniden düzenlemek isteyişidir. Zira halife Türklerden müteşekkil bir askeri güç oluşturmak suretiyle, taşrada vuku bulacak isyanları bastırmak istemiştir³⁸⁸. Bu askeri teşkilatta Türk askerlerle birlikte aileleri de bu şehirlere yerleşmiştir. Mevcut rakamlardan yola çıkarak, o dönem Bağdat ve civarında 500 bin civarında Türkün yaşadığını rahatlıkla söyleyebiliriz.

---

³⁸⁷ Bayatlı, a.g.k., s.5.

³⁸⁸ Aykoç, a.g.k., s.157.

İbn Taberiye göre Halife Vasık babası Mu'tasım'dan kalan Türk askeri sayısını daha da arttırmıştır. Hatta bu sayının artmasından kaynaklı olarak, harcanan paralar neticesinde Abbasi hazinesinin zora girdiği ifade edilmiştir³⁸⁹.

Abbasiler, İslam-Bizans mücadelelerinde Fırat havzasında bulunan Bizans-Abbasi sınırına yerleştirilmek üzere Kafkasya, İran, Türkistan, Karadeniz'in kuzeyi, Musul, Bağdat ve El Cezire bölgelerinde yaşayan Türkleri akın akın getirmişlerdir. Böylece sınırların güvenliğini Türkler aracılığı ile sağlamışlardır. Arap kaynaklarında **Avasım** olarak zikredilen coğrafik alan, yine Arap kaynaklarına göre **"SU-GUR"** olarak ifade edilen Türk kuvvetlerine bırakılmıştır. İslam devletinin uç vilayetlerinin oluşturulduğu Avasım/Sugur bölgesi; Tarsus'tan başlayarak Adana, Misis, Maraş, Malatya, Ahlat hattını takip etmekte ve kuzeyde Erzurum'a kadar uzanmakta, geride ise Mardin-Urfa-Bitlis yörelerine kadar gelmektedir. Bu teşkilat yapısına göre, Türk topluluklarının arkasına yani Siirt, Mardin ve Urfa taraflarına ise başıboş, yağmacı Arap kavimlerini yerleştirmişlerdir. Bölgeye yerleştirilen Türk toplulukları buraları yeni yurt tuttıkları gibi, düzenli olarak Bizans, Ermeni ve Gürcü kuvvetlerine akınlar yaparak İslam hudutlarını asırlarca muhafaza etmişlerdir. Hintlilerin, Türkler için Allahın askerleri anlamına gelen

---

³⁸⁹ Aykoç, a.g.k., s.158.

“**Turkullah**” sıfatı da böylece, yeniden Anadolu’da kendini farklı bir boyutta ortaya koymuştur.

“Sugur” adının Türklüğün temel taşlarından birisi olduğunu, Gurmanc adını incelediğimiz konunun içerisinde görmüştük. Bu ad Orta Asya’da kullanılan Türklüğün bir temel sıfatıdır. Harezmi Atsız, Seyhun ırmağı yanındaki Cend şehrini anlatan, 20 Ekim 1145 tarihli vakayinamede, Cend şehri için “Ummehat-ı Bukayı Dünya Ve Muazzamat-ı Sugur-i İslam” adlandırmasını kullanmıştır³⁹⁰.

Arapların bölgeye hâkim olmaları ile Arap dili ve kültürü de bölgenin Araplaşmasında etkili olmuş, ancak kısa bir zaman sonra Farsça ve Fars kültürü içerisinde gücünü kaybetmiştir. Araplar, İranlılara, Şaman Türklere ve Hıristiyan milletlere karşı, tarihin en savaşçı topluluğu olan Türkleri en azami derece de kullanmışlardır. Türklerin bölgeye gelişi toptan bir göç olup, aileleri ile yeni bir yurt oluşturma çabasıdır.

Öyle ki Selçuklu Türkleri daha Anadolu’ya gelmeden, Sugur Türkleri Anadolu’da yerleşik hayata çoktan geçmişlerdi. İslam’ın Anadolu’ya girmesiyle birlikte gelen Türk aileleri de ticaretle uğraşmaya başlamıştı. Hatta 900’lü yıllarda Türk halıları Ahlat, Erciş ve Erzurum’dan tüm dünyaya gönderilmekteydi. Bu halılara yabancılar, *kali* veya *kaliçe* adını vermişlerdir.³⁹¹

Belli bir dönem devam eden Abbasi hâkimiyeti 9. yy.’dan itibaren sarsılmaya başlamış ve dönem dönem yerli sülaleler kendi bölgelerinde yarı bağımsız olarak

---

³⁹⁰ Kafesoğlu, a.g.k., s.60.

³⁹¹ Turan, a.g.k., s.46.

hareket etmeye başlamışlardır. Makedonya sülalesi imparatorlarından II. Nikphoros Phokas (M.S. 963-969), I. Johannes Tzimiskes (M.S. 969-976) ve II. Basileios (M.S. 976-1025) dönemlerinde ise Bizanslar, bu duraklama döneminden istifade ederek karşı hücumu geçmiş, İslam kuvvetlerini Anadolu'da yenilgiye uğratmış, İslam Sugur vilayetlerini ele geçirmişlerdir.

Bizanslılar ilk iş olarak Anadolu'da yerleşmiş olan Müslüman ahaliyi yok etmeye başlamıştır. Bu savaşlar sırasında yenilen Arap askerleri, kendi topraklarına geri dönerlerken, ana yurtlarından çok uzakta, Doğu ve Güneydoğu Anadolu'ya aileleri ile gelen ve Anadolu'yu kendilerine yurt tutan "Su-Gur" Türkleri, bu topraklarda kalmak zorunda kalmıştır.

Bu dönemde meydana gelen Bizans-Abbasi savaşlarından en fazla Türkler zarar görmüştür. Bizans ordularının saldırılarından kaçan Türkler özellikle dağlık alanlara yerleşerek öldürülmekten kurtulmuşlardır. Dağlara saklanan bu Türkler bugünkü "Gurmanç" Türklerinin ilk atalarıdır. Dikkat edilirse Anadolu'da Gurmanlar çoğunlukla dağlarda yaşayan yerleşik ve göçebe topluluklardır. Ebûl Farac'ın kitabında da bu bölgede Müslümanların varlığından söz edilirken, bunların şehirler yerine dağlarda göçebe hayatı yaşadıkları vurgulanmıştır. Araplar genelde yerleşik hayatı benimsediklerinden göçebe ve köy hayatı yaşayanlara ekseriyetle rastlanmamaktadır. Dolayısıyla Doğu Anadolu'nun soğuk ikliminde dağlık köylere yerleşmiş olan Müslüman Türklerdir, Araplar değil.

Hristiyanların 10. asırda hilafet ülkesine karşı müdafaadan taarruza geçtiği ve iki dünya arasında kuvvet muvazenesi bozulduğu zamanda, İslam hududundaki Arapların Gur Türkleri ile oluşturduğu ve Avasım/Su-gur adını verdiği teşkilatı çökmüş, Erzurum, Malatya, Tarsus, Urfa, Mardin, Harput gibi Türk cihat şehirleri işgal edilip, bütün Müslümanlar kılıçtan geçirilmiştir.

Bizanslılar bu nedenle, nüfusu bozulan şehir ve bölgelere, Bizans'tan, günümüz Bulgaristan'ından ve Karadeniz'in kuzeyinden getirdikleri Peçenekler ve Bulgar Türklerini yerleştirmişlerdir. Zira Türklerle temasa geçen her devlet, Türklerden askeri kıtalar teminine çalışırdı. Çünkü, "Türkler mükemmel askerlerdir ve Türklerin hücumlarına ancak Türk kuvvetleri ile karşı konulabilir" görüşü hâkimdi. Burada önemli hususlardan biri de Ermenileri yerlerinden atan Türkler değil, aksine kendi dindaşları olan Bizanslılardır. Dolayısıyla bu olaylar neticesinde, günümüzün Doğu ve Güneydoğu Anadolu'sunda bulunan topraklar Ermenilerden arındırılmıştır. Türk grupları Anadolu'ya gelmeye başladıklarında, zaten Anadolu'nun doğusu Ermenilerden ve yaşamdan kısmi olarak arınmış durumdaydı. Ayrıca bu gelişmeler esnasında Kürtlerden ve Kürt varlığından da bahsedilmemektedir.

9. yüzyılın ikinci yarısından itibaren Abbasi devletinin sarsılmaya başlaması, bölgede yer yer yerli sülalelerin yarı bağımsız bir şekilde hareket etmelerine sebep oldu. Bu yerli sülalelerden birisi de Azerbaycan'a

hâkim olan Türk Sac oğulları sülalesidir. Uşrusana menşeli olan bu Türk beyliğinin ilk kurucusu Emiri Ebus Sac Divdad b. Yusuf Divdest'in oğlu Muhammed el-Afşin olup, 889 yılında kurulan ilk yarı bağımsız Türk beyliğidir (889-929)³⁹². Başlangıçta başkenti Maraga, sonraları Ardebil olmuştur. Ermenilerle büyük bir mücadele içerisine giren bu Türk beyliği, Doğu Anadolu'nun büyük bir bölümünde de hâkim olmuştur. Emir Yusuf adına Erdebil'de kesilen altın sikkeler, bu Türk beyliğinin ekonomik gücünü de ortaya koymaktadır. Daha sonraki yıllarda Selçuklulara tabi Oğuz Türklerinin bölgeye gelmesine kadar Sacoğullarını takip eden birçok beylik tarih sahnesine çıkmıştır.

Görüldüğü gibi 11. yüzyıla kadar Anadolu'ya olan Türk göçleri, Kafkasya ve İran üzerinden olmuş ve Türk unsurun yerleşimi öncelikle Azerbaycan'da ve İran'da başlamış, bilahare Araplarca, Doğu ve Güneydoğu Anadolu'ya Türklerin yerleşimi hızlandırılmıştır. Çeşitli zaman aralıklarında vuku bulan göçler sonunda bölgeye yerleşen Türk unsurları, Selçukluların liderliğindeki Oğuz-Türkmen topluluklarıyla 11. yy.'dan sonra bütünleşeceklerdir. Ortadoğu'ya gelen Selçuklular, bir bakıma bölgenin etnik yapısını şekillendirmişlerdir.

Bizans devleti de Arapların Anadolu'yu ele geçirdikleri dönemde kısmen de olsa Araplara yardım ederek, sözde kendi dindaşlarına ihanet eden Ermenileri cezalandırma yoluna gitmişlerdir. Bizanslılar, Yukarı Fırat havzasını boşaltarak, bölgenin farklı bir Hıristiyan

---

³⁹²Karma Yazarlar (Komisyon), a.g.k., s.14.

tarikatına mensup Paulicienleri sistemli bir şekilde Trakya'ya, Cezire (Musul ve çevresi) Monofizistlerini Malatya bölgesine göç ettirmiştir. Bizans devleti, Oğuz Türk göçleri öncesinde, Van gölü havzasında ve Kars havalisinde küçük Ermeni krallık ve prensliklerini kaldırıp Orta Anadolu'da yaşamaya zorunlu bırakmıştır. Sınır bölgelerinde yaşayan güvenmediği Ermeni kavmini önce dağıtmış, ardından bölgede kalan diğer Ermeni kitlelerini de Antakya ve Urfa bölgelerine göç ettirmiştir. Bu zamanda Rumlar ise Doğu ve Güneydoğu Anadolu'daki şehirlerde küçük azınlıklar halinde yaşamaktaydılar³⁹³.

Bununla birlikte Ebül Farac'ın kitabında da anlatıldığı gibi Bizans askerleri artık bu tarihlerde savaş meydanlarına çıkmaz olmuşlardı. Bizans hükümdarları ise Ermeni, Rum ve Süryanilerden teşkil ettikleri askerlere tam olarak güvenmiyorlardı. Süryaniler, bu dönemler için Bizans ordusunun korkaklardan oluştuğunu zikretmişlerdir.

Ermenilerin bölgeden uzaklaştırılması ve Anadolu'da uzun yıllar devam eden savaşlar sonucunda Doğu ve Güneydoğu Anadolu'daki Hıristiyan nüfus çok azalmıştır. Bizanslılar bu durum karşısında hem ekonomik anlamda hem de güvenlik anlamında buralara yeni halk kitlelerinin aktarılmasını zorunlu görmüştür. Özellikle doğudan gelen tehditlere karşı Anadolu'nun müdafaası için, ikinci kez Balkanlardan getirilen kalabalık bir Hıristiyan ve Şaman Türk topluluğunun

---

³⁹³ Karma Yazarlar (Komisyon) , a.g.k. s,17

Anadolu'ya yerleşmelerini sağlamıştır. Bunlar arasında Peçenek, Kuman, Uz (Oğuz), Bulgar Türk toplulukları oldukça önemlidir. Araplar Bizans sınırını Türklerle korumaya çalışırken, Bizanslılar da aynı yolu seçmişlerdir.

Bizanslılar gibi Gürcü Kralı I. Giorgi de, Gürcü topraklarının tamamen boşalması ve bu topraklarda insanların yaşamamasından dolayı birçok Kıpçak ve Hun Türkünü bu ülkeye davet etmiştir. Yeni göçle bu bölgelere gelen Türklerin askeri kuvvetleri bile 50 bin kadardır. Milyonları bulan Kıpçaklar Kafkasya'yı yurt haline getirip Selçukluları buralardan atarken, Kraliçe Tamara zamanda da ikinci bir Kıpçak daveti üzerine yine yüz binlerce Kıpçak 12. yy.'da Kafkasya, Ermenistan, Azerbaycan ve Doğu Anadolu'ya yerleşmiştir.³⁹⁴

1100'lü yıllarda Bizanslılar Çukurova bölgesine çok sayıda Peçenek Türkünü yerleştirmiş, daha sonra aynı bölgede Bizanslılar adına görev yapan ve Peçeneklerden oluşan bir askeri garnizon oluşturulmuştur³⁹⁵.

Bizanslıların 1138 yılında Suriye'ye karşı yaptıkları seferde Bizans ordusundaki askerlerin milliyeti tarihçilerce tam olarak ortaya konmuştur. Bu ordu hakkında İbn al Adim, İbn el Esir ve Nikates Khoniates'in verileri bize ilginç bilgiler ortaya çıkarmaktadır. Buna göre Bizans ordusunu teşkil eden ordunun milliyetleri; 1-Makedonyalılar, Slavlar ve

---

³⁹⁴ Brosset, a.g.k., s.198.

³⁹⁵ Demirkent I., Urfa Haçlı Kontluğu Tarihi, c-1,Ankara, 1990, s.120

Grekler 2-İskitler (Kumanlar) 3-Persler şeklinde sayılmıştır. Üçüncü maddede bahsedilen Persler için, bunların Anadolu'da yaşayan Türkler olduğu ifade edilmiştir³⁹⁶. Bu bilgi, Selçuklulardan önce Anadolu'da Türklerin olduğunu, bunların muhtemelen Hıristiyanlığı benimsediği ve Bizans tebaası olduğunu göstermektedir. Bahse konu dönemde Bizans ordusunda var olan Türkler, Arapların Anadolu'ya getirdikleri Sugur Türkleri ve Bizanslıların Karadeniz'in kuzeyinden getirip Anadolu'ya yerleştirdikleri Türk zümreleridir.

Abbassiler zamanında Türk Sugurların yerleştirildiği yerler dikkatle incelendiğinde günümüz Gurmanclarının yaşadıkları alanlar olduğu açıkça ortaya çıkmaktadır. Maraş, Malatya, Kars, Urfa, Elazığ, Amed (Diyarbakır), Adıyaman, Erzurum, Muş, Bitlis, Erzincan, Ağrı hattı, günümüzde Gurmancların yaşadığı bölge iken, hemen arkasında Urfa-Siirt-Batman-Mardin ise Türkiye'de Arapların Gurmanclarla birlikte ortak yaşadığı alanlardır. Yukarıda anlattığımız şekli ile Araplar, Bizans'ın ön sınırlarına Türkleri, arkasına da Arapları koymuşlardır. Günümüzde halen bölgedeki Gurmanc-Arap yerleşim durumu da bu şekildedir. Hatta birçok Arap zamanla Gurmanlaşmıştır ve bu değişim doğuda günümüzde de devam etmektedir. Gurmancların ataları, Abbassiler tarafında buraya yerleştirilen "Gur" Türkleridir. Bu Türkler içerisinde Özbek, Tatar, Türkmen, Kalaç, Oğuz, Döğer, Kıpçak ve daha birçok Türk boyları olmasına karşın, esasen bu Türk grubunu

---

³⁹⁶ Demirkent, a.g.k., s.123

“Gur Türkleri” oluşturmuştur. Evliya Çelebi seyahatnamelerinde Gurmanları kast ederek bunların fiziki olarak Türkmenlerle aynılık gösterdiğini belirtmiştir³⁹⁷.

Batıya devam eden sürekli göçler ve Türklerin İslam dinini kabul etmelerinden sonra, dini hayatta yaşanan değişimin yanında, ayrıca dil ve kültür alanında da değişimlerin olduğunu görmekteyiz. İlk Müslüman Türk devleti olan Karahanlılar zamanında mevcut Uygur dili terk edilerek yerine Arapça harfler kullanılmaya başlanmış, Türk teşkilat yapısı yanında Araplara ve İranlılara özgü kurumlarda Türk devlet yaşantısına girmiştir³⁹⁸. Bunun yanında İran’a komşu olan Türk topluluklarının zaten Fars dilinden bir hayli etkilenmiş olduklarını biliyoruz. Türklerin İran ve Mezopotamya’ya doğru devam eden göçleri, Türk toplulukları üzerinde Arap ve zaten var olan Fars dilinin etkilerini daha da arttırmıştır. Dolayısıyla Asya’dan batıya göç eden Türk toplumlarında, bu göçler esnasında değişen en önemli unsur dildeki değişimdir. Ana yurtlarından uzakta, Anadolu’da ve Mezopotamya’da yer tutan Türk zümreleri İslam dininin etkisi ile Arapçayı hemen benimsemiş ve zaten mevcut lisanında var olan Farsça etkilerin daha da artmasıyla, kullandığı Türkçesinde yabancılaşmayı engelleyememiştir.

---

³⁹⁷ Seferoğlu, a.g.k., s.56.

³⁹⁸ Saray, a.g.k., s.61.

Sugur Türklerinden sonra da bölgeye Türk göçleri devam etmiştir. Bu göçlerin ana kitlesini Oğuzlar ve Dolayısıyla Türkmenler oluşturmuştur.

Daha önceki metinlerde yer verdiğimiz ve Marr'ın Ermeni vesikasından bize aktardığı bilgiye göre; *"10. yy.'da (900'lü yıllar) Arap egemenliği sarsılmaya yüz tutup da çeşitli ülkelerde Ermeniler çoğalmaya başlayınca, Hazar denizinin ötesinde bulunan ve Türk diye adlandırılan İskitler kitle halinde Pers ve Medya ülkesine akın ettiler. Birçok yerleri ele geçirdiler ve buradaki inançları benimseyerek dil ve din yönünden onlara (Pers ve Medlere) benzediler. Bunlar arasından pek çokları Med prensleriyle birleşerek, Karduklarla Moskların sınırları içerisindeki Ermenistan'a akın ettiler, bu ülkeleri ele geçirdiler ve buraya yerleştiler. Daha sonraları birçok Hıristiyan da onlarla git gide kaynaştılar ve onların inançlarını benimsediler. İşte bunlara şimdi Kürt denilmektedir."*³⁹⁹ Bu bilgi Nikitin'in eserin de yer almaktadır. İkinci kez andığımız bu belge gösteriyor ki, 900'lü yıllarda Türkler buradadır. Bizim Gurmanc dediğimiz halktan bazıları, bu dönemde Hıristiyan olmuştur. Müslüman olan Türklerin önemli kısmı dağlarda varlıklarını devam ettirip, Gurmanc adıyla günümüze kadar gelmişlerdir.

Türklerin Batı İran, Doğu ve Güneydoğu Anadolu ile Kuzey Irak'ı yurt tutmalarından sonra birçok Türk devlet ve beyliği bölgede kurulmuş, bu devletlerin yardımlarıyla Orta Asya'dan diğer Türk grupları da Mezopotamya'ya akın etmişlerdir. Türklerin Doğu ve

---

³⁹⁹ Nikitin, a.g.k., s.48.

Güneydoğu'da kurdukları devlet ve beyliklerin sayısı Orta ve Batı Anadolu'da kurulan beyliklerin sayısından daha fazladır. Bu devletleri şu şekilde sıralayabiliriz.

- 1.) Yukarı Fırat'ta Saltuklar (1072-1202). Gürcü vakayinamesine göre Saltuklu Beyliği, Emir II. Saltuk zamanında Şahı Ermen sıfatıyla (*Ahlat şahı olup Müslümanların bölgedeki beyidir*), bütün Suriye, Mezopotamya, Diyarbakır ve Gardman (*yazar Gür nehri civarı diyor, ama Maraş-Malatya tarafı olabilir*) Türklerini Gürcülere karşı sefere davet ettiği anlatılmaktadır ⁴⁰⁰.
- 2) Aşağı Fırat'ta Mengücekler (1080-1228)
- 3) Bitlis ve Erzen (Garzan)'de Dilmaçoğulları (1084-1393)
- 4) Van, Ahlat bölgesinde Sökmenliler (Atlaşahlar) 1110-1207)
- 5) Diyarbakır'da Yıvaloğulları (1098-1183)
- 6) Harput'ta Çubukoğulları (1085- 1113)
- 7) Doğu, özellikle tüm Güneydoğu Anadolu, K.İrak'ın bir bölümünde Artuklar (12-15.y.y.)

Artuklar Doğu ve Güneydoğu Anadolu; Harput, Palu, Siirt, Diyarbakır, Harran, Halep, Silvan, Malatya, Hani, Zaho ve Sincar'da hüküm sürmüşlerdir. Hasankeyf, Mardin ve Harput kolları çok uzun zaman hâkimiyetlerini devam ettirmiştir. Bu hanedanın isim babası olan Artuk'un babası Eksük Bey olup, Alparslan

---

⁴⁰⁰ Turan, a.g.k., s.21.

ve Melik Şah dönemlerinde seferlere iştirak etmiş bir kumandandır.

Artuklular, Ortok, Urtuk, Artak adları ile tanındıkları gibi, yabancılar tarafından Ortokides ve Urtokides şeklinde de anlatıldıklarına şahit olmaktadır. *Selçukna-me'*yi yazan Zahirrettin Nişapuri, Malazgirt muhaberesinden sonra Alparslan'ın, Artuk Bey'e Mardin, Harput ve Malatya'yı ıkta olarak verdiğini belirtmektedir.

14. yy tarihçisi Şemsettin el Cezeri, Artukları Oğuzların Döğer boyuna mensup olduğunu söylerken, bazı Türk tarihçileri de bunların Kayı boyuna mensup olabileceğini söylemektedirler. Artukların en güçlü boyu Döğerler olmakla birlikte, devletleri içerisinde Kınık, Beydili (Badıllı), Kalaç ve Afşar boyları da bulunmaktaydı. 12. asırda sadece Harran, Suruç ve Siverek'te 30 bin çadır Döğer Türkü yaşamaktaydı. Bu da yaklaşık 900 yıl önce Urfa'da 150 bin Döğer Türkünün yaşadığını göstermektedir⁴⁰¹.

---

⁴⁰¹ Turan, a.g.k., s.156.

(Artuklu devleti)

- 8.) Tüm Doğu ve Güneydoğu ile İran ve Irak'ta Karakoyunlu Devleti (1365-1469)
- 9.) Diyarbakır, Mardin ve Nusaybin merkez olmak üzere Karakoyunlulardan sonra aynı topraklarda Akkoyunlu Devleti (1469-1508)
- 10.) Irak'ta Musul ve Erbil, Süleymaniye'de Erbil Atabeğliği (1131-1232)
- 11.) Kuzey Irak ve Suriye'de Musul Atabeğliği (1127-1223)
- 12.) İran, Doğu ve Güneydoğu Anadolu Bölgesi ve Irak'ta Safeviler Devleti (1501-1786). Safevi devletinin kurucularından Şeyh Cüneyd'in ölümünden sonra onun yerine oğlu Uzun Hasan Bey kardeşi Cihan Bey ve onun oğlu Hasan Ali'yi yenerek Safevi tahtına geçmiştir. Bu devlet Horasan'dan Sivas'a kadar uzanmaktaydı. Halkının

çoğunluğunu ise Türkmenler oluşturmuştur⁴⁰². Bu devletin sınırı bugün Gurmanların yaşadıkları yere denk gelmektedir.

13.) Malatya, Adıyaman, Maraş ve Elazığ'ın da içinde bulunduğu yerlerde Danişmentliler (1092-1178)

14.) Mısır, Suriye, Ürdün, Diyarbakır, Nusaybin ve Urfa'da toprakları bulunan Eyyubiler (1174-1250)

15.) Eyyubilerin topraklarının bire bir aynı yerinde Memlükler (1250-1517)

16.) Osmanlı Devleti (1299-1923)

17.) Türkiye Cumhuriyeti (1923-...)⁴⁰³ adlarıyla devlet ve beylikler kurmuşlardır. Bu devletlerin Türklerden oluşan ordularının sayısı 30-200 bin arasında bulunmaktaydı.

Gürcü Kraliçesi Tamara zamanında, Gürcü ve Kıpçakların birleşik ordusu ile Erzurum, Horasan, Irak Türk Atabeklerinin birleştiği ordu Eletz Çayı kıyısındaki meydana savaşmışlar, savaş öncesine ait Gürcü kayıtlarındaysa şu ifadelere yer verilmiştir: "...Şangor'dan Şato dağına ve Vardaşanat'tan Gence kapısına kadar yayılmış, çekirge sürüleri ve deniz kumu kadar sayılmaz çoklukta, on binlerce kişiyi gözlerimizle gördük. Onları gözle saymak şöyle dursun, bakışlarımızın içine sığdıramıyorduk."⁴⁰⁴ Doğu ve

---

⁴⁰² Sümer, a.g.k., s.11.

⁴⁰³ Turan, a.g.k., İçindekiler bölümü

⁴⁰⁴ Brosset, a.g.k. s.391.

Güneydoğu Anadolu'da varlık göstermiş bu Türk devletinin sadece Türk askerlerinin sayısı bu kadar ise, bölgedeki o dönem Türk nüfusunun ne kadar olduklarını düşünmeliyiz.

Bölgedeki Döğerlerin sayısı 30 bin olup, Akkoyunlu Türkmenleri zamanında, Döğer emirlerinden Dımaşk Hoca'ya sadece 20 bin hane bağlıdır. Ruha (Urfa), Siverek, Suruç, Harran, Cur (Caber), Birecik, Rakka şehirleri, bu Oğuz boyunun yerleşim yeri idi. Ayrıca Araplardan Beni Kilab ve Şadi Ashapta boyları da Döğerlere bağlıydı. Bu zamanda bazı Döğerler Akkoyunlulara bağlandıklarından Beşiriye (Batman-Beşiri) şehrine Akkoyunlulara bağlı Döğerler yerleştirilmiştir. Dolayısıyla günümüz Beşiri ilçesinin halkı Döğer kökenli Türk zümresinin torunlarıdır.

Selçuklular döneminde Döğerler ve Araplardan bazıları Türkmenleri yağmalayınca, Muhammed Bey adında Akkoyunlu Türkmen beyi 500 erkekle kaçarak Palu'ya yerleşmiştir. Bu hadisler Akkoyunluların beylik olmaya başladıkları ilk zamanlarda olmuştur⁴⁰⁵. Palu'ya kaçarak yerleşen Döğerlerin aileleriyle toplam sayısı 2500 kadardır. Bu rakama daha önce yerleşmiş olan Türkler dahil edilmemiştir. Bu Türklerin şimdilerde nerede olduğu sorusu önemlidir. Bu rakam sadece Döğerlere ait olup, Türkmen, Yörük, Tatar, Kalaç, Gur ve diğer Türk zümreleri bu sayının dışındadır.

Sadece Urfa yöresinde Döğerler tahminen en az 150-200 bin kişilerdi. Ayrıca bunlara Türkmenler de

---

⁴⁰⁵ Ebu Bekr-i Tihrani, a.g.k., s.44.

sonradan dahil olmuştur. Bugün Urfa'da bulunan **Akkeçili, Karakeçili ve Türkan/Tırkan ve Gerger**⁴⁰⁶ adlı Türkmen aşiretlerinin sonradan aşiretlerin yer değiştirmesi ile yakın zamanda bölgeye yerleştirildikleri bilindiğinden, şimdiki Türkmen aşiretlerinin de bu rakamdan çıkarılması gerekmektedir. Urfa'daki **Karakoyunlu ve Sincar** aşiretleri ise Türkmenlerden günümüze kalmış bakiyelerdir. Dolayısıyla bu zamanda Urfa ve çevresi tamamen Döğer ve Türkmen Türkleri ile bir kısım Süryani, Ermeni ve Arapların yaşadığı bir şehir durumundadır.

1400'lü yılların başında sadece Urfa ve çevresinde en az 150 bin Döğer ve yine binlerce Türkmen'in yaşadığı ortada olduğuna göre, aradan geçen 600 yıldan sonra, günümüzde Urfa ve çevresinde milyonlarca Döğer ve Türkmen Türkünün yaşadığı ortaya çıkmaktadır.

Türkler akın akın bölgeye gelirken, az sayıda da olsa ırkdaşlarından Kürtler bölgede yaşamaktaydılar. Çiftçilik ve hayvancılıkla uğraşan Gurmanların dışında, özellikle Türkmenler ve Kürtler bağımsız bir hayat yaşamaya alıştıklarından, otorite tarafından daima eşkiya olarak adlandırılmışlardır. Mevcut yaşam tarzı zaman zaman Türkmen ve Kürtleri de karşı karşıya getirmiştir. Bu nedenle kalabalık sayıdaki Türkmenler,

---

⁴⁰⁶ Gerger Aşireti'nin bir kısmı Urfa'da yaşarken diğer kısmı Irak'ta yaşamaktadır. Irak'takilere "Cercer Aşireti" denirken, Arapların "G" harfini telaffuz edemeyip "C" harfini kullanmalarından kaynaklı kısmi değişim olmuştur. Ama her iki aşiret de akraba ve Türkmen olduklarını bilirler. Gerger Aşireti bu bölgeye İç Anadolu'dan göç etmişlerdir.

zaten az sayıda olan Kürtlere saldırarak onları asıl toprakları olan İran bölgesine kovmuşlardır.

Başta Arap, Ermeni, Süryani ve Gürcü tarihi olmak üzere tüm kayıtlarda sadece birkaç Kürt aşiretinin İran'dan Doğu ve Güneydoğu Anadolu'ya göç ettiği aktarılmıştır. Bunlardan bir bölük aşiret Bitlis'te, bir bölük Mardin'de, 1500-2000 kişi Diyarbakır'a ve bir aşiret de Malatya-Adıyaman bölgesine yerleşmiştir. Bu aşiretler de zamanla Türkler içerisinde eriyerek Gurmanlaşmıştır. Malatya ve Nusaybin'deki aşiretler ise sonradan Türkmenlerce yurtlarından çıkarılarak bölgeden uzaklaştırılmışlardır.

Ebu Bekr-i Tihrani'ye göre, Emir Osman Karakoyunlularla savaşından sonra Mardin'i almak için hareket etmiştir. Tihrani, Osman Bey'in Mardin'den önce doğuya yönelip Kürdistan'a saldırdığını ve Kürt beylerinin kalplerine korku saldıgını ifade etmektedir⁴⁰⁷. Yani Kürdistan vilayeti Mardin'den sonra gelen ve Mardin'i içine almayan bir yer durumundadır. Bu zamanda Mardin Emiri Melik İsa adında bir Türk emirdir. Bu sırada Osman Bey Diyarbakır Emiri idi ve Suriye tarafından İnallu ve Bayat boylarından bazıları Suriye'deki Sultan Çekim'in yanından gelerek onun tabiiyetine girmiş, o da bu Türk boylarını kendi memleketi olan Diyarbakır Mardin arasına yerleştirmiştir⁴⁰⁸.

---

⁴⁰⁷ Ebu Bekr-i Tihrani, a.g.k., s.49.

⁴⁰⁸ Ebu Bekr-i Tihrani, a.g.k., s.50.

Bu konudaki diğerk bir kayda göre de; Akkoyunlu hükümdarı Osman Bey Mardin'e bağılı Savur kalesini almış ve bu fetihten sonra Savur bölgesinde bulunan Kürtlere saldırarak onları kovmuş, bölgeye Türkmenleri yerleştirmiştir.⁴⁰⁹

Bu zamanda Türkmenler, kendileri dışında tüm Türk zümrelerini de dışlamışlardır. Karakoyunlu Türkmen Sultanı Kara Yusuf, Akkoyunlu Türkmen Sultanı Osman Bey'e yazdığı mektupta, "...her birimiz de Türkmen'iz, artık birbirimize saldırmayalım, Rum (Osmanlı) ve Çağatay gibi düşmanlarımızla meşgul olalım..." demiştir⁴¹⁰. Hem Akkoyunlular hem de Karakoyunlular Doğu, Güneydoğu Anadolu, Suriye, Irak ve İran'da hüküm sürmüş devletlerdir. Bu coğrafya aynı zamanda bugün Gurmanc bölgesi denilen yere denk gelmektedir. Görüldüğü gibi günümüz Türkiye'sinin atası olan Osmanlılar ve Türkmenler arasında büyük uçurum bulunmaktaydı ve Türkmenler Osmanlıları düşman olarak görüyorlardı. Bu nedenle Osmanlı toplumundaki Türklerle, doğuda yaşayan Türkler birbirinden zamanla farklılaşmışlardır. Günümüzdeki kısmi Doğu-Batı ayrılığın nedenlerinden biri de bu farklılaşmadır.

Maalesef Doğu ve Güneydoğu Anadolu'daki Türk devletleri ve beyliklerinin resmi dil olarak çoğunlukla Farsça ve Arapçayı kullandıklarını, yine Türkmen Akkoyunlu ve Karakoyunlu Türkmen devletlerinin Türkçelerinin dahi, günümüz Türkçesinden uzak, daha

---

⁴⁰⁹ Ebu Bekr-i Tihrani, a.g.k., s.44.

⁴¹⁰ Ebu Bekr-i Tihrani, a.g.k., s.49.

ziyade Gurmanc lehçesine benzediğini görmekteyiz. Bunun yanında günümüz Türkiye Türkçesinin de öz Türkçeden çok uzak ve farklı oluşu ayrı bir gerçektir.

Akkoyunların tarihçisi olan Ebu Bekri Tihrani'nin, Akkoyunlu Türk devletinin tarihini anlatan *Kitab-ı Diyarbekiriyye* adlı eserde mevcut olan Akkoyunlu vesikalarında fazlaca Arapça ve Farsça kelimelerin varlığına şahit olmaktayız. Hatta bu Türkmenlerin kullandıkları dilde var olan kelimelerin birçoğunun Gurmanc lehçesinde mevcutken, Türkiye Türkçesinde bulunmadığını da görüyoruz⁴¹¹. Bu Türk devletlerinden başka Selçukluların, Osmanlıların, Eyyubilerin, Memlukların ve Safeviler gibi Türk devletleri, devlet hayatlarında Türkçe yerine Farsça ve Arapça dillerini kullanmıştır.

Bugün Gurmanları oluşturan topluluklar; başta İslamiyet'in zuhuru ile bu dine girerek, batı İran, Irak ve Mezopotamya bölgesine gelen Türklerle, Oğuz, Döğer, Artuk, Halaç, Türkmen, Moğol, Tacik, Tatar, Avşar ve diğer Türk topluluklarının nesilleridir.

Sugurların, Abbasiler zamanında sahip olduğu alanlar, Selçukluların Anadolu'ya gelmesiyle tamamen bu devletin egemenliğine girmiştir. Sugur sınırları, Büyük Selçuklu ile Bizans sınır hattını ve Akkoyunlu, Karakoyunlu ve Safevi devletleri ile Osmanlı arasındaki sınır boylarını oluşturmuştur. Abbasiler zamanındaki Türklerin oluşturduğu Sugur sınırları, büyük Selçuklu devletinin ve Türk Safevilerin topraklarının batı

---

⁴¹¹ Ebu Bekr-i Tihrani, a.g.k., S.53.

sınırlarıdır. Ne gariptir ki bugün Kürtçülerin Kürdistan dedikleri alanlarla bire bir aynıdır. Haritalar yan yana getirildiğinde, benzerlik hayret edici düzeyde görülmektedir. Bugün bu Türk toplulukları ile Batı Anadolu ve Trakya Türkleri arasındaki fark da, Kürt, Zaza ve Gurmanların Selçuklu, batı Türklerinin ise Osmanlı geleneğinden gelmelerinden kaynaklanmaktadır.

Dr. Messoud Fany , *“la Nation Kurde et son évolution Sociale”* adlı eserinde şu tespitlerde bulunur: *“Bugün Kürt denilen topluluklar Batı Asya’nın topraklarında öyle yayılmışlardır ki, bugün Kürtlerin yayıldıkları bölgeleri bir haritada belirtmek gerekirse, aşağı yukarı eski Selçuklu devletinin haritası karşımıza çıkmaktadır. Bu dağınık topluluğu irki, coğrafi ve siyasi olarak her türlü gruplandırma çabası da boş olacaktır.”*⁴¹² *“Bugün Kürdistan denilen bölgeye baktığımızda, bu toprakların Türk devletlerinin ve iki büyük Türkmen asıllı imparatorluğun toprakları olduğunu görüyoruz.”*⁴¹³ Burada saptanan gerçek günümüz Gurmanların yaşadıkları alanları işaret etmektedir.

Bugün birçok aşirete kökenleri sorulduğunda hemen Musul, Bağdat, Basra, Horasan demektedirler. Aslında buralar, Asya’dan gelen Sugurların ve 2. göç dalgasındaki Türklerin yerleştikleri ilk yurtlardır. Bunu İslam tarihinde de görmekteyiz. Mesela, Celali aşireti köklerini Basra’ya bağlamaktadırlar.

---

⁴¹² Fani, a.g.k., s.57.

⁴¹³ Fani, a.g.k., s.57.

Bu aşiretler Abbasiler zamanında Musul, Bağdat ve El-Cezire dolaylarından bölgeye taşınan Türklerdir. Evliya Çelebi'nin seyahatnamesinin 10. cildinde Ekrad'ın kökenini Abbasilere bağlayarak, Devleti Ali Abbasiyan Ekrad adı altındaki aşiretleri sıralar.

Gurmanc ve Kürtlerin Asya kökenli olduklarına dair delillerden biri de, aşiretlerin ve bu aşiretlerin yaşadığı köy adlarının Türkçe oluşudur. Doğu ve Güneydoğu Anadolu şehirlerinden toplam 23 ilin köy adları üzerinde yaptığımız çalışmalarda, bölgedeki köy adlarının % 50 civarının Ermenice, Süryanice, Rumca ve Arapça olduğu, % 40 civarında köy adının Türkçe ve % 10'luk dilimdeki köy adlarının ise özel adlardan oluşmuş köy olduğunu gördük. Türkler ele geçirdikleri ülkelerdeki yerleşim yerlerinin adlarını değiştirmeyip, o haliyle kullanmışlardır. Bölgedeki Ermeni, Arap ve Süryanice köy adlarının varlığı da bu sebepten karşımıza çıkmaktadır. Erzurum, Bitlis, Hasankeyf, Ahlat, Mardin, Urfa, Adıyaman-Samsat, Tunceli-Hozat, Muş-Malazgirt v.b isimleri Ermeni, Rum ve Süryanilere ait yer adları olup, örnek olarak verilebilir. Bölgedeki köylerin eski adlarının Kürtçede ve Gurmanc lehçesinde bir karşılığı yoktur. Bu çerçevede yaptığım yüzlerce görüşmede insanlara köy isimlerinin anlamını sordum ama bir cevap alamadım.

Ayrıca detaylı yapılan araştırmalar, Kürt ve Gurmanc olarak adlandırılan birçok aşiretlerin, Türk boylarına bağlı olduğunu ortaya koymaktadır. Türk kökenden gelen bazı aşiretlerin adları şunlardır: Abbas Uşakları (Abbasan), Arslan Uşağı, Abdalanlı, Aşuranlı,

Alanlı, Afşar, Akkeçili, Arelli/Arılı, Bütükanlı/Putikanlı, Birim Uşağı, Baban, Badıllı-Badılan-Beğdilli, Bahtiyari Uşakları, Başuşağı, Balaban, Bedalan, Bezgar Uşağı/Bezgavi Uşağı, Beyt Uşakları, Bal Uşağı, Cefaran/Cafran, Çaruklu veya Çarıkan, Dutkan, Ferhat Uşağı, Gav Uşağı/Gevanlı, Gülabi Uşağı, Cinenkan, Girdi, Hilani, Haydaran, Hakkâri, Karakeçili, ManGur (İran'da), Şabankara (İran'da), Mukri (İran'da), Lolan (İran'da), Lolanlı, Korucan, Kaksan, Sakan, Kotan, Mamakan, Mamikan, Ruzeği, Şekakan, Mirdasi, Şuhican, Kalenderani, Sumelani, Gurkerani, Mirvan, Kamberani, Zevan, Ezdinan, Kaçali Uşağı, Yarekli/Çarıklı, İksoru/İkisrlu, Koç Uşağı, Demenan, Karabalı Uşağı, Maksud Uşağı, Elhanlı, Karikali Uşağı, Rejik Uşağı, Hadıkan/Hedikuşağı, Kormeşli, Şam Uşağı, Laçin Uşağı, Süleyman Uşağı, Hormekli, Seyit Kemal Uşağı, Topuz Uşağı, İzol, Karsanlı, Kemanlı, Kureyşanlı, Kabanlı, Pilvenkli, Silanlı/Zılanlı, Shükmenli, Şavalanlı, Yusufhanlı, Zimtekli, Moda, Bahadırlı, Semkanlı, Kıran, Zafran, Ulyan (Irak'ta), Çemişgezek, Dersimli, Şadlu, Şadan, Canbeğ, Zırki, Mekri, Şebek, Abdalan, Artuşı, Antarlı, Atmalı, Banaklu, Bilbas, Bahramki, Bazuki, Beyat, Beritan, Biriman, Becevevi, Bucak, Canbegan, Çekollu, Çarıklı, Çelebilu, Çarıkan, Kalaçan, Karacalu, Keşan, Keçik, Kızkanlı, Kiki, Koçeri, Koçgiri, Kilan, Müküsi, Musikan, Ocakuşağı, Okçuyan, Pornek, Saruyan, Saruhanoğlu, Şadan, Şihan, Şakaklu, Tatar uşağı, Turkan-Tırkan, Tujik (Kızıl Baş), Torunan-Torini-Torin, Rişvan aşiretleri...

Bunlara birkaç örnek verecek olursak Karakeçililer ve Akkeçililer aşiretleri birer Türkmen aşireti olup, her yıl Türkmen bayramlarını kutladıkları halde Gurmanc lehçesiyle konuşurlar. Ertuşiler ise, Doğu Türkistan'daki (Çin) Ertuş şehriden Anadolu'ya gelmiş olup, dünyada sadece Oğuz Türklerine mahsus olan 24 ve 12'li boy teşkilatına göre teşkilatlandıkları halde Türklükleri ile ilgili bir şey bilmemektedirler. Şadili /Şadiyan /Şadan Aşireti ise Türkçe Başbuğ unvanlarından biri olan "Şad" ile ilgilidirler. Şad kelimesi ile ilgili bölge ve kale adları vardır. Kars'ın Arpaçay ilçesi merkezi "Zaru Şad" ve Hakkâri yakınlarındaki eski "Saru-Şad", Artvin'deki "Şav-Şad" ile Şad-Berd gibi yerler bu aşiretin bakiyelerine aittir. Şadiler, Horasan'dan gelmişlerdir. *Osmanlı Tahrir Defteri*'nde Yörükân taifesinden gösterilmişlerdir. Ayrıca "Bura-Şad" adında ünlü bir Türk kumandanı vardır. 705 yılında aşağı Tohoristan Yabgusu'nun adı da Şad'dır. Türk toplumundaki Şadabek erkek adı da aynı kökten gelmiş olup meşhurdur.

Büyük Türk Sultanı Emir Timur'un kumandanlarından Emir Hüseyin'in karsının adı "Dılşad"dır. Bu kadın bir Türk olup, adının Türkiye Türkçesinde karşılığı olmasa da, Gurmanc Türkçesinde "mutlu gönül, mutlu kalp" anlamına gelmektedir. Zira Moğollar arasında da "Dılşad" adı meşhurdur. Bu durumda aslında Gurmanc lehçesinin eski Türk

kültürünü ne kadar temsil ettiğini gösterir bir belgedir⁴¹⁴.

Muş Bulanık'taki Hesanan Aşireti bir Türkmen aşireti olup, alt kollarının adı; Karacık, Karaca, Seyithan, Ağalar ve Meman şeklindedir. Bu aşiretlerin yerleştiği köylerin orijinal köy adları da Türkçedir. Fakat aşiret mensupları günümüzde tamamen Gurmanc lehçesinde konuşmakta olup, kökenleri ile ilgili gerçeklerden habersizdirler. Hatta içlerinden bazıları PKK terör örgütüne katılmıştır.

Günümüzde Diyarbakır'daki Saruhan adlı Türk aşiretinin kökenleri Ege Bölgesi'ne dayanmaktadır. Osmanlılar zamanında isyan ettiklerinden bir bölümü yerinde bırakılırken, diğer mensupları Zonguldak ve Diyarbakır'a sürülmüştür. Bugün bu aşiretten bazıları da PKK'ya katılmışlardır.

Yine 16. yy Osmanlı arşivlerinden derlenerek hazırlanan Mardin sancağındaki aşiret, köy ve kişi adları incelendiğinde, bu zamanda Mardin'deki yer adları ile aşiret adlarının ezici çoğunlukta Türkçe olduğu, ayrıca Kürt adıyla hiçbir topluluğa rastlanmadığı görülmektedir⁴¹⁵.

Paris Üniversitesi Hukuk Doktoru olan Messoud Fany'nin Anadolu'daki incelemeleri sonucunda 1933 yılında kaleme aldığı "*Kürtler ve Sosyal Gelişimleri*" adlı eserinde, bu tarihte özellikle Doğu ve Güneydoğu Anadolu illeri içerisinde Diyarbakır, Beyazıt (Ağrı),

---

⁴¹⁴ Şami N., Zafername, Ankara, 1987, s.23.

⁴¹⁵ Göyünç, a.g.k., s.36.

Mardin, Elaziz, Malatya ve Urfa'da Türklerin çoğunlukta oldukları, diğer iller içerisinde de Hakkâri ve Muş hariç Türkmen, Türk ve diğer Türk grupları ile Kürtlerin nüfuslarının aynı olduklarını belirtilmiştir⁴¹⁶.

Kendisi de Hormek Aşireti'nin reislerinden olan M. Şerif Fırat, bugün Kürt denilen unsurların eskiden Kurtbaba denilen grup olduğu ve sonradan bunlara Babakürdi dendiğini, Baba Kürdilerin yani Kürtlerin bugün İran'ın güney hududuyla Kerkük ve Süleymaniye'nin dağlarında, Türkiye'de ise Siirt'e bağlı Pervari ve Cizre, Van'a bağlı Gevaş, Hakkâri'ye bağlı Şemdinan, Bitlis'e bağlı Hizan, Batman'a bağlı Beşiri ve Sason ilçeleri ile Garzan bölgesinin bir kısmı ile Muş'un dağlık alanlarında yaşadıklarını aktarmıştır⁴¹⁷. Cumhuriyet yıllarının ilk dönemlerine şahit olmuş Fırat'ın ifadesi ile Paris Üniversitesi Hukuk Doktoru Mesut Fani'nin beyanlarının birbiri ile ne kadar isabetli olduğu ortadadır.

Günümüz Irak'ında yaşayan Türkmenlerin çoğunluğunun, 19. asırda Abdulhamit tarafından petrol alanlarını korumak için bölgeye yerleştirildikleri bilinmektedir. Türkler bölgeye 9. asırdan beri hâkim olup, 17 devlet kurmuşlardır. Sadece her devletin 30-200 bin arasında ordusu mevcuttur. Ortaçağda Türkmenia olarak adlandırılan bu bölgede şimdi Türk varlığından söz edilmemektedir. Bölgenin tüm türküleri Türkçedir. Eski türkülerimizi yazan ve bu Türkülere yaşantılarının

---

⁴¹⁶ Fani, a.g.k., s.20.

⁴¹⁷ Fırat, a.g.k., s.26.

inceliklerini vurgulayan bölgedeki Türkler nereye kaybolmuştur. Bu tür konular açıklanamayan hususlardır. Urfa ilinin halkının tamamı Türk, Türkmen, Döğer, Arap, Çerkes ve Hıristiyan azınlık olduğu halde şimdi Türk varlığı silinmiştir. İşte bugün Gurmanca dediğimiz halk yukarıda adını saydığımız 17 Türk devletini kuran milletin torunlarıdır.

Özellikle yabancı araştırmacıların ve devletlerin yönlendirmesiyle ilk etapta Gurmanlar, sonra Türkmenler ve bugün de Zazalar Kürtleştirilmekte ve bölgenin tüm grupları siyasal bölücü amaçlar için Kürt adı altında toplanmaya çalışılmaktadır.

Burada önemli bir nokta da Kürt adının ne anlama geldiği meselesidir. Şu an Türkiye Türkçesinde kullanılan biçimiyle “Kürt” şekli, sadece Türkiye Türkçesinde var olup Kürt şivelerinde, dünya dillerinde ve diğer Türk dillerinde bu ifade “Kurt/Kurd” şeklinde olup, coğrafi yer adlandırması olarak da “Kurdistan” kelimesi kullanılmaktadır.

Türkiye Türkçesinde ise aslen Turkman adının Türkmen, Gurkan adının Gürkan olarak zikredildiği gibi Kurd ve Kurdistan adı Kürt ve Kürdistan olarak zikredilmektedir. Yukarıda da izah ettiğimiz gibi bu ad, ne Kart-Kurt seslerinden ne de Ağaç kütüğü anlamına gelen, Türkçe Kürüt-Kürt kelimelerinden kaynaklanmaktadır. Kürt adı Türklerin sembolü olan ve Hunların özellikle kendi sembolleri yaptıkları “Kurt” kelimesinden gelmekte olup, Türk inanç sisteminin bir ürünüdür. Günümüzde Rusya’da bir Türk özerk

devletinin adı Başkurdistan oluşu da bunun için delil durumundadır.

Ahlat, Van ve Muş bölgesinde Sökmeli veya Ahlatşahlar devleti diye bilinen devleti kuran Sökmen Bey'in gerçek adı aslen "Sokman" olup, Türkçede yiğit, kahraman anlamlarına gelmektedir. Bu isim ortaçağ Türkçesindeki değişimlerden dolayı "Sökmen" şeklini almıştır. Türkçedeki "Kaf" sesi Türkçenin Arapçadan etkilenmesi ile "Kef" sesi şeklini almıştır⁴¹⁸.

(Selçuklu Devletine ait bayrak ve sancaklar)

Kürtler bayraklarında sarı, kırmızı ve yeşil renkleri kullanarak, bunların milli renkleri olduğunu ifade etmişlerdir. Büyük Selçuklu devletinin bayrak ve sancaklarının tamamı sarı, kırmızı ve yeşil renklerden oluşmuştur. Orta Asya'daki Türk köylü kıyafetleri de ağırlıklı olarak bu üç renk üzerine oluşturulmuştur.

⁴¹⁸ Turan, a.g.k., s.103.

Dolayısıyla Kürtlere ait ne varsa Türklerde de vardır. TDAV düzenlediği Türk çocukları etkinliklerine katılan Başkurt Türklerinin milli kıyafetlerinin sarı, kırmızı ve yeşil renklerden ibaret olması dikkatimi bu ilişkiye çekmişti.

Kürtlerin günümüzde Sivas'tan Basra'ya kadar uzandığı iddia edilen coğrafya içerisinde yaşadıkları söylenmektedir. Fakat bu coğrafya içerisinde bulunan yerlerdeki geçmiş tarihlerde inşa edilen kale, cami, kervansaray, bimaristan (hastane), hamam, çeşme gibi tarihi eserlerin incelenmesi yapıldığında, bu eserleri yapanların ve yaptıranların Türkler, Bizanslılar, Ermeniler, Süryaniler ve Araplar oldukları ortaya çıkmaktadır. Geçmiş tarihin gerçek vesikası olan bu abideleri yapanlar arasında Kürt adının geçmemesi çok ilginç ve önemlidir. Eğer bu coğrafyada yaşayan halka Kürt denilmiş olsaydı, bu eserleri yapanları anlatan ve eserler üzerinde kazılı olan yazıtlarda Kürt adına rastlanılması gerekmez miydi?

Hıristiyanlık dini günümüz Ortadoğu'sunda ortaya çıkıp gelişmiştir. Hz. İsa'nın peygamber olarak ortaya çıktığı dönemden sonra, Doğu ve Güneydoğu Anadolu coğrafyasında yaşayan Ermenilerin, Gürcülerin, Süryanilerin, Rumların ilk Hıristiyanlarla münasebetleri anlatıldığı halde, hiçbir Hıristiyan kaynağında Sivas'tan Basra'ya kadar olan yerlerde yaşadığı söylenen Kürtlerden ve onlara gönderilen Hıristiyan propagandistlerden bahsedilmemektedir.

Hz. İsa'nın peygamberliği duyulduğunda dünyanın her yerinden özellikle de Ön Asya'daki tüm milletler, bu daveti duymuş ve bu peygamberi araştırmaya

gelmişlerdir. Hıristiyanlığın ilk yayıldığı yerler de öncelikle Ön Asya'dadır. Anadolu'daki Rumlar, Ermeniler, Süryaniler, Keldaniler, Araplar ve Türklerin bir bölümü Hıristiyan olurken Kürtlerin Hıristiyanlığı seçmemeleri imkânsızdır. Eğer Kürtler, gerçekten Hıristiyanlığın ortaya çıktığı ve yayıldığı ilk 3. ve 4. yüzyılda Ortadoğu'da yaşıyor olsalardı kendileri ile alakalı mutlaka kayıtlar da var olmalıydı. Bu durum bize Kürtlerin, Gürcü ve İran vesikalarında bahsedildiği gibi 5. asırdan sonra bu bölgeye geldiklerini ve İranlıların etkisi ile İran'da yaşayan Kürtlerden bazılarının Zerdüştlüğü benimsediklerini göstermektedir.

Siyasal Kürtçülerce, Kürtlerin İslamiyet'ten önceki dinlerinin Yezidi dini olduğu ve Kürtlerin ateş ile güneşe taptikları ifade edilmiştir. Ama yine Anadolu coğrafyasında hiçbir Yezidi ve Ateşgede tapınağına rastlanılmamıştır. Mardin ve Hakkâri de var olan birkaç Yezidi tapınak kalıntılarının da İranlılardan kaldığı bilinmektedir. Eğer iddialar gerçek olsaydı, Anadolu'da bir tane de olsa Zerdüşť tapınağı kalıntısının bulunması gerekirdi.

Kur'an'da da Ortadoğu'da yaşayan birçok halktan ve kavimlerden bahsedilmiştir. O dönemin İslam eserlerinde de birçok milletin adı zikredilmiştir. Fakat ne Kur'an'da ne de İslam eserlerinde Kürt olan bir sahabeden, tabiinden ve tabe-i tabiinden bahsedilmektedir. Bunun gibi Anadolu'nun ortasından Arabistan topraklarına kadar var olduğu söylenen Kürt milletinden de bahsedilmemiştir. Bu da Kürtlerin o dönem bir millet değil küçük bir grup olarak var olduğunu göstermektedir. Gurmanclardan ise hiç söz

edilmemiştir. Dolayısıyla bu durumda Gurmanların 9. yy.'dan sonra bölgeye geldiklerinin ispatıdır.

İslam eserlerinde 7. yy.'dan sonra İnan bölgesindeki Ekrad adı verilen ve şimdilerde Kürt toplumu karşıladığı vurgulanan topluluklardan bahsedilmektedir. Buda Gürcü tarihinde Kürtlerin bölgeye getirilişinin anlatıldığı tarihin sonrasına denk gelmektedir ki, bu veriler Kürtlerin M.S. 5. yy. 'da Ortadoğu'ya geldiğinin ispatıdır.

Osmanlı arşiv kayıtlarında birçok Yörük ve Türkmen aşireti içinde Ekrad Türkmeni ve Ekrad Yörük tabiri kullanılmıştır. Türklüğü kesin olarak bilinen aşiretlere Ekrad denildiği gibi, şimdilerde Kürt olarak sayılan aşiretler o gün için Türkmen ve Yörük olarak ifade edilmiştir. Bu konuda Cevdet Türkay'ın *Osmanlı İmparatorluğu'nda Oymak, Aşiret ve Cemaatler* adlı eseri tetkik edildiğinde; Kürt, Türkmen ve Yörük aşiretleri içinde Ekrad adının aynı anda kullanıldığı görülecektir⁴¹⁹.

Kürt, Gurman ve Zazalarda var olan nevrüz, doğum, evlilik, ölüm, düğün, sünnet gelenekleri, tarım, hayvancılık, kilimcilikle ilgili kültürel unsurlar, halk inançları, deyimler, türküler, maniler, destanların tamamı, Türk toplulukları ile aynılık göstermektedir. Sevinç ve hüznendiren unsurlar, hayata bakış tarzı bile aynılık göstermektedir. Sadece Balkan kökenli olup da batı toplumunu ile etkilemiş bazı Türk topluluklarının

---

⁴¹⁹ Türkay C., Başbakanlık Arşiv Belgelerine Göre Osmanlı İmparatorluğu'nda Oymak, Aşiret ve Cemaatler, İstanbul, 2001

kültürel unsurlarında değişmeler az da olsa yaşanmıştır. Ama Türkmenler, Yörükler, Gurmaclar ve Kürtler arasında hem fiziki hem de kültürel fark yoktur. Hatta birçok Balkan göçmeni Türk ile Gurmanc ve Kürtlerin örf ve adetlerinde de birebir aynılık görülmektedir.

Kürt, Gurmanc, Zaza ve Türkiye Türklerinin örf ve adetleri birebir aynılık gösterirken, Arap, İran, Süryani, Ermeni, Keldani ve Rumların örf ve adetlerinin çok farklı olduğu ortadadır. Örf ve adetler paralelindeki yaşantı milletlerin kökenlerini belirlemede tek başına olmasa da çok önemli bir kriterdir.

Gurmanc ve Kürt Lehçesi

Kürtler ile Türkiye Türkleri arasında bugün tek fark olarak gösterilen unsur dil konusudur. Esasında bu konu da detaylı incelendiğinde, bugün Kürtçe adı altında toplanmaya çalışılan lehçelerin Türk dillerinin kalıntısı olduğu hatta bazı noktalarda Türkiye Türklerinin Türkçelerinden daha fazla Türkî unsurlar taşıdığına şahit olacağız. Rus devleti 18. yy.'dan itibaren sıcak denizlere inme hayaliyle kendisi önünde engel teşkil eden Osmanlı devletine karşı askeri ve siyasi faaliyetlerine hız verirken, ilgilendiği konulardan bir tanesi de Kürtler olmuştur. Ruslar Kürtleri ayrı bir millet olarak ortaya çıkartıp, Kürtleri egemenliğine aldıktan sonra sıcak denizlere inmede mesafe almaya çalışmıştır. Bu nedenle birçok Rus bilim adamı ve ajanları Osmanlı topraklarında incelemeler yapmışlardır.

Bunlardan bir tanesi de Rusya'nın Erzurum konsolosu olan Auguste Jaba'dır. Bu şahsın 1860

tarikhinde yayınladığı ilk Kürtçe sözlük, Kürdoloji alanında önemli bir kaynak olarak kullanılmıştır. Jaba'nın bu çalışması daha sonra Ferdinand Justi tarafından arlık Rusya'sının Petersburg Bilimler Akademisi'nin isteği üzerine daha kapsamlı bir lgat haline getirilmiştir.

A. Jaba'nın meydana getirdiği bu lgat 8307 kelimedir. Lgatteki kelimelerin kökeni konusunda ilgili olarak yapılan çalışmada 8307 kelimededen;

3080 kelime Türkçe,

2000 kelime Arapça,

1030 kelime Farsça,

1200 kelime eski İnan dillerinden Zend diyalektiği,

370 kelime Pehlevi diyalektiği,

220 kelime Ermenice,

108 kelime Keldanice,

60 kelime erkese,

20 kelime Grce,

300 kelimenin de kökeni belili olamayan gruba dahil olduğu ortaya çıkartılmıştır.

Lügatte Arap ve Farsça olarak zikredilen kelimelerin birçoğunun Türkiye Türkçesinde, Azericede ve birçok Türk lehçesinde kullanıldığına şahit olmaktayız. Farsça kökenli kelimeler ise zaten bugünkü Türkiye Türkçesinden daha farklı konuşan Selçuklu ve Safevi Türklerince kullanılan kelimelerdir. Hatta bu kelimelerin bazıları proto Türkçeden Farsçaya geçen ama Farsça gibi algılanan kelimelerdir.

Yine siyasi Kürtçüler tarafından ilk Kürtçe eser olarak tanıtılmaya çalışılan ve Ahmed-i Hanin'in *Nubahar/Nevbahar* adlı lgatindeki kelimelere, Yusuf

Ziyaeddin Paşa tarafından bazı eklemeler yapılarak 1892 yılında İstanbul'da basılan lügat üzerinde inceleme yapan Ahmet Buran, bu lügatteki kelimelerin kökenlerini incelemiş ve sonuçta lügatteki kelimelerin;

% 22 Farsça

%21 Arapça

%17 Türkçe

%8 özel isim

%32 de Süryanice, Ermenice, Rusça, Rumca v.b dil kökenli olduğunu ortaya çıkarmıştır⁴²⁰.

Az öncede ifade ettiğimiz gibi lügat çalışmalarında gözden kaçırılan en önemli nokta, tıpkı Minorsky ve Buran'ın çalışmalarındaki gibi Farsça ve Arapça olarak zikredilen kelimelerin birçoğunun Osmanlı Türkçesinde de Türkiye Türkçesinde kullanıldığıdır. Burada farklılığı oluşturan nokta şudur ki; Cumhuriyetle birlikte Türkçedeki Arapça ve Farsça kelimelerin dilden atılmasına karşın, bu kelimelerin Kürt lehçesinde yaşatılmış olması ve Türkiye Türkçesine çeşitli Avrupa dillerinden kelimelerin eklenmesidir. Diğer önemli bir fark da, kelimelerin ses ahengindeki farklılıktır. Kürtçedeki telaffuz daha çok Fars ve Azeri dillerinin kelime okunuş tonları ile ifade edilmekte olup, değişen Türkiye Türkçesinden ses rengi olarak ayrılmıştır.

Netice olarak araştırmalar bize, esasında Kürtçe denilen bir dilin var olmadığını, aksine Türk dilinin, Fars ve Arapça etkilere fazlaca maruz kalarak, toplama bir lehçenin varlığının oluştuğunu ortaya koymaktadır. Bu

---

⁴²⁰ Çay, a.g.k., s.119,120.

da gösteriyor ki Kürtçe, Orta Asya Türkçesinin asimile olmuş halidir.

Yukarıdaki örnekler; Gurmanc lehçesinin Osmanlıca gibi Farsça ve Arapçanın fazlaca tesirine maruz kaldığını, yine İstanbul Türkçesinin son 90 yılda değişime uğradığı ve Gurmanc dili ile Türkiye Türkçesi arasında ayrılığın belirginleştiğini göstermektedir. Ülkemizdeki insanlar, atalarının 60 yıl önce yazdıkları eserleri okuduklarında anlayamamaktadırlar. Bu durum aslında dil açısından, değişenin daha fazla Türkiye Türkçesi olduğunu göstermektedir.

Kürtçenin ve özellikle de Gurmanc dilinin diğer bir özelliği de, çok önemli diller olan Türkçe, Farsça ve Arapçayla yoğrulmuş ve bunların kullanılması zor kalıpları yerine, her dilin en kolay yapısını alarak, yeni, basit ve öğrenimi kolay bir dil haline gelmiş olmasıdır. Bu nedenle Gurmanc lehçesi, her kesim tarafından çok kısa bir zamanda öğrenilmektedir. Şark görevi için Doğu ve Güneydoğuya tayin olan devlet memurlarının bile 6 ay gibi zamanda bu lehçeyi konuşmaya başladıklarına şahit olmamızın nedeni de budur.

Osmanlı Devleti, zaman zaman ülkedeki boş kalan ve işlenmesi gereken arazilerin şenlendirilerek, tarıma açılması ve çapulculuk yapan aşiretlerin faaliyetlerine son verilmesi amacıyla kimi aşiretleri yerlerinden sürerek başka bölgelere zorunlu göçe tabi tutmuştur. Göçler neticesinde batı bölgelerine göç ettirilen Kürt, Gurmanc ve Zaza aşiretleri lehçelerini muhafaza ederken, Türkmen, Yörük ve Arap aşiretlerinin ise

dillerini değiştirerek Gurmanc lehçesini benimsediğine şahit oluyoruz. Akkeçili, Karakeçili, Tırkan, Balaban, Kureyşan, Saruhan, Tatar ve Gerger aşiretlerini bu konuda örnek olarak gösterebiliriz. Ortaya çıkan sosyolojik netice bize Gurmanc ve Kürt lehçesinin neden bu kadar hızla yayıldığının cevabını vermektedir.

Hakan Özoğlu, “Kürtlerin hepsi aynı dinsel inancı ve aynı tarihsel deneyimi paylaşmamaktadırlar. Kürt olarak kabul edilen grupların birbirleri ile anlaşmaları ancak üçüncü bir dil ile mümkündür. Yine Kürt olarak kabul edilen Lur ve Zazaların kendilerini Kürt toplumu içerisinde kabul etmedikleri bilinen bir gerçektir” demektedir⁴²¹.

Kürtçe diye bir dil oluşturma gayesi ile bölgede Rusya’nın menfaatleri için organize edilen Kürdoloji merkezlerinde dahi Kürt dili, Kuzey Batı Grubu ve Güneydoğu Grubu olarak ikiye ayrılmıştır. Rusların Kuzey Batı Grubu olarak ifade ettiği ve Gurmance konuşulan yerler olarak belirttikleri bölgeler Mardin, Botan, Hakkâri, Van, Muş ve Erzurum olarak tespit edilmiştir. Gurmance konuşan bölgeler arasına Elazığ, Malatya, Diyarbakır, Bingöl, Tunceli, Erzincan, Adıyaman, Maraş ve Urfa illeri sayılmamıştır. Güneydoğu Grubuna ise Sorani konuşanlar denerek, Irak’ta Revanduz, Köysançak, Süleymaniye, İnan’da Senandaj, Mahabat ve Kirmanşah sayılmıştır.

Batılıların yaptıkları çalışmalarda Kürtlerle ilgili sürekli ortaya çıkan bu karmaşık durumun nedeni, bazı

---

⁴²¹ Özoğlu, a.g.k., s.57.

batılı bilim adamlarının art niyetli olarak Kürtlere yeni bir tarih ve köken bulma gayretlerinden kaynaklanmaktadır.

IX. BÖLÜM
BİR ŞEHİR BİR AŞİRET

Mardin Bölgesi Tarihi ve Bölgenin Milliyet Tahlili

Kitabımızın birinci cildi durumundaki bu eserde sadece Gurmanc ve Kürtlerin kökenleri hakkında çalışıldığından, Bölgedeki şehirlerin geçmiş tarihlerine ve bölgedeki aşiretlerin kökenlerine fazlaca değinilmemiştir. Buna rağmen okuyucuların işlediğimiz konuyu daha rahat anlamaları için Mardin ilinin tarihini ve önceki zamanlarda Mardin’de var olan yaşam alanlarını irdelemenin de fayda olacağını düşündük.

Bunun yanında yine aynı maksatla daha sonra yayınlamayı düşündüğümüz Gurmanc ve Kürt aşiretleri kitabımıza ek olarak bu kitapta Rişvan Aşireti hakkında kısa bilgiler vermeyi de gerekli gördük. Bundan hareketle Mardin ilinin kısa tarihi ve bölgenin milliyet tahlilini ortaya koymaya çalışalım.

Mardin İl Adı Hakkında Rivayetler

Tarihte Mardin için birçok isim kullanılmıştır. Bunlardan; Erdobe, Tidu, Merdin, Merdo, Merdi, Merda, Merde, Kartal Yuvası, Kuşlar Yuvası, Maridin ve Mardin adlarını örnek olarak verebiliriz.

Mardin’in ne zaman ve kimler tarafından kurulduğu kesin olarak bilinmemekle birlikte, kuruluşu Eski Yakın

Doğu tarihine göre Subariler zamanına kadar dayanmaktadır. M.Ö.4500'den itibaren yerleşim yeri olan Mardin; Subari, Hurri, Sümer, Akad, Mitani, Hitit, Asur, İskit, Babil, Pers, Makkadonya, Abgar, Roma, Bizans, Arap, Selçuklu, Artuklu, Akkoyunlu, Karakoyunlu, Safevi Devleti ve Osmanlıların egemenliğine girmiştir.

Bugünkü bilgilere göre Mardin'den ilk defa doğrudan doğruya bahseden müellif, IV. yüzyıl Roma tarihçilerinden Antakyalı Ammineus Mercellinus'tur. O, Diyarbakır Mardin yolunun Izala dağı üzerinden, Maride ve Lorne kaleleri arasından geçtiğini kaydeder. Burada adı geçen Maride isimli yer, bugünkü Mardin'dir. A. Gabriel, Lorne'nin ise, Mardin'in doğusundaki Ka'lat al Marat olduğunu tahmin etmektedir.

Ermeni kaynaklarında Mardin ismine Merdin, Süryani kaynaklarında Merdo, Merdi, Merde, Marda ve Mardin okunuşlarına rastlandığını görmekteyiz. Bunun nedeni ise Süryani dilindeki imla farklılıklarından kaynaklanmaktadır.

Çoğu kaynaklarda Mardin'in gerçek adı "Merdin" diye geçer. Zira halkın çoğu da bugün şehri bu adla telaffuz etmektedir. Bu ad "Kaleler" anlamına gelir. Şehirde birçok kalenin varlığı, şehrin bu şekilde isimlendirilmesini sağlamıştır. Mardin'in kale kavramlarıyla adının bu kadar sık geçmesinin en önemli nedeni de, birbirini koruyup kollayan doğal savunma ve gözetleme faaliyetlerini icra eden korunaklı yapıların varlığındandır. Bunlardan birkaçı: Mardin Kalesi (*Kuşlar Yuvası*, *Kartal Kalesi veya Kartal Yuvası*), Eskikale

Köyünde bulunan Kalat'ül Mara, Deyrü'zzafaran Manastırının kuzeydoğusundaki Arur Kalesi ve Erdemeşt Kalesi'dir

Mardin isminin kökeni konusunda çeşitli rivayetler vardır. A. Dupre ve J. Von Hammer Mardin'e, Marde denildiğini eski Yunan coğrafyacılarından naklederek, bu kelimenin kökeninin savaşçı bir kavim olan Mardeler ile ilgili olduğunu yazar. Hammer'e göre Marde halkı, İran hükümdarlarından Ardeşir (226-241) tarafından buraya yerleştirilmiştir. Mardin şehir adı ile Marde kavim isimleri arasındaki ayniyetin yanı sıra, bir İran inancının devamı olarak şer'e ibadet eden Mardelerin bu bölgeye yerleştirilmeleri ve Mazı Dağı havalisinde oturan Yezidilerin şeytana tapmaları, Marde-Mardin ilişkisine bir ipucu verecek durumdadır. C. Ritter ise, Hammer'in ifadelerini şüpheyle karşılar.

Vakidi'ye göre ise, "Din" adındaki bir İranlı zahid, Mardin'in bulunduğu dağın tepesine yerleşerek, orada ibadetle vakit geçirmeye başlamıştır. Zamanla şöhreti birçok yere yayılınca, bir gün Heraklius tarafından gönderilen bir kumandan buraya gelerek zahitle önce dostluk peyda edip sonra da onu öldürtmüştür. Daha sonra buraya bir kale inşa ettirdiği, kaleye Arapça "Din öldü" anlamına gelen "Mate Din" denildiğinden, buraya halk tarafından Mardin adının verildiğini belirtmiştir.

Onun aktardığı diğer bir rivayette ise, İran hükümdarlarından birisini hasta olan oğlunu doktorların tavsiyesi üzerine buraya tebdili hava için göndermiş ve

bundan dolayı bu mahalleye onun adı verildiği ve Mardin denildiğidir.

Yakuti, Mardin kelimesinin Arapça Marid kelimesinden geldiğini ve onun cem-i salimi olduğunun zikredildiğini söylese de, kendisi bunu kabul etmemektedir. Yine Süryaniler arasındaki Mardin'in telaffuzunun Merdin olduğunu, bunun da Süryani dilinde kale anlamına gelen "Merdo"nun çoğulu olduğunu bildirerek bu havalide bulunan dört meşhur kaleyi sayarlar. Bunlardan ilk ikisi Mardin ve Kalat al-İmra kaleleri, diğer ikisi de Mardin'in bir saat kadar güney doğusundaki Deyr Zerefan Manastırının gerisindeki sırtlarda bulunan iki kaledir⁴²².

Türkmenler de tıpkı Süryaniler gibi Mardin iline "Merdin" demektedirler. Ukrayna'daki Hristiyan Türkler olan Urumlar'da ise "Merdin" halk arasında oynanan bir oyunun adıdır. Karakoyunlular içerisinde Merdin Bey adında bir emirin var olduğunu Ebu Bekr-i Tihrani'nin *Kitab-ı Diyarbekiriyeye* adlı eserinden öğreniyoruz⁴²³.

Mardin'in Tarihi

Alman Arkeologu Baron Marvan Oppenheim'in 1911-1929 yılları arasında yaptığı kazılardan elde edilen sonuçlara göre: Subarilerin Mezopotamya'da (M.Ö. 4500-3500) yaşadıklarını, bu tespiti sebep olarak da Sümer ve Babil katları arasında buldukları kiremitleri göstermiştir.

---

⁴²² Göyünç, a.g.k., s.4.

⁴²³ Ebu Bekr-i Tihrani, a.g.k., s.205.

Gırnavaz ören yerinde 1982 yılında başlayıp 1991 yılına kadar sürdürülen arkeolojik kazı ve araştırmalar sonucunda Gırnavaz'ın M.Ö. 4000'den M.Ö. 7. yüzyıla kadar sürekli olarak yerleşme alanı olduğu anlaşılmaktadır. M.Ö. 4000 sonlarındaki Geç Uruk Devri, Gırnavaz kalıntılarının en alt kültür tabakasını oluşturmaktadır. Bu kültür tabakasının üzerinde yer alan Er Hanedanlar Devri mimarî tabakaları daha çok ölü gömme adetleri açısından araştırılmış ve değerlendirilmiştir. Tespit edilen mezarlara göre ölüler bu devirde eski Mezopotamya geleneklerine göre açılan çukurlara dizler karınlarına çekik olarak yatırılmakta, daha sonra yakılan hafif ateşle manevi temizlik sağlanarak dünyevi ilişkiler kesilip çukurlar kapatılmaktadır. Mezar içinde şahsi eşya olarak metal silahlar, metal süs eşyaları, mühürler kült ve seramik kap örnekleri çok sayıda tespit edilmiştir⁴²⁴.

Sümer Kralı Lugalzergiz, M.Ö. 2850 yılında Akdeniz'e kadar uzanan seferinde Mardin'i hükmü altına almıştır. Şehircilik, sulama ve tarım alanında ileri bir seviyeye ulaşan Sümerler, geniş fetihler sonucu güçlerini kaybedince 30 yıl sonra Mardin'i Akadlara bırakmışlardır (M.Ö.2820). Akadlar, M.Ö.2500 yıllarında Sümerlerle anlaşarak Akad-Sümer Devletini kurmuşlardır.

Prof. Dr. Ekrem Memiş'in "*Eski Çağ Türkiye Tarihi*" adlı kitabında, "Mezopotamya'da büyük imparatorluk

---

⁴²⁴ http://www.kenthaber.com/Arsiv/AntikSehirler/mardin/Merkez/AntikSehir_358.aspx

vücuda getiren Sami kökenli Akadların vesikalarından anlaşıldığına göre, M.Ö.3000 sonlarında Mardin merkez olmak üzere Güneydoğu Anadolu Bölgesi ile Kuzey Mezopotamya'daki Musul ve Kerkük dolaylarında Hurriler adıyla anılan bir kavim oturuyordu" diye yazar.

Mardin, M.Ö.2230'lu yıllarda Elam şehri olmuştur. Amuri ailesinin altıncı ferdi olan Hammurabi, Sümer topraklarını Babil'in idaresi altına alınca bu kez de Babil Devleti'ni kurmuş, ardından Yukarı Mezopotamya'ya saldırınca Mardin'i de istila ederek topraklarına katmıştır (M.Ö. 2200-1925).

M.Ö. 1925 yıllarında Mardin'i işgal eden Hititler, bir yıl sonra şehri terk etmişlerdir. İran dolaylarından gelen Midiller, Mardin ve çevresini ele geçirmiştir. 500 yıl hüküm süren Midiller bilinmeyen bir sebepten Mısırlılara vergiye bağlanmışlar ve bir Midil Prensesini de Mısır Firavunu ile evlendirmişlerdir. M.Ö. 1367 yılında Midiller arasında iç savaş çıkınca bunu fırsat bilen Asur Kralı Asurobalit, Mardin ve çevresini topraklarına katmıştır.

M.Ö. 1190'da Anadolu'dan gelen kavimler Mardin'i ele geçirmişlerdir. 60 yıl sonra I.Tıplatpalası; Sincar, Nusaybin geçerek 20 bin Maşiki kuvvetinin koruduğu Kemecin'e saldırıp, onları yendikten sonra Mardin ve çevresini tekrar ele geçirmiştir.

M.Ö.1060'da I.Asurnasırbal zamanında Hititler birleşerek Gılgamış yakınlarında Asurluları yenmişlerdir. Bir süre sonra Asurluların yeniden toparlanmaları üzerine Mardin Asur hâkimiyetine girmiştir. M.Ö.800 yılına kadar Asurluların elinde kalan

Mardin, daha sonra Urartu Krallığı egemenliğine geçmiştir. Urartu Kralı Mimes zamanında Mardin 50 yıl Urartu idaresinde kalmıştır.

M.Ö. 741-724 yılları arasında Asur Kralı III. Tiglatpileser Haleb'in kuzeyinde bulunan Arpad (Rıfad) prensliğine saldırmıştır. Bölgeyi korumak isteyen Urartular, Kummukh (Kumuk) Türkleri ve Melitine krallarından oluşan ittifak, meydana gelen savaşta Asurlulara Rumkale bölgesinde yenilmiştir. Bu savaşın sonunda Mardin bölgesini de içine alan bugünkü Botan ile Batman yöresi, bugünkü Diyarbakır bölgesi olan Arzenene bölgesi, Sophene (Harput) bölgesi ve Kummukh (Kommegene-Samosata) bölgesi Asurluların eline geçmiştir⁴²⁵.

(Kumuk Türklerinin toprakları)

⁴²⁵ Grousset, a.g.k., s.56.

Rusya steplerinden Anadolu'ya gelen ve göçebe bir halk olan Trak-Frig (Türk-Frig) soyundan Kimmerler (Kimak Türkleri) M.Ö. 715 yılında istila hareketlerine başlamışlardır. Kimmerler ile Urartular arasında meydana gelen savaşta ise Urartular yenilerek kaçmış, neticesinde ise Kimmerler, tüm Doğu ve Güneydoğu Anadolu ile Mezopotamya'yı kasıp kavurmuşlardır.

M.Ö. 612 yılına kadar Sityaniler, M.Ö. 618 yılında ise İran'dan gelen Midiler tekrar bu bölgeyi ele geçirmiştir.

M.Ö. 335 yıllarında Büyük İskender Mısır'ı aldıktan sonra Mezopotamya'ya gelerek İran'a gitmek için Mardin'den geçer. Buraları da istila eden İskender'in M.Ö. 323 yılının 28 Mayıs'ında Babil'de ölümünden sonra komutanları arasında devlet pay edilir ve Mardin doğu bölümünde kaldığı için Nikanır denilen General Slevkos'un payına düşer (M.Ö. 311).

(Part devletinin sınırları)

M.Ö. 131’de Mardin ve çevresi Urfa Krallığı (Abgarlar) topraklarına katılmıştır. M.S. 249’da Roma hükümdarı Filibos saltanatının 5. yılında bir isyan başlatıp, IX. Abgar’ı memleketten kovmuştur. Şehrin valiliğine de Hapsioğlu Uralyonos tayin edilmiştir. Bu arada Mardin Urfa’ya bağlı olduğu için Roma egemenliğine girmiştir. M.S. 250 yılında Dakiyos, Pers ülkesini zapt etmiştir. Bu sırada savaşlarda tahribat gören Nusaybin’i de onarmıştır.

M.Ö 71 yılında Ermeni Kralı Dikran, Turan kökenli olan Partlara saldırarak Botan çayının güneyini, Kardü ülkesini, Nisibis’i ve Edessa’yı (Urfa) ele geçirmiştir. Ermeniler bu dönemde Hemedan’a ve doğuda Medya’ya kadar uzanmışlardır⁴²⁶. İki yıl sonra Dicle nehrinin ve Botan çayının yakınlarında Ermeni ve Roma orduları karşılaşmış ve Ermeniler savaşta büyük bir hezimete uğramışlardır. M.Ö 68’de ise Nisibis (Nusaybin) de Romalılardan farklı olarak Grek (Yunan-Rum) kökenli bir koloni yaşamakta olup, Romalılar ve Grekli koloni arasında meydana gelen savaştan sonra şehir Romalıların eline geçmiştir⁴²⁷.

---

⁴²⁶ Grousset, a.g.k., s.84.

⁴²⁷ Grousset, a.g.k., s. 92.

(Eski çağlarda Ermenistan)

297'de Sasnilerle Romalılar arasında meydana gelen savaşta, Romalılar galip gelince Ermenistan, Gürcistan, Botan (Şırnak-Doğu Mardin), Van ve Dicle kıyıları Romalıların hâkimiyetine geçmiştir⁴²⁸.

330 yılında ateşe ve güneşe tapan Şadbuhari isminde bir kral rahatsızlığı sebebiyle Mardin Kalesi'nde kalır. Kalede kaldığı süre içerisinde kendisine kasır yaptırıp 12 yıl boyunca burada yaşar. Daha sonra Kral, memleketi Pers'ten birçok asker ve sivil getirip, onları Mardin'e yerleştirir. 442 yılına kadar getirilen insanların vasıtasıyla şehirde birçok gelişme olur.

442 yılındaysa halkı kasıp kavuran amansız bir veba salgını şehri yaşanmaz hale getirir. Yaklaşık 100 sene sonra Ursiyanos adlı Romalı bir kumandan büyük bir

⁴²⁸ Grousset, a.g.k., s.112.

ekiple Mardin'i 47 yılda inşa etmeyi başarır ve halkın tekrar buraya gelmesini sağlar.

480 yılında Nisibis'te (Nusaybin) Nasturilik en üst seviyeye ulaşmıştır. Nusaybin'de Nasturi Piskoposu Bar Sauma bulunmaktadır. Bu dönemde başta Amid ve Diyarbakır olmak üzere Güney Doğu Anadolu Romalıların elindedir. Bu dönemde Sason'da ise Süryani Piskopos Abdiso bulunmakta olup, Sason şehri Ermeni nüfusun da en kalabalık olduğu yerdir⁴²⁹. Halen de Sason şehrinde Müslümanlığı seçmiş olan veya Müslümanlığı seçmiş gibi görünen çok sayıda Ermeni yaşamaktadır.

Romalılar Hasankeyf (Hesna de-Kepha) ve Tur Abdin (Midyat)'deki Hatem-i Tai Kalesi arasında kalan bölgeyi bir alan olarak belirlenmiş, fakat Nusaybin bu iki kaleden uzak bulunduğu ve havalinin sık sık Sasanilerin saldırısına uğradığından, ordunun müşkül anlarda sığınabileceği yeni bir kale yapılmasına karar verilmiştir. 507 yılında Mardin'e yaklaşık 20 kilometre mesafede Dara mevkiinde büyük bir müstahkem şehir inşa ettirilmiş, adına Anastasiopolis denmiştir. Bu alan Bizans-Sasani sınırının el değiştirdiği bir yer olduğundan, Mardin, Savur ve Lorne kaleleri de yeniden yapılandırılmıştır. Mardin Kalesi, 527-565 yılları arasında yaşayan Roma İmparatoru Justianus zamanında tekrar yenilenmiştir⁴³⁰.

---

⁴²⁹ Grousset, a.g.k., s.228.

⁴³⁰ Göyünç, a.g.k., s..5,6.

578 yılında Sasanilerden Mehdod ve Şapur Mihran, Tella de-Mauzelat, Resiaina Menand (Tell Mavzan) ve Edassa (Urfa) bölgelerini yakıp yıkarak tahrip etmiştir. Diğer yandan da Tamhosrev, Armeniya'ya saldırıp Komes Maurikios (*Bugün Tunceli merkeze bağlı Komesi adlı bir köy vardır*), Arabissos (*Maraş taraflarında*) ve Hanzit'ten (*Elazığ bölgesi*) asker toplayarak, Kitriz yakınında karargâh kurmuştur. Bu sırada İran Merzuban'ı da Erzurum'u kuşatmıştır. Bu sırada Romalı Maurikios şehre yardıma gelince İranlılar karşılık olarak Kitharizon önünde Martyropolis'e girerek bütün Şophane bölgesini yani, Mezopotamya Eyaletini yağma edip ve Amida'yı (Diyarbakır) 3 gün kuşatmış, fakat başarılı olamadıklarından, Arzanene yoluyla İran'a dönmüşlerdir.

Bunu haber alan Romalı Maurikios hemen güneye inerek Arzanene'ye (Garzan) gitmiş ve buradaki 10 bin kişiyi yerinden kaldırarak Kıbrıs'a sürgün etmiştir. Arzana'da (Garzan) Phum Kalesi'nin de arasında bulunduğu birçok kaleyi alarak, buraya bir Roma garnizonu yerleştirmiştir. Maurikos buradan Botan'a geçerek Singara'yı (Nusaybin'e yakın) zapt etmiştir.

586 yılında Romalı kumandan Philippikos, Amida'dan Arzamon (Mardin-Harzem) suyu kenarından geçerek Tell-Beşr'e (eski adı Bebase'dir, Batman-Beşiri) sefer düzenlemiştir. İzala yakınında şimdi Midyat'ın kuzeyinde bulunan Salah (Ermenice Salk) mevkiinde İranlıları yenip, bunları Dara'ya kadar takip etmiştir. Bunun sonucunda Romalılar Hasankeyf de dahil olmak üzere Dicle nehrinin güneyine hâkim

olmuşlardır. Buranın halkı yerlerinden kaçarak yeraltlarına saklanmışlarsa da, yerleri tespit edilmiş ve tehcir edilmişlerdir. Bunlar; Arzenene'deki Koraeliler, Midyatlılar, Skiefdanlılar ve Masioslulardır⁴³¹.

588 yılına gelindiğinde, bölgede Romalıların yerine İranlıların egemen olduğunu görüyoruz. İranlılar bu yıl Roma'da meydana gelen askeri darbeden faydalanarak Dicle'nin güneyindeki toprakları ele geçirmek için ordu toplamışsa da, Martyropolis (Silvan) yakınlarında Romalıları yenilerek Nisibis'e (Nusaybin) geri kaçmışlardır⁴³². Bu zamanda Nusaybin İranlıların sınır bölgesindeki karakolu konumundadır.

Sasani Hükümdarı II. Hüsrev zamanında (590-628) Yukarı Mezopotamya'nın Musul ve Tekrit bölgesine yerleştirilen monofizist Bizanslı harp esirleri, 8. ve 9. yüzyıla gelindiğinde yaşadıkları coğrafyada inançlarını yaymışlar ve böylece çoğunluğu kazanarak Nasturuileri de kendi mezheplerine kazandırmışlardır. Bunun neticesi olarak Tur Abdin (Midyat) bölgesi bunların merkezi haline gelmiş ve burada birçok manastır inşa edilmiştir. Bunlardan en meşhur ikisi Kartmin veya Deyr al-umr ile Mardin'in bir saat doğusundaki Deyr Zaferan'dır⁴³³.

607 yılında Sasani Kralı Kisran'ın müttefiki olan Roma kralı Mauricius'un öldürülmesi ve yerine Phocas'ın imparator olmasından sonra Kısra

---

⁴³¹ Honigmann, a.g.k., s.20,23,24.

⁴³² Honigmann, a.g.k., s.25.

⁴³³ Göyünç, a.g.k., s.9.

hiddetlenerek Roma ülkesine saldırmış ve Tur Abdin (Midyat), Merda kalesi ve Amid'i almıştır. Bu şehirlerde papazlara ve piskoposlara dokunulmazken sadece Romalı askerler öldürülmüşlerdir. 609 yılında Fırat nehrini geçen İranlılar Mabugh, Kinnesrin, Beroea'yı almışlardır. Urfa'ya hâkim olan İranlılar bazı Yunanlıları İran'a götürerek öldürmüşlerdir⁴³⁴.

640 yılında Müslüman ordularının Anadolu'yu fetihlerinde Edessa (Urfa) Bizanslıların, Nisibis (Nusaybin) de Perslerin elinde idi. Bu tarihte Van bölgesi Ermenilerle meskûn bir bölge olup, Vaspurakan adı ile anılmaktadır⁴³⁵.

640 yılında Hz. Ömer'in askerleri Suriye'ye geçtikten sonra Urfa tarafına gelmiş, burada yerli halk güvence aldıktan sonra şehri Müslümanlara vermişlerdir⁴³⁶. Bundan sonra İyaz bin Ganem kumandasındaki ordu Mardin, Dara ve Tur Abdin (Midyat) taraflarını savaş yapmadan almıştır⁴³⁷.

Mardin ve çevresi 692'de Emevilerin, 824'te Halife Memnun zamanında Abbasilerin hâkimiyetine girmiştir. Bu dönemde İslamiyet hızla yayılmıştır.

696 yılında ise Roma İmparatoru kendine isyan edenleri sert bir şekilde cezalandırmıştır. Nusaybinli Mardaşa da bunlar arasındadır. Aynı yıl tahtı ele geçiren Tibrius, Samosata'da (Sivas) 5 bin Arap'ı

---

⁴³⁴ Abu'l Farac, a.g.k., 167.

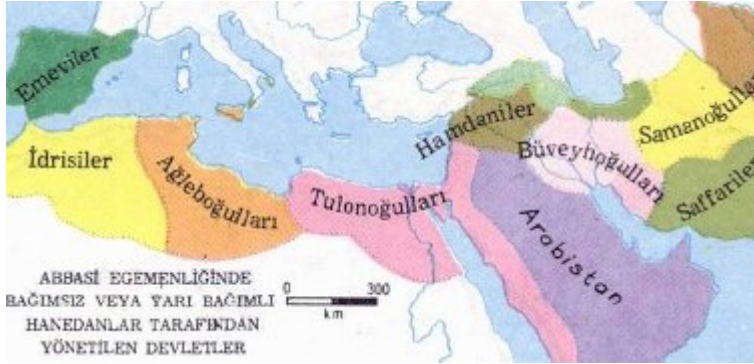
⁴³⁵ Grousset, a.g.k., 285.

⁴³⁶ Abu'l Farac, a.g.k., s.178.

⁴³⁷ Göyünç, a.g.k., s.7.

öldürmüş ve bunlardan başka Arap esirler de almıştır. Bunun üzerine halife, Abdülmelik Muhammed adında birini Betnahrin, Asur, Ermenistan ve Azerbaycan'a vali tayin etmiş, bu kişi buralarda Hıristiyanlarla savaşarak birçoğunu öldürmüştür⁴³⁸.

Sonraki yıllarda Mardin Arapların elinden çıktığından 885 yılında Araplardan Hamdan b. Hamdun, Haricilerden olan Harun ile birleşerek Mardin kalesini ele geçirmiştir⁴³⁹. Hamdaniler doğal olan kalenin bazı yerlerine surlar yaptırarak, bazı yerlerini de onararak günümüze kadar dimdik ayakta kalmasını sağlamışlardır.

(Abbassiler döneminde Hamdani toprakları)

895 tarihinde Halife Mutazid Mardin üzerine yürümüştür. Çünkü Arap kökenli olan Hamdanilerin reisi Hamdan bin Hamdun Mardin'i 885 tarihinde eline

⁴³⁸ Abu'l Farac, a.g.k., s.188,189.

⁴³⁹ Bayatlı, a.g.k., s.5.

geçirmiş ve bu zamandan sonra Halifeyi dinlemez olmuştur. Halifenin orduları şehre geldiğinde, Hamdan kaçarak savunmayı oğluna bırakmıştır. Barış yoluyla şehir tekrar Halifenin topraklarına katılmıştır. O da şehrin kalelerini yıktırılmıştır⁴⁴⁰.

965 yılında Bizanslılar Aynzarba, Al-Maşşisa ve Tarsus'u aldıktan sonra bütün Kilikya ovasına sahip olup, bundan sonra da Amid, Dara ve Nusaybin'e kadar ilerlemişlerdir⁴⁴¹.

990 yılında ancak Musul'da tutunabilen Hamdani-lerin toprakları birer birer Mervanilerin eline geçmiş, yaklaşık olarak 988 tarihinde Mervanlı Hanedanının atası olan Ebu Abdullah Baz El-Huseyn b. Dutsak Mardin'i de zapt etmiştir. Mardin ve çevresinde çarşılar, camiler yaparak onarımlarla İpek yolu üzerinde bulunan bu önemli şehri ticari açıdan canlandırmışlardır.

1086 tarihinde Selçukluların hizmetine giren Araplardan Fahruddevle Muhammed bin Cubeyr, Sultan Melikşah'a, Mervanlıların elinde bulunan Mardin şehrinin güzelliklerinden bahsederek Diyarbakır havalisinin kendisine verilmesini sağlamıştır. Adına hutbe okutmak ve para bastırmak müsaadesini aldıktan sonraysa Mervanlılara karşı Türk emirlerinden Artuk gibi bir kısım Selçuklu umerası ve Türk askerlerinin yardımı ile giriştiği hareket neticesinde Mardin şehrini

---

⁴⁴⁰ Göyünç, a.g.k., s.7.

⁴⁴¹ Honigmann, a.g.k., s.92.

de zapt etmiş, uzun süren bir kuşatmadan sonra kaleyi de ele geçirmiştir⁴⁴².

Alparslan'ın Malazgirt zaferinden sonra Türklerin Anadolu'ya ulaşan akınları neticesinde Mervaniler Devleti gittikçe zayıflamış, Mardin'den sonra 1089'da Nusaybin'de de Selçuklulara yenilerek, Selçukluların hâkimiyeti altına girmiştir. Böylece bu tarihten sonra Mardin ve Nusaybin bölgesi Türklerin hâkimiyeti altına girmiş olup, Türk grupların en fazla yerleştiği bölgelerden biri haline gelmiştir. Artuklar Mardin ve Nusaybin'e yerleşerek buraları kendilerine merkez yapmışlardır.

1095 tarihinde Artuk Bey'in oğlu Sökmen Selçuklular arasında çıkan taht kavgasını fırsat bilerek, Urfa-Suruc'u ele geçirmiş ve buraya yerleşmiştir. Bu zamanda Adıyaman'ın Samsat ilçesi de Balduk adlı bir Türk emirin elinde bulunmaktadır. Artukların memleketi olan Mardin, Hasankeyf ve Harput bölgeleri Türklerin gelişlerinden önce Arapların ve Rumların kontrolündeydi. Ermeniler ve Süryaniler de bu bölgede yoğun olarak yaşamaktaydı. Dicle'ye kadar Bizanslılar, güneye kadar olan bölge ise Araplar hâkim durumdaydılar⁴⁴³. Türk göçleri ile Türkistan ve İran'dan akın akın Oğuz, Türkmen, Kalaç, Avşar ve Kanglı Türkleri gelerek bölgeye yerleşmişlerdir.

1097 tarihinde Eyyubilerden Melik Adil b. Eyyub Mardin şehrini kuşatmış, kuşatma neticesinde şehrin

---

⁴⁴² Göyünç, a.g.k., s.7, 8.

⁴⁴³ Turan, a.g.k., s.157.

içine girebilmişse de, kaleyi almaya muvaffak olamamıştır⁴⁴⁴.

1098 yılında Mardin ve Hasankeyf Artuklu Türkmen devletinin merkezleri durumundadır. Bu sırada Güneydoğu Anadolu'da Türk gruplarının en kalabalık olduğu yerler, bu iki şehirdir. Bu şehirlerin dışında en yoğun Türk nüfusu Urfa bölgesindedir⁴⁴⁵.

1103 yılında Mardin şehri, Artuk Bey'in oğlu, Hasankeyf emiri Sökmen'in yeğeni Yakuti'nin elindedir. 1104 yılında Sökmen şehri Yakuti'den alarak bölgeye hâkim olur. Mardin bu zamandan sonra Haçlılarla Anadolu ve Suriye'de yaşayan Türkmenler arasında birçok olaya sahne olur. Zira Artuklu sülalesinin ilk zamanlarında Mardin bölgesindeki vergiler diğer komşu ülkelere nazaran düşük tutulduğundan Diyar Rebia halkı buraya akın etmiştir. Artuklular hızlı bir yapılaşma içerisine girerek cami, medrese, kervansaray, bimaristan inşa ettirerek, burayı cazibe sahası haline getirmişlerdir⁴⁴⁶. Bu durum Anadolu'ya akın akın gelen Türklerin de Mardin bölgesine hücum etmesi sonucunu doğurmuştur.

Artuklulardan İl Gazi Bey Mardin'i 1105'te devletinin başkenti yapar. Halep'i aldığı gibi Haçlılara karşı giriştiği mücadeleler dolayısıyla büyük ün kazanır. Antakya Haçlı Prensi Roger'ı yenerek Silvan'ı da ele geçirir. İl Gazi'nin ölümünden sonra oğulları ve yeğenleri devletin başına geçerek Diyarbakır, Harput

---

⁴⁴⁴ Göyünç, a.g.k., s.9.

⁴⁴⁵ Demirkent, a.g.k., s.48.

⁴⁴⁶ Göyünç, a.g.k., s.8.

Kalesi ve civarına hâkim olup Haçlıları, Frankları, Urfa Kontu'nu, Bilecik Haçlı Senyörü'nü ve Kudüs Kralı Bodven'i yenerek büyük başarı kazanırlar. Böylece Artuklular bölgede büyük devlet kurarlar. Bu devletin 304 yıllık egemenliği sürecinde çok sayıda tarihi camii, medrese, hamam ve kervansaray yapılmış, birçok cami, medrese ve manastır onarılmıştır.

Bu tarihte Anadolu Selçuklu Sultanı Kılıçarslan'ın Doğu Anadolu'ya girmesi ve Muhammed Tapar'a ait Musul ele geçirmek üzerine sefere çıkması, amcaoğulları olan İran Selçuklular ve Anadolu Selçukluları arasında sorunların çıkmasına neden olmuştur. Kılıçarslan Nusaybin'e gelince, Türklerden Diyarbakır Emiri Yınal'ın oğlu İbrahim, Siirt Emiri Kızılarşan, Erzen (Silvan-Bitlis arasında) Emiri Togan Arslan, Harput Emiri Çubukoğlu, Hani Emiri Şahruh, Mardin Beyi Artuklu İlgazi ile Musul Emiri Çökermiş beyler kendisine katılmıştır. Erzurum Emiri Saltuklu Ali ile Ahlat Emiri Sökmen ise karşı tarafta yer almışlardır. İki taraf arasında çıkan savaşta Kılıçarslan yenilmiş, kaçarken de Habur suyunda boğulmuştur. Neticesinde Doğu ve Güneydoğu Anadolu toprakları Anadolu Selçuklularından İran Selçuklularına geçmiştir. Sadece Silvan Hamurtaş adlı bir Anadolu Selçuklu beyinin eline de kalmıştır⁴⁴⁷.

Yine bu zamanda Sökmen'in yeğeni Yakuti ölünce yerine kardeşi Ali, Mardin Emiri olmuştur. Ali, Sökman yerine Çögermiş'in tabiiyetine girmiştir. Bu zamanda Artuk'un oğlu Sökmen ölmüş ve Hasankeyf'e

---

⁴⁴⁷ Turan, a.g.k., s.106.

defnedilmiştir. Yine bu zamanda Bağdat valisi Artuk'un oğlu İlgazi olup görevden alınmıştır.

1108 tarihinde eski Bağdat valisi İlgazi kardeşi Sökman ve yeğenin ölmesi sonucunda Mardin'i tekrar ele geçirmiş, bu olaydan sonra Mardin'de Artukluların ikinci devleti kurulmuştur. Bu devlet bazen Mardin Artuklu devleti, bazen de İlgazi devleti adıyla anılır⁴⁴⁸. Nusaybin de bu devlete bağlıdır.

İlk Mardin Artuklu Hükümdarı İlgazi, Mardin kalesini imar ederken, kalede şehit ve ölümler için bir mezarlık ve türbe yapmıştır. Oğlu Hüsamettin Timurtaş, ihtiyacın gelişmesi yüzünden şehrin surları dışında Rabaz'da güzel bir şehitlik yaparak kaledeki ölümleri 1144 yılında buraya naklettirmiştir. Ayrıca burada mühim bir kütüphane inşa ederek çok kitaplar getirmiştir. Mardin'deki Husamiye Medresesi ve camisi onun eseridir. Timurtaş ilmi, şiiri ve yenilikleri takip eden bir hükümdardır. Artuklular bölgede Sünni inancın en önemli temsilcisi olmuşlardır.

Tüm tarihi kaynaklarda Necmettin Alpi'nin Mardin'de hüküm sürdüğü zaman dilimi, bir refah ve imar devri olarak belirtilmiştir. Koçhisar/Kızıltepe, onun inşa ettirdiği, cami, medrese, kervansaray, hamam ve çarşılar nedeniyle bir kültür ve ticaret merkezi haline gelmiştir. Mardin'deki Ulu Camii onun eseridir. Duvarında 1172 ve minaresinde 1176 tarihli kitabeler bulunur.

---

⁴⁴⁸ Turan, a.g.k., s.162,163.

Bu kitabeler caminin kendisi tarafından inşa edildiği ve oğlu Kutbettin İlgazi tarafından bitirildiğini anlatmaktadır. İlgazi burayı sonradan külliye haline getirmiştir. Buraya ait vakfiye defteri, Ulu Camii, medrese, mektep ve çeşmelerin tamiri için bağışlanan çok sayıdaki mülkü kaydeder.

Buna göre caminin dışında Thiyl çarşısında birbirine bitişik 5 dükkân, çarşının başında 6 dükkân, caminin karşısında, kible tarafında 8 ev ve hamam, Kılıçlar çarşısında eski Un Hanında 2, kavafılar Çarşısında 3, Sığır Pazarında Kalender dükkânı, Tüccarlar çarşısında 8, Bakkallar çarşısında zimmî sekis adıyla maruf 9 dükkân, Mardin'in köşk vadisinde Kürüm/Sultan bağları adını taşıyan 7 bağ, şehir civarında 6 bostan ve dört mezra, Mardin'e bağlı Karataş köyünde 3 bağ bu külliye bahşedilmiştir. Bunun yanında Hz. Ali soyundan Abid bin Şehabettin isminde bir seyyid için 1158 senesinde kurulmuş bir zaviye ve ona ait vakıflar da mevcut olup, bu zaviye Necmettin Alpi tarafından yapılmıştır⁴⁴⁹.

1109 tarihinde Suriye ve Filistin'i ele geçiren Haçlılar, Musul şehrini tacize başlayınca Sultan Muhammed Tapar, Ahlat ve Silvan Emiri Sökmen'i, Mardin'in Artuklu Emiri İlgazi'yi, Musul emirleri olan Porsuk ve Mevdud oğulları İlbeğ'i ve Zengi Beyi, Beckiyye beylerini ve Meragan'ın (İran'da) Kürt olan Emiri Amedili, Haçlılara karşı sefere göndermiştir. Müslüman Türkler Haçlıları Fırat kıyısında mağlup edince, Şam'ın (Suriye) Sultanı Selçuklu Rıdvan ve

---

⁴⁴⁹ Turan, a.g.k., s.232.

Atabeg Tuğtekin mağlup olmuş Haçlıların Urfa'da toplanmak için harcadıkları zamanı fırsat görerek, onlar bölgeye gelmeden Haleb'i tekrar Türk topraklarına katmışlardır.

Tam bu sırada Sultan Rıdvan'ın Haçlılarla anlaşma yapmaya mecbur kalması, Ahlat Sultanı Sökmen'in ve Musul emirlerinden Porsuk'un ecelleri ile vefat etmeleri Türkleri zor durumda bırakmıştır. Sökmen Bey önce Silvan'a sonra da Ahlat'a getirilerek defnedilmiştir. Bir rivayete göre Mardinli Artuklu Türklerinin cenazeyi götüren gruba saldırdıkları anlatılmaktadır. Sökmen'in ölümünden sonra Meregga Emiri Ahmedil Ahlat'ın kendisine verilmesini istese de şehrin ahalisi olan Türkmenler ve emirler bunu kabul etmemişlerdir. Yine Kürt Ahmedil vefat edince onun yerine kölesi Türkmen Aksungur buranın emiri olmuştur.

1113 yılında Erzen ve Bitlis Emiri Togan Arslan Ahlatşahlar devletinden ayrılarak Mardin Emiri İlgazi'nin tabiiyetine geçmiştir⁴⁵⁰.

1114 yılında Emir Aksungur Urfa Suruç'a gelip, burada 5 gün kaldıktan sonra Urfa-Diyarbakır-Mardin arasında bulunan Şabaktan'ı ele geçirmiş, halka büyük bir ziyafet vermiştir. Malatya Sultanı Melik Mesut buraya gelerek İlgazi'nin oğlu olan Mardin Emiri Ayaz'ı esir alarak şehirde bazı yerleri zapt etmiştir⁴⁵¹.

Bu arada Maraş Valisi Ermeni Gok Vasil, Aksungur'a gelerek itaat etmiştir. Habur da bu dönemde

---

⁴⁵⁰ Turan, a.g.k., s.108,110.

⁴⁵¹ Abu'l Farac, a.g.k., 354.

Aksungur'a ait bir şehirdir. Bu olaylardan sonra İlgazi, yeğeni Hasankeyf Emiri Davut ile birleşerek Aksungur'u hezimete uğratmıştır.

1121 yılında Hüsamettin Timurtaş Mardin'den beyliğini yönetirken kardeşi Süleyman da Harput ve Palu'da hâkimiyetini ortaya koymuştur.

1122 yılında Artuklu İlgazi, yeğeni Belek, Tuğtekin, Selçuklulardan Süleyman Şah'ın kardeşi Kutalmış'ın oğlu Dovlat (Devlet) bir ordu oluşturarak, Urfa'yı Haçlılardan almaya çalışmışlardır. Bu savaş neticesinde Urfa Kontu ve Birecik Senyörü'nün de içinde olduğu Haçlılardan bir grup yakalanarak, Harput ve Palu'da kaleye kapatılmıştır. Bu savaşlardan sonra Emir Sokman hastalanarak Silvan'da vefat etmiş ve Kubbetus Sultan'da Kılıçarslan türbesine defnolunmuştur. Aynı zamanda Kılıçarslan'ın kızı Saide Sultan'ın da burada öldüğü ve babasının yanına Silvan'a gömüldüğünü İbnül Arzak yazmaktadır⁴⁵².

1125 tarihinde Malatya Sultanı Tuğrul Arslan ile Artuklu Timurtaş arasında meydana gelen savaşta, Selçuklular Artukluları Mardin'e kadar kovalamış, araya Arap kökenli beylerden Sadaka girerek, bu iki sultan arasında sulh oluşturmuştur. Yaşanan bu olaylar, Emir Gazi Belek'in ölümünden sonra Anadolu'da birliğin bozulmasından kaynaklanmaktadır. Bu zamanda Gürcüler Ani'ye girerek 20 bin Türkü öldürmüş, Ermeniler de bu hadiselerden faydalanarak tekrar

---

⁴⁵² Turan, a.g.k., s.164,168.

Gereger'e (Adıyaman'da) yerleşip eşkıyalığa devam etmişlerdir.

1133 yılında Büyük Selçuklu Sultanı Melik Selçuk Şah, Ahlat ve çevresini kuşatarak bölgeyi ele geçirmeye çalışsa da muvaffak olamamıştır. Aynı yıl Sasonlular II. Sökmen'i bir fırsattan yararlanarak esir etmişlerdir. Araya Mardin Emiri Artuklu Timurtaş girince II. Sökmen serbest bırakılmıştır. Artuklularla Sökmenliler bu zamanda hısım durumundaydılar⁴⁵³.

1134 yılında Atabeg Zangi, Mardin'e bağlı olan ve Artuk oğullarından Alp Yaruk'un adı ile anılan Yarukiyye adlı beldeyi, Yaruk'un oğlu Göç Gazi'den almıştır. Göç Gazi buradan Diyarbakır'a gitmiş ve İbn ul Fuvat'a göre 1145 yılında Diyarbakır'da ölmüş, kabri de bu şehre inşa edilmiştir. Aynı zamanda Halep bölgesinde de Yarukiyye adında bir belde daha vardır. Şehrin, beyin adı dolayısıyla bu şekilde anıldığı düşünülmektedir.

1137 yılında Bitlis Beyi Yoğan Arslan ölünce yerine oğlu Hüsamettin Devle Kurti diğer bir kaynağa göre Hüsamettin Devle Kurt geçmiştir. Bu kişi Artuklu hükümdarı Davud'un taarruzlarına uğrayınca Mardin'e gidip Timurtaş'ın himayesine sığınmıştır. Bu bey 1143'te ölmüş yerine Yakut Arslan, o da ölünce Fahrettin Devletşah devleti yönetmiştir. 1139 yılında Musul Atabegi Zengi, Mardin Emiri Timurtaş'a ait Dara (*Nusaybin'e yakın*) ve Resulayn (*Ceylanpınar*) şehirlerini alarak kendi topraklarına katmıştır. Akabinde Habur

---

⁴⁵³ Turan, a.g.k., s.110,171.

Emiri Savtekin'in ölümü üzerine, Habur'u da kendi topraklarına katmıştır. Bu hadiselerden sonra Zangi, Timurtaş'ın kızı Safiye Hatun'la evlenmiştir. Bu evlilikten güç kazanan Timurtaş Şabaktan bölgesinde Haçlılarla savaşmış, onları bozguna uğratmış ve Samsat'a giden haçlı kervanını da esir almıştır⁴⁵⁴.

1149 yılında Musul Emiri Zangi'nin oğlu emir Seyfettin, Mardin Emiri Timurtaş'tan Dara şehrini almıştır.

1153 yılında Selçuklu Sultanı Mesud Hemadan da ölmüş ve yerine Muhammed'in kardeşi Melik Şah geçmiş olup, Melik şah'ın yardımcılığını da Has Bey adında biri üstlenmiştir.

1154 yılında Büyük Sultan Artuklu Timurtaş Mardin'de vefat etmiş ve Mardin şehitliğine defnedilmiştir. Timurtaş 30 yıl boyunca Mardin ve Silvan illeri başta olmak üzere, adaletli hüküm sürerek topraklarını genişletip, Haçlılarla büyük savaşlar yapmıştır. Timurtaş'ın yerine oğlu Necmettin Alpi geçmiştir. Necmettin Alpi Türk ananelerine bağlı kalarak kardeşi Cemalettini Hani, Silvan ve Kulp Emiri, diğer kardeşi Samsamuttin Behram'ı da Dara ve Muş Emiri ilan etmiştir. Daha sonra Silvan'a giderek buranın Valisi Gars'üd Devle Yınal'ı görevden alarak, yerine Sarim'üd Devle İl-Almışı getirmiştir ⁴⁵⁵.

1161 yılında Diyarbakır Emiri Fahr al-din Devletşah, Ahlat Emiri II. Sökmen (Sokman) ve Erzurum Emiri İzzettin Saltuk birleşerek Ani şehrini alan Gürcülerle

---

⁴⁵⁴ Turan, a.g.k., s.132,173,175.

⁴⁵⁵ Abu'l Farac, a.g.k., s.389,392.

şehir önünde savaşmışlardır. Fakat meydana gelen savaşta Türkler yenilerek geri çekilmişlerdir. Bu savaşa katılmak amacı ile Malazgirt'e gelmiş bulunan Mardin Emiri Nacmettin Alpi bozgun haberini duyunca geri dönmek zorunda kalmıştır.

1164 yılında Necmettin Alpi ve Harput-Diyarbakır-Hasankeyf hükümdarı Karaaslan'ın çocukları evlenmiş ve Artuklu sülalesi tekrar birleşmiştir. Mardin'de büyük bir düğün yapılmış, ayrıca Hasankeyf, Diyarbakır, Karaman (Mardin'e yakın) ve Silvan'da eğlenceler düzenlenmiştir. Burada evlenen kişi Alpi'nin oğlu İlgazi'dir.

1176 yılında Artuklu Emiri II. İlgazi, Mardin ve Silvan gibi şehirlerde vergileri kaldırmış, halk bunu sevinçle karşılamış ve Silvan'da 3 gün bayram yapmıştır⁴⁵⁶.

1182 yılında Selahattin Eyyubi Mısır'dan yola çıkarak Anadolu'ya hareket ettiğinde, yanındaki bir asilzade ona, Bat Nahrin ve Asur memleketlerinin ardından Halep'i alabileceğini söyleyince, Selahattin de bu tavsiyeye uyarak Fırat nehrini geçip Urfa, Harran, Arabal, Maksin ve Nusaybin'i zapt etmiştir. Musul'u da zapt etmeye çalışmış, fakat Halifenin ve diğer eşrafın araya girmesiyle, burayı alamadan ayrılmıştır. Selahattin Sincar'a gelerek Kutbettin Mevdud oğlu Şerafeddin'den şehri almış, oradan Dara'ya hareket etmiştir. Dara Emiri Artuk oğlu Şemsettin Behram gelip Selahattin'e bağlılığını bildirmiş ve Selahattin de şehri ona bırakarak Harran'a gitmiştir⁴⁵⁷.

---

⁴⁵⁶ Turan, a.g.k., s.178,182,224.

⁴⁵⁷ Abu'l Farac, a.g.k., s.430.

Aynı tarihte Mardin hükümdarı İlgazi Selahattin Eyyubî'nin yayılma politikalarına karşı Ahlat Şahı Sökmen, Musul Atabeği İzzettin Mesut, Erzen Beyi (Garzan) Devlet Şah ve Hani Emiri amcası Artuklu Cemalettin'le ittifak arayışlarına girmiştir.

1185 tarihinde Selahattin Eyyubi yanına Nurettin Muhammed'in oğlu Kudbettin Sökmen'i de alarak Silvan'ı kuşatmıştır. Mardin Emiri İlgazi'nin dul karısı ve Artuklu askerlerinin kumandanı Yarın Kuş şehri savunmuşlarsa da şehir ellerinden çıkmıştır.

Buradan hareket eden Selahattin Eyyubi Musul'u kuşatmıştır. Bu sırada şehir Atabeğ İzzettin Mesut'un kontrolündedir. Eyyubiler daha güçlü olduğundan Mesut, Karabel vilayeti, Kıpçak oğulları memleketini ve Zap nehrinin batısını Selahattin'e vermek zorunda kalmıştır. Ardından Sumeysat'ı alan Selahattin, Mardin Artuklu devletini küçültmüştür. Bütün Doğu Anadolu'yu ve Anadolu Selçuklularının topraklarını da almak için uğraşan büyük hükümdar ve devlet adamı Selahattin 1193 yılında vefat edince bu emeline ulaşamamıştır⁴⁵⁸.

1186 yılında Nusaybin civarında bir Türkmen düğünü sonrasında, Türkmen grubu Zavzan civarında bir Kürd kalesinden geçerken, Kürdler yolu keserek verilen ziyafete ortak olmak istemişlerdir. Türkmenler buna müsaade etmeyince, o an sayıca kalabalık olan Kürdler Türkmenleri öldürmüş ve gelini de alıp kaçmışlardır. Sonrasında yaşanan olaylarda 10 bin insan

---

⁴⁵⁸ Turan, a.g.k., s. 185,191,92.

ölmüştür. Sonra Kürtler toplanarak, Habur civarına kadar yağmalarda bulunup Türkmenlerle savaşımlardır. Türkmenler burada yendikleri Kürtleri Nusaybin'den öteye kadar kovalamışlardır. İki grup, Kürtlerin memleketi olan Musul civarında tekrar karşılaşmış ve Türkmenler çok kalabalık olduklarından bunları ortadan kaldırmışlardır.

Hızını alamayanlar Türkmenler, zaten az sayıda olan Bet Nahrin'deki (Süryanilerin kadim toprakları) Kürtleri öldürdükten sonra, 'ordu hazır' düşüncesiyle o zaman Ermenistan (Doğu Anadolu) denilen yerdeki Ermeni topraklarını da istila etmişlerdir. 36 bin Ermeni'yi köle olarak ele geçirmişlerdir⁴⁵⁹. Türkmenler ve diğer Türk grupları, yaklaşık 8 yıl süren bu mücadelede, Nusaybin'in doğusundan başlayarak Musul'a kadar olan bölgeye göç etmiş olan Kürtleri çok büyük yenilgilere uğratarak onları daha doğuya, günümüz İran topraklarına sürmüşlerdir. Osman Turan, bu dönem Kürtlerin, asıl yurtları olan İran'dan göç ederek Hakkâri bölgesindeki bazı dağlık alanlarda Türkmenlerle iç içe yaşadıklarını beyan etmiştir. Yine aynı tarihlerde Türkmenler ve diğer Türk grupları ise bölgenin şehir, ova ve köylerinde yaşamışlardır.

Söz konusu savaşın çıkmasındaki en önemli neden aslında bölgede yer kapma yarışıdır. Bu zamanda doğudan yeniden başlayan göçler bu olaylarda etkili olmuştur. Zira Türkistan'dan Karahıtayların, Oğuzların ve Karlukların baskıları, Türk grupların Doğu Anadolu

---

⁴⁵⁹ Abu'l Farac, a.g.k., s.430.

ve Müslüman memleketlerine göçlerini zorunlu kılmıştır. Bu zamanda liderleri Rüstem Bey'in öncülüğünde yüz bini aşkın Türkmen Gürcistan'ı yakıp yağmaladıktan sonra, Doğu Anadolu'dan geçerek Artuklu memleketlerine girmişlerdir. Bu Türkmen göçleri nedeniyle Artuklu Türkleri de, Rüstem Bey'e bağlı Türkmenlerle savaşmak zorunda kalmışlardır. Rüstem Bey'in 25 bin kişilik hazır ordusu bulunmakta olup, bunların bir kısmı da Maraş tarafına giderek Ermenilerle savaşmış ve bölgeye yerleşmişlerdir.

Devam eden göçlerin neticesinde bir kısım Kürtler de İran'daki memleketlerinden kaçarak diğer Türk grupların yoğunlukta yaşadığı Musul ve Nusaybin şehirlerine yerleşince, bölgedeki Türk grupları kendi soydaşları olan Kürtlerle savaşarak, onları topraklarından atmak zorunda kalmışlardır⁴⁶⁰. İşte meydana gelen Türkmen-Kürt savaşının asıl nedeni de budur.

1198 tarihinde de Aksungur oğlu Zangi oğlu Mevdud oğlu Zangi oğlu İmameddin ölmüş ve yerine oğlu Kutbettin Mesud geçmiştir. Bu adam Sincar, Nusaybin, Habur, Kolonikus şehirlerini emiri idi. Bu yıl Eyyubilerden Melik Adil Mardin şehrine saldırarak burayı kuşatmıştır. Buranın emiri ise o zaman küçük yaşta olan Kutbettin İlgazi'nin oğlu Hüsamet'tin'dir. Şehrin idaresini ise Yakış oğlu Natemet'tin yapmaktadır. Melik Adil şehri ele geçirerek halka zulmetmeye başladıktan sonra olaydan haberi olan Musul'un yeni

---

⁴⁶⁰ Turan, a.g.k., s.192,193.

genç Atabeği Arslanşah ordu toplayıp Mardin'e giderek şehri geri alır⁴⁶¹. Eyyubi hükümdarı Melik Adil ise çok ganimet bırakarak kaçmak zorunda kalır. Ama ilerleyen zamanlarda Mardin Artukluları yarı bağımsız olarak Eyyubi-lerin hâkimiyetine girerler⁴⁶².

1206 tarihinde Ahlat Emiri Baytemur'un oğlu Muhammed kendi babasını öldüren damadı Hazar Dinari'yi öldürmüştür. Bu sırada Muhammed'in kölelerinden biri olan Balaban Malazgirt'te isyan eder. Emir Muhammed'in yaşam tarzını tasvip etmeyen halk, Mardin Emiri Nasıruddin Artuk'a haber göndererek Ahlat'ı almasını ister⁴⁶³.

1218 tarihinde Halep hükümdarı Eyyubilerden Melik Adil Dimyat'ta Haçlılarla savaşırken, Selçuklu sultanı da doğuda ve güneyde kendi topraklarını geri alma gayretine girer. Bu durumu gören Mardin hükümdarı Artuklu Artuk Arslan ve Hasankeyf hükümdarı Artuklu Mahmut da kendi topraklarını kurtarmaya çalışır. Bu sırada Erbil'in Türk hükümdarı Muzaffereddin Gökböri ve Hakkâri Kürt Emiri İbn Maştup Selçuklu sultanına bağlı olduklarını açıklayarak, bölgede Anadolu Selçuklularının güçlenmesini sağlarlar.

Büyük bir asker ama kötü bir siyasetçi olan Celalettin Harzemşah bölgeye gelerek Ahlat'ı kuşatır, surları yıkmaya başlar. Bu zamanda Erzurum Selçukluları ile Diyarbakır-Mardin Türk Artuklu beyleri

---

⁴⁶¹ Abu'l Farac, a.g.k., 469,470.

⁴⁶² Turan, a.g.k., s.193.

⁴⁶³ Abu'l Farac, a.g.k., s.490,491.

de Harzem-şah'a tabi olmuşlardır. Anadolu Selçuklu Sultanı Alaattin Keykubat ve Halife, Harzemşah'a mektuplar göndererek Türk-İslam dünyasının merkezlerinden olan Ahlat'ı kuşatmasından vazgeçmesini istese de sultan bütün kış boyunca bu isteğe olumlu bir yanıt vermez. Şehri aldığıdaysa binlerce halkın açlıktan öldüğüne ve insanların yiyecek kedi, köpek bile bulamadıklarına şahit olur.

Bu durum Harzemşah'ın itibarını düşürdüğü gibi durumu fırsat bilen Gürcüler, Şamani Kıpçak Türkleri ile birleşerek bizzat Ahlat şehrini istila ederler. Savaşlar sırasında Gürcü kumandanı İvanni atından düşünce yakalanır. Gürcü kumandanını esir alan ise, Yakut el Meleti adında bir Türk'tür. Bu olay Gürcülerin bölgeye son saldırıları olmuştur⁴⁶⁴. Malatya şehrinin Gurmanc Lehçesindeki adının Meleti olması ve bu adın bir Türkmen beyince kullanılması Gurmanc lehçesinin Türkçedeki yerini görmemiz açısından bir veri durumundadır.

1240 yılında Selçuklu Sultanı II. Gayasettin Keyhüsrev, Diyarbakır, Nusaybin ve Sincar şehirleri ile Harran ve Urfa'daki bazı toprakları ele geçirmiştir. Nusaybin ve Sincar'ı Mardin Emiri Artuklu Arslan'a ikta olarak vermiştir. Artuk Aslan tıpkı dedesi ve babası gibi Mardin'den sonra Nusaybin ve Sincar'ı da imar etmiş, şehirleri güzelleştirmiş, ilim ve kültür merkezi yapmıştır. 1240'ta ölen Aslan, Mardin'de defnedilmiştir. Aslan'ın Necmettin Gazi, Hüsametdin, Kutbettin Yahya ve El

---

⁴⁶⁴ Turan, a.g.k., s.196,128.

Muazzam İsa adlı dört oğlundan Necmettin Gazi babasının ölümünün ardından Mardin’de tahta geçmiştir. İbn ul Futavi ise, Artuk Arslan’dan sonra yönetimi Yavluk Arslan’ın ele geçirdiğini iddia etmiştir.

Hükümdar Artuk Arslan, Koçhisar/Kızıltepe’de 1204 tarihinde Ulu Camii, Mardin’de 1205 tarihinde Hatuniye Medresesini ve Harzem’de 1212 tarihinde Şeyh Tacettin Mesud Medresesini inşa ettirmiştir.

Melik ül-Muzaffer Karaaslan ise Mardin’de 33 yıl saltanat sürmüş, yaklaşık olarak 1295 tarihinde vefat etmiştir. Karasalan, kendi adıyla anılan Muzafferiye Medresesini inşa ettirmiş, Aldullatif Camii ve külliyesini de bu hükümdar yaptırmıştır. Onun kölelerinden Abdullatif, bu yapıların eksiklerini tamamlamıştır.

II. Necmettin Gazi de Şehidiye Medresesini inşa ettirmiştir. Kâtip Ferdi, Necmettin Gazi’nin bu medresesinde 80 oda bulunduğunu ayrıca buraya Semanin Medresesi de denildiğini belirtmektedir. Onun oğlu Melik Salih’in Veziri Altun Buğa, kible tarafında bir medrese inşa ettirmiştir. Artukluların son sultanı Sultan İsa’nın 1392 tarihinde inşa ettirdiği Zinciriyye Külliyesi, Mardin’in en önemli eserlerindedir. Kalenin altındaki bu eserden, günümüze sadece bir minaresi kalmıştır. Ayrıca Kızıltepe’de o dönem onlarca cami, medrese ve külliye olduğu halde bugün hiçbir şey kalmamıştır⁴⁶⁵.

1242 yılında Moğollardan kaçan Türk grupları ve Türkmenler, Mardin, Nusaybin, Diyarbakır ve Urfa yörelerini doldurmuşlardır. Bunlardan sadece Davut

---

⁴⁶⁵ Turan, a.g.k., s.199,236.

oğluna bağlı Türkmenlerden oluşan **30 bin kişilik** askeri topluluk, Mardin Artuklarına ve Eyyubilere katılmıştır. Bu grup bölgeye gelen Türk kitlelerinden sadece bir tanesidir.

1257 yılında Moğollar Mardin ve Silvan'ı kuşatmışlardır. Silvan'ın Eyyubi'li hükümdarı Melik Kamil bir süre dayanmaya çalışsa da sonunda Şehir Moğolların eline geçmiştir. Mardin'de ise müthiş bir direnme söz konusu olmuş, bu sırada hükümdar II. Necmettin Gazi ölmüş ve kale altındaki medresesine defnedilmiştir. Çok merhametli bir sultan olan Necmettin Gazi hakkında Tanrıberdi ve devrin Őairleri methiyeler yazmışlardır.

Necmettin Gazi'nin ardından yerine geçen oğlu Karaaslan da direnmeye devam etmiştir. Moğollar Şehri alamayınca Karaaslan ile anlaşma yolunu seçerek, kendilerine tabi olmasını, bu tabiiyet karşılığında da Dara, Nusaybin, Habur ve Resul Ayn Şehirlerini Artuklara vereceklerini belirttikten sonra anlaşma kabul edilmiş, Karaaslan da hükümdar sayılmıştır. Fakat Moğollar Artukların gleri kırmak için, daha sonra 67 Artuk emirini öldürmüş, Mardin kalesini de yıktırmıřlardır⁴⁶⁶.

1260 yılında Moğollar tekrar Mardin'i kuşatmışlardır. Sultanın oğlu Melik Muzaffer Şehri teslim etmesi için babasına baskı yapsa da başarılı olamamış, aksine yakalanarak babası tarafından zindana atılmıştır. Moğollar Şehri aldığındaysa, sultanın

---

⁴⁶⁶ Turan, a.g.k., s.199,200,203.

ölümünün ardından oğlu Melik Muzaffer'i tahta geçirmişlerdir.

1260 yılında Mısırlı Memlük Türkleri Mardin'i alarak, Ayn Culat'ta Moğolları mağlup etmişlerdir. Bu zalim Moğolların ilk yenilgileri olup, İslam dünyasında büyük sevinçle karşılanmıştır. Bedrettin bu konu için *"Ne garip bir hadisedir ki Türklere (Moğollar) karşı İslamiyet'i yine Türkler kurtarmıştır"* demiştir. Memlük Hükümdarı Baybars Şam'ı alınca Moğolları öldürmüş, Moğollarla beraber olup, camileri kilise yapan ve Müslümanları öldüren Hıristiyanları cezalandırmış ve kiliseleri tekrar camiye çevirmiştir.

Yine 1260'da Moğollardan Sundagu Noyan kumandasında bir ordu, Musul'u almak için bu şehri kuşatmaya gittiklerinde, Mardin'in Artuklu emiri de bu orduda yer almıştır. Musul Emiri Salih ise Türkmenleri ve Kürtleri şehre davet edip, ordusunu güçlendirdikten sonra soydaşları olan Mısır Memlüklü Türklerinden yardım istemiştir. Sultan Baybars, Musul'a **Fahrettin el Baranlı** adında bir Türk kumandanını yardıma gönderse de, Moğollar Sincar'da bu kuvvetin önünü keserek onu mağlup etmişlerdir. Sonra Musul önüne gelen Moğol ordusu, Memlük kıyafeti giyerek Musulluları kandırıp şehri alarak halkı katletmişlerdir.

1295 (kimilerine göre 1291) yılında Mardin'in Artuklu hükümdarı Muzaffereddin Karaaslan Mardin'de ölmüş ve kendi inşa ettirdiği Muzafferiye Medresesine gömülmüştür. Yerine oğlu Melikü Said Şemseddin Davud geçmiş, fakat 3 yıl tahtta kalmıştır.

1295 yılında Moğolların bir kolu olan **Oyratlar** boyu, reisleri Taragay ve Yısutay idaresinde **12 bin çadır** olarak Artuk iline gelmişlerdir. Söz konusu rakam yaklaşık 60-80 bin arasında bir topluluğa denk gelmektedir. Bu Moğol kolu Türkmenlerin mallarını yağmalayınca halk arasında büyük çatışmalar olmuştur. Gazan Han Türkmenlerin mallarını geri iade ettirmek istese de Oyratlar gelen elçileri de öldürmüştür. Bu nedenle bunlardan bir kısmı daha sonra Memlûklere sığınsa da orada da yağmalamaya devam edince beyleri öldürülmüş ve Ak-Buka (Buke Gurmanç lehçesinde gelin demek olup, Moğolcada ve Asya Türkçesinde de gelin demektir) adlı reisleri de dahil olmak üzere Oyratlar Memlûk ordusundan kovulmuşlardır. H. Beyanı'nın *Zeyl Cami'üt Tevarih* adlı eserine göre, bu Oyrat kabilesi Kanuni Sultan Süleyman zamanında Diyarbakır'da büyük bir aşiret olarak bölgede etkin olmuşlardır. Nizamettin Sami'nin *Zafername* adlı eserinde de Timur zamanında Diyarbakır ile Mardin arsında "İli Oyrat-Oyrat Şehri" adlı bir vilayete rastlamaktayız⁴⁶⁷.

1298 yılında Anadolu'da Togaçar, Baltu ve Sülemiş gibi Moğol kumandanları iç çekişmelerle İlhanlıları meşgul ederken, Mısır Türkleri olan Memlûklüleri, Artuk ilini istila etmişlerdir. Seyfettin Balaban'ın gönderdiği ordu, yolları kesip, ekinleri yakmıştır. Memlûk Türkleri Mardin Kalesine bir şey yapamamaları da civardaki yerlerin hepsini tahrip etmişlerdir. Oradan Koçhisar'a (Kızıltepe) geçip aynı şeyleri tekrarlamışlardır.

---

⁴⁶⁷ Turan, a.g.k., s.204,205,206.

Meml klerin bu seferleri nedeniyle Şam Emiri Seyfettin Kıpçak Mardin'e ve oranın sahibi Gazan Han'a sığınmış, Gazan Han'ı ertesini yıl için Memlûklere yönelik sefer yapmaya ikna etmiştir. Gazan Han, Meml kl lerin Mardin'i istilasını sırasında Memlûklere temay llerinden dolayı Hasankeyf sahibi Melik Kamil'i, Necmettin Gazi de veziri İbn'ul Meret'i idam ettirmiŐtir⁴⁶⁸.

1315 tarihinde Meml kl ler, İlhanelilere ve onların müttefiki olan Artuklulara sıklık sıklık saldırılarda bulunurlar. Artuklulardan Mardin ve Kızıltepe'nin (Koçhisar/ Duneysir) yıllık haracını almaya gelen 2 bin kişilik İlhaneli ordusu, bu zamanda Halep Valisi Şehabettin Karatay komutasındaki ordunun baskınına maruz kalmış, 600 İlhaneli asker öldürülürken, 240 da esir alınmıŐ ve Halep'e g t r lm Őtir. Meml kl ler bu saldırıdan sonra Malatya'ya kadar olan yerlerde ciddi istila hareketlerine giriŐmiŐlerdir. Zira bu zamanda Karaman oğulları Moğollara (İlhaneli) karşı isyan ederek Konya'yı almış, U  Türkmenleri de Moğollara isyan etmişlerdir. Meml k-l ler bu istilalarla hem İlhanelileri sıkıŐtırıp hem de kendilerine bağlı doğudaki Türkmenleri desteklemiŐlerdir.

1316 tarihinde Karakoyunlular Hasankeyf ile iliŐkilerine bağlı kalmakla beraber, Artuklularla da iyi münasebetler kurmuşlardır. Karakoyunlu Bayram Hoca Musul'u aldıktan sonra Mardin'e Artukluların yanına gelip ramazanını orada geçirmiştir. Bu zamanda Mardin ve Urfa bölgesinde Oğuzların Döğer boyu kalabalık bir

---

⁴⁶⁸ Turan, a.g.k., s.207.

şekilde yaşamakta olup, sadece Urfa'dakiler 40 bin çadırdan (en az 200-250 bin kişi) fazladır. Mardin'deki Döğerler ise liderleri Salimbey idaresinde iyice güçlenmişlerdir.

1317 yılında İlhanlı Sultanı Olcaytu ölünce, Türkmen Caca oğlu Alaattin'in liderliğindeki Türkmenler Diyarbakır'ı işgal edip, Müslüman, Hıristiyan farkı gözetmeden birçok yeri yağma edip çok sayıda kişiyi de esir ederek öldürmüşlerdir. Türkmenler yaptıklarında ileri gidip Ulu Caminin halı ve kandilleriyle Meryan Ana kilisesinin mallarını da almışlardır.

Tarihçi Bar Hebraeus ise bu konu ile ilgili olarak; Diyarbakır halkının, Artuklu Sultanı Melik Salih'e isyan ettiğini, bunun üzerine Melik Salih'in de Cacaoğlu'nu davet ederek buraya çağırıldığını, şehrin Artuklu valisinin kapıları açarak Mardin'e Melik Salih'in yanına gittiğini ve olayların bu şekilde vuku bulduğunu belirtmektedir.

1352 tarihinde Artuklu Melik Salih, Türkmenlerin bu yayılışlarına karşı çıksa da Mardin'de oturarak, onların istilalarından kurtulmuştur. Hatta Türkmenlerin taşkınlığını önlemek için Mardin bölgesinde yaşayan Veoraları tahkir eden Türkmen Beyi Abdullah'ın oğlunu öldürmüştür.

1354 yılında ise Mardin Sultanı Artuklu Melik Salih, Sincar ve Musul'da yaşayan Türkmenlerin lideri Hasan bin Hindî'yi öldürmüştür.

1360 tarihinde Karakoyunlu Bayram Hoca Mardin'e saldırmış, buranın veziri Altunboğa şehri savunmuştur. Bu vezir Mardin'in güneyinde Bab-ı Sur denilen mevkide cami ve medrese gibi önemli eserler yapmıştır.

Altunboğa öldükten sonra Bab-ı Sur'un yanındaki camide defnolunmuştur.

1365 tarihinde Mardin sultanı Melik Salih ölmüş ve yerine oğlu Ahmet geçmiştir. Ahmet 3 yıl sultanlık yaptıktan sonra 60 yaşında ölmüştür⁴⁶⁹.

1366 tarihinde Karakoyunlu Türkmen devletinin kurucusu Bayram Hoca Mardin şehrini kuşatmış, yaptığı huruç hareketinde mağlup olup şehre kaçan Mardin Artuklu Hükümdarı Melik Mansur'un yardımına Celayirli Sultan Üveys gelerek onu kuşatmadan kurtarmıştır⁴⁷⁰.

1376 tarihide Mardin hükümdarı Melik el Muzaffer Davut ölmüş ve yerine Melik'üz Zahir İsa Mardin hükümdarı olmuştur⁴⁷¹.

1383 tarihinde Karakoyunlu Kara Mehmet Mardin havalisine gelmiş, Artuklu Melik İsa'yı yenmiş, kız kardeşi ile evlenmek şartıyla Artuklu hükümdarının sulh akdine razı olmuştur⁴⁷².

1395 tarihinde Artuk Sultanı İsa, Mardin'e kadar gelen Timur'un tabiiyetini kabul etmek zorunda kalmıştır. Erzen Türk Beyi Ali ve Hasankeyf Eyubi Türk Emiri de Timur'a bağlılıklarını bildirmişlerdir

---

⁴⁶⁹ Turan, a.g.k., s. 210,213,214.

⁴⁷⁰ Göyünç, a.g.k., s.4.

⁴⁷¹ Turan, a.g.k., s.214.

⁴⁷² Göyünç, a.g.k., s.10.

(Timur devletinin toprakları)

1402 yılında Timur Memlük seferine katılmadığından dolayı Artuklu Sultanı İsa'ya saldırmıştır. Fakat başarılı olamayınca dış şehri ve çarşılarını yıkarak Bağdat'a gitmiş, Mardin'i alma görevini de başkenti Diyarbakır olan Akkoyunlu Türkmen Reisi Kara Osman'a bırakmıştır. Diyarbakır Emiri Akkoyunlu Kara Osman Mardin kuşatmasına devam etmesine rağmen ciddi bir mesafe kaydedememiş ama şehirde zor duruma düştüğünden Kara Yoluk (İlig) Osman, Sultan İsa'yı Timur ile anlaşma konusunda ikna etmiştir. Artuklu hükümdarı Tebriz'e Timur'un yanına gitmek için yola çıktığında Timur'un Mingöl'de (Bingöl) olduğunu öğrenip, Mardin'in haracını verip başını açarak özür dilemiştir. İsa kendi kızını Timur'un torunu Mirza Ebu Berk'e vermiş, arada dostluk kurulmuştur⁴⁷³.

⁴⁷³ Turan, a.g.k., s.216.

1403 yılında Akkoyunlu Kara Osman, başlarında Dımışk Hoca olan Urfa, Suruç ve Siverek'te 40 bin haneye sahip olan Döğer Türklerini ve 5 bin hanenin sahibi Yağmur Beyi itaat altına almıştır. Bu hadiseden sonra Akkoyunlu Türkmenleri Mardin'i kuşatmışlardır. Fakat burayı alamamış, sadece Sur kalesini ellerine geçirmişlerdir. Bu seferden sonra akraba olan Karakoyunlu ve Akkoyunlu Türkmenleri arasında Savur'da bir savaş başlamış, her iki taraf da bir sonuca ulaşamadıklarından barış akdetmişlerdir. Bu barış Artukluların baskı altında kalmasına ve tekrar hedef haline gelmesine neden olmuştur⁴⁷⁴.

1405 tarihinde Mardin Artuklu Sultanı İsa, yardım unsuru olarak Karakoyunluları kendine dost edinmiştir. Kara Yusuf Şam'dan dönüşte Suriye bölgesinde bulunan bazı Türkmen taifesini de güneydoğuya yerleştirmek amacıyla yanına alıp Mardin'e gelmiştir. Kara Yusuf hamile olan eşini Medrese-i Mardin'de bırakmış, daha sonra Karakoyunluların en büyük hükümdarlarından olan Cihanşah Mardin'de dünyaya gelmiştir.

1406 tarihinde Karakoyunlu Kara Yusuf ve Akkoyunlu Kara Yülük Osman'ın orduları Mardin-Savur'a bağlı Teffi köyünde 20 gün kadar savaşmışlardır. Bu savaşta her iki taraf da galip gelemediğinden barış akdedilmiştir. Kara Yülük Osman Bey savaştan sonra, Kara Yusuf'un bölgeden ayrılmasını fırsat bilerek Mardin'i kuşatmışsa da şehri alamamıştır. Bugün yine

---

⁴⁷⁴ Turan, a.g.k., s.216.

aynı bölgede olan “Teffi”ye halk arasında “Tefe” denilmekte olup, yeni adı “İçören”dir⁴⁷⁵.

1407 yılında Suriye ve Malatya arasını elinde bulunduran Türklere Sultan Çekim’in, Mardin Artuklu Sultanının ve Kürdistan’dan gelen emirlere bağlı ordular, Ergani ve Diyarbakır’ın sahibi Akkoyunluların başkenti Diyarbakır’a saldırmışlardır. Bu savaşta Akkoyunlular galip gelmişlerdir. Bu zamanda Irak Araplarından olan ve Unayn, Ana ve Kubaysan’ın sahibi Arap Tayy sülalesinden Muhammed bin Muhamma, Urfa Emiri Dögerlü Dımışk Hocayı öldürmüş ve bölgeyi ele geçirmişse de, Osman Bey Urfa’yı alarak Dögerlerden Yağmur Bey’e vermiştir. Bu zamanda Karakoyunlu Kara Yusuf Mardin ilini Emir Melik İsa’dan almıştır⁴⁷⁶.

Mardin’in Karakoyunlularca alınması hadisesi ile ilgili diğer rivayette şöyledir: 1408 yılında Akkoyunlular Mardin’i kuşatınca Artuklu Şehabettin Ahmet, Muş ovasında bulunan Karakoyunlu Kara Yusuf’a haber göndererek, Akkoyunlu Kara Osman’ın şehri kuşattığını ve yardıma gelmesini söylemiştir. Kara Yusuf buradan Diyarbakır’ı kuşatmaya gitmiş, bunu duyan Akkoyunlular geri dönseler de Karakoyunlulara yenilmişlerdir. Şehabettin Ahmet bundan böyle artık Akkoyunlulara karşı şehrini savunamayacağını anladığından, Karakoyunluları şehre davet ederek Mardin’i Kara Yusuf’a bırakmış, o da Şehabettin Ahmet’i Musul’a göndermiştir.

Şehabettin Ahmed’in Musul’a gitmesinden sonra, Mardin Artuklu devleti tarihe karışmıştır. Şehabettin

---

⁴⁷⁵ Göyünç, a.g.k., s.11.

⁴⁷⁶ Ebu Bekr-i Tihrani, a.g.k., s.52-55.

burada bir süre kaldıktan sonra Musul'da zehirlenerek öldürülmüştür. Onun oğulları Musa, Muhammed ve Abdulhay Sincar da bir süre kaldıysalar da, 1421 yılından sonra kendilerinden haber alınamamıştır. Mardin ise yeni sahibi olan Karakoyunlu Türkmen devletinin valisi tarafından yönetilmeye başlanmıştır⁴⁷⁷.

1418 yılında Diyarbakır merkezli Akkoyunlu Devletinin Beyi Karayölük Osman Bey Mardin bölgesine girerek burayı yağmalamıştır. Bunun üzerine Karakoyunlu Karayusuf, Osman Bey'i takibe çıkmış, Osman Bey kaçıp Suriye'ye sığınmıştır. Karakoyunlular da bu takipten bir sonuç elde edemeyince Antep'e gelip bölgede üstlenmişlerdir⁴⁷⁸.

1420 yılında Karakoyunlu Hükümdarı Kara Yusuf Bey'in Nökerlerinden Tanrıvermiş Mardin valisidir. Mardin'deki Cami-i Kebir'in doğu giriş kapısında kitabesi bulunan kişi, bu zattır⁴⁷⁹.

1421 yılında Karakoyunlu Devleti Sultanı Kara Yusuf ölünce oğullardan İskender Mirza onun yerini almış ve hemen Akkoyunlularla savaşmak için Mardin taraflarına hareket etmiştir. İskender, Cizre'nin Karacuk (Cizre'nin güneyinde) bölgesine geldiğinde, Akkoyunlu Osman Bey de Nusaybin tarafından Şeykendi'ye (Nusaybin ile Hatuniye arasında) gelmiştir. İlk çarpışmada yenilen İskender, Mardin Emiri Tengrivirmiş Bey'i, Musul'da

---

⁴⁷⁷ Turan, a.g.k., s.217.

⁴⁷⁸ Özdeğer H., Türk Dünyası Araştırmaları Dergisi, "16. yüzyıl tahrir defterlerine göre Antep'in sosyal ve ekonomik durumu", 1982 ,İstanbul, s.13

⁴⁷⁹ Göyünç, a.g.k., s.13.

emir olan ve Erzincan Emiri Yar Ali Bey'in oğlu Zeynel Bey'i, Erbil hâkimi olan Kara Yusuf'un yeğeni Mirza Ali'yi, Kerkük ve Duhok Emiri Cenklü Hasan ile onunla hareket eden Döğerlerden birçok emiri ve Cizre Emiri Necmettin'i yardıma çağırmıştır. Mardin civarında yapılan ikinci çarpışmada Karakoyunlular, Akkoyunluları yenmiştir⁴⁸⁰.

Akkoyunlular 1432 tarihinde Mardin'i Karakoyunlulardan alarak topraklarına katmışlardır. Mardin'de Karakoyunluların muhafızı Mir Nasır Osmanlılardan şehri korumak amacıyla destek arasa da başarılı olamadığından şehir el değıştirmiştir⁴⁸¹.

1932'de Mardin'i ziyaret eden A. Gabriel, Mardin kalesinin giriş kapısının üzerinde Akkoyunlu Hükümdarı Hamza Bey'e ait bir kilit olduğunu belirtmiştir⁴⁸². Yazar, kalenin doğu tarafında bir saray, cami ve bazı binaların kalıntıları olduğunu, bu sarayın Akkoyunlulardan kaldığını, camilerden birinin mihrabındaki bir yazıda, bunun Artuk oğlu Necmettin İlgazi b. Karaaslan tarafından yapıldığını, bölgedeki mahalleye de makamı Hıdırlık dendiğini, kaledeki ikinci caminin de Artuklulardan kaldığını, Mardin kalelerinden birinin adının Tarhan olduğunu belirtmiştir⁴⁸³.

İbn Şeddat, sur ve hendeklerle çevrili Mardin şehrinin 6 kapısı olduğunu, şehrin içerisinde Ulu Cami,

---

⁴⁸⁰ Ebu Bekr-i Tihrani, a.g.k., s.61.

⁴⁸¹ Göyünç, a.g.k., s.13.

⁴⁸² Göyünç, a.g.k., s.92.

⁴⁸³ Göyünç, a.g.k., s.93.

Sur Kapısı Camii, Abdullatif Camii, Hatuniye, Şehidiye, Sultan İsa, Sultan Kasım medreseleri bulunduğunu aktarmaktadır. Akkoyunlulara ait bu sonuncu medresenin batısındaki türbe Akkoyunlulardan Sultan Cihangir'e aittir. Barbaroda seyahatnamesinde Cihangir adında bir imaretin varlığından bahsetmektedir⁴⁸⁴.

1436 yılında Mardin Emiri Akkoyunlu Osman Bey'in oğlu Hamza Bey'dir. Bu bey Diyarbakır'da bulunan ve kardeşi Akkoyunluların Emiri Ali Bey'in zayıflığından istifade ederek, bu bölgedeki bazı Türkmenleri Mardin'e taşımıştır. Böylece Mardin bölgesi tamamen Türkmenlerle meskûn bir hale gelmiştir.

1437'de Mardin civarında Akkoyunlu Emiri Hamza Bey ve Karakoyunlu Emiri İsfahan Bey arasında savaş olmuş ve Akkoyunlular bu savaşta galip gelmiştir⁴⁸⁵.

1444'te Akkoyunlu Sultanı Hamza Bey vefat ettiğinden Akkoyunlu Ali Bey'in büyük oğlu Cihangir hızla Mardin'e gelerek hükümetin idaresine el koymuştur⁴⁸⁶.

1451 yılında Karakoyunlu hükümdarı Cihanşah'ın beylerinden Rüstem Tarhan, Mardin bölgesini talan etmiş, akabinde şehri kuşatmıştır. Fakat alamadan geri dönmüştür⁴⁸⁷.

1452 yılında Dara şehri Purnak Bey'in toprağı iken, Mardin'de Akkoyunlu Cihangir Mirza'nın şehridir. Beşiri ve Hattah ise Şahin Bey'indir. Yine bu tarihte

---

⁴⁸⁴ Turan, a.g.k., s.236.

⁴⁸⁵ Ebu Bekr-i Tihrani, a.g.k., s.88,89,92.

⁴⁸⁶ Uzunçarşılı, a.g.k., s.190.

⁴⁸⁷ Göyünç, a.g.k., s.12.

Akkoyunlu Uzun Hasan, Urfa'yı kardeşinden almış ve Urfa civarında yaşayan Ben-i Rabia Araplarını yağmalamıştır.

1452 yılında Mardin'deki Savur şehrinin Emiri Karakoyunlu Muhammed Bey iken, Akkoyunlular burayı alarak Halil Tavacı'yı şehre bey olarak atamışlardır⁴⁸⁸.

1504'e kadar Mardin şehri ve çevresi sırasıyla Hamza b. Karayülük Osman (1435-1444), Cihangir b. Ali b. Karayülük (1444-1469) ve Kasım bin Cihangir zamanlarında Akkoyunlu Türkmenlerinin elinde kalmıştır. Kasım Bey bu tarihte Safevi Türk hükümdarlarından Uzun Hasan'ın torunu Elvend tarafından şehir yakınlarında öldürülünce, şehrin hâkimiyeti yeni bir Türk devletinin eline geçmiştir⁴⁸⁹.

1515 tarihinde Şah İsmail, Ustaclu Türkmenlerinden Karahan ve Urfa hâkimi Durmuş Bey'i birlikte Diyarbakır'ı kuşatmaya göndermiştir. Mardin, Hasankeyf, Harput ve Ergani'de bulunan Safevi askerlerinden bir bölümde Emir Karahan'a ilhak etmiş, Karahan 5 bin kişilik bir kuvvetle gelip Diyarbakır'ı kuşatmıştır.

---

⁴⁸⁸ Ebu Bekr-i Tihrani, a.g.k., s.142,171.

⁴⁸⁹ Göyünç, a.g.k., s.14

(Safevi toprakları)

Diyarbakır halkı İdris-i Bitlisi'nin vasıtasıyla Yavuz Sultan Selim'e haber göndererek, kendisinden yardım istemişlerdir. Bu nedenle gönderilen Dergâh-ı Ali Müteferrikalarından ve aslen Diyarbakırlı olan Yiğit Ahmet Bey, Amasya'dan hareket ederek Diyarbakır önlerine gelmiş, kuşatma hattını yaparak şehre girmeyi başarmıştır. Safevi kuşatması 1 yıl sürse de, yeni gelen Osmanlı takviye kuvvetleri ve İdris-i Bitlisi'nin önderliğinde Diyarbakır'a hareket eden Kürt ve Türkmen askerleri, şehrin yakınındaki Karaköprü mevkiinde buluşunca, durumu öğrenen Karahan kuşatmayı kaldırarak Mardin taraflarına kaçmıştır.

Osmanlı ordusu, Karahan'ı takip ederek Mardin civarına kadar gelmiş, ordu Cavsak alanında toplanmıştır. Bu yer Harzem yakınlarındadır. Karahan şehirde kalmayarak, ailesini de alıp Sincar istikametine gitmiştir. Osmanlı kuvvetleri çok sıcak olduğundan ancak kuşatmaya 3 gün sabredebilmiştir. Geri dönme fikri atıldığında İdris-i Bitlisi halk ile görüşüp, şehrin

barış içinde alınabileceğini düşünerek Kürdistan'dan gelen askerlerden bir kısmını surun altına göndermiştir. Bir ayet yazıp şehre atmış, akabinde anlaşma yapılarak şehir teslim alınmıştır. Safevilere ait tüm kırmızı külahlar kuyulara atılıp, şehre yeniden şeri hükümler getirilmiştir⁴⁹⁰. Fakat kısa bir zaman sonra Safevilerin tekrar şehre hâkim olduğunu görüyoruz.

1513 yılında Osmanlı ordusu ile Safevilerin Diyarbakır valisi, Mardin yakınındaki Dedekargın'da savaşmış ve Safevi valisi Kara Han, Bıyıklı Mehmet Paşa'ya yenilmiştir⁴⁹¹.

1516 yılında ise Osmanlı ordusu Diyarbakır'da toplanınca Karahan Mardin'den çıkarak Diyarbakır-Mardin-Hasankeyf üçgeninde bulunan Kerh mevkiinde karargâh kurmuştur. Böylece bir aksilik sırasında Mardin ve Hasankeyf'e rahat kaçabilecektir. Osmanlı Bey'i Bıyıklı Mehmet Paşa ise savaş konusunda biraz çekinceli davranmış, ilk etapta savaşı göze alamamıştır. Safaviler üzerine 2 bin kişilik bir kuvvet gönderip, bu küçük Osmanlı birliğinin Safevileri yerlerinden çıkarmasını ve sonrasında da asıl ordunun savaşa girmesi planını yapmıştır. Fakat plan iyi işlememiş, Paşa Safevilerin kaçtığını yanlış haberi aldığından, Diyarbakır'a geri dönmüştür. Osmanlı ana kuvvetinin Diyarbakır'a geri döndüğünü öğrenen Safevi askerleri Mardin bölgesinde kalan Osmanlı askerlerine saldırmış,

---

⁴⁹⁰ Göyünç, a.g.k., s.18,19.

⁴⁹¹ Sümer, a.g.k., s.40.

başlarında Çerkez Hüseyin Bey'in olduğu Osmanlı askerleri ya öldürülmüş ya da nehirde boğulmuşlardır.

Karahan bu başarılı hamleden sonra, Diyarbakır ahalisinden olup, Urfa ve Mardin arasında kışlayan Türkmenleri kendi yanına çekmek amacıyla, Türkmenlerin yanına gitmek istemiştir. Bıyıklı Mehmet Paşa bu sırada Safevileri gizlice takip ettiğinden, iki rakip Koçhisar/Kızıltepe yakınlarındaki Dedekargın (şu an Mardin Viranşehir yakınlarında Circip suyu kenarında bulunan küçük Dede Köyü olmalıdır. O dönemde çok büyük bir yerleşim merkezidir) sahası Koruk mevkiinde karşılaşmışlardır.

Osmanlı ordusunun sol kısmında Kürt beyleri, Türkmen Karaçin oğlu Ahmet Bey ve Çavuş Ahmet Bey yer almıştır. Safevi ordusunda ise Birecik hâkimi Akkoyunlu Velihan Bey ve oğulları, Harput Emiri Saru Bey, Bağdat hâkimi Kangrıl Sultan, Urfa hâkimi Durmuş Bey, Hemadan ve Kelhuran hâkimi Yegan Bey bulunmaktaydı.

Karahan askerleri ile Osmanlıların sağ cenahına saldırdıysa da, şiddetli bir çatışma esnasında kendisine isabet eden bir okla ölmüştür. Akabinde Safevi beyleri de bir bir ölünce Safevilerin bir kısmı Berriye'ye, bir kısmı da çöle kaçımaya başlamışlardır⁴⁹².

Bıyıklı Mehmet Paşa ve İdris-i Bitlisi, 7 Nisan 1517'de Mısır'da bulunan Yavuz Sultan Selim'e kaleye girmiş olduklarının müjdesini vererek Osmanlı devletinin ilk halifesini çok sevindirmişlerdir. 1517

---

⁴⁹² Göyünç, a.g.k., s.27.

yılında Mardin ve yöresi Osmanlı topraklarına katılmış, bir sancak durumunda Diyarbakır Beylerbeyliğine bağlanmıştır. 1518'de Mardin Sancağı merkez kazası ile Savur ve Nusaybin nahiyelerinden oluşuyordu. Mardin Sancağında halk göçebe ve yerleşik olarak iki bölüme ayrılmaktaydı. Yerleşik halk inançları açısından Yahudiler, Hıristiyanlar (Ermeniler, Süryaniler ve Keldaniler), Müslümanlar ve bir kısım Şemsilerden (Güneşe tapanlar) oluşuyordu.

Mardin'de 1000'li yıllarda ve sonrasında yerli olan Süryani ve Rumlar yaşarken sonradan bölgede çok sayıda Ermeni'nin de yerleştiğini, Türklerin geliştikten sonra şehir, kale ve köylere Türklerin yoğun bir şekilde yerleştiklerini, az sayıda olan Kürtlerin de Nusaybin'in doğusunda ulaşılmaz yüksek dağlardaki köylerde yaşayarak eşkıyalık yaptıklarını belirtmektedir. Tarihçi Reşidettin de aynı konu üzerinde durmuştur⁴⁹³. Bu şehirlerde ve çevresinde Arapların varlığı da azımsanmayacak kadar çoktur.

Mardin Şehrindeki Milletler

Mardin'e uğrayan seyyahlar, şehrin nüfusundan bahsederken, Hıristiyan toplulukları Eramiye diye tabir edilen Ermeniler, çok sayıda Süryani, Yakubi, Nasturi, Keldani şeklinde saymışlardır. Hıristiyanlardan başka Mardin'in merkezinde Yahudilerden oluşan bir mahalle ve aslen Ermeni ırkından olan Şemsilere (güneşe tapan) ait Şemsiyye adlı bir mahalle daha vardır. 1766'da C.

---

⁴⁹³ Turan, a.g.k., s.226.

Niebuhr, Şemsilerin Mardin’de 2 mahalle kadar olduklarını belirtmektedir⁴⁹⁴. Aslında Şemsilerin merkezi Diyarbakır olup, kendi kardeşleri ile evlenebildikleri sapık bir dine sahiptirler. Bu sapık inançlarından dolayı büyük bir kısmı IV. Murat zamanında öldürülmüştür. Diyarbakır’daki Mardin kapısı dışında bir tapınma yerleri vardır.

16. yüzyıl da Mardin’de Hıristiyan köylerinin sayısı Müslüman köyleriyle aynıdır. Müslüman köylerinin adları çoğunlukla kişi adları olmakla birlikte, kullanım şekline göre adlar zamanla tahrifata uğramışlardır. Müslüman köy isimleri içerisinden anlaşılır olanların isimleri ise Arapça veya Türkçedir. İlk dönemler Hıristiyan ahalî sayısı Müslümanlara göre yoğunlukta iken daha sonraları Türklerin bölgeye yerleştirilmeleri ile Müslüman halkın sayısı daha çoğalmıştır. Bu konu ile ilgili Münecimbaşı olarak bilinen tarihçinin “*Sahaifü’l Ahbar*” adlı eserindeki kayıt önemlidir. Bu esere göre Akkoyunlular zamanında Hamza bin Karayülük Osman’ın Türkmen parakendelerini Mardin etrafına iskân hizmetine tayin edildiği ifade etmektedir. Bu kayıt Akkoyunlular zamanında Türkmenlerin Mardin ve çevresine yoğun bir şekilde yerleştirildiğini göstermektedir. Ayrıca çok sayıda Moğol kabilesi de İlhanlılar döneminde Mardin’e yerleşmiştir.

---

⁴⁹⁴ Göyünç, a.g.k., s.78.

16. Yüzyıl Mardin Sancağındaki Köy Adları

Kayıtlarımız sonunda görülecektir ki, 16. yüzyılda Mardin bölgesinde bulunan köylerin % 60'ında çeşitli Türk grupları yaşamaktadır. Bunun dışında Arap, Ermeni, Süryanilere ve diğer Hıristiyan köyelerine de rastlıyoruz. 16. yüzyılda Mardin bölgesindeki yerleşim yerlerinden bazıları şunlardır:

Amude; Halen Suriye topraklarında olup, Dara'nın karşısındadır. 6. yüzyıl başlangıcında Bizans İmparatoru Anastasius burada bir müstahkem mevki inşasını düşünmüş, daha sonra karşısındaki Dara'da karar kılmıştır. Bu zamanda halkı Müslümanlardan ibarettir.

Behramki: Diyarbakır'ın Bismil kazasının bir sancağı olarak kayıtlarda ayrıca yerini almıştır. 1960'da 1022 nüfusu vardır. 16. yüzyılda Mardin Savura bağlı idi. Küçük bir köy iken 16.yüzyılda Hasan Kethuda adlı bir kişinin gayretleri ile büyümüştür. Defterde var olan bir kayıt, bunların Bozulus Türkleri olduklarını bize göstermektedir.

Benabil: Mardin'in kuzey doğusunda olup, halen "Bülbül" olarak bilinmektedir. O dönemde Hıristiyan bir köydür.

Dede-kargın: 16. yüzyıl metinlerinde Mardin bölgesinde bir yerleşim yeri olarak sayılmıştır⁴⁹⁵. Bu yer adını Türk kültüründen almıştır. Oğuzhan'ın torunlarından birinin adı Kargın'dır. Ayrıca Oğuzların 24 boyundan birisinin adıdır. Tercan'da, Malatya-

---

⁴⁹⁵ Göyünç, a.g.k., s.61.

Yazihan'da ve Türkistan'da bu adla birçok yer adı vardır. Bu köyü kuranların Oğuzların Kargın koluna mensup oldukları aşikârdır. 1564'te 212 hanesi olup, bu da en az 1500 kadar nüfusa tekabül etmektedir.

Derik: Halen Mardin'in bir kazasıdır. 1560'da 5660 nüfusludur. Yukarı ve Aşağı Derik diye ikiye ayrılmıştır. Müslümanların yaşadığı bir şehir olduğu bilinmektedir.

Deyr Basiyye: Günümüzde Mardin ili Kızıltepe ilçesi Şenyurt kazasıdır. Müslüman bir ahaliye sahip olup, 1960'da toplam nüfusu 1958'dir⁴⁹⁶. Nahiyenin adının nereden geldiği bilinmese de, Dr. Ufuk Tavkul'un tespitleri bu nahiyenin kökenini bulmamıza yardımcı olacak niteliktedir. *Kafkas halklarından olan Karaçay-Malkarlılar için değişik etnik isimler kullanılmaktadırlar. Adigeler Karaçaylılar için "Karaşey" ve "Kuşha", Abhazlar "Akaraç", Abazalar "Karça", Gürcü-Svanlar "Mukrçay", Osetler "Asi", Gürcü-Megreller "Alani" adlarını kullanırlar. Gürcüler de onlara "Karaçoli" derler. Malkarlılar için Gürcüler "Basiyani", Gürcü-Svanlar "Sabir", Abhazlar "Azuhö", Osetler "Asson", Kabardeyler "Balkar" ve "Kuşha" adlarını kullanırlar⁴⁹⁷. Bu durumda nahiyenin Karaçaylardan buraya yerleşmiş olan bir zümreden adını alması muhtemeldir. Süryani dilinde "Deyr", bölgedeki birçok yer için kullanılmış olmasına rağmen muhtemelen Türklerin bölgeye gelmesinden sonra boy adı "Dery" adının sonuna eklenmiştir. Farsçada ve Gurmanc*

---

⁴⁹⁶ Göyünç, a.g.k., s.42.

⁴⁹⁷ [Http://kafkas.gen.tr/karacaylilar.htm](http://kafkas.gen.tr/karacaylilar.htm), Karaçay-malkar Türkleri, Ufuk Tavkul)

lehçesinde ise “Der” kelimesi kapı anlamındadır. Böylece köyün adı Basiyani kapısı anlamında kullanılmış olabilir.

Deyr Hilye: Mardin-Kızıltepe-Şenyurt nahiyesine bağlı bir köy olup, Hilye ve Işıkören adlarını taşımaktadır. 1960’da 150 nüfusu vardı. 16. yüzyıl da büyük bir köy olup, tamamı Hıristiyan’dır.

Harab ed-Derb: Harap-Derp veya Çatak isimleri de verilen bu köy, halen Mardin’in merkez kazasının Kasır (Akıncı) nahiyesine bağlı olup, 1960 sayımında 115 nüfusu vardır⁴⁹⁸.

Harzem: Mardin’in güneybatısında bulunan Tel-Harzem, 7. yüzyılda Bizans İmparatorluğu’nun doğu hudutlarını koruyan istihkâmlar manzumesine dahil bir kale idi. Artukoğulları Türkleri zamanında burası imar edilmiş ve geliştirilmiştir. Burada ayrıca Hıristiyanlar da yaşamaktadır⁴⁹⁹. Bu yerin adı Harzem Türklerinden gelmektedir. Bilindiği gibi bu Türklerin Harzemşahlar adlı devleti de vardır. Deyr Basiyye köyünde olduğu gibi, Hıristiyan ön adına Türk boy adı eklenerek isimlendirilmiştir.

Mardin şehrinin kuzey doğusunda Harzem şehrinde muhteşem köşkerin ve bahçelerin olduğu anlatılmaktadır. İmameddin İsfahani el Barkuş, *Şami* adlı eserinde Harzem’de Mardin hükümdarlarının çok büyük ve süslü sarayının olduğunu belirtmiştir. Bu saray Kutbettin İlgazi tarafından yapıldığından “Kasr el-Kutbi” denilmiştir. Harzem sarayları Artuklu

---

⁴⁹⁸ Göyünç, a.g.k., s.62.

⁴⁹⁹ Göyünç, a.g.k., s.62.

hükümdarlarının eğlence, gezi ve dinlenme yeri idi. 1212 tarihinde Artuk Aslan ve 1295 tarihinde Sultan İsa zamanında burada yapılmış iki önemli cami olduğu bilinmekte olup, Sultan İsa'nın camisinin yalnız minaresi kalmıştır⁵⁰⁰.

İbrahimiyye: Mardin'in Kızıltepe kazasına bağlı bir köydür. Bugün Işıklar adı verilmiştir. 1960'da 218 kişilik nüfusu vardır. 16 yüzyıl'da bir Hıristiyan köyü idi.

Kabala: Mardin'in hemen kuzey doğusunda bulunan bir köy olup, bugün de aynı adı muhafaza etmektedir. 1960 sayımına göre 2.236 kişi yaşamaktadır. Burada Şeyh Abdullaziz adlı bir ziyaretgâh da vardır⁵⁰¹. Kuzey Azerbaycan'da (Kafkasya) bir mevkiinin adı "Kabala"dır. Burada Türk aşiretleri yaşamakta olup, 1578'de Osmanlılar tarafından ele geçirilmiştir⁵⁰². Daha önce de Kafkasya'da mevcut olup Mardin bölgesinde de var olan yer ve köy adlarına rastlamamız, Mardin halkının bir kısmının Kafkas kökenli olduğunu bize göstermektedir.

Anadolu'da oldukça geniş bir alana yayılmış olan Rışvan Aşireti ile ilgili (Gaziantep, Çorum, Tokat, Haymana) 1713 yılındaki bir kayıttan, Rışvanların tıpkı Oğuz Türkleri gibi 12 aşiretten meydana geldiğini biliyoruz. Rışvan Aşiretine bağlı Atmalı/Atma/Atmi Aşireti de keza kendi içinde 12 oymağa ayrılmıştır. Bu oymaklar; 1-Tilkiler 2-Kizirli 3-Haydarlı 4-Ketiler 5-

---

⁵⁰⁰ Turan, a.g.k., s.226.

⁵⁰¹ Göyünç, a.g.k., s.63.

⁵⁰² Bice H., Kafkasyadan Anadolu'ya Göçler, Ankara, 1991, s.8.

Sadakalar 6-Kızkapanlı 7-Karahasanlar 8-Karalar 9-Ağcılar 10-Turuçlu 11-**Kabalar** 12-Mahkanlı adlarını taşımaktadır. Bu aşiretin bir kolu da Elazığ'da olup, köylerinin adı Rışvan Uşağıdır. Türk olduklarını bilen bu aşiret mensupları Gurmance konuşurlar. Osmanlı arşivlerinde Rışvan Aşiretinin Türkmen taifesinden olduğu ifade edilerek, Malatya, Ankara, Rakka, Ayıntap (Antep), Kırşehir, Meraş, Hısn-Mansur (Adıyaman), Birecik (Urfa), Siverek (Urfa), Diyarbakir, Sivas ve Bozok Sancağında yaşadıkları belirtilmiştir⁵⁰³. Adıyaman'da eski adı **Kabalar** (Kösüklü) olan bir köy vardır.

Kabala ile ilgili diğer bir kayıt da Türk Bayat Oymağı içerisinde zikredilmektedir. Bayatlar Irak'ın her yerinde, Türkiye ve Azerbaycan'ın birçok yerlerinde yaşamaktadırlar. 1957 yılında yapılan nüfus sayımını doğrultusunda hazırlanan tahmini raporda, Kerkük'teki Bayat Oymağı mensuplarının sayısı 300 bin olarak tahmin edilmekte olup, Irak'ta yaşadıkları illerden birisinin adı da Kabala'dır. Ayrıca Doğanşehir'de yetişen bir bitkinin Türkçe adı Kabalak'tır.

Kalat el-İmra: Mardin'in hemen doğusundadır. 6. yüzyıl'da bir Bizans müstahkem mevkisidir. Lorne ve Kalatmera şeklinde telaffuz da edilmektedir. Kız kalesi anlamına gelmektedir. Halkı halen Hıristiyan'dır⁵⁰⁴.

Karadere: Mardin-Nusaybin karayolu üzerinde Dara mevkisindedir. Halkı Müslüman olup, 1564'te 175 hane

---

⁵⁰³ Türkay, a.g.k., s.125.

⁵⁰⁴ Göyünç, a.g.k., s.63.

ve 80 mücered (bekar yetişkin kişi) bulunmaktaydı. Adından da anlaşılacağı üzere bir Türk yerleşim yeridir.

Kara Yakup: Mevkii tespit edilememiş olup, 1564'te 20 hane,10 mücered bulunmaktaydı. Mardin Duraclu nahiyesine bağlı köylerden birisidir. Muhtemelen Suriye sınırında bir yerdedir⁵⁰⁵. Adından da anlaşılacağı üzere bir Türk köyü olup, muhtemelen beylerinin adını almıştır. Yozgat (Bozok) bölgesinde yaşayan Selmanlı Türkmenlerinin yaşadıkları köylerden birinin adı da Kara Yakuplu'dur.

Ayrıca; Mardin'in güneyindeki Dinabi nahiyesinde Yakub obasının kalıntısı olan Yakub Viranı ve Kızıl Yakub köyleri vardır. Yozgat'taki Karayakup köyü ve Yıldızeli ilçesindeki Yakupköyü bu obanın kalıntılarıdır⁵⁰⁶.

Kefertut: Mardin'in güney batısında Kızıltepe kazasına bağlı ufak bir köydür. 1960'da 59 kişi yaşamaktadır. Halkı tamamen Müslüman'dır⁵⁰⁷. Türk Sultanı Nurettin Zengi 1146 tarihinde Halep bölgesine gelerek, **Keferlasa** adlı bir yeri Hıristiyanlardan almış, bu köylere Türkleri yerleştirmiştir.

Adıyaman'da eski adı **Kefer Sarı**, şimdiki adı Kuruçay olan bir köy vardır. Yine Adıyaman'da **Kefer-kuruş** adlı bir köy var olup, şimdiki adı Tepebaş'dır. Urfa'da **Keferbal** adlı bir köyün şimdiki adı ise Diktaş'tır.

---

⁵⁰⁵ Göyünç, a.g.k., s.64.

⁵⁰⁶ Faruk Sümer, Bozok Tarihine Dair Araştırmalar, Ankara, 1974, s.314

⁵⁰⁷ Göyünç, a.g.k., s.64.

Kelbin: Mardin'in Kızıltepe kazasının bir köyü olup, ismi Kelbin, Kilibin, Klebin şeklinde de telaffuz edilmektedir. Bugün Halkalı ismi verilmiştir. 1960 sayımında 191 kişilik nüfusu vardır. Halkı Müslüman ve Hıristiyan olarak kayıtlıdır. Köyde Hıristiyanlar yaşadığına göre Müslümanların sonradan gelme ihtimalleri daha fazladır. Dolayısıyla adının Türkçe ve başka bir dille irtibatını ortaya koyamamak da tarihte El-Kelbinin adlı bir yazar bulunması, bu adın Arapça olma ihtimalini düşündürmektedir.

Kılıt: Savur ilçesinin merkez köylerinden biri olup, şimdi Dereçi olarak bilinmektedir. 1960 sayımında 871 nüfusu vardır. 1850'de bu havalide dolaşan İngiliz G. P. Badger köyde (Killeth) 120 Yakubi aile saymıştır. 1880'de buraya gelen E.Sachau ise, Kılıt'ta sadece Turani (Orta Asya Türkçesi) dili konuşan Hıristiyanlarla meskun 180 ev, bir kilise ve Mardin'deki Amerikan misyonuna bağlı bir okul bulunduğunu belirtmektedir⁵⁰⁸. Savur Dereçi (Kılıt) köyünde; Mor **Abay**, Mor Teoduto, Mor **Şabay** ve Mor **Dimet** Manastırları, Mor **Şumuyel** manastırları vardır.

1584'te Kayseri'de 6573 Müslüman, 1979 gayrimüslim olmak üzere toplam 8549 vergi nüfusu mevcut olup, yaklaşık 40.000'in üzerinde nüfus yaşamıştır. Nüfusun yaklaşık 10.000 kadarı (1/4'ü) gayrimüslimdir. Bunların da 3375 kadarını (675x5) Ermeniler teşkil ediyordu. Deftere, Cemaatı Rümüyan adı ile kaydedilen ve sayıları bini (204 vergi nüfusu

---

⁵⁰⁸ Göyünç, a.g.k., s.65.

itibariyle) geçen gayrimüslimler ise Türk asıllıdır. Kayseri mahkeme sicillerinde XVI. yüzyıldan itibaren ihtida eden ve Karakeçili oldukları açıkça belirtilmiş olan Hıristiyan Türklere rastlanır. Bu Hıristiyan Türklerin Bizanslar zamanında Anadolu'ya nakledilmiş ve Ortodoks ve Ermeni kiliselerine intisap ettiklerinden dolayı bazılarının da Rum ve Ermeni adını almış Hıristiyan Türkler olduğu şüphesizdir. Bunlar, muhtemelen Peçenek asıllı idiler. Aradan dört asır geçtiği halde durumun değişmediğini ve XIX. yüzyılda Kayseri'de yine gayrimüslimlerin yaşamaya devam ettiklerini görüyoruz.

Kayseri'de olduğu gibi Mardin'de bulunan bu Hıristiyan köyünün Türk kökenli olduğunu manastır adlarından da anlıyoruz, çünkü manastır adlarından "Abay" adı, Türkçede erkek ismi olarak kullanılmakta olup; **Abaylaw**, dikkatli olmak, dikkatli davranmak, uyanık olmak anlamında; **Abay**, aydınlık verici, aydınlatici, hayret uyandıran, hayret verici anlamındadır. Yazarlarımızdan Ali Rız Abay ise bilinen bir kişiliktir.

Adilhan Adiloğlu eserinde "Abay" konusunu biraz daha açıklamaktadır. Buna göre; "Kumanların (Kıpçak) asil ve zenginlerine ait mezarların aynısı Malkar Türklerinin yaşadığı Yukarı Çegem bölgesinde bulunmuştur. Yukarı Çegem'deki Kıpçak Türklerinden kalma sivri tepeli yani piramit şeklindeki anıt mezarlar bugün hâlâ ayakta dururlar. Ayrıca eski Karaçay-Malkar beyleri için yapılan anıt mezarların da Kıpçak mezar tipinde olduğu görülmektedir. Sözelimi Malkar

beylerinden **Alimurza Abay** için K nl m köyünde yapılan anıt mezar tipik bir Kıpçak mezarıdır”⁵⁰⁹.

Yine diğer bir manastır adı olan “**Şabay**”la ilgili kayıt da ilginçtir. Meşhur Türk destanlarından olan Manas destanlarının anlatımını konu alan, Mans ılık  statlarından birinin adı da “**Şabay**” dır.

Köydeki diğer bir manastır adı olan “**Dimet Manastırı**” da Türk kültürünün bir yansımasıdır. **Dimetoka** adında Rumeli’de bir kaza vardır. Osmanlı kayıtlarına göre Tunceli’deki Balaban aşıreti buradan gelmiştir. Bahse konu köylülerin de yine Bulgaristan’dan buraya g ç ettirilme ihtimalleri de vardır.

Kızılkend: Derik kazasının **Meşkinan** bucağına bağlıdır. 1960 sayımına göre, 797 kişi nüfusu olan Hıristiyan ve Müslüman bir köydür. İsmi Boyaklı’ya  vrilmiştir⁵¹⁰. Adından da anlaşılacağı üzere eski bir Türk yerleşim yeridir. Hıristiyanları da Türk kökenlidir.

Tebriz Erdebil arasında **Mişkinan** adlı bir Türkmen aşıreti vardır. Ayrıca burada bu adla Akkoyunlu, Karakoyunlu ve Safevi Türklerinin kullandıkları “**Mişkin**” şehri bulunmaktadır. Dolayısıyla bu bucak adını Türkmen zümresinden almıştır. Dr. Fahreddin Şevket, Mişkin’de Şahseven Türkmenlerinin yaşadığını belirtip, notlarında bu Türkmenlerle ilgili çalışmalarını aktarmıştır. Dolayısıyla Meşkinanlıların da Şahseven Türkmenlerinden oldukları açıktır.

---

⁵⁰⁹ T.C.K.Bakanlığı, Türkiye Dışındaki Türk Edebiyatları Antolojisi-Karaçay-Malkar, Cilt: 22, Ankara, 2002, s. 13-45.

⁵¹⁰ Göyünç, a.g.k., s.66.

Koçhisar: Kızıltepe kazasının eski adıdır. Daha önceleri Duneyser olarak bilinmektedir. Burada halen Artuklulardan kalma Ulu Cami'nin harabeleri şehrin kuzeybatısında bulunmaktadır. Yine şehrin doğusunda Tel-ermen adında bir mahalle bulunmakta olup, halende aynı mahalle mevcudiyetini korumaktadır⁵¹¹. Artuklu Türklerinden önce küçük bir köyken, Artuklu Türklerinin buraya yerleşmeleri ile nüfusu artmış ve büyük bir şehir halini almıştır. Önemli ticaret yollarının üzerinde oluşu da bunda etkili olmuştur. Koçhisar (Kızıltepe) şehrini kuranlar Türkler olup, diğer yerlerde başka milletler mevcut olsa da, Koçhisar saf, katışıksız bir Türk kenti olarak oluşturulmuştur. Şehre daha sonra Hıristiyanlar da yerleşmiş olup, 1960 sayımına göre nüfusu 6.379'dur. Mardin ilinin en katışıksız Türk nüfusuna sahip olan yeri burasıdır.

Koruk-depe: 16.yüzyıl'da "Sahra-yı Mardin" de yani, Mardin'in güneyindeki alanda bulunuyordu. Yeri kesin olarak belli değildir. Bu asırda ufak bir Müslüman köyüdür. İkamet yerlerine Koruk adını en fazla Türkmenler vermişlerdir. "Koruk ve Kuru" kullanımı vardır. Oran korusu gibi. Türkçedeki diğer bir anlamı da "üzüm ekilen yer"dir. Korukçu kelimesinin anlamı ise Türkçede "koruyucu" demektir. Adından da anlaşılacağı üzere bir Türk köyüdür.

Gurs/Kurs-ı Ala, Gurs/Kurs-ı Edna ve Gurs/Kurs-ı Evsat: Bu köylerin her üçü de Zerkan suyu kenarındadır. Mardin'in Kızıltepe kazasına bağlı Ortagurs (Yüceli)

---

⁵¹¹ Göyünç, a.g.k., s.66.

köyünün, yukarı, aşağı ve orta kısımlarını teşkil ederler. 1960 sayımına göre Yüceli’de 1201 kişi yaşamaktadır. Mardin hidroelektrik santrali de buradadır. Köylerin halkı 16. yüzyılda Müslüman’dır.

Bu köy isimlerindeki Orta ve Gurs kelimeleri bizim için önemli olup, her ikisi de Türk isimleridir. Mardin bölgesinde Gur kelimesinin fazlasıyla kullanılması bizim Gurmanc halkı hakkındaki anlatmaya çalıştığımız konulara uymaktadır.

Göllükend: Burası halen Mardin şehrinin güneyinde ve Göllü veya Göllükusur adı ile anılan bir köy olup, ilk dönemlerde Hıristiyan köyüdür. Sonradan Türkler yerleşmiştir. 1960 sayımına göre 403 kişidir⁵¹². Köyün adı Türkçe olup, muhtemelen Hıristiyan ve Müslüman Türklerce kullanılmıştır.

Lutfullah: Bu köy Nusaybin’e tabi olup, 16 yüzyıl’da küçük bir köydür. 1518’de köy sakinlerinden birisi Lutfullah bin Nasır’dır. Köyün yönetimi de bu kişiye bağlıdır.

Mahmut Şah: Mahmut Şah bin Mahmut, bu köyün sakinlerinden olup, bir çiftlik sahibidir. Lutfullah köyünde olduğu gibi bu köye de kişi adı verilmiştir. Şimdilerde bu adla bir köy mevcut değildir. Muhtemelen adı değişmiştir. “Şah” unvanı, Safevilerden dolayı Türk isimlerinde fazlasıyla kullanılmıştır. Lakin sadece bu örnekten köyün milliyeti hakkında bir kanata varamayız.

---

⁵¹² Göyünç, a.g.k.,s.67.

Mansuriyye: Mardin şehrinin hemen kuzey batısında olup, 1960'da 2307 nüfusu olan bir Hıristiyan köyüdür. Yeni adı Yalım'dır⁵¹³.

Meşuk: Kızıltepe kazasının Büyük Meşuk (Büyük Ayrık) adında bir köyü olup, halkı Hıristiyan'dır. 1960'da 176 kişi yaşamaktadır⁵¹⁴.

Meşuk-ı Arap: Kızıltepe kazasının Küçük Meşuk (Küçük Ayrık) köyü olup, halkı Müslüman'dır. 1960'da 214 kişi yaşamaktadır.

Narluca: Karadere köyü yakınlarında büyük bir Müslüman köyüdür. Sonradan adı değiştirilmiş olmalı ki yerini bulamadık. 1964'te 320 hane, 102 müceret kadar vergi müellifi vardır. 16. yüzyılda kelime "Narluca" şeklinde kullanılırken, şimdi "Narlıca" şeklinde kullanılmaktadır. Adında da anlaşılacağı üzere halkı Türk'tür. Bu adla ülkemizde çok sayıda yer adı mevcuttur.

Nasreddin Veled-i Salih: Nusaybin civarında olduğu tahmin edilen bu köyden sadece 1526 senesine ait defterde bahsedilmektedir. Çok küçük bir köy olup, vergi mükellefi 3 kişidir. Salih bin Nasreddin, bu 3 kişiden biridir⁵¹⁵.

Osman Çelebi: Nusaybin yakınlarında olduğu tahmin edilmektedir. Sonradan bu adlı bir köye rastlanmamaktadır. Muhtemelen ad değiştirmiş olmalıdır.

---

⁵¹³ Göyünç, a.g.k., s.68.

⁵¹⁴ Göyünç, a.g.k., s.69.

⁵¹⁵ Göyünç, a.g.k., s.69.

Rişmil: Mardin'in kuzeyinde gayet güzel ve yeşil bir vadide bulunmaktadır. Bu özelliği nedeniyle sonradan adı Yeşilliyeye olarak değiştirilmiştir. 1960'da 3232 nufusu vardır. 1518 senesinde "Diyarbakır Kethudası Balı Bey" in tımarları arasında olup, halkı Müslüman'dır.

Selah: Kızıltepe kazasına bağlı olup, 1960'da 822 nüfuslu bir köydür. Yeni adı Gökçe olup, halkı Müslüman'dır⁵¹⁶.

Serçe Han: Mardin'de, Türkiye-Suriye sınırına çok yakın bir mahalde küçük bir köydür. Adı Durakbaşı olarak değiştirilmiştir. Köy adını, Nusaybin-Mardin yolu üzerinde bulunan bir handan almıştır. Burada 19. yüzyılda bir de harap Kasır (kale) bulunduğu için köye Kasr-ı Serçehan ismi de verilmiştir. Köyün 1550 tarihinde kurulduğu Osmanlı vesikalarında mevcuttur. Adı tamamen Türkçe olup, halkı Türk kökenlidir.

şamrah: Burası halen Mazıdağı ilçesinin merkezidir. 1960'daki nüfusu 1999 kişidir. Bugün halkı Müslüman ve Hıristiyanlardan oluşsa da 16. yüzyılda sadece Hıristiyan halktan ibarettir⁵¹⁷.

Mardin'e bağlı bu köyün mezarlarının adı Pehlivan Suyu, Erni, Hacer-i şeytan ve Cuhudpınarı'dır. Dolayısıyla bu köyün Türk kökenli olduğu muhakkaktır. Mezra adı olan "Ernis" Türkçede er adamın oturduğu yer anlamındadır.

Bu mezarlardan Cuhudpınarı, Mardin-Diyarbakır yolu üzerindeki bir menzildir. IV. Murad'ın 1639'da,

---

⁵¹⁶ Göyünç, a.g.k., s.70.

⁵¹⁷ Göyünç, a.g.k., s.71.

Bağdat seferine gidişi ve dönüşünde Orduyu Humayun ile burada konaklamıştır.

Şeyh Zoli: O dönem Diyarbakır-Mardin yolu üzerinde 4. menzil durumundadır. Bugün Şeyhan denilen mevkidir. İki çok yakın köyden oluşmaktadır. Halen bir ziyaretgâhtır. Birinci köy Şeyh Zoli iken, diğeri Şeyh Zol-i Bala şeklindedir. Burada Musa el Zoli, İsa, Ömer, Davud, Mehmet Said, İsmail, Hasan ve Mehmed adlı dokuz şeyhin kabirleri bulunmaktadır. Bunlardan Şeyh Musa el-Zoli'nin 1077 tarihinde vefat ettiği belirtilmektedir. Bu tarih, Selçuklu Türklerinin bölgeye yaptıkları akınların ve oluşan savaşların tarihidir⁵¹⁸. Anadolu'da kurulmuş beyliklerden birinin adı Zulkadir olup, ayrıca Azeri Türklerini oluşturan aşiretlerden birinin adı "Zol-Kadir/Zul-Kadir"dir. Hakkında kesin bir veri olmasa da, Osmanlı arşivlerinde Yörük olarak geçen "İzol" aşiretiyle ilişkisi araştırılabilir.

Bahse konu köylerden birinin adı "Şeyh Zol-i Bala"dır. Ankara'nın bir ilçesinin de adı "Bala"dır. Rize'ye bağlı Çamlı Hemşin köylerinden birinin adı Kale-i Bala olup, şimdilerde Kale olarak anılmaktadır. Azeri leçesinde "bala" kelimesi çocuk ve sevgili anlamlarındadır.

Tel Kura: Muhtemelen Kızıltepe kazasının Tel-Kari (Çiftlikbağ) adlı ve 1960'da 78 nüfuslu köyüdür.

Türkman Deresi ve Kasr-ı Rebia: Türkmen deresi ya da Türkman boğazı denilen yer, Mardin istasyonunun bulunduğu vadilerden birisine verilen isimdir. Buranın

---

⁵¹⁸ Göyünç, a.g.k., s.72.

yanındaki tepeye de “Timur girmez dağı” adı verildiği 19. yüzyıldan kalma tapu defterinde kayıtlıdır. Bu havalide halen iki köy bulunmaktadır. Çiftlik ve Avcılar köyleri birbirine yakın olmasına rağmen aralarında hiçbir ilişki yoktur. Bu köylerin Meşki Aşiretine tabi olduğu kaydedilmektedir. Hem bölge olarak hem de adı geçen köyler köken olarak Türkmen’dirler. Yine İran-Erdebil’de bu adla bir il vardır ve bu şehirde Şahseven Türkmenleri yaşamaktadır.

Mağaracık: Burası aslen bir mezra olup, o zamanda Kuyucuklar adıyla da kayıtlarda mevcuttur. Adından da anlaşılacağı üzere Türkler yaşamaktadır.

Dögeroğlu: Mardin’in güneyinde, Şenyurt ile Nusaybin arasındaki Daruçlu aşiretinin oturduğu bölgede, bu adı taşıyan 2 köy vardır⁵¹⁹. Dögerler Oğuz Türklerinin bir boyu olup, Artuklular zamanında Urfa’da Dögerlerden 40 bin çadırın yaşadığı çok sayıdaki tarih kitaplarında vardır. Hem Artuklar hem de Akkoyunlular zamanında bazı Döger aşiretleri Urfa’dan Mardin’e göç ettirilmiştir. Bu köylerin o zamandan kaldıkları kesindir.

Bayındır: Bu köy Savur’daki sipahilerin tımar köylerinden biridir. Bayındır Boyu, Oğuzların 24 boyundan bir tanesinin adıdır. Akkoyunlu Türkmenleri, Türkmen ilinin Bayındır ulusuna tabidirler. Dolayısıyla halkı Türkmen’dir.

Kapıkışlağı: Artuklu devleti zamanında Oğuzların Kayı boyundan bazı unsurların Artuklu Türkleri ile sıkı

---

⁵¹⁹ Göyünç, a.g.k., s.72,76.

ilişkisi bilinmektedir. 1526 tarihli Osmanlı vesikasına göre bu köy Milli'li Aşiretinin Akkeçili Aşiretine tabi idi. Dolayısıyla bu köy halkı Akkeçili Türkmenlerindedir. Bunlardan bir zümre de Urfa'dadır.

Kızılmesjid: Diğer bir adı "**Şorşop**"tur. Halen Diyarbakır'ın Çınar kazasına bağlı olup, Meydanköy adını taşımaktadır⁵²⁰. Köyün her iki adı da Türkçe olup, Türk aşiretlerinden birinin adı "**Şor**"dur. Büyük bir bölümü Orta Asya'da yaşasa da, bazılarının Anadolu'ya geldikleri bilinmektedir. Hatay ve Adana'daki Türkmenlerde ise "**Şor**" kelimesi "**dedikodu**" anlamında kullanılmaktadır.

Günümüzde Afganistan'ın Belh (Mezar-i Şerif) eyaletinde Şortepe adlı bir kent var olup burada Türkmenler yaşamaktadır.

Türk dil biliminin kurucusu Wilhelm Radloff, "*Kuzey Türk Dillerinin Ses Bilgisi*" adlı eserinde Türk lehçelerini dört gruba ayırmıştır. Buna göre, Doğu Diyalекtleri başlığı altına yerleştirilen lehçeleri; 1. Asıl Altay diyalекtleri (Altay, Teleüt), 2. Baraba diyalекti, 3. Kuzey Altay diyalекtleri (Lebed, **Şor**), 4. Abakan diyalекtleri (Sagay, Koybal, Kaç, Yüs ve Kızıl, Küerik (Çolım), Soyon, Karagas, Uygur şeklinde sıralanmış olup, Şor Türkçesi de bu grup içerisinde yerini almıştır.

Sovyetler döneminde yapılan 1989 genel nüfus sayımına göre Hakaseli'nde toplam 108 farklı millete mensup insan yaşamakta olup buradaki etnik mozağin kompozisyonu şöyledir: Ruslar (%79.5), Hakaslar

---

⁵²⁰ Göyünç, a.g.k., s.76.

(%11.1), Ukraynalılar (%2.3), Almanlar (%2), Tatarlar (%0.8), Belaruslar (%0.7), Çuvaşlar (%0.6), Mordvalar (%0.6), **Şorlar** (%0.2), Polonyalılar (%0.1) ve diğerleri (%2.1) şeklindedir⁵²¹.

Aranis: 16. yy'da Mardin'e bağlı bir köydür. Tartışmalı bir konu olmasına rağmen Albanların Türk soyundan oldukları birçok tarihçi tarafından öne sürülmektedir. Türk kökenli Ablanlar, Sakaların bir kolundan gelen Arşak sülalesince kurulmuş ve bölgeye bir süre hâkim olmuşlardır. 8'inci yüzyıla gelindiğindeyse Karabağ bölgesinde Arapların işgali başlamıştır. Arapların baskıları sonucu Alban kralları, Hıristiyanlığa yönelik bir siyaset izlemiştir. Bu şekilde izlenen siyaset sonucunda da Alban kavimleri dini yönden parçalanmıştır. Büyük bir kısmı eski dinlerini korumuş ve sonradan İslam dinini kabul etmişlerdir ki bunlar bazılarınca bugünkü Azerilerin ataları olarak anılmaktadır. Bir kısmı ise Hıristiyanlaşmış ve Yukarı Karabağ'a yerleşmişlerdir. Daha sonra Alban kiliseleri Ermeni kilisesine bağlanmış ve böylece Albanlardan Hıristiyanlığı seçenler yavaş yavaş Grigoryanlaşmaya başlamışlardır. Ermeni kimliğini de benimsemişler ve bugünkü Karabağ Ermenilerini oluşturmuşlardır. Karabağ bölgesinde son zamanlara kadar dinlerini kaybetmeyerek Türkçe konuşan Karabağlılar da olmuştur. 1593 yılından kalma Gence-Karabağ vilayeti tahrir defterinde anadili Türkçe yerli Hıristiyanlara

---

⁵²¹ <http://www.duset.com/dilimiz/turkcemiz.htm>, güney Sibiry Türklerinin dil durumu,

“**Aranian**” denilmektedir. Bunlar Alban Türklerinin Hıristiyan olarak kalanlarıdır⁵²².

Ayrıca Mardin eyaletine tabi olup, 16. yüzyıl Osmanlı belgelerinde geçen diğer köyler ise Bozçalı, Çataldepe, Çamurlu, Depeviran, Devekendi, Gökçekaya, Gölviran, Karacalar, Kızılmescid, Söğütlü, Yassıcapınar, Yılanlı Ebu katara, Maldepe, İbrahimiyye, Pir Ali Depesi (Savur’a bağlı), Tezeklü, Yenice, Susan, Kurumşalı (Kurmuşlu), Ayn ferd, Devekendi, Matar, Tel-şiham, Rummani, Kıranlı, Tel-ermen, Tel-ulyan, Diki, Hacı Halil, Halif, Fahriye mevkii, Cavsak mevkii, Harrincik, Mukbile, Mezra, Akziyaret, Karadere (burada bir boyahane bulunmaktadır), Mansuriye, Tam’i ve Tohum olarak sayılmıştır.

23 Kasım 1550 tarihli bir fermana; *“Diyarbakır Beyler Beyisi Ayas Paşa mektup gönderüp Mardin’den aşağıbir yerde vaki olan Silindir, Büyüğe ve Çömlektepe ve Alidepesi ve Çakırpazar nam mezralar haric ez defter hali ve harebe mezralar olup mahuf ve muhatara olmağın şenlenmesi lazım olup on dört bin akçalık timara mutasarrıf olan Zeynelabidin tahminen 6 bin akçe ile timari zeamete yetiştirilmek üzere mamur edüp ayende ve revendenin canine ve maline zarar erişdirmeyüp ol yerleri hıfz ve hırsat etmeyi uhdesine alup hıfa ve hırsati emr olunup memleketi ihyasına ve malin izdiyadine sebeptür deyü arz etmeyin vech-i meşruh üzere timari zeamet olmak buyuruldu”* şeklinde kayıt vardır. Bu kayıta Mardin bölgesinde, bahsedilen alandaki mevcut

---

⁵²² <http://www.kaum.ktu.edu.tr/yayinlar/karabağ.htm>, Dağlık Karabağ Sorunu, Yrd Doç. Hayati Aktaş

Türk köyleri dışındaki köylerin boş olduğu ve buraların şenlendirilmesi gerektiği emredilir⁵²³.

16. yüzyıl Osmanlı vesikalarında Türk yer adlarına Nusaybin'de fazlaca rastlanmıştır. Bunlardan Karedere isimli yer; Nusaybin'in güney doğusunda, Suriye toprakları içerisinde bir demir yolu istasyonun bulunduğu mevkiinin adıdır. Şimdiki adı da Karadere'dir. Yine bu zamanda Nusaybin yakınlarında Togancuk adında bir yer ve Mardin Kızıltepe'nin batısında Ak Ziyaret adlı mevki zikredilmektedir. ardin ve Diyarbakır arasında dağlık bir yerde Sultan Yaylak olarak bir yer anlatılmaktadır⁵²⁴.

Akkyounluların zamanında Mardin bölgesinde **Markan** adlı bir yer vardır ve emirliğini de Şeyh Emir yapmıştır⁵²⁵. Bugün Pakistan'daki Belucistan eyaletinin batı sınırının güneyinde kuru tepelerden oluşan çöllük bir alan Makran bölgesi olarak anılmaktadır. Batıda büyük bir tuz gölü vardır. Bunun dışında geri kalan bütün eyalet, işe yaramaz, verimsiz, taşlı arazi parçaları ve çölden ibarettir.

Dolayısıyla bu bölgeden göç eden Türkler veya Sintliler, Mardin taraflarına geldiklerinde daha önceden yaşadıkları Makran adını yeni topraklarına da vermişlerdir.

1163 yılında Mardin yakınlarında Karaman adında bir yer var olup⁵²⁶, şimdiki yerini tespit edilememiştir.

---

⁵²³ Göyünç, a.g.k.,s.80.

⁵²⁴ Ebu Bekr-i Tihrani, a.g.k., s.154,155.

⁵²⁵ Ebu Bekr-i Tihrani, a.g.k., s.157

⁵²⁶ Turan, a.g.k., s.181.

1518'de Mardin kazasında 4760 hane Müslüman, 3610 hane Hıristiyan, 92 hane Yahudi bulunmaktadır. Yine mücerredlerde (evlenmemiş kişi) 408 Müslüman, 443 Hıristiyan ve 20 Yahudi vardır. Nusaybin'de 229 Müslüman hane, 212 Hıristiyan hane ve 34 Müslüman ve 21 Hıristiyan mücerred bulunmaktadır. Savur'da 520 Müslüman hane, 215 Hıristiyan hane, mücerredlerde 88 Müslüman, 53 Hıristiyan vardır. 1518 ve 1526 yılları arasında Mardin sancağında büyük bir gelişmeye sahne olmuş ve vergi mükellefleri artmıştır⁵²⁷.

16. Yüzyılda Mardin Mahalleleri

Mardin merkez mahalleleri; Bab-ı Cedid, Zarraka, Kıssis, Bab'ül Hammara, Kölasiyye, Şemsiye, Zeytun, Kamil, Bimaristan ve Yahudiyan'dır.

Bab-ı cedid Mahallesi: Yeni kapı anlamındadır. Bu mahalle sonra da "Babı Şit" mahallesi olarak anılmıştır. Mahallede Müslümanlar yaşamakta olup, Hıristiyanlar azınlıktadır⁵²⁸.

Musul'da bir köyün adı Cedid-i Bisatlı'dır. Cedid Osmanlıcada "Yeni" anlamındadır. 1554 tarihli bir Osmanlı vesikasında Sivas'ın bir mahallesi, Cedid-i Sivas olarak geçmektedir.

John P. Brown '*The Darvishes*' adlı kitabında İstanbul-Üsküdar-Tunus Bağın'daki Cedid Hacı Dede Kadiri tekkesinden bahsetmektedir.

---

⁵²⁷ Göyünç, a.g.k., s.81.

⁵²⁸ Göyünç, a.g.k., s.98.

Zarraka Mahallesi: Bu mahalle adı, 19. yüzyıla kadar ismini devam ettirmiştir. Süryani metropoliti Hanna Dolapönü, Necmettin mahallesinin eskiden bu adla anıldığını ve suyu az olan kaynak anlamında kullanıldığını beyan etmiştir. Bu mahallede Hıristiyan ve Müslümanlar yaşamaktaydı.

Kıssıs, Keşiş, Papaz Mahallesi: İbn Şaddat, Mardin'in sur kapılarından birinin adının Bab-ı Kıssıs olduğunu beyan etmektedir. Bu nedenle mahalle de bu adla anılmaktadır. Mahalle eskiden Meryem Ana Kilisesi'nin bulunduğu sonradan park yapılan alandır. Diyarbakır kapısına giden yolun sağ tarafında bulunmaktadır. Şimdilerde Şar Mahallesi denilmektedir. Büyük çoğunluğu Hıristiyan, az bir bölümü de Müslüman'dır.

Hammara Mahallesi: Burası şehir kapılarından birisinin adıdır. Bu kapının 13. asrın ikinci yarısında kapalı olduğu bilinmektedir. Süryani kaynaklarına dayanılarak yazılan bir makalede, "4. yüzyıl başlangıcında şehrin kuzey batısında **Kırkıs** denilen mevkide Babişvat yakınında Deyral-Hammar Manastırı kurulmuştur. Bu manastırın adı yüzünden, o kapıya Hammar kapısı denilmektedir. **Kırkız** denilen mevki halen halk arasında bilinmektedir. Burası Mardin kalesinin kuzey batı ucunda bulunmaktadır. Babül Hammara'da Akkoyunlu Hükümdarı Cihangir'in evkafına ait imaret olduğu, 1526 senesine ait tahrir defteri kaydından anlaşılmaktadır. Halkının büyük bir

bölümü Hıristiyan'dır. Müslümanlar ise azınlık durumundadır."⁵²⁹

Mahallenin eski adı olan Kırkıs kelimesi Türk kültürünün bir ürünü olup, Türklerin "Kırgız" boyunun adıdır. Orhun abidelerinde; "Gidenin gitti. Gittiğin yerde iyiliğin oydu gerçek. Kanın ırmakça aktı. Kemiğin dağca yığıldı. Beğlik erkek oğlunu kul kıldı. Kadınlık kız oğlunu odalık kıldı. O bilmediği için, kötülük (ettiği) için amcam kağan ölüme vardı. İlkın *Kırkız* kağanını balbal diktim. Türk bodununun adı sanı yok olmasın diye babam kağanı..." şeklinde geçen bir metin olup, Mardin'deki kullanımı ile aynı adı taşımaktadır⁵³⁰.

Dolayısıyla Türklerin Mardin yöresine ilk yerleşimi ile ilgili tahmini bir kayıt 4. yüzyıl olarak karşımıza çıkmaktadır. Türklerin Kimek ülkesindeki üç bölgeden birinin adı da "*Kırkızhan*" olarak bilinmektedir.

Mardin'e ait bu mahallenin 4. yüzyıldaki adının Türkçe olduğunu ispatladıktan sonra, 16. yüzyılda kullanılan Hammara adını da incelemek gerekmektedir. 1343 senesinde Delhi Türk Sultanı Muhammed'in toprakları olan Pencap eyaletindeki Sunam, Samana, Kaythal ve Guhrâm'da isyanlar çıkmıştır. Muhammed Tuğluk, Emiran-ı Şada (*Mardin'de Şad adında bir köyün olduğunu yukarıda görmüştük*) denilen ve kırlık arazilerde düzeni sağlayan kumandanların hoşnutsuzluğa sebebiyet verdiklerini düşünerek, **Aziz Hammar** adında bir memuru bu bölgeye göndermiştir. Bu memurun,

---

⁵²⁹ Göyünç, a.g.k., s.99.

⁵³⁰ <http://www.tonyukuk.net/bilgelatin.htm>

Emiran-ı Şada'dan doksana yakınını öldürmesi üzerine, Gücerât ve Dekken'de isyanlar başlamış. Aziz Hammar ayaklananlar tarafından öldürülmüştür. Buradaki olaylardan anlaşılacağı üzere Hammar adı Pakistan dolaylarında Türk Sultanlığı içerisinde yaşayan bir kişidir. Muhtemelen de milliyeti Türk'tür.

Fakat yine karşımıza bu adın Süryanilerce de kullanıldığı çıkmaktadır. 942 senesinde doğan İbn-ül Hammar adında bir Süryani (Süryanice "şarap satıcı" demektir) Süryaniceden Arapçaya birçok eser çevirmiştir. Hıristiyanlıkla İslam filozoflarının fikirlerini uzlaştırmak için risaleler yazmıştır. Ayrıca Hammara Manastırı adında bir yer olup, M.S. 326 yılında yapılmıştır.

Netice olarak Oğuzların Mardin'e gelişinden önce bölgeye Türkistan ve Pakistan yöresinden gelen Türklerin olduğu ve bunların zamanla Hıristiyanlar içerisinde eridikleri, fakat kendilerine ait Türk kültür unsurlarını bölgeye ad verdikleri görülmektedir.

Kölasiye Mahallesi: Bu mahalle şehrin kuzey doğusundaydı ve şimdiki Gül mahallesine tekabül etmektedir. Hıristiyanlar Müslümanlara oranla çoğunluklardı. İbn Şeddat'ın konu ettiği Melik Mansur Medresesi bu mahallede bulunmaktadır. Daha sonradan bu medreseye Haliliye Medresesi dendiğini biliyoruz.

Şemsiye Mahallesi: Bu mahallede Şemsiler adı verilen ve güneşe tapan Ermeni kökenli sapık bir topluluk oturmaktaydı. Şemşilerin şimdiki Savur kapı

mahallesi etrafında oturdukları bilinmektedir. 1526'da bu mahallede çok az Müslüman vardır⁵³¹.

Zeytun Mahallesi: 13. yüzyılın ikinci yarısında Mardin şehrini çevreleyen kapılardan birisi Babaüz Zeytun olarak kaydedilmiştir. Buralarda muhtemelen zeytinyağı imalathaneleri bulunmaktaydı. Hanna Dolapönü, önceleri Babı Cedid mahallesinde Zeytun adlı bir caminin olduğunu ve yanında zeytin akitildiğini, halkın bunu şifa aracı olarak kullandığını aktarmıştır. Halkı çoğunlukla Müslüman olup, bu ad bugün de halk arasında yaşamaktadır.

Kamil ve Bimaristan: Burası bugünkü Emineddin mahallesine verilen isimdir. 18. yüzyıl sonlarında Bimaristan mahalle adına rastlanmaktadır. Bimaristan Osmanlıcada "hastane" anlamına gelmektedir. Şeyh Emineddin Bimaristanı'ndan adını almış olmalıdır. Halkı Müslüman'dır.

Yahudiyân Mahallesi: Halen yeni kapı mahallesinin kuzey doğusunda "Ayn-ı Yahud " denilen bir çeşme bulunmaktadır. Halk arasında daha önce burada Yahudilerin oturduğu bilinmektedir. Büyük Türk hükümdarı Nurettin Zengi Urfa şehrini 1144 yılında aldıktan sonra Urfa'ya 300 kadar Yahudi'yi yerleştirmiştir⁵³². Urfa örneğinde olduğu gibi bu Yahudiler de Sultan Zengi zamanında buraya getirilmiş olmalıdırlar.

---

⁵³¹ Göyünç, a.g.k., s.100.

⁵³² Demirkent, a.g.k., s.145,148,152.

Sevindik Mahallesi: 1540 tarihli kayıtlarda Müslümanlar ve Hıristiyanların yaşadığı Mahalle-i Sevindik adlı bir mahalleden bahsedilmektedir. Mahalle adı Türk ad verme kültürüne göre adlandırılmış olup, bu da mahallenin sakinlerinin Türkler olduğunu göstermektedir.

Bab-1 Savur Mahallesi: İbn Şeddat'ın eserinde bu mahalleden bahsedilse de, Osmanlı kaynaklarında bu ada rastlanılmaktadır⁵³³.

1807'de Mardin'de bulunan A. Dupre, Mardin şehrinde 20 bin Türk, 3200 Yakubi, 2000 Katolik Ermeni, 400 Keldani, 800 Yahudi, 800 Şemsi, 40 Ortodoks Ermeni'nin yaşadığını aktarmıştır. Yine G.A. Oliver, 18. yüzyılın sonunda Mardin şehrinde 5-6 bin Türk ve yine Arapların, 3 bin Kürt (*kanaatimce Gurmanclardan bahsetmekte olup, bunları da Kürtler içerisinde saymıştır*), 1500 Ermeni Yakubi'nin, 1500 Nasturi'nin yaşadığını ifade etmektedir⁵³⁴. Her iki kayda bakıldığında Türklerin Mardin'deki sayısı ezici çoğunlukta. Fakat günümüzde Mardin şehrinde hiçbir Türk'ten bahsedilmemektedir. Dolayısıyla günümüzde Gurmanc Türklerinin tamamı Kürtlük potası içerisinde eritilmiştir.

16. Yüzyılda Mardin Camileri

Cami-i Kebir-Ulu Cami: J. S. Buckingham, buranın eski bir kiliseden çevrildiğini söylese de, A. Gabriel, bu

---

⁵³³ Göyünç, a.g.k., s.101.

⁵³⁴ Göyünç, a.g.k., s.102.

caminin 11. yüzyıl eseri olduğunu ve İslam hâkimiyeti zamanından kaldığını belirtmiştir. Caminin minaresi Artuklu hükümdarı İlgazi tarafından 1186 tarihinde yapılmıştır. Bazıları ise camiyi Necmettin Alpi'nin yaptırdığını, İlgazi'nin burayı restore ettirdiğini söyler. Camiye ait kitabelerin birisinde "al-amir al-kabir Tanrı-vermiş..." şeklinde kayıt olup, Tanrıvermiş adlı bir Türk emirinden bahsetmektedir. Bu kişi Karakoyunlu hükümdarlarından Kara Yusuf Bey'in nökerlerindedir (kumandan). Artuklu hükümdarı Melik Salih mallarının bir kısmını bu camiye vakfetmiştir.

Melik Mahmud Camii: Savur Kapı'da bulunmaktadır. 1312-1362 tarihleri arasında Melik Salih tarafından yapılmış olmalıdır. Melik Mahmud'un burada defnedilmiş olmasından bu ad verilmiş olabilir. 16. yüzyılda Musul Atabeği Lulu'nun beş dükkânı bu camiye evkaf olarak verdiğini biliyoruz⁵³⁵.

İbrahim Bey Bin Bican Camii: Bu şahsın kim olduğu hususunda kayıtlarda bilgi olmasa da Abdulgani Efendi, Tekke mahallesinde (şimdiki Teker) Kasım Padişahın yeğeni İbrahim Bey tarafından yaptırılmış bir camiden bahseder. 1526 senesinde ise Diyarbakır'daki Timar sahipleri arasında Akkoyunlu Mehmet Velidi Bican isimli bir zattan bahsedilmektedir. Bu durumda bu camiyi yaptıranların Akkoyunlulardan biri olma ihtimali yüksektir⁵³⁶. 1785 yılında Osmanlı-Rus savaşlarında Ferhat Ali Paşanın ölümünden sonra Kafkasya'ya yine

---

⁵³⁵ Göyünç, a.g.k., s.107,108.

⁵³⁶ Göyünç, a.g.k., s.110.

Kafkasya kökenli Acaralı Bican oğlu Ali Paşa atanmıştır. Bu ad da ayrıca Bican adının Türk adı olduğunu bize göstermektedir⁵³⁷.

Abdallatif Camii: Artuklu Türk Hükümdarı Melik Salih ve Melik Muzaffer'in adamlarından Abdullatif bin Abdullah tarafından 1371'de yapılmıştır.

16. Yüzyılda Mardin'deki Mescitler

Necmettin Gazi Mescidi: Artukoğullarından Necmettin Gazi tarafından yapılmıştır. Halen Camii Asfer denilmektedir.

Şeyh Mahmut Türkî Mescidi: Abdulgani Efendi, 1925-1930 seneleri arasında Necmettin mahallesinde bu ismi taşıyan, sadece minaresinden bir arşın yüksekliğinde bir kısmı kalmış bir mescit bulunduğunu belirtmiştir. Bu mescit 16. yüzyıla ait tahrir defterinde gösterilen mescit olmalıdır. Adından da anlaşılacağı üzere yapan şahıs bir Türk'tür.

İbrahim Ağa Camii: Diyarbakır kapısı mahallesinde bulunan caminin yerine günümüzde Zirai Kombinalar binası vardır.

Şeyh Çabuk Mescidi: Aynı adı taşıyan mahallededir. Kitabesi okunamamaktadır. 1843'te tamir edilmiştir. Adından yaptıranın bir Türk olduğu anlaşılmaktadır.

Şeyh Bınar veya Bekir Mescidi: Gül mahallesindedir. Abdulgani Efendi bu mescidin 8. yüzyılda Abbasi halifesi Saffah tarafından yapıldığını

---

⁵³⁷ Bice, a.g.k., s.35.

söylese de, Mardin tarihi konusunda önemli çalışmaları olan Nejat Göyünç bu mescidin Mardinli Türklerce yapıldığını belirtmiştir.

Dinar Mescidi: Medrese mahallesinde, kapısı cadde üzerinde olup, 1930'a doğru cadde genişletilirken istimlâk edildiğinden cadde ortasında kalmıştır. Banisi (bina ettiren) Şeyh Mehmed Dinari adlı birisidir⁵³⁸. "Dinar", Türklerin yer adı olarak kullandığı bir kelime olup, camiye yapan şahsın köyünden dolayı bu adı almış olma ihtimali fazladır. Tarihte Türk Kirman Dinarlılar Devleti (1185-1222) olarak kurulan devlet, Dinar adının Türkçede ne denli kullanıldığını göstermektedir.

Yine Dinar adıyla ilgili bir kayıta; "Muhammed Şah zamanında Oğuz beylerinden Dinar Kirman'a gelerek bölgenin şehirlerine birer birer hâkim olmaya başladı. Kirman Selçuklularına mensup devlet adamları ve emirler, yaklaşan tehlikeyi fark ederek, telaşa düşüp Kirman'dan ayrılmaya başladılar. Muhammed Şah'ı Irak Selçuklularından yardım istemeye teşvik ettiler. Muhammed Şah, 1186 senesinde bu niyetle Irak'a gitti. Başşehir Berdesir'de kalan Atabeg Kutbeddîn Muhammed, onun ayrılmasından kısa bir zaman sonra ölünce, Dinar, Berdesir'e girerek 1187 senesi Eylül ayında Kirman Selçukluları Devleti'ni ortadan kaldırdı" şeklindedir⁵³⁹.

---

⁵³⁸ Göyünç, a.g.k., s.110.

⁵³⁹ <http://www.turktarih.net/t-kirman-selcuklulari.html>, Kirman Selçukluları

1058-59 yıllarında Urfalı tarihçi Matthew'in anlatımına göre; "...Bu tarihte yanında müttefiki Gürcü Liparit'in oğlu (Liparit ailesi gerçekte Mamakan orijinli Orbelian ailesindedir) da bulunan Selçuklu Türk Emiri Dinar Ermenistan'a girerek Malatya'ya kadar gelir..." şeklinde kayıt vardır⁵⁴⁰.

Zarrar Mescidi: Bu mescit, Şeyh Mehmed Oki olarak Osmanlı kayıtlarında da geçer ve Türklerce yapılmıştır.

Şeyh Abdullaziz Camii: Mardin'de Sükül Abakar denilen çarşı içerisinde bulunduğunu, fakat 1930'larda yıkıldığını Abdulgani Efendi kaydetmektedir.

Hunrevan Hatun Mescidi: Bu mescit ile ilgili kayıt yoktur. Ama adından bir Türk hanımı için yaptırıldığı anlaşılmaktadır. Günümüz Türkçesine bu ad "Kanvrevan" şeklinde telaffuz edilebilir. "Hun" Farsça "Kan" demek olup, Türk dillerinde ve Gurmanc lehçesinde de kullanılmıştır.

Reyhanîye Mescidi: Çarşı içerisinde. Abdulgani Efendi, 1757 senesinde Ahmet Paşa kızı Adile Hanım adında bir kadının Mardin çarşı içerisinde Reyhanîye adını taşıyan bir mescit yaptırmış olduğunu yazmıştır.

Altun Boğa Mescidi: Banisi Artuklu vezirlerinden Altunboğa'dır. Abdulgani Efendi, Zinciriye Medresesinin doğusunda bulunan ve aynı adı taşıyan bir medresenin taşlarının sökülerek, şimdiki Ticaret Lisesinin yapıldığını anlatmıştır⁵⁴¹.

---

⁵⁴⁰ <http://home.arcor.de/mazlumkaya/s-cengiz/dersim-zaza-tarihi-IV.htm>

⁵⁴¹ Göyünç, a.g.k., s.111,112.

Azaplar Ağası Mescidi: Abdulgani Efendi, Savur Kapı civarında, bu mescidin adını taşıyan bir mescidin var olduğunu ifade etmiştir. Muhtemelen 1540-1560 tarihleri arasında yapılmış olmalıdır⁵⁴². Azaplar adı Osmanlı ve Akkoyunlular da bir askeri teşkilatın adıdır.

Uzun Hasan zamanına kadar Akkoyunlu ordusu, hükümdarın ma'iyet hassası ile hükümdara bağlı olan diğer boy beylerinin kuvvetlerinden ibaret olup, atlı idi. Akkoyunlu Devleti'ni, muntazam bir askerî teşkilâta bağlayarak, onu nizamlı bir devlet hâline sokmak isteyen Uzun Hasan zamanında bile aşiret teşkilâtı hâkimdi. Bu sebeple aşiret kuvvetleri, çöküşün hızlanmasında büyük rol oynadı. Uzun Hasan, giriştiği fütuhat hareketinden sonra, Osmanlı Devleti'nin teşkilâtını taklit ederek yeni bir ordu kurdu. Bu orduda Bayındırlar esas olmak üzere, devleti meydana getiren muhtelif boyların içinden seçilen ve Hassa Nökerleri denilen otuz bin kişilik bir kuvvet oluşturuldu. Orduda bu hassa kısmından başka **Azaplar**, Dirlik Sipahileri, Çeriler devamlı ve aylıklı idi. Diğer gruplar harp zamanı orduya katılırdı⁵⁴³. Akkoyunluların Mardin'de uzun bir süre hâkim sürdüğü bilindiğine göre, mescit adının da Azaplar askeri teşkilatının adından kaynaklandığı görülmektedir.

Bunlardan başka 16. yüzyıl kayıtlarında şehirde Hacı Selman ve Hacı Yakup mescitlerinden bahsedilmekte olup, haklarında bilgimiz yoktur.

---

⁵⁴² Göyünç, a.g.k., s.113.

⁵⁴³ <http://kitap.ihya.org/genel/rehber.php?an=340&g=s.D3&s=7&t2=oku>, Akkoyunlular

16. Yüzyılda Kiliseler

Mor İliyo Kilisesi: Mardin Kalesi içerisinde. III. yüzyılda yapılmıştır.

Mat Behnam (Kırklar) Kilisesi: 5. yüzyılda yapılmıştır. Kilise üç giriş kapılı, ince taş işçiliğiyle işlenmiş Mihrapları, dört yüzyıllık ahşap mihrap kapıları, 1500 yıllık kök boya ile baskı perdeleri, geniş avlusu içinde çan kulesi evi ve dantel gibi işlenmiş taş oymacılığı örneklerinin yer aldığı divanı bulunmaktadır. 1170 yılında Kırk şehitlere ait kemikler bu kiliseye getirilmiştir. Bugün Mardin Metropolitlik Kilisesi'dir.

Kırmızı (Surp Kevork) Kilise: 420 yılında yapılmıştır. 10 taş sütun üzerinde inşa edilen kilisede, mihrabın farklı geometrik taş süslemeleriyle ayrı bir özelliği vardır.

Protestan Kilisesi: Geniş bir alan üzerinde inşa edilen kilise 569 yılında yapılmıştır.

Meryem Ana Kilisesi ve Patrikhane: 1860 yılında Patrik Antuan Semheri tarafından yaptırılan kilisede; kemer, yuvarlak taş sütunlar ve avluda korkuluklar yer almaktadır. 1895 yılında Antakya Patriği İğnatuos Benham Banni tarafından inşa edilen Patrikhane bugün müze olarak hizmet vermektedir.

Mar Hırmıs Kilisesi: M.S. 430'da yapılmıştır. 1552 yılına kadar Nasturilerin kullanımında olan bu kilisede iki Metropolit Mezarı mevcuttur.

Mar Yusuf Kilisesi: Meclis-i Mebusan Üyesi Hovsep Kazasyan'ın öncülüğünde ve Mardin Ermeni Katolik Cemaatinin katkılarıyla Patrik VIII. Grigoryus tarafından Mardin Metropolitliğine getirilen Melkun Nazaryan'ın

görevi sırasında Mardin Surp Hovsep Kilisesi'nin inşaatına 1864'te başlanmış, 1894 yılında ibadete açılmıştır. Kilisenin yan tarafından ruhbanların yeri vardır. Mimarı nam-ı değer Mimar Lole'dir.

Mor Şmuni Kilisesi: Eski Kale köyünün güneybatısında yer almaktadır. 793 yılında yapılmıştır.

Mor Yakup Manastırı (Arur): Arur Kalesi üzerinde I. ve II. yüzyıl arasında kale içindeki kayaların oyulup iki katlı olarak yapılan manastırın, üst katında birçok küçük oda ve küçük kilise, alt katında ise büyük kilise bulunmaktadır.

Mor İvennis Kilisesi: Eski kale köyünün güneydoğusunda yer alan kilise 793 yılında yapılmıştır.

Mor Circis Kilisesi: Eski kale köyünün kuzeybatısında yer alan kilise 793 yılında yapılmıştır.

Mor İliye Klisesi: Hangi tarihte yapıldığı bilinmeyen kilise Çiftlik köyündedir. Kilise içerisinde iki oda bulunmaktadır.

Mor Yuhannın Kilisesi: 370 yılında yapılan kilise Dereçi (Kıllıt) köyündedir.

Mor Babi Kilisesi: Nusaybin Günyurdu köyünün kuzeybatısında ve tepenin başında bulunmaktadır. Kayalar yontularak kilise inşa edilmiştir. Buraya Mağara veya Yeraltı Kilisesi de denilmektedir.

Mor Aho Kilisesi: Günyurdu köyünün kuzeyinde, tepe üzerinde bulunan kiliseye Patrik III. Yakup döneminde bazı eklemeler yapılmıştır.

Mor Şemun Kilisesi: Günyurdu köyünün kuzeyinde yer almaktadır. Çok eski bir tarihe sahiptir.

Mor Mihayel Kilisesi ve Burç Manastırı: 185 yılında yapılmıştır. Milattan öncesine ait bölümleri mevcuttur. Yeni Yol Caddesinin alt tarafındadır.

Hammara Manastırı: M.S.326 yılında yapılmıştır. Diyarbakır Kapı Mahallesi Kırkız mevkiindedir.

Mar Barbara Manastırı: 17. yüzyılda yapılmıştır. Yeni şehirde harabe şeklindedir.

Mor Efram Manastırı: 1884 yılında Patrik Cercis Şelhet tarafından yapılmıştır.

Meryem Ana Manastırı: Midyat Anıtlı (Hah) köyündedir. Yöre Süryanilerinin genel kanısına göre üç Mecusi'nin gelip Meryem Ana Manastırını kurduğu şehir olduğu söylenmektedir.

Mor Dimet Manastırı: Savur İlçesi Dereçi köyündedir. Manastıra gelen romatizma hastalarının iyileşmesi nedeniyle buraya Romatizma Manastırı da denilmektedir.

Mor Cırcıs Manastırı: Derik ilçe merkezindedir. Yüksek tavanı ve mihraba bakan U şeklindeki kilise içinden görülmeyen koro balkonuyla ayrı bir mimarisi vardır.

Deyrulumur Manastırı: Midyat'ın 18 km. doğusunda olup, Savurlu Mor Samuel ile Kartminli Mor Şemun tarafından M.S. 397'de yapılmıştır. 615 ve 1049'da metropolitlik merkeziydi.

Deyr'ül Zafaran Manastırı: Mardin ilinin 3 km. doğusunda bulunan Deyrulzafaran Manastırı yukarı Mezopotamya'ya bakan yamaçlarda yer almaktadır. Manastırın güney kısmı dışında diğer tarafları dağlarla çevrilidir. Süryanilerin tarihi ve dini değerleri arasında

bugüne kadar ayakta kalabilmiş bir abide olan manastır 639 yıl boyunca dünya Süryanilerinin Patrik merkezliğini yapmıştır.

Manastırın milattan öncesine ait kısımlarının kuruluş tarihi bilinmemekle beraber, Mardin ilinin kuruluşuna kadar uzandığı tahmin edilmektedir. Milattan öncesine ait yapı IX. yüzyılda bulunmuştur. Manastırın milattan sonrasına ait dönemlerde yapılan eklentiler Hıristiyanlık döneminin başlamasıyla birlikte (M.S. 493) gerçekleştirilmiştir.

Seyde (Meryem Ana) Manastırı: M.S. 326 yılında kayaların içine oyularak yapılmıştır.

Mar Yakup Manastırı: İlk adını Marislium adlı bir rahipten alan manastır, daha sonra Marevgan Manastırı diye anılmıştır. Söylentiye göre doğunun müjdecilerinden Marevge rahiplerinden Marbinyamin'in en yaşlı öğrencisinin kemikleri bu manastıra gömülmüştür. Manastır bir süre Marhonesya adıyla da tanınmıştır.

Medreseler

Hüsamiyye Medresesi: Abdülğani Efendi, Mardin'de Artuklu Hüsametdin Timurtaş tarafından bir medrese yaptırıldığını ve bunun 1930 yılında harap durumda bulunduğunu yazmaktadır. Katip Ferdiye göre, Melik Mansur Necmettin bu medresede gömülüdür. Günümüzde eser yıkılmış olup, yerinin Cumhuriyet İlkokulu'na giderken yolun sağında olduğu söylenmektedir.

Muzafferiye Medresesi: Burası önce Mardin'deki Rüşdiye Mektebi, yakın zamanlarda lise, Kız Öğretmen Okulu ve nihayet Ticaret Lisesi olarak kullanılan Zinciriye Medresesi altındaki iki katlı taş binanın yerinde var olan medresedir. Banisi Artuklu Sultanı Melik Muzaffer Karaaslan'dır.

Sultan İsa Zinciriye Medresesi: Medrese mahallesinde olup, halen öğrenci yurdu olarak kullanılmaktadır. Banisi Artuklu Sultan Melik İsa'dır. 1385 tarihinde inşa olunmuştur⁵⁴⁴.

Bimaristan Medresesi: Mardin'de Artuklu Hanedanı'nın kurucusu Necmettin İlgazi tarafından kardeşi Emüniddin için yapılmıştır. Yanında bir hamam ve bir cami bulunuyordu. Abdulgani Efendi, cumhuriyetten sonra bu medreseyi görmüştür. Bu binanın bulunduğu mahalleye, bugün de Eminateddin mahallesi denmektedir.

Kasım Padişah Medresesi: Şehrin güney batısında ve dışındadır. Halen Kasım Padişah Medresesi adı ile meşhurdur. Akkoyunlu Hanedanı'ndan Mardin ve Diyarbakır'da hüküm süren Kasım bin Cihangir tarafından yaptırılmıştır.

Şah Sultan Hatun Medresesi: Akkoyunlu Hanedanı'ndan İbrahim Bey'in hanımı Şah Sultan tarafından, İbrahim Bey caminin yanına yapılmıştır. Teker mahallesindeydi.

Hacı Maruf(p) Medresesi: Bu medresenin halen mevcut mimari kalıntısından bir Artuklu eseri olup, 1526 tarihinde tamir edildiği anlaşılmaktadır. Hacı Maruf'un

---

⁵⁴⁴ Turan, a.g.k., s.218.

şahsiyeti hakkında bilgimiz yoktur. Aldulgani Efendi, bu medresenin Şeyhullah mahallesinde olduğunu kaydetmiştir.

Pulad Bey Medresesi: Bu medresenin yerini Abdulgani Efendi, “meydan başında Puladiye ismiyle müsemma bir medrese olduğu, mahalli ulemanın ihtiyarlarından anlaşılmıştır” şeklindeki ifadesinden anlamaktayız. Pulad Bey’in Türk oluşundan hariç başkaca bir malumatımız yoktur. Tahminen 1540 yılından sonra yaptırılmıştır.

Zaviyeler

Hamza-i Kebir Zaviyesi: Savur Kapısı dışında meydan başı mevkiindeydi. Banisi Akkoyunlu Sultanı Hamza bin Karayülük Osman’dır. Bugün mevcut bina sadece Hamza Bey türbesinin kalıntısıdır. Yanında 1890 tarihinde Mardin’de ölen 6. Ordu Muşiri Hidayet Paşa meftundur.

Burada vaktiyle bir zaviyenin bulunduğu, tahrir defterindeki kayıtlardan, mescidinin de olduğu Abdulgani Efendi’nin kayıtlarından öğrenmekteyiz. Üzerindeki kitabede 1932 senesinde Baruthane olarak kullanıldığı anlaşılmaktadır. Yapılış tarihi ise 1438-1439’dur.

Cihangir Bey Zaviyesi: Şehrin dışında ve güney batısında, Kasım Padişah Medresesinin yanında bulunuyordu. Banisi Akkoyunlu hükümdarlardan Cihangir Bey (1444-1469)’dir. Binanın, 1932’de A. Gabriel tarafından planı yapılmışsa da halen tamamen harap ve metruktür.

Cihangir Bey'in Mardin'de Babul Hamamra'da bir imareti olduğunu biliyoruz. Bu zatın Nusaybin'de de bir camii vardır. 1718 tarihli bir hükümde bahis olunan "Mardin haricinde vaki Cihangiriyye Medresesi" yukarıda izah olunan zaviyenin bir kısmından başka bir şey olamasa gerekir.

Hamza-i Sagir Zaviyesi: Banisi Akkoyunlu Hükümdarı Cihangir oğlu Hamza'dır. Bu zaviyenin içerisinde bir mescit olup Meydan Başı mevkiinde bulunuyordu. Halen harapdır.

Bu zaviyenin adına benzer adlar Anadolu'da ve Türk tarihinde sıkça karşımıza çıkmaktadır. "Sagir" Arapça "küçük" anlamına gelmektedir, Sivas Yıldızeli'nde 1915'te Çay-ı Sagir mahallesi adında bir mahalle bulunmakta idi. Abbasiler zamanında Türk kökenli komutanlar Boga el-Kebir, Boga es-Sagir adında komutanlar yaşamıştır.

Baba Mahmut Zaviyesi: Baba Abdurrahman adı ile meşhur olan bu zaviyenin, Mardin'de şehir dışında bulunduğu, 1638 tarihli bir kayıttan anlaşılmaktadır. Buna göre; "*zavye-i baba Abdurrahman der harici- Mardin*" şeklinde kayıt vardır. Bu zaviyenin banisi ve yeri hakkında kesin bir bilgi yoksa da *Kitab-ı Diyarbakıriyye* adlı kitapta, "*kutbü'l-budala ve tac'ül-meczubin baba Abdurrahman*" adlı dervişin kerametlerinden sıkça bahsedilmektedir. Bu zat Akkoyunlular ile beraber Mardin'de ve Akziyaret köyünde bulunmuştur. Muhtemelen de bu zat adına yaptırılmış bir zaviyedir.

Bunların yanında Kabala köyünde Şeyh Abdullaziz, Tohum köyünde Şeyh Davut, Harzem de Şeyh Tacettin,

Mardin-Diyarbakır yolu üzerinde 4. menzilde Şeyh Zoli menzili ile aynı adı taşıyan bir zaviye, Savur'da Baba Haki, Nusaybin'de Zeynelabidin zaviyeleri vardır⁵⁴⁵. Özellikle Doğu ve Güneydoğu ile Anadolu'nun birçok yerinde Anadolu erenleri, Allah yolunda cihat eden şeyhler ile irşatla vazifeli kişiler "Baba" unvanı ile anılmaktaydı. Halk arasında da büyük itibar gören bu zatlar adına her yerde zaviye ve türeler vardır. Mardin, Türk kültür yapısının bu unsurunu içinde fazlası ile barındıran bir il olmuştur.

Hamamlar: 1526 tarihinde Mardin'de 13 hamamın varlığı bilinse de, ancak bazıları hakkında bilgimiz bulunmaktadır.

Radviyye Hamamı: Sitti Radviyye Medresesi evkafındandır.

Ulu Cami-Cami-i Kebir Hamamı: Bu hamam Cami-i Kebire'nin, Artuklu Sultanı Melik Salih tarafından vakıf olarak yaptırıldığını biliyoruz.

Hamam-ı Cedid: Melik Muzaffer Medresesi ve mescidi evkafındandır.

Bimaristan Hamamı: Şeyh Emineddin Bimaristanı evkafındandır. Bugün de Maristan Hamamı adı verilmekte olup, harap bir durumdadır.

Kasımiyye Hamamı: Akkoyunlu hükümdarı Kasım Padişah'a izafeten bu adı taşımakta ise de, 1526 tarihine ait bir kayıta Mardin'deki Artuklu hükümdarlarından Melik Muzaffer'in mülkü olduğu belirtilmektedir. Muhtemelen bu hamam Melik Muzaffer tarafından

---

⁵⁴⁵ Göyünç, a.g.k., s.122.

yapılmış olup, Kasım Padişah tarafından sonradan tamir ettirilmiştir. Bu hamamın temiz suyu Melik Muzaffer Medresesinden verilir, bedeli ise hamam tarafından ödenirdi. Bu hamam halk arasında ise “Alaca Hamam” olarak bilinmektedir.

Keçeci Hamamı: Bu hamam yakınındaki bir bağın Şeyh Pınar Mescidi evkafı arasında kaydedilmesi nedeniyle kayıtlarda bahis konusu edilmektedir. Başka da bir bilgimiz yoktur. Ama adından bir Türkün yaptırdığı açıktır.

Kervansaraylar:16. yüzyıldan kalma sadece 4 kervansaray hakkında bilgimiz vardır.

1- Artuk Arslan bin İlgazi (1201-1239)'nin evkafından olan kervansarayın 1526'da yıllık kira bedeli olara vakfa 720 akçe verilirdi.

2-İbrahim Bey bin Bican vakfına ait kervansaray: Bu kervansarayın yıllık geliri, 1526'da 3240 akçe, 1540'da 3240 akçedir.

3-Hunveran Hatun evkafından olan kervansaray, yıllık geliri 1526'da 200 akçeydi.

4-Kaysariyya Kervansarayı: Kasım Padişah evkafından olup, 1526'da 74 dükkân bu kervansaraya aittir.

Şu ana kadar tarihi dönem içerisinde Mardin'de var olan kaza, köy, bölge, cami, kilise, han, hamam, mescit, medrese, zaviye adlarını inceledik. Ortaya çıkan netice ise bu eserleri yapan kişiler arasında bir tane dahi Kürt kökenli kişinin adına rastlayamadığımızdır.

Eğer gerçekten Kürtler Mardin'de yaşamış olsalardı, hiç değilse bir çeşme dahi yapmış olmalıydılar. Fakat

Meraga ve Hemedan gibi şehirlerde Kürtlerle ilgili yapılan hatıralar tüm tarihi eserlerde işlenmiştir. Bu durum Mardin ahalisinde yaşayan Müslümanların Kürtler haricindeki Türk grupları ve Araplar olduğunu, bugün bu Türk zümrelerinin Gurmanc olarak zikredildiğini ortaya çıkarmaktadır.

Mardin'in İlçeleri

Kızıltepe: Günümüz Kızıltepe ilçesi eski çağda Dunayser veya Düneysir olarak bilinmektedir. Türklerin geliştinden önce köy halinde olup, Mardin'in iki fersah güneyinde bir ovadadır. Artuklular döneminde kurulmuştur. Türklerin bölgeye ve bu şehre yerleşmesiyle zamanla milletler arası bir pazar ve büyük bir yerleşim yeri olmuş, Dunaysır ismi, sonraki dönemlerde Türklerce Koçhisar şeklinde değiştirilmiştir⁵⁴⁶. Şehrin dış kısmında yeni bir medrese, yanında hamam ve bostanlar oluşturulmuştur. Bu beldenin sahibi İlgazi olup, Dara ve Resulayn şehirleri de ona aittir. Koçhisar/Dunayser yolları hanlar ile dolmuştur. Koçhisar'ın meşhur çarşısına "Pazar" dendiğini İbn Havkal bize aktarmaktadır⁵⁴⁷.

Kızıltepe, Urfa ile Diyarbakır'ı Musul'a bağlayan ticaret yolu üzerinde konaklama merkezi olarak önem kazanmıştır. 13. yüzyılda Eyyubiler tarafından yağmalanmış, daha sonra Selçuklular, İlhanlılar,

---

⁵⁴⁶ Ebu Bekr-i Tihrani, a.g.k., s.129.

⁵⁴⁷ Turan, Doğu Anadolu....., s. 225.

Memlûklular, Akkoyunlular, Artuklular ve Timur buraya hâkim olmuştur.

15. yüzyılda Karakoyunlular ile Akkoyunlular arasında sık sık el değıştirmiş, XVI. yüzyılda Safeviler buraya hâkim olmuştur. Yavuz Sultan Selim'in Mısır seferi sırasında, 1517'de Osmanlı topraklarına katılmıştır.

Artuklu dönemine ait Ulu Camii, Taşköprü, Tarassut Kulesi, Şahkullubey Kümbeti, Harzem harabeleri günümüze kadar ayakta kalan tarihi eserlerdir. Dolayısıyla Kızıltepe ilçesi tarihi olarak tamamen bir Türk kentidir. Bu şehri kuran da geliştiren de Türk unsurlardır.

Nusaybin: Nusaybin eski bir yerleşme merkezi olup, bilinen en eski ismi Nisibis'tir. M.Ö. 3000'lerde Hurrilerin yurdu olan bu yöre M.Ö. 14. yüzyılda Mitanni Krallığının egemenliği altına girmiştir. Nitekim Nusaybin'in kuzeyindeki Gırnavaz Tepesi'nin güney eteklerindeki kalıntılar bu yerleşim yerinin Mittani Krallığının merkezi olduğunu göstermektedir. Yöreye daha sonra Aramiler yerleşmiş, M.Ö. 13. yüzyılda Asurlular buraya hâkim olmuştur. Medlerin, Babillerin ve Perslerin egemenliğinden sonra da M.Ö. 331'de de Makedonyalılar Anadolu'nun büyük bir bölümü ile birlikte burasını da kendi topraklarına katmışlardır. İskender'in ölümünden sonra yöre bir süre Seleukosların egemenliğine girmiş, daha sonra da Tigranes buraya egemen olmuştur.

Nusaybin Roma döneminde birkaç kez Sasanilerin eline geçmiş, daha sonra Bizanslılar ile Sasaniler çoğu kez burada çatışmışlardır. M.S. 5. yüzyılda Nusaybin

Nasturilerin önemli bir dini merkezi olmuştur. Araplar zaman zaman buraya akınlar düzenlemiş ve yöreye hâkim olmuşlardır. Bu dönemde de Bizanslılar ile Araplar sürekli savaşmışlardır. Yöre Hamdani ve Mervani yönetimlerinden sonra Selçuklu, Artuklu ve Eyyubi egemenliği altına girmiştir. 13. yüzyıldan sonra Moğollar, Karakoyunlular, Akkoyunlular, Safeviler yöreye hâkim olmuşlardır. Yavuz Sultan Selim'in Mısır seferi sırasında (1517) Osmanlı topraklarına katılmıştır.

Gırnavas Höyüğü buradadır. Morin Şehir Kalıntısı, Morin Kalesi, Dimitros Kalesi, Mor Ambaham Manastırı, Yeni Kale, Şirvan Kalesi, Mor Yakup Kilisesi ve kilisenin 5-6 metre derinliğinde bulunan Mor Yakup Mezarı, Mor Evgin Manastırı, Mor Yuhanna Kilisesi de burada bulunmaktadır. Nusaybin'in kozmopolit bir yapısı vardır. İranlıların en önemli kentlerinden olmuş, sonraları Araplar ve Türkler şehre yerleşmiş ve kendi eserlerini bırakmışlardır.

Aznavur Kalesi: Kale, Nusaybin ilçesinin 14 km. kuzeydoğusundadır. Aznavur Kalesi geniş bir vadinin üzerinde iki tepenin zirvesindedir. Kale H.360-M.970'de Araplardan Hamdan Bin Al Hasan Hasır Al-davla Bin Abdullah Bin Hamdan tarafından yapılmıştır.

Rahabdium-Hafemtay Kalesi: Kale, Nusaybin ilçesinin 20 km. kuzeydoğusunda. Suriye sınırına yakın bir tepe üzerinde Romalılar tarafından yapılmıştır. Tepenin doğusunda bulunan vadiden Nusaybin-Midyat kervan yolu geçmekteydi. Romalıların Suriye'den gelecek tehlikeler için ileri karakolu görevi yapan Hafemtay Kalesi, uzun zaman Araplarla, Romalılar arasında çekişme konusu olmuştur.

Merdis-Marin Kalesi: Kale, Nusaybin ilçesinin 15 km. kuzeydoğusundadır, Marin kalesi, eski Merdis şehrinin üzerinde yüksek bir kayalık üzerine inşa edilmiştir Kalenin doğusunda Merdis Kralının şatosu bulunmaktadır. Kalenin kimler tarafından yaptırıldığına ilişkin bir kayıt olmamasına rağmen, yapım tarzından bir Bizans eseri olduğu ve tarihte birçok kez onarım geçirdiği anlaşılmaktadır.

Fıtvar Harabeleri: Derik'e 13 km. uzaklıkta Roma dönemi kültür mirasını önemli kalıntılarını içeren antik bir harabedir.

Ömerli: Şehre Asurlular, İskitler, Babiller, Persler, Makedonyalılar, Abbasiler, Romalılar, Bizanslılar, Araplar, Selçuklular, Artukluların egemen oldukları anlaşılmaktadır.

Selçuklu egemenliğinden sonra yöre Artukluların eline geçmiş, 15. yüzyılda Karakoyunlular ile Akkoyunlular arasında sıkça el değiştirmiş, XVI. yüzyılda Safeviler buraya hâkim olmuştur. Yavuz Sultan Selim'in Mısır seferi sırasında, 1517'de Osmanlı topraklarına katılmıştır.

Günümüze gelebilen tarihi eserler arasında; Fatih Kalesi, Beşikkaya Harabeleri, Göllü Harabeleri ve merkezde bulunan Kilise Harabeleri bulunmaktadır.

Yeşilli: Mardin merkezinin kuzeydoğusunda yer alan Yeşilli'de Roma döneminde yapılmış su kanalları, çeşmeler, bentler ve değirmenler günümüzde de görülebilmektedir.

Yörede yerleşim Hititlerle (M.Ö. 3000) başlamış, ardından Sümerler, Akadlar, Babiller, Mitaniler,

Asurlular, Persler, Romalılar, Bizanslılar, Araplar, Selçuklular ve Artuklular yöreye hâkim olmuşlardır. Roma döneminde bir mesire yeri olarak kullanılmış, ayrıca o döneme ait su kanalları, çeşmeler, bentler ve değirmenlerin kalıntıları günümüze ulaşmıştır. Mardin ile birlikte Yavuz Sultan Selim'in Mısır seferi sırasında, 1517'de Osmanlı topraklarına katılmıştır.

Şamrah (Mazıdağı): Eskiden Şamrah olarak bilinen Mazıdağı'nın Sümerler devrinden beri yerleşim yeri olduğu tahmin edilmektedir. 50 metrelik bir tepenin üstünde bulunan Dermetinan Kalesi, Sultan Şeyhmus, Pir Hattap Türbeleri önemli ziyaret yerleridir. Zambırhan ve Asrihan mağaraları Taş Devrinden kalmadır.

Kervanların mağaraları daha sonraları konaklama amacı ile kullandıkları anlaşılmıştır. İlçenin batısında Şamrah Kalesi namıyla anılan kalenin yanı sıra Gümüşyuva köyünde Bizanslılar tarafından bulunup işletilen gümüş madeni ve bu madeni korumak amaçlı yapılan kale ve müstahkem yerler aynı yerde bulunan kilise kalıntıları tarihi bir nitelik taşımaktadır.

Dermetinan Kalesi: Kale, Bizanslılar tarafından yaptırılmıştır. Sekiz burç ve gözetleme kuleleri, kuzeye açılan tek kapı ve içerdeki su sarnıçları bulunmaktadır.

Zarzavan Kalesi-Sammachisacane: Mardin-Diyarbakır karayolu üzerinde İpek Yolunun en güzel köşelerinden birinde 50 m. yükseklikteki bir tepe üzerine inşa edilmiştir. Yapılış amacı tamamıyla kervan ticaretiyle uğraşanların güvenliği içindir. Timur'un Mardin'i zapt etme girişimleri sırasında bu kale ele

geçirilmiş, karşı koyanlar öldürülmüş ve ardında bir harabe bırakılarak çekilip gidilmiştir.

Dağara (Dara): Mardin'in 30 km güneydoğusunda, Mardin-Nusaybin karayolu üzerinde Antik Dara kenti kalıntıları bulunmaktadır. "Dağara/Dara" adı 'Darius'un başkenti anlamındadır. Bu yerleşim antik kaynaklarda Mezopotamya'nın Efes'i olarak tanınmakta olup, İpek Yolu üzerindeki önemli bir yerleşimdir. Burada yapılan arkeolojik kazılarda ortaya çıkan kalıntıların dünyanın ilk su barajına ait olduğu sanılmaktadır. Dara antik kenti Prof. Dr. Metin Ahunbay tarafından araştırılmış ve "*Mardin, Taşın Belleği*" isimli kitabında da yayınlanmıştır. Prof. Dr. Metin Ahunbay, bu kentin Roma İmparatoru Anastasius tarafından kurulduğunu ileri sürmüştür.

Diğer bir iddiaya göre ise şehir Ahamanişlerin Kralı Darxis tarafından M.Ö. 530-570 yıllarında kurulmuştur. Bu antik yerleşim İranlılar ile Romalılar arasında sürekli el değiştirmiş, M.S. 7. yüzyılda Arap istilasına uğramış, daha sonra da yerel beylikler tarafından yönetilmiştir. 15-16. yüzyıllarda çevresindeki diğer yerleşim alanları ile birlikte Osmanlıların eline geçmiştir.

Dara antik kentinden günümüze kale (Daras Anastasiupolis), kilise, köprü, su kanalları, su sarnucları, arasta, kaya mezarları ve sivil yerleşim binalarına ait kalıntılar kalmıştır. Bu kalıntılara dayanılarak kuruluşundan itibaren Ahamanişlerin Tanrısı Ahura Mazda'ya inanıldığı ve bunun için de birtakım ateş kuleleri yapıldığı görülmüştür.

Antik kentten günümüze kalan kalıntılardan moloz taş, tuğla ve kesme taştan yapılmış surlar, kentin çok iyi

korunduğunu gösteriyor. Kenti çevreleyen surlar kuzey kapısının doğu ucundan başlayarak Zellace Mevkiini de kapsayarak yöredeki mağaraları da içerisine alır ve Tophane'ye ulaşır. Bundan sonra Bertevi Sarayının yanındaki güneye yönelik kapı ile birleşir. Şehri kuşatan bu surlar eski mezarlık olan Mahsara'yı da içerisine alarak Kesik Kaya üzerinden Hakni Mevkiine çıkar. Böylece bu sur duvarları içerisindeki iç kale ile birlikte Osmanlı döneminde yapılmış Kale Camisi'nin doğusunda birleşir.

Matiate (Midyat): Midyat, Yukarı Mezopotamya'nın bir bölümü olan Tur-Abidin (Turabdin) bölgesinde kurulmuştur. Bazı kaynaklara göre, şehrin adı birçok değişimden sonra Farsça, Arapça ve Süryanice karışımından meydana gelmiş "ayna" anlamına gelmektedir. Asur tabletlerinde mağara kenti anlamına gelen Matiate olarak kelimesi bu şehre ad olmuştur. Bu görüşü ileri sürenler, "Matiate" isminin Asur yazıtlarında M.Ö. 9. yüzyılda geçtiğini ifade etmektedirler. Buna paralel olarak Midyat'ta ilk yerleşim yerinin mağaralar olduğunu gösteren, Midyat'a 3 Km. uzaklıkta ve Acırlı Beldesi yakınında bulunan "Elath" mevkiinin Romalılar döneminden günümüze kadar geldiği söylenmektedir.

Hititler M.Ö. 2000 yıllarında buraya gelip yerleşerek büyük bir mağara şehri kurmuşlardır. Midyat'ta bulunan birbirleriyle bağlantıları olan mağaralar o devirde barınak olarak kullanılmıştır. Orta Asya Türklerinin öncü göçebeleri olan Komuklar daha sonra buraya gelmişler ve Asurlularla savaşmışlardır. Asur

hükümdarı Tıglat-ninip zamanında Komuklar yöreye egemen olmuşlardır.

M.Ö. 500-100 yılları arasında yöre, değişik kavimlerin istilasına uğramıştır. Persler, Makedonyalılar, Seleukoslar ve Romalılar bu bölgede hüküm sürmüşlerdir. M.S. 5. yüzyılda Bizanslılar buraya hâkim olmuştur. Bu arada Arap akınları başlamış, 7. yüzyılda Halit Bin Velid orduları bölgeyi ele geçirmiştir. Abbasi döneminde Midyat'ta imar ve kalkınma hareketleri görülmüştür. Midyat'taki köylerin çoğu Harun El Reşit döneminde kurulmuştur. Harun El Reşit'in oğlu Memun, Cizre-Mardin yolu üzerinde karakollar kurmuştur. Buraya yerleştirilen Arap-Türk kökenlilere Mahalmi ismi verilmiştir. Bu nedenle de Midyat ve çevresindeki köylere verilen Mahalmi sözcüğü buradan kaynaklanmaktadır. Bu insanlar Türkçe, Süryanice ve Arapça karışımı olan Mahalmice denilen bir dili kullanmışlardır. Prof. H. Hollerweger'e göre, Mardin'in doğusuna ve Midyat'ın batısına düşen Mhalmoye'nin birçok büyük köyü, 1209 yılından önce Hıristiyanlıktan İslamiyet'e geçmişlerdir.

Selçuklu egemenliğinden sonra yöre Artukluların eline geçmiş, 15. yüzyılda Karakoyunlular ile Akkoyunlular arasında sık sık el değiştirmiş, 16. yüzyılda Safeviler buraya hâkim olmuştur. Yavuz Sultan Selim'in Mısır seferi sırasında, 1517'de Osmanlı topraklarına katılmıştır⁵⁴⁸.

---

⁵⁴⁸ http://www.kenthaber.com/Arsiv/AntikSehirler/mardin/Merkez/AntikSehir_358.aspx

16. Yüzyılda Diyarbakır Eyaleti Mufassal Tahrir Defteri

Mardin ili hakkında 16. yüzyıldan kalan verilerden sonra daha aydınlatıcı olması açısından 16. yüzyıla ait Diyarbakır Eyaleti Mufassal Tahrir Defteri kayıtlarındaki yer adlarına bakmamızda yararlı olacaktır.

16. yüzyılda Diyarbakır eyaleti mufassal tahrir defteri kayıtları incelendiğinde bölgenin Türklüğü kati olarak ortaya çıkmaktadır. Aynı defterdeki aşiret ve kişi adlarını daha sonra aşiretler adlı kitapta yayınlayacağımızdan, şimdilik bu defterdeki bazı illerin yer ve mahalle adlarını üzerinde tespitlerde bulunacağız.

Dr. Messoud Fany 'nin Paris'te yayınladığı *La Nation Kurde et son évolution Sociale* adlı kitabında 1926 nüfus sayımına göre 10 il baz alındığında, bu illerden altısı olan Malatya, Diyarbakır, Mardin, Beyazıt (Doğubeyazıt), Elaziz ve Urfa'da Türklerin ezici çoğunlukta olduğu, Hakkari, Muş, Van ve Siirt'te ise Ermeni, Süryani, Yezidilerin ve Türk kökenli olan Kürtlerin sayılarının toplamının Türklerle eşit olduğu anlatılmıştı.

Bu önemli verileri Diyarbakır tahrir defteri ile karşılaştırdığımızda ise aynı sonuca ulaştığımız gibi Doğu ve Güneydoğunun Türklüğü apaçık kendini ortaya koymaktadır.

Malatya Mahalleleri

1-Cami-i Kebir (*birçok Türk dilinde bu adla camiler yapılmıştır, büyük cami anlamındadır*)

2-Taban oğlu namı diğer Çukur

- 3-Mescidi Hacı Ali namı diğer Kızlar Mescidi
- 4-Hasan Beğ mescidi
- 5-Çermik
- 6-Zeki
- 7-Mescidi Karahan
- 8-Sepitros
- 9-Mescidi Kadı Mehmet
- 10-Mescidi Hastek namı diğer Baycı
- 11-Mescidi Durmelik
- 12-Mescidi Pulluca namı diğer Kadı Şafi
- 13-Mescidi Nasır Beğ
- 14-Mescidi Baba Kulioğlu el-Maruf Köşker
- 15-Şeyh Ali Beg namı diğer Hangah
- 16-Mescidi Çarşu namı diğer Alaca Mescit
- 17-Mescidi Atabeğ
- 18-Mescidi Ahcılar
- 19-Mescidi Til
- 20-Mescidi Poti (*Türkçe olan "Poti" kelimesi kısa anlamındadır, "potik" Gurmanc lehçesinde de aynı anlama gelmektedir.*)
- 21-Mescidi Hacı Yunus
- 22-Zaviye-i Kemahlu Baba
- 23-Mescidi Molla İsmail
- 24-Mescidi Baba İsmail
- 25-Mukaddesi Ağazad
- 26-Gürce Palanı
- 27-Pulat
- 28-Çerkit⁵⁴⁹

---

⁵⁴⁹ Karma Yazarlar, a.g.k., s.43.

Yukarıda sıralanan 28 mahalle adından 24'ü Türk ad verme geleneğine göre adlandırılmıştır.

Harpur Mahalleleri

1-Cami-i Kebir (*Malatya'da da aynı mahalle adı vardır. Mahalle adını hâlâ sağlam duran bu camiden, Ulu Cami'den almıştır.1157 tarihinde Harpur Emiri Artuklu Karaaslan tarafından yapılmıştır.*)

2-Mescidi Seyyid Ahmed

3-Mescidi Metune namı diğer Kara Sulu

4-Mescidi Ahi Musa (*ahilik Türklerin geliştirdiği bir yapıdır*)

5-Mescidi Ortak

6-Mescidi Zehiriyye

7-Mescidi Alaca

8-Mescidi Saray Hatun (*Harpur'a sahip olan Akkoyunlu Türkmen hükümdarlarından Uzun Hasan'ın annesidir.*)

9-Meydan

10-Arslaniye (*Harpur Artuklu beylerinden birinin adıdır*)

11-Mescidi Müderris

12-Mescidi Hoca

13-Mescidi Ahmed beğ

14-Gürci Beg (*Malatya'da da Gürcü Palanı mahallesi vardı*)

15-Nursız

16-Siyanut (*Kuzey Irak'ta "Siyan" adlı Türkmen cemaati yaşamakta olup, günümüzde Altunköprü'de ikamet*

etmektedirler. Mengücek beylerinden birinin adı “Bağhi-Siyan” dır.)

17-Şehruz Mahallesi. Bu mahalleye ad olan Şehruz kelimesi Farsça olup, Türk dili içerisinde yerini almış, Türkçeleşmiş bir kelimedir. Rıza'nın şiirinde geçen; *Bugün Nevruz, bugün Şehrûz, bugün ıyd-ı sa'adettir. Bugün de Kün fekân emri Hamel Burca işarettir.*

Yukarıdaki 17 mahalleden 14'ünü Türk ad verme geleneğine göre adlandırılmıştır. 3 tanesi de kişi adı olduğundan kanaat belirtemedik⁵⁵⁰.

Bitlis Mahalleleri

1-İdrisi Şamlu (*Anadolu'da ve İran'da yaşayan Şamlu Türkmen aşireti mensubu bir beyden adını almıştır*)

2-Parisi

3-Ayn-ı Berid (*Adilşahlar zamanında Hindistan'daki Dekken bölgesinde yaşamış bir Türk emirinin adı Ali Berid'dir. Yine Abbasiler ve Türkler tarafından kullanılan haberleşme ve istihbarat teşkilatının adıdır. Beridze adı ise Gücülerde kişi adı olarak kullanılmaktadır.*)

4-Mardini

5-Hoşder

6-Hacı Yar ahmed

7-Kargeluk (Kargalık)

8-Kuru Boğaz

9-Nağılıyan (*Dr. Ahmet Ali Arslan'ın, Azerbaycan'daki “Göyçek Fatma Nağılının Zuni Kızılderili Kabilesindeki*

---

⁵⁵⁰ Karma Yazarlar, a.g.k., s.44.

Varyantı” adlı eseri vardır. Azeri dilinde “nağıl” kelimesi “anlatan, ifade eden, hikâye, efsane” anlamlarındadır)

10-Öncü

11-Döşik (Döşek)

12-Cani Beg

13-Taş

14-Mardin

15-Şam (Şamlı adlı Türkmen aşireti vardır)

16-Ribat (Kızıl Arslanın kızının adı Ribat Hatuni el-Selçukiyye’dir.)

17-Cacan

18-Yahşi Bey

19-Demürçi

20-Hoca Can

21-Yakup Minancı

22-Nasreddin (Bu adla Artuklu sultanı vardır)

23-Emir Dolı (Emir Dolu)

Saydığımız bu 23 mahalle adından 18 tanesi Türk gelenek ve adlarına göre isimlendirilmiştir⁵⁵¹.

Erzincan Mahalleleri

1-Halilullah Çelebi

2-Eski Şehir

3-Cami-i Kebir

4-Cemaleddin

5-Gök Budak

6-Şeyhi Çelebi

7-Hoca Bekiroğlu

---

⁵⁵¹ Karma Yazarlar, a.g.k., s.45.

- 8-Tur Beği
  - 9-Hoca Ozan
  - 10-Çadırcı
  - 11-Böcekoğlu
  - 12-Çukur
  - 13-Melik Hatun (Mengücek hükümdarlarından Fahrettin Behramşah'ın zevcesinin adıdır.)
  - 14-Süleyman
  - 15-Güzel mizancı
  - 16-Sağnikoğlu (Bingölde Sağni adlı bir köy vardır)
  - 17-Mervan Han Sevdi
  - 18-İvas
  - 19-Keyfi⁵⁵²
- 19 mahalleden 14'ü Türk ad verme geleneğine göre adlandırılmıştır.

Erzurum Mahalleleri

- 1-Babı-ı Kan
- 2-Hoca İskender
- 3-Kırklar
- 4-Boyahane
- 5-Debbağan
- 6-Çifte Hamam
- 7-Halac Ahmet (*Halaclar büyük bir Türk oymağıdır*)
- 8-Kırk Çeşme
- 9-Çahres Haddad
- 10-Anbar
- 11-Kara Kilise

---

⁵⁵² Karma Yazarlar, a.g.k., s.46.

12-Ağaç Minare

13-Bedendeli

14-Ali Beğ

15-Hasan Basri

16-Köse Şeyh

17-Esiri

19-Darağacı

20-Melik Saltuk Gazi

21-Kâtip Nimef⁵⁵³

21 mahalleden 18'i Türk ad verme geleneğine göre adlandırılmıştır.

Kars Mahalleleri

1-Cami-i Kebir

2-Sağır Kale-i Ulya (Irak'ta Şebek Türkmenlerinin yaşadığı köylerden bir tanesinin adı "Ulya"dır. Batı Azerbaycan'da Ermenilerce işgal edilen Azeri köyünün adı "Qala Ulya"dır. 1870'de Sivas-Gürün'de bulunan Müslüman mahallelerinden birinin adı da "Ulya"dır. Bugün Rusya'daki Tatar Cumhuriyeti'nde "Ulyanovsk" şehri vardır, adı Ruslaştırılmaya çalışılmıştır.)

3-Cami-i Mahmut Paşa

4-Cami-i İbrahim / Kethuda-i Dergâh-ı Ali-i Sabık

5-Mescidi Musa Miralay

6-Mescidi Molla Mehmed (İmam-ı Cami-i Kebir)

7-Mescidi kara beğ

8-Mescidi Cafer Yeniçeri (Deri Kurb-ı Bab-ı Gürci)

---

⁵⁵³ Karma Yazarlar, a.g.k., s.47.

9-Mescidi Behram Paşa

10-Mescid-i İsmail ez-Zaim⁵⁵⁴

10 mahalleden 9'u Türk ad verme geleneğine göre adlandırılmıştır. 16. yüzyıl tapu kayıtlarındaki mahalle adları dahi Doğu Anadolu'nun tapusunun Türklere ait olduğunu ve Doğu Anadolu'nun Türk yurdu olduğunu delilidir.

16. Yüzyılda Antep Bölgesinde Bilinen Köy Adları

16. yüzyıl Osmanlı kayıtlarına göre Antep bölgesindeki köy adları; 1-Beylerbeği 2-Atabeğ 3-Favirge 4-Karaöyük 5-İkizce 6-Gücüge 7-Bedirkendi (kenti) 8-Karakoyun 9- Merdmenge 10-Sam (Zulkadirli olmuş) 11-Ahmanuş 12-Mervane 13-Çağırğan 14-Mazmahor 15-Kızılcakend Caberun 16-Eğrice 17-Gerceğin 18-Arap Keben 19-Kızılhisarı Fevkani 20-Belankendi 21-Dahne 22-Yusuf 23-Sibgeli 24-Kayapınarı 25-Burtu 26-Rumtel 27-Rumevlek 28-Başkendi 29-Mirigöz 30-Kovanluca 31-Mirhiman 32-Semaven 33-Alayundlu 34-Aknebi 35-Kayakendi 36-Sinani 37-Yağlıca 38-Feng 39-Tel fahreddün 40-İkizce 41-Taşluca 42-Karaca Dinek 43-Kırağıl 44-Karasakal 45-Suboğazı 46-Dülük (Kentin ilk kurulduğu yerdir.) 47-İspatirun 48-Güngürge 49-Tıhnatan 50-Burc-ı Resas 51-Akpınar 52-Ceğde 53-Karacaören 54-Cuba 55-Göksüncük 56-Kelbin 57-Karacaburc 58-Taşguncuk 59-Öyüm Sögüd 60-Akca Burc 61-Güneysi 62-İbrahimi 63-Tutluca 64-Kilisecik

---

⁵⁵⁴ Karma Yazarlar, a.g.k., s.48.

65-Narluca 66-Tel hams 67-Küllüce 68-Bademlüce 69-Hezek 70-Güvecci 71-Çavlı 72-Geyenik 73-Karadinek 74-Telfigar (Zülfigar) 75-Mavzud 76-Babilge 77-Zemgin 78-Mizmiz 79-Akçaburc 80-Seğer 81-Lohan (Güllüce) 82-Eyücek 83-Cartıl 84-Yaylacık 85-Üçkilise 86-Tertar 87-Sayluca 88-Saru Bugak 89-Yalangoz (Zengin) 90-Karacviran 91-Şahmeleklü 92-Etene 93-Şöhme 94-İki Ahur 95-Kozcuğaz 96-Azizi Fevkani 97-Leyluncik 98-Turnalık 99-Kilisecik 100-Göllüce 101-İnce su 102-Gögersin 103-İğdelüce 104-Uğruca 105-Söğüdüce⁵⁵⁵ şeklinde olup, Antep yöresindeki Türk varlığının açık delilidir.

---

⁵⁵⁵ Özdeğer , a.g.d., s.44.

Rişvan (Reşvanlılar, Reşi, Rışan, Rışi), Aşiretinin Kökenleri

Rişvan Aşireti Doğu Anadolu'nun önemli aşiretlerinden biridir. Bu aşiretin diğer önemli bir özelliği ise Türkiye'nin doğusundan batısına kadar her yerde bir bakiyesinin olmasıdır. Bu açıdan aşiretler hakkında yapılacak çalışmalarda ilk önce ele alınması gereken konuma sahiptir.

16. yüzyılda Malatya ve Maraş arasındaki bölgede yaşamlarını sürdüren Rişvan Aşireti'ne bağlı cemaat sayısı 15 iken, daha sonraki yüzyıllarda bu sayı daha da artmıştır. Aşiret mensupları Doğu Anadolu'dan Rumeli'ye kadar olan geniş bir alana yayılmıştır. Günümüzde büyük çoğunluğu Gurmanc lehçesini konuşan Aşiret mensuplarının tüm asırlar boyunca cemaat, köy ve kişi adları daima Türkçe olup, Türklüğe ait özelliklerini korumuşlardır.

Günümüzde de bu aşiret mensuplarının sayısı hayli kabarıktır. Suriye (Rakka, Halep), şanlıurfa (Birecik, Siverek), Kilis, Diyarbakır, Gaziantep, Erzurum, Mardin, Malatya, Ankara, Kırşehir, Çorum, Tokat, Kastamonu (Tosya), Kahramanmaraş, Adıyaman, Sivas, Yozgat, Elazığ, Konya, Kırşehir ve Ankara illerinin sınırları

içinde⁵⁵⁶, daha çok kırsal kesimde yerleşik hayat yaşamaktadırlar. İç Anadolu'daki Rışvanlılar bu bölgede Şeyhbızın ve Canbeg aşiretlerinin yanında nüfus itibarıyla en kalabalık grubu oluşturmaktadırlar. Rışvanlılar buralara Besni, Kâhta (Adıyaman), Nizip, Kilis (Antep), Malatya ve Kahramanmaraş yörelerinden gelmişlerdir. Danimarkalı Seyyah Carsten Niebuhr 1766'da bölgede bulunduğu zamanda bunların 12 bin çadır olduklarını, Suriye'de kışlayıp Sivas bölgesinde yayladıklarını ifade etmiştir⁵⁵⁷.

Osmanlı Hükümdarlarından III. Murat Han döneminde Malatya Beyi'ne gönderilen 1578 tarihli bir fermenda, Malatya'da Şah İsmail adına (Şah İsmail adıyla) ortaya çıkan birinden söz edilmektedir. Onu destekleyen Malatya livasına bağlı İzolu, Rışvanlı, Eşkanlı, Solaklı, Şah Hüseyinli, Soydanlı (Seydanlı olsa gerek), Eğirbüklü, Adaklı, Kalaçaklı (Kolu Açıklı), Bezki, Çakalı, Mihriman, Karasaz ve Kömürlü adlı toplulukların yola getirilmesi buyruğu verilmektedir⁵⁵⁸

Yavuz Sultan Selim zamanda Rışvan Aşireti'nin Kars, Van ve Ağrı taraflarında oturdukları rivayet edilmektedir. *Osmanlı Şikâyet ve Maliye Defterleri*'nde 1677'de doğudan gelen Rışvanzade İbrahim yönetiminde 800 kişilik Rışvan Aşiret mensubunun Adıyaman'ın Besni kazasına bağlı Sığraz Köyü'ne zorla yerleştirildiği

---

⁵⁵⁶ Türkay, a.g.k., s.139,141.

⁵⁵⁷ Halaçoğlu Y., XVIII. Yüzyılda Osmanlı İmparatorluğunun İskan Siyaseti ve Aşiretlerin Yerleştirilmesi, Ankara, 1997, s.112.

⁵⁵⁸ Birdoğan N., Anadolu ve Balkanlarda Alevi Yerleşmesi, İstanbul, 1992, s.289

ve daha sonra bu bölgede bulunan diğer Türkmen boyları arasında yaşanan çatışmalardan dolayı bölgeden çıkarılmaları için 1688'de Müfettiş Paşa'ya ve Hısnı Mansur (Adıyaman) kadısına buyruk verildiği yazılıdır. Bu belgede yazılı olan Doğu'yla hangi bölgelerin kastedildiği belirtilmemekle birlikte Kars ve Van bölgeleri olma ihtimali üzerinde duruluyor.

1696 tarihli Osmanlı Tapu Tahrir Defterlerine göre Hısnı Mansur'da (Adıyaman) yaşayan Rışvanlı Cemaati Bozkoyunlulardan Beydili Aşireti'ne, Yozgat'da yaşayan Rışvanlı Cemaati Çapanoğlu Aşireti'ne, Antep'de bulunan Rışvanlı Cemaati ise Karakeçeli Türkmenlerine tabidirler.

1700'lü yılların başında Rışvan Aşireti'nin bazı kollarının eşkıyalık yapmaları neticesinde sürgüne tabi tutulmuşlardır. Bunlardan Halikanlıların da içinde bulunduğu Rışvanlıların bir kısmı kuzeye sürgün edilir. Başka bir Osmanlı tahrir defterinde ise 17. asırdan itibaren Adıyaman, Malatya ve Antep'ten gelip Yozgat, Kırşehir ve Sivas bölgelerine gönderilen aşiretlerin olduğu yazılıdır. 1706 yılında ise Rışvan Aşireti'nden bazı haneler Torunluk iddiasından dolayı Rakka'ya sürülmüşlerdir. Torunluk, Türklerde hükümdar aileden gelen topluluklara verilen bir addır. Torun kökenliler Türk aşiretleri içerisinde üst konumda bulduklarından imtiyaz sahibidirler⁵⁵⁹. Bu nedenle bazı dönemlerde Torunluk iddiasıyla birtakım aşiretlerin huzursuzluk

---

⁵⁵⁹ Halaçoğlu, a.g.k., s.113.

çıkardığı ve diğer aşiretleri baskı altında tuttıkları görülmüştür.

1713 yılındaki kayıtlara göre Rişvan Aşireti'nin tıpkı Oğuz Türkleri gibi 12 aşiretten meydana geldiğini biliyoruz. 1734'te Maraş Beylerbeyi Rişvanlılardan Rişvanzade Süleyman Paşa'dır⁵⁶⁰.

II. Mahmut zamanında Anadolu'da bulunmuş (1837'de) Feldmareşal Helmut Von Moltke, Maraş yöresinde bir süre kalarak bölgedeki aşiretlerle ilgilenmiş ve değerli notlar bırakmıştır. Moltke eserinde özetle şunlar yazıyor; "Pazarcık ovasında üç Türkmen kabilesi Atmalı, Sineminili, Kılıçlar konaklamıştır. Bu üç kabile 2000 çadırdan oluşmaktadır. Reşit Paşa, nüfuzlu beylerin akıllarını başlarına getirdikten sonra bu Türkmenler de hükümete karşı bağlılıklarını duyurdular.

400 kese (20 bin florin) salyane ödüyorlardı. Kılıçlı kabilesinin 600 atlısı var. Hepsi de iyi savaşçı, demir uçlu ve bunun altında devekuşu tüyünden yuvarlak bir top bulunan bambu kamışlardan birer kargı taşıyorlar, atları da mükemmel. Bizi misafir eden Sineminili Ağası, tıpkı ötekileri gibi kıl bir çadırda oturuyordu. Kabileler daima ormana yakın konaklıyorlar ve şiddetli kışları bol odun sayesinde atlatabiliyorlar. Ağanın idaresi ataerkil sistemde. Hiçbir tarafta, iktidar ve hâkimiyetten eser yok... Oysa bu adam, 500 ailenin reisidir. Hükümlerinin

---

⁵⁶⁰ Halaçoğlu, a.g.k., s.108.

teymizi mümkün değildir. Birisinin suçluluğuna hükmederse onu idama mahkûm edebilir ⁵⁶¹

Ankara ve Konya salnamelerinde de Cihanbeyli yöresine yerleştirilen Rışvanların ismi geçmektedir. 1855 Ankara salnamesinde Aşiret-i Cihanbeyli geçerken, 1868 Konya salnamesinde ise Aşireti Rışvan-Esb Keşan olarak kayıt mevcuttur.

Rışvan Aşireti ile ilgili diğer bir kayıt da 1842 yılına aittir. Bu fermada aşiretlerin yaylak ve kışlaklarına gitmeyip köylere yerleştirilmeleri kararlaştırılmıştır. Bu doğrultuda Amasya, Sivas, Konya ve Kayseri sancaklarına dağınık olarak iskânları gerçekleştirilen aşiretler içerisinde Yeni İl, Rışvan, Reyhanlı ve Avşar Aşiretlerinin adı geçmektedir.

Başka bir Osmanlı belgesinde de Antep (Pancarlı Köy-Merkez) yakınlarında "Kabir Gediği" ya da "Rışvan Gediği" olarak bilinen bir mezarlık bulunmaktadır. Buradaki Rışvanlıların bir kısmı ise sonradan kuzeye yani Yozgat ve Sivas bölgelerine gönderilmiştir.

Dr. Mahmut Rışvanoğlu'nun araştırmasına göre ise Rışvanlar, Oğuz boyundan Çiğil ve Çepni Türkmenleridir. Rışvan Aşireti'ne bağlı Atmalı Aşiretine ait köy adları hiç değiştirilmemiş olup, tamamı Türkçedir. Bunlardan bazıları; Tilkiler, Haydarlı, Sadakalar, Karahasanlar, Ağcalar, Kabalar, Kizirli, Kızkapanlı, Ketiler, Karalar, Turuçlu, Mahkanlı

---

⁵⁶¹ Moltke M.V., Moltke'nin Türkiye Mektupları, (çev: Hayrullah ÖRS), İstanbul, 1992, s.156.

şeklinde⁵⁶². Rivayete göre Rişvan adı, güneyden kuzeybatıya doğru her yıl ilkbaharda hareket eden göçebe Türkmenler için kullanılan genel bir addir.

Sosyolog Mehmet Eröz *Türkiye'de Alevilik-Bektaşılık* adlı kitabında; "Kendilerinin de, komşularının da kabul ettiği gibi, Pazarcık Kurmançları Türkmen asıllı olup, içlerinde Çiğil Türkleri de vardır. Burada iki uruk (boy-aşiret) vardır... Bu iki boy Atmalı ve Sinemilli boyudur" diyor. Daha sonra ise; Atma Aşiretini Rişvan Aşireti'ne bağlı bir boy sayıyor Sinemilli Mustafa Buyrukcan'dan edindiği bilgilerden; Sinemillilerin Horasan'dan gelen bir Türkmen boyu olduklarını, dedelerinin Türkçe konuştuklarını, Yavuz Sultan Selim-Şah İsmail çatışmasında Elazığ Keban'da olduklarını, o olaydan sonra dağıldıklarını daha sonra Maraş taraflarına yerleştiklerini anlatıyor.

Silahdar Fındıklılık Mehmet Ağa'nın *Nusretname*'sinde Rişvan Aşireti ile ilgili önemli bir kayıt vardır. Buna göre; "Rakka'ya iskân edilen Türkmen ve Kürdler, bu sıcak çölleri bırakarak Anadolu'ya kaçtılar. Rakka Beylerbeyi Kürd Ahmed Paşa, bunlarla baş edemeyince, Bozok ve Çorum sancakbeyliğine getirildi. Rakka Valiliğine, başbuğlukla, Anadolu Müfettişi Yusuf Paşa tayin edildi. Yusuf Paşa, Kılıçlı boyunu yanına alarak, büyük bir askerî birlikle yerlerini terk eden cemaatleri Rakka'ya yeniden göndermek için harekete geçti.

Yusuf Paşa, yanında bulunan İlbeyi Kılıçlı Bektaş Bey'in oğlunu ayaklananların yanına gönderip,

---

⁵⁶² <http://www.angelfire.com/tn3/Tahir/trk16.html>

kendilerine, 'Rakka'ya iskân giderler ise ne güzel ve illâ kılıçtan geçmeleri için Padişah'tan ferman geldiği... haberini duyurdu. Onlar, hayvanlarımıza yetecek ot yok, kendimiz ve bu kadar bin davamız mahvoldu. Rakka'ya gitmek mümkün değildir. Mumbuc'a gidüb yerleşebiliriz' cevabı ile Hacı Mustafa ve Hacı İvaz oğullarını Paşanın yanına gönderdiler. Yusuf Paşa bu dilekleri kabul edip, yirmi gün içinde kalkmalarını söyledi.

Yirmi beş gün geçtiği halde, yerlerinden kıpırdamayınca, yeni haber gönderdi. Bu kere yeni bir yurt istediler. Sonunda, kışkırtmalarla savaş oldu. Türkmen reislerinden Hacı Mustafa ve Hacı İvaz oğulları gelerek kendi havalarına uyan bazı kötü kişilerin aldatması ile Padişah emrinden aykırı olarak yurtlarından dışarıya çıktıklarını, Padişaha bağlı kullardan olarak onun emri uyarınca Rakka'da yerleşeceklerini ve bir daha da başkaldırmayacaklarını ve yurtlarını terk etmeyeceklerini bildirerek aman dilediler.

Türkmen beylerinden Rişvanoğlu Halil Bey, İlbeyli Şahin Bey, Koyunoğlu İbrahim Bey, Çobanoğlu ve Kürdlerden Kılıçlı Bektaş Bey Yusuf Paşa'nın kumandası altında, askerleri ve oymaklarıyla toplandılar. Türkmen Ağası Pehlivanoğlu İsmail Bey de atlı ve yayalarla katıldı. Türkmen ve Kürdlerin geçit yeri olan Arslanlı beli tutuldu. Otuz elebaşı asıldı. Yusuf Paşa, kendilerine bütün mal, yiyecek ve davalarıyla birlikte aman vererek, her il, her oymağa yeniden baş ve buğlar getirip

önünde her birine kaftan giydirerek hepsini ordusu önüne katıp, yeni yurtlarına götürüp yerleştirdi.”

Yukarıdaki Osmanlı kaynağında, Türkmenlerle Kürtlerin bir sayıldığı görülüyor. Gene aynı kaynaktan, Rışvanlardan, Türkmen diye söz ediliyor. Aynı vesikada, “Deveci Ali adındaki Bölükbaşının, üç yüz kadar adamı ile Konya ileri gelenlerinden beylik vergiler toplaması karşısında, üzerine birlikler gönderilmiş ve bu birliklere, Mamalu Türkmenleri de katılmıştı. Bu durum karşısında, Deveci Ali, Rışvan Türkmenlerine sığınmak zorunda kaldı ise de, Rışvan Ağası Halil onu bir yerde bastırarak 17 adamı ile birlikte öldürmüştü. Bu olay karşısında öteki eşkiya da dağılıp birer köşeye sınımışlardı” şeklinde kayıt bulunmaktadır.

Osmanlı arşiv kaynakları Tosya'daki ve Alaca-han'daki (Sivas) Rışvanlılar için “Yörükân taifesinden” deniyor. Aynı şekilde Yörüklerden sayılan Rışvanlar arasında: Rışvanağaları (Düşenbe Kazâsı-Alâiye Sancağı), Rışvançakallusu (Zülkadiriye Kazâsı-Meraş Eyaleti), Rışvansakallu (Malatya Sancağı) cemaatlerinin isimleri sayılarak Yörük taifesinden oldukları belirtilmiştir.

Diğer taraftan Rışvanlılar için “Türkman Ekrâdı” (Türkmen Kürtleri) taifesinden şeklinde kayıtlara da rastlıyoruz. Yine kayıtlarda bunların Rakka, Meraş (Maraş) ve Bozok Sancakları, Hısnı-ı Mansur, Behismi (Besni) ve Harput kazalarında yerleşik veya göçer olarak yaşadıkları, Türkmen Ekrâdı taifesinden oldukları belirtilmiştir. Bu kayıtlar, Rışvanların açıkça Türkmen olduklarını ifade etmektedir.

Urfa yöresinde ise iki önemli boydan birisi Bozulus gruplarından olup, bu bölgelere yerleşmiş olanlar Çakallı, Döğerli, Kılınçlı, Artuk gibi aşiretler iken, Karaulus dediğimiz grupta ise yine Döğerli veya Döğer Cemaati, Rişvanlı, Halitli, Salarlı, Baykanlı, Bayrambeyli gibi cemaatler yer almışlardır. Bunlara ait bazı köyler ise Kesmeköy, Şemsviranı, Arapönü, Karapınarlı, Küçük-hisar, Çöknüz, Soyluca, Harran, Sallı gibi Türkçe adları taşıyan nahiyeler bulunmaktadır. Urfa yöresine yerleşen aşiretleri genel olarak topladığımız zaman aşağı yukarı 562 aşiret adı ortaya çıkmaktadır. Bu aşiretlerin en büyüklerinden Karakeçili kökeninden 160 aşiret mevcuttur⁵⁶³. Diğer bazı illerde ise Rişvanlıların Beydili/Badı-llılara bağlı olduğu görülmektedir.

Yrd. Doç. Dr. Faruk Söylemez'in Rişvan Aşireti üzerine yaptığı detaylı araştırma, aşireti daha iyi tanımada en önemli kaynak durumundadır. Bu çalışmada öncelikli olarak 16. yüzyılda Rişvan Aşireti'ni oluşturan cemaat, köy ve şahıs adları üzerinde durulmuştur. Buna göre:

16. yüzyılda Malatya sancağına bağlı Kâhta ile Maraş Eyaletine bağlı Hisn-i Mansur (Adıyaman) kazasında bulunan Rişvan Aşireti'nin cemaat, şahıs ve yer adları bu döneme ait Osmanlı Tapu Tahrir defterlerinde ayrıntılı olarak yer almıştır. Faruk Söylemez'in başvurduğu başlıca üç defter vardır. Bu defterlerin en eskisi Yavuz Sultan Selim dönemine ait olup, Malatya Sancağı'na bağlı Besni, Kâhta, Gerger ve Hisn-i Mansur kazalarının

---

⁵⁶³ Yusuf Halaçoğlu, Anadolu'da İskân Ve Urfa Çevresi Adlı Makale

mufassal kayıtlarını içeren 1519 tarihli ve Başbakanlık Osmanlı arşivinde 71 numarada kayıtlı tahrir defteridir. Diğer iki defter ise Kanuni Sultan Süleyman zamanında yazılmış olup mufassal defterleri durumundadır. 1524 tarihli ve 123 numaralı defter ve 1536 tarihli 181 numaralı defter konar-göçer aşiretler ve bu aşiretlerle ilgili kayıtları ihtiva etmektedir.

Rişvan Aşireti'ne mensup cemaatler, Tahrir Defterlerinde kaydedildikleri sıraya ve cemaat mensuplarının isimlerine göre şöylece sıralanabilir:

Hacı Ömer (Hacı Ömerlü) Cemaati: Tahrir Defterinde Rişvan cemaatlerinin ilk sırasında kaydedilen bu cemaat, "Cemaat-i Ahmet veled-i Hacı Ömer" şeklinde yazılmış ve hanelerin bitiminde "Cemaat-i Hacı Ömerlü" ifadesiyle zikredilmiştir. Yine adı geçen cemaat Kaytanlı olarak da zikredilmiştir. Daha sonra,

Hızır (Hizir) Sorani Cemaati;

Kellelü Cemaati;

Celikanlu Cemaati;

Mülıkanlu Cemaati;

Mendubali (Mendollu) Cemaati;

Zerukanlu Cemaati;

Bograsi Cemaati;

Rumaiyan Cemaati;

Mansur Cemaati;

İzdeganlı Cemaati,

Mansurganlu Cemaati;

Karlu Cemaati;

Rişvan Cemaati;

Çakallu Cemaati'nin adları zikredilmektedir.

Bu kayıtlardan anlaşıldığına göre 16. yüzyılın ilk yarısında Rışvan Aşireti toplam on beş cemaatten oluşmakta idi. Doğal olarak sonraki yıllarda mevcut cemaatlerin nüfuslarının artması ile bazı yeni cemaatler ortaya çıkmıştır. Nitekim daha sonraki yıllara ait kayıtlarda Rışvan Aşireti'ne mensup Bereketli, Bektaşlı, Belikanlı, Benamlı, Cudikanlı, Dalyanlı, Dimişklı, Heycabanlu (Hacabanlı), Hıdıranlı, Hosnisin, Mahyanlı, Nasırlı, Okçuyanlı, Sevirli, Sinkanlı, Şeyh Balanlı, Terziyanlı cemaatlerinin ortaya çıktığı görülmektedir. Yukarıda belirtilen cemaatlerin yanı sıra Yine Rışvan Aşireti'nden olan Hamidlu ve Hacılar adıyla iki cemaatten bahsedilmekte ve başta İzmir olmak üzere Anadolu ve Rumeli'nin birçok yerinde bu cemaatlerin adlarını taşıyan köylerin mevcudiyeti belirtilmektedir.

Yukarıda kısaca tanıttığımız 71, 123, 181 numaralı defterlerde kayıtlı bulunan Rışvan Konar-Göçer Aşireti cemaatlerine mensup şahıs isimlerine baktığımızda, genelde Türkçe isimler görmekteyiz. Doğan, Okçu, Bayındır, Korkmaz, Köse, Tatar, Mintas, Bayram, Mendol, Kaya, Küplü, Öztemur, Gülek, Başak, Karaca, Kunduz, Banu, Karaman, Menteş, Orhan, Pars, Boğa, Sarim, Cengiz, Paralu, Sancar, Ayas, Budak, Çoban, Çelikan, Pir Bali, Satı, Gürol v.b. gibi. Türkçe adların yanı sıra, Türklerin İslamiyet'i kabulüyle birlikte gerek bey ve hükümdarlar gerek halk arasında çok yaygın olarak kullanılmış ve günümüzde dahi kullanılmaya devam eden, bu sebeple de Türkçe isimler olarak değerlendireceğimiz: Ömer, Osman, Bekir, Beyazid, Murad, Ali, Fakih, Hasan, Hüseyin, Mehmet, Mahmut,

Ahmet, Minnet, Hamza, Abdullah, Seyfettin, İlyas, Yusuf, Halil, Recep, Kasım, Sinan, Şemsettin, İzzeddin ve benzeri adlara da çokça rastlanmaktadır. Diğer yandan bugün PKK örgütü ve diğer siyasi Kürtçü çevrelerce KOD ad olarak kullanılan ve Kürt isimleri şeklinde lanse edilmeye çalışılan adlara hiç rastlanılmamaktadır.

Rişvan Aşireti mensuplarının kullandığı ve yukarıda örnekleri verilen bu isimlerden başka İskender ve Arapça Ebu Talip adına da sıkça rastlanılmıştır. Bundan başka Türklerin Tolunoğlu Devletinin (868-905) bir hükümdarı olan Hümaraveyh'in adı Rişvan Aşireti içerisinde Hümaraveh şeklinde sıkça kullanılmıştır. Bu adın Türkiye Türklerince terkedilmiş olmasına rağmen Rişvan Aşireti içerisinde o dönem halen yaşıyor olması oldukça manidardır. Rişvan Aşireti içerisinde kullanılan diğer ilginç bir isim de "Çerkes" dir.

Türkmen aşiretlerinin, isimlerini bazen boy beylerinden, bazen de Kethüdalarından veya cemaat ileri gelenlerinden aldıkları tarihi bir gerçektir. Nitekim Halep Türkmenleri arasında yer alan İnalı boyunun 1520'de İnal-oğlu Hamza Bey idaresinde olması boyun adını ya Hamza Bey'in babası İnal'dan ya da daha önce yaşamış aynı isimli başka bir atasından, 1519'da Ramazanlu ulusu arasında yaşayan Ulaş boyunun ismini daha önce bu boyu idare etmiş Ulaş Bey'den, yine Halep Türkmenlerine dahil olan Toktemürlü boyunun ismini 1525-1530 tarihleri arasında boy beyi olan Toktemür Bey'den aldığı belirtilmektedir. Diğer bazı Türk boy ve aşiretleri arasında görülen bu husus Rişvan Aşireti'ni oluşturan cemaatlerde de görülür. Nitekim Yavuz Sultan

Selim devrinde, 1519 yılında yapılan tahrirde, Hacı Ömer isminin yer alması, bu cemaat isminin, Mehmed'in bası Hacı Ömer'den veya aynı adı taşıyan dedelerinden birinden geldiği yolundaki kanaati güçlendirmektedir. Bu zatın mezkûr cemaatin ileri geleni olduğu tahmin edilmektedir. 181 numaralı Tahrir Defterinde Mendol, Mansur ve Çelikan şahıs isimlerine rastlanılması daha önce zikrettiğimiz Mendubali (Mendollu), Mansur, Çelikanlu cemaatlerinin de Hacı Ömerli cemaati gibi cetlerinden birinin adının aldığını düşündürmektedir.

Rişvan Aşireti'nde adların başına gelen sıfatların da Türkçe olduğu görülmektedir. Bunlardan yaygın olarak kullanılanlar, Kara ve Köse sıfatlarıdır. Kara Hasan, Kara Halil, Kara Bekir, Kara Mehmet, Kara Yusuf, Kara Ali, Kara Ömer, Koç Mehmet, Köse Ömer, Köse Hacı isimleri Osmanlı kayıtlarında geçen bazı adlardan bir kısmıdır. Nitekim Rişvan Aşiret mensupları arasında Sarı Faki ve Sarı Yusuf gibi isimleri taşıyan kimseler vardır.

Şahıs adları konusunda dikkati çeken diğer bir husus da Zülkadir, Zeynettin, Halil, Sadaka, Budak ve Şahruh gibi Dulkadirli Türklerine ait bey ve şehzade isimlerinin, Rişvan Aşiret mensupları arasında yaygın olmasıdır. Bu hususun, Dulkadirli/Zulkadirli bölgesinin Osmanlı Devlet'ine ilhakından önce, Rişvan konar-göçerlerinin, adı geçen beyliğin sınırları dâhilinde yaylayıp kışlamalarından, yani bir nevi Dulkadirli'lere tabi olmalarından kaynaklanmaktadır.

Zira Rişvan konar-göçerlerinin meskûn olduğu Kâhta ve çevresinin Osmanlı fütuhatına kadar Dulkadirli'lilerin hâkimiyetinde olduğu bilinmektedir. Bu

haveliye Türk oymaklarının iskân edilmesi çok daha önceden başlamış olmakla beraber, XIV. Yüzyılın ikinci yarısından itibaren Dulkadirlielerin Elbistan çevresinde kuvvet kazanmasından sonra bölgeye, bu beyliğe mensup muhtelif Türkmen boy ve oymakların yerleştiği de ifade edilmektedir. Uzun süren Dulkadirli Beyliği'nin idaresi altında kaldığı anlaşılan Kâhta ve çevresinde yerleşmiş bulunan Rışvan Aşireti'nin mezkûr beyliğin sosyokültürel yapısıyla aynılık gösterdiği görülmektedir.

Rışvan konar-göçer aşiretinin kullandığı adlarla ilgili diğer bir tespit ise belirli bir dönemde ve az da olsa kişi isimlerinin başına “Şah” sıfatının getirilmiş olmasıdır. Gerek 1519 gerek 1524 tarihli tahrirlerde “Şah”lı isimlere rastlanılmazken, 1536 tarihli tahrir kayıtlarının bulunduğu 181 numaralı defterde Şah Veli, Şah Kulu ve Minnet Şah gibi isimlere rastlamaktayız. Bu değişimde, muhtemelen Safevi devletinin başına geçtikten sonra Şah İsmail'in, Osmanlı ülkesinde özellikle Güney Anadolu'da Türkmen aşiretlerini kazanmak amacıyla giriştiği faaliyetlerin meydana getirdiği kültürel tahribat etkili olmuştur. Rışvan Aşireti'nde de bu isimlere rastlanılmış olması, Şah İsmail'in XVI. yüzyılın başlarında giriştiği bu mezhepsel görünümlü siyasi hareketin, Türk toplumunda meydana getirdiği kültürel etkinin yüzeysel olmadığını, şahıs adları ve gündelik yaşantıya kadar girdiğini göstermektedir.

Malatya sancağı'nın 1560 yılındaki idari yapılanmasına göre Kâhta kazası'na bağlı olan **Kâhta**, **Turus** ve **Paginik** nahiyelerindeki muhtelif köy ve

mezralarda Rışvan Aşireti'nden bazı kimselerin yerleşip, ziraatla uğraştıkları tahrir defterinden tespit edilmektedir. Kâhta nahiyesi Asker Baba karyesine bağlı Kozkenar, Hartut ve İncurlu mezralarında ziraat yapıldığı yine Kâhta nahiyesi **Tiginkar** karyesi **Korkmaz** mezrasında Rışvan taifesinden Hamza Ağa'nın değirmen işlettiği belirtilmektedir. Aynı nahiyeye bağlı Karye-i Gun-i Kenar'a tabi **Günez** ve **Güllük** mezralarında, **Samek Bala** karyesine tabi Til mezrasında ve Kâhta kazası Pağinik nahiyesi'ne bağlı Zerni karyesinde Rışvan taifesinin ziraatla uğraştığı belirtilmiştir.

Yine Turus nahiyesine bağlı Fahrettin karyesine tabi Ali Tas, Turali Burcu, Çakal, Gül Bahari, Keferkeros, Akpınar, Vakıf, Kuyucak ve Kepirli mezralarında Rışvan Aşireti'nden bir grubun yerleşik olduğu ve ziraatla uğraştıkları belirtilmektedir.

Yukarıda adı geçen nahiyelerden olan "**Turus**" adı milattan önceki dönemlerde Adıyaman ve Maraş kesimlerine yerleşmiş ve burada bir uygarlık kurmuş olan Kimmer Türkleri ile ilgilidir. Bu zamanda Anadolu'da yaşamış olan diğer milletler Kimmerleri "**Turushalar**" şeklinde isimlendirmiştir. 16. asırda halen bu adın bölgede yaşadığını görmek hayli ilginçtir. Diğer bir ad olan Pağinik adı ise Ermenice olup, bölgenin Türklerden önceki sahipleri olan bu millete aittir. Rışvanlıların yaşadığı "**Tigin-kar**" nahiyesinde adını Türklerden almış olmalıdır. Göktürk devletinin Kağanı Kutluğ Han'nın oğlunun adı "**Kül-Tigin**"dir. Tahrir Defterlerinde Rışvan Aşireti'nin yaşadığı köy adlarının

nerdeyse tamamının Türkçe olması da Rişvanların Türklüklerini gösteren diğer bir kanıt durumundadır.

1560 tarihli tahrirde Rişvan konar-göçer taifesinin yaylak ve kışlaklarının Malatya sancağı dâhilinde olduğu belirtilmiştir. Ancak bu sancağın kazaları arasında yer alan Hısn-ı Mansur, 1563 tarihindeki idari yapılanmada önce Elbistan'a, sonra da Maraş Sancağı'na bağlanmıştır. Rişvan Aşireti'nden bazı kimselerin bu kazanın muhtelif köy ve mezralarında da yerleşmiş oldukları ve ziraatla uğraştıkları görülmektedir.

Maraş eyaletinin 1563 tarihli idari taksimatına göre Rişvan taifesinin meskûn oldukları ve ziraat yaptıkları yer adları şöyledir: Maraş sancağına bağlı Hısn-ı Mansur Kazası, Mermer Karyesine tabi Meshedi ve Kargilyüce Mezraları, Köprülü karyesine bağlı İnablucu Mezrası, Gerani Karyesi, Hoster-i Küçük Karyesi, Güyez Karyesi, Eğdir Karyesi, Taşbudak Karyesi, Numan Karyesi'dir. Bu taife buralarda kışlayıp ziraatla uğraştıkları gibi, İki-Dam Karyesine tabi Boş Viran Mezrası'nda da ziraatla uğraşmaktaydılar.

Konar-göçer aşiret ve cemaatlerin bir kısmı, isimlerini boy beyleri veya bir ileri gelenin isminden aldıkları gibi, yurt edindikleri yerlere de kendi adlarını vermişlerdir. Böylece kendi adlarının da hayatiyet kazanmasını sağlamışlardır. Dağlara, yaylalara, göllere ırmaklara, geçitlere, köy ve kentlere anlamlı isimler vermişlerdir. Rişvan konar-göçer aşireti de, gerek yaylak ve kışlakları olan mekânlara ve gerek yerleşik hayata geçip ziraatla uğraştıkları köy ve mezralara, ya kendi

cemaatlerinin ismini vermişler veya mensubu buldukları Türk kültüründen bir ad seçmişlerdir.

Rişvan Aşireti'nin 16. yüzyıl sonlarından itibaren meskûn buldukları Zülkadiriyye Eyaleti'nin sınırları dışına çıktıkları ve tarihi süreç içerisinde iskân ve benzeri nedenlerle Anadolu'da, Halep'ten Kastamonu'ya, Antalya'dan İzmir'e; Rumeli'de, Edirne ve Varna'ya kadar olan sahalarda yaylayıp kışladıkları belirtilmektedir. Böylece Osmanlılar döneminde çok geniş bir sahaya yayılan aşirete mensup cemaatler, buldukları yerlerde köyler kurarak buralara kendi adlarını vermişlerdir. Bunlara birkaç örnek vermek gerekirse, Rişvan Aşireti'nin Hamidli cemaatinin adını taşıyan köylere Malkara, Akçekizanlı, Edirne, Saruhan'da Kırkağaç, İzmir ve Kastamonu'da rastlamaktayız.

Hacılar ismini taşıyan köyler Rumeli'de Edirne ve Varna'da; Anadolu'da Kayseri; İzmir Bergama'da iki köy; Konya, Kırıkkale ve Hatay'dan Ordu'ya kadar 22 vilayetimizde bulunmakta ve bu köylerin isimlerini Rişvan Aşireti'nin Hacılar cemaatinden almış oldukları ifade edilmektedir.

Bektaşlı cemaatinin adını alan köylere Kayseri ve Hatay'da rastlamaktayız. Yine Konya'nın Dumanlı köyü de adını bu aşiretin Dumanlı cemaatinden almış olmalıdır. Aşiret ve cemaat adını alan köylerin yanı sıra mahallelere de rastlamak mümkündür. Kayseri'de mahalleler arasında Rumyan adıyla bir mahalle zikredilmektedir. Bu mahallenin ismini Rişvan

Aşireti'nin Rumyanlı cemaatinden aldığı tahmin edilmektedir. Türklerin Ortadoğu'ya gelerek Bizanslıların topraklarını ele geçirmesinden sonra Müslüman halklar ve diğer bölgelerdeki Türkler bu grup Türklere Rumi veya Rumyan adlarını vermişlerdir. Bu durum şahıs adları için de geçerlidir. Mevlana Celaleddin-i Rumi buna bir örnektir.

Cumhuriyet döneminden önce küçük bir köy olan Çelikan, cumhuriyetten sonra 1954 yılına kadar "Çelikan" adıyla Malatya'ya bağlı bucak merkezi idi. Bugün Adıyaman iline bağlı bir ilçe merkezi olan Çelikan, ismini Rışvan Aşireti'nin yukarıda bahsettiğimiz Çelikanlı cemaatinden almıştır. Yine ilçe merkezine bağlı Köseuşağı, Samsad nahiyesine bağlı Köseli Karyesi, Kâhta ilçesine bağlı Köseli, Besni Çakırhöyük Bucacı'na bağlı Köseyanlı ve Köseli köyleri, yine Besni kazası Tut nahiyesine tabi Köseli köyü de isimlerini Rışvan Aşireti'ne tabi Köseyanlı (Köseyanlı) cemaatinden almış olup, yerleşim yerlerinin adları Türkçe olarak isimlendirilmişlerdir.

Kahramanmaraş'ın Türkoğlu ilçesine bağlı Çakallı-Çullu ve Çakallı Hasan Ağa, Adıyaman merkez ilçeye bağlı Çalak, Besni merkez nahiyesine bağlı Çakallı köyleri adlarını Rışvanlıların Çakallı cemaatinden aldıkları ortadadır. Zira bu köylerde halen meskûn bulunanlar, adı geçen cemaate mensup olduklarını söylemektedirler. Şüphesiz bunun gibi ismini aşiretten alan köylerle ilgili örnekleri daha da arttırmak mümkündür.

Bölgede Rişvan Aşireti'nin izlerini taşıyan birtakım kültürel unsurlara da rastlamak mümkündür. Bu cümleden hareketle, adı geçen aşiretin 17. yüzyıldan itibaren belli başlı yaylakların biri olan Uzunyayla'da, bir mevki adı, halen yörede konup göçen Yörük ve yerleşik halk tarafından "Rişvan Yurdu" olarak bilinmektedir. Yine Malatya'nın Arapkir yöresinde günümüze kadar düğün ve şenliklerde "Rişvan Oyunu" olarak bilinen bir oyun oynanmaktadır. Bütün bunlar göstermektedir ki Rişvan Aşireti, tarihi süreç içerisinde kaybolmamış, birçok Türk aşireti gibi varlığını günümüze kadar devam ettirmiştir.

Günümüzde ise Rişvan Aşireti'nin belli başlı cemaatleri şöyle sıralanabilir:

1-Atmalı

2-Hocabanlı-Hacavanlı

3-Çakallı

4-Hevidi

5-Molikanlılar

6- Zürekvan

7-Helikanlılar

1-Atma/Atmi/Atmalı Aşireti: 12 oymaklı boya ayrılan Atmalar, Sünni ve Alevidirler. Genel kanı bu aşiretin Türkmen kökenli olduğu şeklindedir. Boylar topluluğundan mürekkep bir konfederasyon olduğu anlaşılan Rişvan Aşireti'ne bağlı olan Atmalar Gurmanc lehçesinde konuşurlar.

Osmanlı yönetiminde on iki köyün adet, gelenek ve görenekleri itibariyle bir gurup oluşturmasına aşiret

denirdi. Bu aşiretlerden biri de Atmi Aşireti'dir. Atmi Aşireti'nin son reisi Yakup Paşa'dır.

Atmalar dünyada sadece Oğuzlara mahsus sosyal bir yapılanma sistemi olan 12'li sistemle oluşturulmuştur. Atmalar Konfederasyon'u içerisinde yer alan 12 boy; 1-Tilkiler 2-Kızirli (*Bolu yöresinde de bir kolu vardır*) 3-Haydarlı 4-Ketiler 5-Sadakalar 6-Kızkapanlı 7-Karahasanlılar 8-Karalar 9-Ağcalar 10-Turuçlu 11-Kabalar 12-Mahkanlı şeklinde olup, tamamı da Türkçe adlar taşımaktadırlar.

Bu Türk aşiretinin bir kısmı yaşadıkları Malatya Arapkir'den Sivas Kangal ve Hasan Çelebi arasındaki Alaca Han'a iskân edilmişlerdir⁵⁶⁴.

Dr. Mahmut Rışvanloğlu *Saklanan Gerçek* isimli kitabının 502. sayfasında Atmalı Aşireti ile ilgili şu bilgiler verilmektedir:

Rışvan topluluğuna bağlı bir oymaklar birliğini teşkil eden bir aşirettir. Osmanlı Tahrir defterlerinde Kars, Trabzon, Konya, Maraş ve Rakka arasındaki bölgelerde "konar-göçer" olarak, bazen "Ektrat", bazen de "Türkmen-Ekradı" olarak geçmektedir.

Buradaki "Atma", belki de "Atmaca" isminden bozulmuş olabilir. Çünkü daha önce de bahsettiğimiz gibi, Eski Türklerde "Boy ve Oymak" ismi olarak bir nevi motif karakterinde ve "Totem" olarak bu tip hayvan isimlerinin verildiğini biliyoruz. Nitekim Danışmendlü Türkmenleri arasında bir oymak beyinin adı da Atmaca'dır.

---

⁵⁶⁴ Halaçoğlu, a.g.k., s.131.

Anadolu Selçuklu Devleti döneminde Horasan bölgesinden Anadolu'ya gelmeye başlamışlar ve Selçuklu Devleti tarafından önce Elazığ bölgesine daha sonraları ise Malatya (Arguvan) ve Elbistan yöresine yerleşmişlerdir. Şu anda bir kısmı Kahramanmaraş ve Malatya arasındaki dağlık kesimlerde yaşamaktadırlar. Atmiler bugünkü yerlerine 250-300 yıl önce Harput yakınlarındaki Gümüşmaden'den göç ederek gelmişlerdir.

Atmalı Aşireti'nin bulunduğu kazalar ve yaşadıkları köy sayısı; Pazarcık 10 köy, Besni 7 köy, Elbistan 11 köy, Akçadağ 2 köy, Gölbaşı 2 köy şeklindedir.

Pazarcık'ta bulunan Atmiler önceleri yaz aylarında yaylalara göç eder, kış aylarında ise tekrar kışlaya dönerlerdi. Göç ettikleri yaylalar Sırlıklı ve Nurhak dağlarıdır. Kışlık yurdundan yaylalara ulaşmak için uzun bir yolculuk gerekirdi.

Aşiret 1960'lı yıllara kadar göçebe hayat yaşarken, günümüzde ekonomik koşullar nedeniyle yerleşik hayata geçilmiş, tarım ve hayvancılıkla uğraşmaya başlamıştır.

Aşiretin başlıca köyleri; Ganıdağı, Ketiler, Kızkapanlı, Karahasanlar Mahkanlı, Sadakalar, Haydarlı, Kızirli, Turunçlu, Tilkiler, Kabalar, Akçalar, Karalar şeklindedir.

Bu köylerden Haydarlı ve Kabalar, Adıyaman-Gölbaşı sınırları içerisinde yer almaktadır. Aşiretin Harput-Gümüş, Maden, Arapkir, İslâhiye, Kilis ve Maraş'ta yaşayan kesimleri de vardır. Ancak bunlar aşiretin asıl gövdesinden bağımsızdırlar.

Aşiretin kendine özgü bir giyim kültürü vardır. Yazın şalvar, zubun (uzun gömlek), saku (Avrupa

modeli çeket); kışın ise şal, sepik, kırmızı fes ya da küllik giyilir. Kadınlar özellikle sarı bağlar. Geçmişten günümüze Atmi Aşireti'nin reisleri sırasıyla; Kara Hasan Muhammed Ağa, İbrahim Ağa, Bozo Ağa, Asaf Ağa, Süleyman Ağa ve Paşa Yakup'tur.

a) Kızkapanlı Aşireti: "Kethüda Obası" adıyla da anılan Kızkapanlı Aşireti, Osmanlı Tahrir Defterlerinde "Türkman Yörükani Taifesinden" gösterilmişlerdir.

2-Çakallı Aşireti: Adıyaman ilinin batı kısmında yaşarlar. Bir süredir kendilerinin Rişvanlara bağlı olduklarını kabul etmeyip, ayrı aşiret davası gütmüşlerdir. Bu adla Türkiye'nin birçok yerinde köy adı vardır. Samsun-Kavak'a bağlı Çakallı köyü, Diyarbakır-Bismil'e bağlı Çakallı köyü, Hatay-Belen'e çakallı köyü, Sinop-Gerze'ye bağlı Çakallı köyü, Adıyaman-Besni'ye bağlı yeni adı Akkuyu olan Çakallı köyü, Adıyaman-Besniye bağlı Çamlıca köyünün eski adı Çakallı olan köy, Adana-Karaisalı'ya bağlı Çakallı köyü bunlara birer örnektir.

Günümüzde de varlığını devam ettiren bu aşirete mensup, Türkçeden başka dil bilmeyen ve konuşamayan oldukça kalabalık bir cemaatin varlığı söz konusudur. Keza aynı aşiretin Maraş Türkoğlu taraflarında yaşayanları arasında hem Türkiye Türkçesi hem Gurmanc Türkçesi konuşanlar vardır. Enteresan olan taraf şudur ki bu aşiret mensupları sadece Türklere mahsus olup, halen Türkistan'da devam eden bir gelenek olan "on iki hayvanlı Türk takvimi"ni bilmekte, ziraat ve hayvancılıkla ilgili işlerde bu takvimi kullanmaktadırlar.

Çakallı oymağı, Şeriye sicillerinde “Besni toprağından Kürd taifesinden...” olarak zikredilmektedir. Burada bahsedilen Çakallular, Rışvan Aşireti’ne mensup olup, Ege ve Kocaeli bölgesinde yaşayan Çakallılar ise Türkmen oymağı olarak zikredilmektedir. Gaziantep’te Çakallı Aşireti’nin yaşadığı Çakallı köyü sakinleri halen Türkiye Türkçesinden başka bir dil bilmemektedirler. Ekrad olarak zikredilen bu aşiretin kişi isimleri Türkçe olduğu gibi, “Reşi Ekrad’ından Bozlu oymağı” şeklinde var olan kayıtlar da bu aşiretin kökenlerini göstermesi açısından hayli önemlidir.

3-Hocabanlı -Hacavanlı Aşireti: Konya, Ankara, Diyarbakır, Kırşehir, Kayseri, Sivas, Şanlıurfa, Erzurum, Gümüşhane ve Giresun bölgelerinde yaşarlar.

4-Hevidi Aşireti: Bunlar da kendilerini Türkmen olarak ifade ederler ve Azazlı Türkmenleriyle de yakın ilişkileri vardır.

5-Molikanlı Aşireti: Rışvan Aşireti’nin bir kolu olan Molikanlılar Haymana’dan önce Malatya’ya, oradan da Adıyaman’a göç etmişlerdir. Halen Haymana’da Molikanlılara rastlanmaktadır. Türkmen kökenli olup batıdan doğuya göç etmişlerdir.

6-Zürekvan Aşireti: AK Parti milletvekili Dengir Mir Mehmet Fırat’ın da bu aşiret mensubu olduğu söylenmektedir. Aşiret mensupları Adıyaman ve Mersinde yaşamaktadırlar.

7-Helikanlı Aşireti: Azerbaycan’da Reşvendler, Loristan’da Reşvend, Çemişgezek’te Raşikan, Muş-Malazgirt’te Helikan, Van’da Mam Reşan, Reşi, Halikani, Haso Halikan, Patnos’ta Helki, Iğdır’da Helkan, Antep’te

Rışvanlar, Hasankeyf'te Reşiler, Adıyaman'da Reşi ve Helkan, Malatya'da Helikan, Yozgat'ta Rışvan, Halekanlı, Sivas'ta Reşiler ve Zaho'ya bağlı Helikan beldesinde Helikanlıların yaşadığı bilinmektedir. Muhtemelen Halil adlı bir atadan türemiş oldukları rivayet edilse de elimize net bir veri yoktur.

Aşiretlerin kökenlerini anlamada önemli bir kaynak da Osmanlı Şeceriye Sicilleri/Şeri mahkeme sicilleridir. Bunlardan Gaziantep vilayetimize ait Şeriye sicil defteri incelendiğinde, Kürt olarak Türklere ayrı olduğu söylene gelmiş birçok aşiretin Türk kökenli olduğu açıkça görölmektedir.

Birçok Türkmen oymağı Ekrad yani sonradan türetilen şekliyle Kürt olarak nitelendirilmiştir. Bunun gibi Alayuntlu, Karayağmurlu, Dünbüllü oymağı, Musabeyli Ekradından Karacalı Türkmenleri, Koşlu, Çombahadır-lısı, Reyhanlı Ekradından Coşlu, Sarıcalı cemaatleri ile Kılılı, Bektaşlı, Mandorlu, Vetecirli Eşkıyası, Bozdoğanlı oymağının Kılılı cemaati gibi birçok Türk zümrelerine ait aşiretler Ekrad olarak zikredilmiştir. Dolayısı ile Ekrad kelimesinin aslında Kürt kelimesini karşılamadığı, sadece göçebe aşiretleri anlatmakta kullanıldığı ortadadır⁵⁶⁵. İşte bu örneklerde olduğu gibi her şeyi ile Türk aşiret sisteminin bir ürünü olan Rışvan Aşireti de bu sınıflandırmaya girmekten kurtulamamıştır.

Osmanlı resmi kaynaklarında Türkmen'le Kürt'ün aynı manaya geldiğini belirten Mehmet Eröz şu örneği

---

⁵⁶⁵ Eröz M., a.g.k., s.24-43.

verir: 1800 yıllarında Rakka'ya iskân edilenlerden Rişvanoğulları Türkmen, Kılıçlılar Kürt olarak belirtilir. Bugün Urfa'da yaşayan Rişvanoğulları Kürt, Gaziantep ve Çukurova'da yaşayan Rişvanoğulları ile Kılıçlılar Türkmen olarak bilinir. Osmanlı arşivlerinde sık sık bir aşiret bir yerde Ekrad, bir başka yerde ise Etrak veya ayrı bölgedeki aşiretin bir kısmı Ekrad, bir kısmı ise Etrak olarak ifade edilir.

Yine Gaziantep Şeriyye sicillerinde başka bir çarpıcı örnek daha Abdulhaluk Çay tarafından tespit edilmiştir. Mehmatlı Aşireti genellikle “Kürt Mehmatlı” olarak söylenmekte ve köken olarak Kürt kabul edilmektedir. Ama Şeriye sicillerinde bu aşiretten bahsedilirken “Türkmen taifesinden Kürt Mehmatlı” denilmektedir. Yine “Beğdelli” Oğuz boyunun Bekmişli oymağının bir obasının adı da Mihranlıdır. Kaynağımızda Mihmanlı ya da Mihmatlı oymaklarından bir yandan “Rişvan aşiretlerinden Kürt Mehmatlı ve Mahmanlı...” olarak, diğer yandan “...Mihmanlı Türkmanı...” şeklinde belirtilmektedir. Yine Kürd Mahmutlu oymakları Boz Ulus Türkmenlerine mensupturlar. Bunlardan bir grup 18. yüzyılda Aydın'ın Kuşadası ilçesine yerleşmişlerdir ve burada bir mahalle kurmuşlardır ki bu mahalle “Türkmen mahallesi” adını taşımaktadır. Aynı Mihmadlu oymakları Afyon-Dinar arasında yerleştirilen Danişmendlü Türkmenleri arasında görülmektedir.

Buna benzer bir aşiret de “Baziki”dir. Gaziantep Şeriye defterinde Hicri 3 Recep 1153 tarihli bir olayla ilgili düşülen kayıta; “Baziki Türkmen'inden Abdullah oğlu Ali Bey...” görülmektedir. Baziki Aşireti

günümüzde Şanlıurfa'da bir Kürt aşireti olarak bilinmektedir. Kayseri'ye iskân ettirilen aşiretlerle ilgili kayıtların incelenmesinde de aynı örnekleri görmek mümkündür. Mesala "Karakürd/Karacakürlü" Aşireti konar-göçer Türkmen taifesi olarak belirtilmektedir. Yine Lek Ekradı /Lek Kürtleri Aşireti göçebe Türkmen taifesi, Hacılı Aşireti Türkmen Ekrad'ı taifesi olarak, yine Hacılı Ekrad'ı Aşireti konar-göçer Ekrad Yörükân'ı taifesi, Milli Aşireti'nin bir kolu olan Hesananlı Aşireti konar-göçer Ekrad Yörükânı, Rişvanlar konar-göçer Türkmen Ekrad'ı taifesi olarak zikredilmiştir. Bu konu ile alakalı diğer bir örnek de Osmanlı arşivlerinde geçen Kürne Aşireti'dir. Bu aşiret Osmanlı arşivlerinde Yörükân taifesi olarak zikredilmiştir. Cevdet Türkey'in *Oymak, Aşiret ve Cemaatler* adlı eserinde bu aşiretin Yörükân taifesi olarak, Malatya-İzol, Elazığ-Baskil, Diyarbakır-Ergani civarlarında ikamet ettikleri zikredilmiştir. Osmanlı kayıtlarına göre adı geçen aşiret, Türk milletinin önemli bir parçası olan Yörüklerin bir koludur.

Rişvanların Kültürel Unsurları

Rişvan Aşireti'nin Türk kökenli olduğu yönündeki deliller sadece arşiv belgeleri ve Türkçe aşiret adlarının yanında yaşadıkları örf ve adetleriyle de ortaya konmuş bir gerçekliktir. Türk kültüründe yaşayan ve hatta Türkiye'nin batı illerinde unutulmaya yüz tutmuş bazı Türk adet ve gelenekleri Rişvan Aşireti'nde varlığını devam ettirmektedir. Bunlardan biri de Albastı-Alkarası kültürüdür.

Yakşa kelimesi Uygur ve Sanskirt dillerinde “Şeytan” anlamına gelir. Eski Türkçede ise Şeytana Albıs adı verilmektedir.

Türk halk kültüründe görülen “Albastı veya Alkarası” kültürü, yani yeni doğmuş çocukların dışarıya çıkarılmaması, Albastı ve Alkarası’ndan korunması kültürüdür. Albastı veya Alkarası, doğum sırasında ve sonrasında gerek anne gerek çocuk için en büyük tehlike olarak kabul edilen kötü ruhtur. Bunla ilgili inanç, Türklerin çok eski devirlerden günümüze kadar gelen, halen Anadolu ve Anadolu dışındaki Türkler arasında yaşayan önemli bir inanç unsurudur.

Karakteristik bir Türk motifi olan Al, Albastı ruhu, Alkarası; Osmanlı metinlerinde Albız, Urenha ve Tuba Türklerinde Albıs, Altay Türklerinde Almıs, Yakut Türklerinde Abası olarak bilinir. Kazak ve Kırgız Türklerinde Sarı ve Kara olmak üzere iki türlü Albastı vardır. Bazen kadın, bazen tilki, bazen keçi şeklinde görüldüğüne inanılmamaktadır. Bu inanç en çok da Başkurd Türklerinde ve Başkurdistan’da görülmektedir.

İşte bu eski Türk inancı, bugün Anadolu’nun doğu kesiminde yoğun olarak yaşamaktadır. Nitekim mevzuumuzun da konusu olan Gaziantep ve Maraş bölgesinde yaşayan aşiretlerden Rişvanlarda da Alkarası inancı hâkimdir. Rişvanlar loğusa kadının yastığının altına bir demir parçası veya bıçak koyarlar. Çünkü Alkarası demirden korkar, ayrıca bunun yanında dualar yazılı “betik veya muskalar da” bulundurulur. Yine loğusa kadının üstünde veya başında mutlaka kırmızı renkli bir yaşmak (bu örtüye Gurmanclar “yazma” der)

veya kumaşın bulunması ve kocasının da elbisesinden bir parçanın bulunması, Alkarasına karşı koruyucu bir tesiri olduğuna inanılır. Loğusa, kırkınıc gününü tamamlayıncaya kadar yalnız bırakılmaz. Ayrıca yeni doğan çocuk kırkı çıkınca yıkanır. Anne hamilelik sırasında bir şeyi arzulayıp da yiyemediyse ve hamilelikte yatır ziyaret edilmişse ve anne yatıra ait kabrin neresine dokunmuşsa, o yere denk gelen yerde çocukta ben ya da leke olacağına inanılmakta, hamilenin ölüye bakması men edilmektedir.

Çocuğu olmayanlar ve dilekte bulunanlar yatırlara ve kırsal alanda tek bulunan ağaçlara giderek dua eder ve bez bağlayarak dileklerinin kabul edileceğini düşünürler. Rişvan aşiretlerinde görülen Kırk olayı, yatır, bez bağlama ve leke hadisesi tamamen Türkî bir inanç olup sadece Tük kültüründe mevcuttur. Bu inançların hiç biri Arap, İran, Ermeni, Gürcü v.b. ülkelerin kültürlerinde mevcut değildir.

16. yüzyılda Türk kökenli olmasına rağmen Fars (İran) kültürü ile donanmış Safevi Devlet etkisi tüm Mezopotamya ve günümüz Doğu Anadolu'sunu etkisi altına almış, bu etki daha sonra Osmanlıların etkisi ile daha da belirgin hale gelmiştir. Bu durum tüm doğu aşiretlerini etkilediği gibi Rişvan Aşireti'ni de etkilemiştir. Yine de yaptığımız incelemeler, Fars kültür ve dil etkilenmesinden en az yara alan aşiretlerden birinin de Rişvanlılar olduğunu ortaya çıkarmaktadır.

Ortaya koyduğumuz yüzlerce veri Rişvanlıların kökenlerini anlatmaya kâfi gelecek boyuttadır. Her toplumun kendi kökenlerini bilme ve atalarını tanımaya

hakkı vardır. Bazı kesimlerce Rişvanlar yıllardır asimile edilmeye ve özlerinden koparılmaya çalışılmaktadırlar. Buna son vermek de öncelikle bu aşiret mensuplarına düşmektedir.

X. BÖLÜM
ŞARK SORUNUNDA BATI
DUNYASININ ETKİLERİ

Şark Sorunu'nun Ortaya Çıkışı

Şimdilerde Kürt sorunu olarak bildiğimiz konu, ilk defa 1815 yılında Viyana Kongresi sırasında Rus delegasyonu tarafından *Şark Meselesi* olarak ortaya atılmıştır. Şark Meselesi başlığı daha sonra, İngilizler ve Fransızlar tarafından da sık sık gündeme getirilerek Osmanlı İmparatorluğu'na karşı bir baskı unsuru olarak kullanılmıştır.

Fransız tarihçisi Albert Sorel, *"Aslında Türkler Avrupa'ya ayak bastığı günden beri Şark Meselesi zuhur etmiştir"* demektedir. Bu sorunun kaynağını Hilal-Salip kavgasından ziyade İslam'ı temsil eden Türk ve Avrupalı kavgası olarak görmek daha akıllıcadır³⁹².

Şark meselesinin ana ayağını Ermeni ve Kürtlerin (aslında Gurmanc) Osmanlıdan koparılması oluşturmaktadır. Bu çalışmanın ilk ayağı Ermenilere karşı uygulanmış olup, Ermenilerin Katolikleştirilmesi amaçlanmıştır. Gaziantep Şeriyası Sicil defterindeki bir kayıta; "Ayıntab naibine Ermeni taifesinden Çukur mahallesinde oturan bazı Ermenilerin eski ayinlerini bırakıp, kiliselere gelmedikleri ve Millet-i Efranciyanın (Batılı Misyonerlerin) onlara menfi telkinatta

---

³⁹² Çay, a.g.k., s.13.

buldukları için bazı Ermenilerin Kadı naibine şikâyetle buldukları...” vurgulanmaktadır. Bu nedenle daha 1700’lü yıllarda bazı Ermeniler mezhep değiştirerek Katolik olmuşlardır. 1830 yılında ise Osmanlı ülkesindeki Katolik Ermeniler ayrı bir millet olarak kabul edilmiş ve bu zamandan sonra Fransa’nın Osmanlı Devletinin iç işlerine müdahalesi ortaya çıkmıştır³⁹³.

Robert Koleji vasıtasıyla Ermeniler için özellikle oluşturulan Ermeni tarihi ve kültürü çalışmalarının akabinde, Anadolu ve Mezopotamya’da yaşayan Gurmanc, Soran, Goran ve Kürt lehçeleri ile konuşan tüm aşiretler, Kürt adı altında toplanmaya çalışılarak, yeni bir millet oluşturulma faaliyetleri başlamıştır. Aynı çalışma yine Anadolu’nun doğusunda yaşayan Azeriler için de uygulanarak, Azerilerin de Türk toplumundan koparılmasına çalışılmıştır. Daha öncede zikrettiğimiz gibi Kürt olarak toplanmaya çalışılan bu gruplara bir tarih ve edebiyat oluşturma gayretleri de hız kazanmıştır. Gurmanc, Soran, Goran ve Kürtlerin en önemli özellikleri Ortadoğu’da su ve petrol yataklarının tam da üstünde yaşıyor olmalarından kaynaklanmaktadır. Bu öz Türk halkları, kendi milletinin bağrından koparılarak küçük oluşumlar şeklinde organize edilip sömürülmeye hazır hale getirilmek istenmiştir.

Ruslar sıcak denizlere inme hayaliyle daima Anadolu toprakları ve Mezopotamya üzerinde hak iddia

---

³⁹³ Çay, a.g.k., s.17.

edip, bu bölgeleri sömürgeleştirerek, Balkan ülkeleri örneğinde olduğu gibi kendi nüfuz alanı içerisine almak istemiştir. Dolayısıyla Ruslar Türkiye'nin Doğu ve Güneydoğusunda ayrılıkçı bir yapı oluşturmak amacıyla 1700'lü yılların sonunda faaliyetlere başlamışlardır. İlk Kürtçe sözlük denemeleri ve akabinde de eski uygarlıkları Kürtlerle akraba yaparak, Kürtlere yalancı bir tarih yazımı faaliyetleri Rusların bu çalışmalarıyla oluşturulmaya başlamıştır. 1919 yılındaki Bolşevik ihtilali Rusların bu çalışmalarını sekteye uğratmış, akabinde de İngilizler ve Amerikalılar petrol bölgelerini ele geçirmek ve bölgede güçlü bir Müslüman devletin varlığını engellemek için Kürdistan ve Ermenistan devletlerini oluşturma gayretlerine hız vermişlerdir. 1898-1940 yılları arasındaki İngiliz arşiv belgelerinden alınan raporlar batı dünyasının Ortadoğu ve Anadolu hakkındaki emellerini net bir biçimde ortaya koymaktadır.

25 Ocak 1898 tarihli Markiz Salisbury'den Sir N. O'Conner'a yazılan rapor: "...Türkiye'nin Karadeniz'e çıkan Boğazları ve Bağdat'a kadar olan Fırat vadisi Rusları ilgilendirir. Diğer taraftan Türkiye'nin Afrika toprakları ve Bağdat'tan aşağı kalan bölümleri bizi ilgilendirir. Buralarda İngiliz çıkarları vardır"³⁹⁴.

28 Mayıs 1906 tarihli Sir E. Grey'den Sir C. Macdonald'a ait raporda "...Japon heyetine Ruslarla yaptığımız anlaşmayı bugün söyledim. Biz Girit, Makedonya ve Türk-İran sınırı için Ruslarla anlaşmaya

---

³⁹⁴ Ulubelen E., İngiliz Gizli Belgelerinde Türkiye , İstanbul, 2006, 12

vardık. Türkiye konusunda yıllarca önce Ruslarla yaptığımız haritada olduğu gibi her ikimizin çıkarlarına uygun hareket ediyoruz...” demektedir.

25 Ağustos 1908 tarihli Mr. C.H. Fitzmaurice’den Mr. Tyrell’e “...benim o zamanlar Urfa-Birecik’te Ermeniler için çalıştığım zamanlarda, kendisini Ermeni milli örgütünden tanıdığım ve hükümetimize çalışan bir Ermeni’ye Sir Willcock’un Mezopotamya hakkındaki planlarını aktardım ve Sir Willcock’un planlarını ona verdim. Şayet Mezopotamya demir yollarından sonra sulama tesisini de yaparsak, Musul’da her istediğimiz elde etme şansına sahip olacağız...”³⁹⁶.

3 Eylül 1912 tarihli Mr. Marling’den Sir e. Grey’e “...örgütün üyesi olmayan (Genç Türkler) Kamil Paşa’nın idaresinde bir kabine kurulabilir. Diğer taraftan Kamil Paşa’ya hükümet ve harp bakanı baskı yapabilir. Şimdilik seçim hazırlıkları ile meşguller. *Tanin* gazetesinden anladığımıza göre örgütün politikası Avrupa’ya karşı olacaktır. Şimdi durum yalnız Balkanları ve Avrupa’yı değil fakat Arapları, Ermenileri, Kürtleri ve diğerlerini de imparatorluktan ayırmaya çalışmak olmalıdır. Türkiye’de yapacağımız propaganda örgütün Türkiye’yi uçuruma sürüklediği ve mutlak ortadan kalkması gerektiği şeklinde olacaktır...”³⁹⁷.

8 Haziran 1913 tarihli Sir G. Buchanon’dan Sir E. Grey’e “...Ruslar Türkiye sınırında bir ayaklanmaya katlanamayacaklarını bildirdiler. Majestenin hükümeti

---

³⁹⁶ Ulubelen, a.g.k., s.65.

³⁹⁷ Ulubelen, a.g.k., s.113.

(İngiliz) Türk sınırında yaşayan Kürtler arasında huzursuzluklar çıkartıyorlar. Zayıf Türk idaresi bunu bastıramaz ve biz buna katlanamayız dediler...”

Belge 567'ye Mr. Fitzmaurice'nin eki "...Osmanlının eski süvari birliklerinde Ermeni ve Kürt subaylar vardı. Biz bunları Ermeni ve Kürt bölgelerinde kullanabiliriz..."³⁹⁹.

31 Ağustos 1919 tarihli Mr. Kerr'in 241. sayfadaki notlarına baktığımızda şunları görüyoruz: "1918'in Ekim ayında General Allenby Emir Faysal'a garanti verdi. Ayrıca Fransız büyükelçisi ile Rus dışişleri arasında 13-16 Nisan 1916'da Sykes-Picot anlaşması yapıldı. Buna göre;

1-Erzurum, Trabzon, Van ve Bitlis Ruslara bırakılıyor.

2-Van (Hakkâri kastediliyor), Bitlis, Siirt, Aladağ, Akdağ, Yıldızdağ, Zara ve Harput bölgesinde birer Kürt devleti kuruluyor..."⁴⁰⁰.

Burada Rusların gözetiminde bir büyük Ermeni devleti ve küçük ölçekte birkaç tane Kürt devletçisi düşünülmüştür. Böylece güçlü bir Kürt birliği engellenip, istenildiğinde rahatça ezilecektir.

26 Haziran 1919 tarihli Lloyd George'den Memorandum "... 2- Fransızlar Suriye mandasını, İngilizler Mezopotamya'yı, Amerika ya da İngilizler

---

³⁹⁹ Ulubelen, a.g.k., s.160, 162.

⁴⁰⁰ Ulubelen, a.g.k., s.176.

Ermenistan'ı, Boğazlar ve İstanbul'u, İtalyanlar belki Kafkasya'yı alacaklardır..."⁴⁰¹ .

Yine İngiliz belgelerindeki ilginç bir veri Irak kökenli Kral Faysal içindir. İngilizler Kral Faysal'a vaatlerde bulunarak, Arapların Türk askerlerini arkadan vurmasını ve Türklerin savaşı kaybetmesini sağlamışlardır. Ama yine aynı İngilizlerin daha sonraki yıllarda Faysal için yazdıkları notlar ibret vericidir.

20 Aralık 1919 tarihli Earl Derby'den Lord Curzon'a "...Fransa'nın, Suriye, Ermenistan, Anadolu ve İstanbul üstündeki isteklerine İngiltere artık engel olmalıdır. Faysal komedisi çok ileri gitmiştir. Faysal bize ve Suriyelilere göre bir hiçtir. İngiltere tarafından yaratılmış çöpten bir adamdır. Bir sıfatı ve etkisi yoktur. Eğer İngiltere bu adama bir krallık vermek istiyorsa Bağdat'ı versin..."⁴⁰² .

19 Ağustos 1919 tarihli Amiral Webb'den Lord Curzon'a "...Amerika, Trabzon ve Erzurum'u içine alan bir Ermenistan'ı himaye edecek. Geri kalan dört ile de bir Kürt devleti olarak İngilizlerin himayesine bırakıyor. Ben Amerikan misyonerlerinin tehlikeli hareketlerinden korkuyorum. Din etkisinde kalıp halkın büyük çoğunluğu Müslümanlara kötü davranacaklardır..."

27 Ağustos 1919 tarihli Mr. Hohler'den Mr. C. Kerr'e "...Kürtlerin ve Ermenilerin durumu beni hiç ilgilendirmez. Kürt sorununa verdiğimiz önem Mezopotamya bakımındandır. Diğer taraftan Wilson beni korkutuyor, ajanları daima hatalar yapıyorlar.

---

⁴⁰¹ Ulubelen, a.g.k., s.177.

⁴⁰² Ulubelen, a.g.k., s.180.

Noel'e gelince, fanatiğin biri. Ermenistan'ın ve Kürdistan'ın sınırlarının kesin olmadığı konusunda sizinle aynı fikirdeyim..."

İngiliz Yüksek Komisyonunun belge numarası 498 olan rapora göre, "...Kürt sorunu Mezopotamya'da tatminkâr bir sınır oluşturmak içindir. Şerif Paşa'nın konferansa gelip Kürtleri temsil etmek arzusu ciddiye alınmaz..."⁴⁰⁵.

4 Aralık 1919 tarihli Mr. Ryan'nun raporu şöyle: "...gerçi Majeste hükümetinin Kürt meselesinde büyük çıkarı olduğu doğrudur, bu sadece Mezopotamya ile ilgilidir ve sırf orayı korumak içindir dedim..."⁴⁰⁶.

26 Aralık 1919 tarihli Türk meselesinde üçüncü toplantında şunlar deniyor: "...Kürt kabileleri İngiliz ve Fransız hâkimiyetine konacak, Kürdistan'da hiçbir şekilde Türk bırakılmayacak. Bir tek Kürt devleti mi yoksa birçok küçük Kürt devletleri mi kurulacağı düşünülecek. Ermenilere Amerikalılar vasıtasıyla silah sağlanacak..."⁴⁰⁷.

25 Aralık 1919 tarihli Mr. Ryan'nun raporuna göre, "...Panislamizm'i ezmeliyiz, bu tıpkı batıdaki milliyetçilik gibidir. Bizim şimdiki amacımız bölmek, arkadaş gibi davranıp kazanmak ve sonra da hükmetmek olmalıdır..."

11 Ocak 1920 tarihli Mr. Vansittart'tan Lord Curzon'a, "...Erzurum yeni kurulacak Ermeni devletinin başşehri olacaktır... Gerçek ve mantık Trabzon'dan

---

⁴⁰⁵ Ulubelen, a.g.k., s.188, 189.

⁴⁰⁶ Ulubelen, a.g.k., s.198.

⁴⁰⁷ Ulubelen, a.g.k., s.199.

Adana'ya kadar uzanan Ermenistan'ın inşasının çok zor güç olacağıdır..."⁴⁰⁹ .

16 Şubat 1920 Londra Konferansı'nın 258. sayfasındaki belgeye göre, "...İngiltere Kürt devleti kurmak istedikleri bölgede çok fazla maden olduğundan eminler..." Sayfa 280'deyse şunlar deniyor: "...Lord Curzon Erzincan'ın da Ermenilere verilmesini, Karadeniz'de de bir Lazistan kurup Ermenilerin mandasına vermek istiyor, bu teklifi diğer delegeler tarafından kabul edilmiyor."⁴¹⁰

(Batılı devletlerin Anadolu'yu bölme planlarını gösteren harita)

10 Mart 1920 tarihli İngiliz Dışişleri Bakanlığındaki toplantıda şu karar alınıyordu: "...1-İstanbul resmen işgal edilecek ve buna bahane olarak Türkiye'deki azınlıklara kötü davranıldığı ileri sürülecek..."⁴¹¹

⁴⁰⁹ Ulubelen, a.g.k., s.201, 202.

⁴¹⁰ Ulubelen, a.g.k., s.208.

⁴¹¹ Ulubelen, a.g.k., s.212.

14 Şubat 1920 Patrik I. Doretheos'tan Lloyd George'a, "...Türkiye'nin akıbetinin tayin edildiği şu günlerde, doğu sorunuyla çok yakından ilgileri ve çıkarları olan Patrik, İstanbul ile ilgili olan ve milli arzuları açıklayan bir beyanname verdi..."⁴¹².

26 Mart 1920 Amiral Sir F. De Robeck'ten Lord Curzon'a, "...Kürdistan Türkiye'den tamamen ayrılıp özerk olmalıdır. Ermenilerle Kürtlerin çıkarlarını bağdaştırabiliriz. İstanbul'daki Kürt Kulübü Başkanı Said Abdulkadir ve Paris'teki Kürt delegesi Şerif Paşa emrimizdedir..."⁴¹³.

20 Eylül 1920 tarihli Mr. Ryan'nın Anadolu milli hareketi hakkındaki notu, "...İtalyanlar politik ve ekonomik bakımdan Türkiye'yi emmek istiyorlar. Kürtlerin Türklerden ayrılmaları çok güç. Böyle olmakla beraber Majestenin hükümeti onları Kemalistlerle Bolşeviklere karşı kullanabilirler..."⁴¹⁴.

27 Kasım 1920 Sir H. Rumbold'dan Lord Curzon'a, "...eğer çok şiddetle askeri harekete geçmezsek milliyetçiler üstünlüğü ele geçirecekler, üstelik korkumuz, halkın çoğunluğu tatmin edici Bolşevik prensiplerin Türkiye'ye sızmasıdır. Biz kendimizi Bolşevizm'e karşı İslam'ın koruyucusu gibi göstermeliyiz. (...)Ayrıca şimdiye kadar Rusları İslam'ın düşmanı zanneden İslam dünyası yavaş yavaş uyanıp

---

⁴¹² Ulubelen, a.g.k., s.215.

⁴¹³ Ulubelen, a.g.k., s.247.

⁴¹⁴ Ulubelen, a.g.k., s.256.

gerçek düşmanlarının İngiltere olduğunu anlamaya başladı...”⁴¹⁵.

Zaza, Gurmanc ve Kürtlerin, Türklerden koparılması için ortaya konan İngiliz oyunlardan birisi de 1920 yılındaki Paris Barış Konferansı’nda, Ermeni Bogos Nobar Paşa ile Şerif Paşa’nın ilan ettikleri Kürt-Ermeni işbirliğidir. Bu işbirliği bizzat Kürtler tarafından şiddetle kabul edilmemiştir. Bu anlaşmaya göre Türkiye toprakları üzerinde Ermenistan ve Kürdistan devletleri kurulması amaçlanıyordu. Bu oyuna Gurmanc, Zaza ve Kürd halkı büyük bir tepki vererek karşı çıkmış, bu isyanlarını mektup ve telgraflarla başta Paris, İstanbul ve Ankara’ya göndermişleridir. İlk kurulan mecliste, Doğu kökenli milletvekillerinin açıklaması, bize bu insanların ne denli kahraman ve vatanperver olduklarını göstermektedir. Bu açıklamalardan bazıları şu şekildedir;

Millet Meclisi’nde Dersim mebusluğu yapan Diyar Ağa; “...hepimiz biliyoruz ve söylüyoruz ki; dinimiz ve diyanetimiz, aslimiz ve neslimiz birdir. Ne Türklük ne de Kürtlük davası vardır. Hepimiz biriz, kardeşiz, isimlerimiz bile aynıdır. Hepimiz bir ananın bir babanın çocuklarıyız, dinleri, diyanetleri, kabileleri birdir. Ama düşmanlar bizi birbirimize saldırmak için tuzaklar kuruyorlar... Tanrı birdir. Muhammed onun elçisidir ve Tanrı doğruların yanındadır...”

Bitlis mebusu Yusuf Ziya Bey; “...İngilizler Kürd arkadaşlarımıza cahil diyorlar, Kürtleri temsil edemez diyorlar. Cahilliğin anlamı İngiliz politikalarına

---

⁴¹⁵ Ulubelen, a.g.k., s.260.

uymamak ise, itiraf ediyorum biz cahiliz... Millet Meclisi toplantıya çağrılmış, halka mebuslarını seçmesi gerektiği bildirilmişti. Kürtler serbest alanda bir baskı altında olmayarak seçime katıldılar. Eğer Kürtler ayrılık gayrılık gütselerdi, bu seçime katılmaz, arkasını döner, kendi düşüncesini gerçekleştirmeye çalışırlardı... Musul'u istiyoruz ve alacağız, İngiliz siyasetinin yanı başında kanlı kuyular hazırlayacak olanlar yine Kürtlerdir."

Hakkâri Mebusu Mazhar Müfit Bey; "Lord Curzon Kürtlerin aslında Turanlı yani Türklerin amcaoğlu olduklarını ve bugüne kadar Türklerle beraber yaşadıklarını, memleketin felaketlerine birlikte katlandıklarını bilmiyor mu? Curzon bilsin ki, bu yüksek meclisin kurulmasından çok önce, ben Bitlis'te bulunduğum zaman İngiltere'nin etkisindeki kötü Sadrazam Ferit Paşa, Kürdistan'ı Ermenistan'a peşkeş çekmek isterken Kürtler hemen yurtseverlik davranışına geçmişlerdir. Bitlis'in Zağo Bucığına girmek isteyen ve Musul'dan gelmiş olan İngiliz müfrezelerini Kürtler ne yapmışlardır. Bir avuç Kürt onların askerleriyle, toplarıyla savaşmışlar, İngilizleri içeri sokmamışlardır. İngilizler dikkat etsinler de, bizim olan Musul'u almak isterlerken Irak'ı elden kaçırmassınlar, çünkü bu insanlarla aramızda öyle bağlar vardır ki, dünyanın sonuna kadar kopmayacaktır. O bağ İslamlıktır. Basra'da bir şiir bestelenmiştir. Deniyor ki; Türkler Basra'dan gideli, ben oğlu Şad'a düşmüş garip bir ana gibiyim. Ey Şat yürü, onlar bize gelmezlerse, bizi Türklere götür... Kürtlerin Türklere ayrılmak imkânı yoktur. Çünkü ikisi bir tek toplumun çocuklarıdır..."

Kürt sorunu adı altında sömürü ve bölme planlarının ana konusunu, yeniden bir millet oluşturma gayreti oluşturur. Batılılar ilk bölümde de ifade ettiğimiz gibi yeni bir millet oluşturma gayreti ile birbirine yakın şiveleri konuşan Ortadoğu'daki Türk bakiyelerini Kürt adı altında toplayarak onlara yeni bir tarih ve edebiyat kazandırmayı amaçlamaktadırlar.

Görüldüğü gibi Kürt sorunu adı verilen konu tamamen batı dünyasının sömürü emellerinden kaynaklanmaktadır. Ortadoğu'nun zengin su, maden ve petrol havzalarına sahip olmak amacıyla tertiplenmiş, bu bölgede küçük ve güçsüz devletçiklerin meydana getirilerek kontrol edilmesi hedeflenmektedir. Kürtler, Gurmanclar ve Zazalar Selçukluların Anadolu'ya geldikleri dönemde Sultan Alparslan'ın ordusunda, Haçlı Seferleri sırasında İslam dünyasının korunmasında, Kurtuluş savaşında ve Kıbrıs Barış Hareketi döneminde daima Türk kardeşleriyle birlikte aynı milletin bakiyeleri olarak mücadele etmişlerdir. Kıbrıs Barış Hareketi sırasında Batman askerlik şubesi önünde kilometrelerce kuyruk oluşmuş, yaşlı insanlar dahi askere gitmek için hükümet temsilcisine yalvarmıştır.

Sonuç olarak Kürtler, İranlı Sasaniler tarafından M.S. 466 yılında Hindistan ve Pakistan'ın kuzeyinden İran'a göç ettirilen Hun kökenli veya Hunlar içerisinde yaşamış Asya kökenli bir topluluktur.

Gurmanclar ise Türkistan, Afganistan ve Doğu İran'da yaşayıp, 700'lü yıllardan sonra asırlarca devam edecek Türk göçleriyle gelip, Anadolu'da ve Irak'ta yurt

tutmuş, çoğunluğunu Oğuz kökenli Türklerin oluşturduğu topluluklardır. Gurmanlar, bazı yönleri ile Türkiye'nin batısında yaşayan Türklerden de daha fazla Türk dil, örf adet ve kültürünü yapılarında barındırmaktadırlar. Bu nedenle ülkemizin resmi ve sosyal yönetim unsurları Gurmanları, Kürtleri ve Zazaları, tıpkı Kırgız, Azeri, Kazak, Çuvaş, Gagavuz, Türkmen v.b. Türk toplulukları gibi kendi ırkının bir bölümü olarak kabul etmeli ve bunu ders kitaplarında işlemelidirler.

Azteklerin İspanyolca konuşması, Afrika'daki birçok ülkenin resmi dilinin İngilizce olması, Amerikan ve İngiliz siyahilerinin İngilizceden başka bir dil bilmemesi bunların kökenlerinin İspanyol, İngiliz ve ABD'li olduğunu göstermediği gibi Kürtlerin ve Gurmanların Türkiye Türkçesinden farklı bir dil kullanmaları da onların ayrı bir millet olduğunu göstermez.

Kaldı ki Türkiye Türkleri diğer Türk cumhuriyetleriyle lisan itibari ile anlaşamamaktadırlar. Eğer sadece lisan mevzusundan yola çıkacak olursak Türkiye Türklerini, dünya Türk varlığından ayrı bir konuma sokmamız gerekir.

Türklerin yaşadığı her coğrafyada *Kürtler, Gurmanlar ve Zazalar* yaşamaktadır. Doğu Anadolu'daki Türk büyüklerinin kabirleri ve Türk kültür eserleri Batı Anadolu'dan daha fazladır. Bölgedeki yaşanan kültür tamamen Orta Asya Türk kültürünün kalıntısıdır. Doğu ve Güneydoğu Anadolu'nun her karışı Türk kokmaktadır.

Kürt ve Gurmanc kültürü üzerine ülkemizde daha fazla araştırma yapılmalıdır. Ülkemizde İran ve Irak Kürtleri üzerine yapılmış akademik çalışma yok denecek kadar azdır. Bu konudaki verilerimiz dahi yabancı kaynaklardan aldığımız bilgilerden ibarettir.

Türk toplumu Hindistan'da, Çin'de, Rusya'da, Avrupa'da, Ortadoğu'da ve Afrika'da asimile edilerek yok olan Türklerin varlıklarını hatırlamalı ve birer büyük Türk unsurları olan Kürt, Gurmanc ve Zazaların da bünyesinden kopartılmasına müsaade etmemelidir.

Kaynakça

- *ARVAŞI S. A., doğu Anadolu Gerçeği, TKAE yayınları, Ankara, 1988
- *AYKOÇ M., Abbasi Devletinin İlk Dönemleri, TTK yayınları, Ankara
- *BALKAN K. , Erdem Dergisi, Atatürk K.M. yayınları ,c.6 , sayı 16, ocak 1990
- *BAŞBUĞ H.,İki Türk Boyu Zaza ve Gurmanclar , TKAE yayınları, Ankara ,1984
- *BAYATLI N.16. yy da Musul Eyaleti, TTK yayınları, Ankara,1999
- *BAYRAM S., Güneydoğu Anadolu'da Proto Türk İzleri , AKD yayınları, Ankara ,1988
- *BAYUR Y. H. Hindistan Tarihi, TTK yayınları, Ankara, 1987, c-1
- *BİCE H., Kafkasyadan Anadolu'ya Göçler, ,TDV, Ankara, 1991
- *BİRDOĞAN N., Anadolu ve Balkanlarda Alevi Yerleşmesi, Mozaik Yayınları, İstanbul, 1992, s.289
- *BROSSET M.F., Gürcistan, Çev: Hrand D. ANDREASYAN, Notlar ve Yayına Hazırlayan :Erdoğan MERÇİL, TTK Yayınları, Ankara, 2003
- *BURKAY K. , Kürtler ve Kürdistan, Deng Yayınları, İstanbul ,1992
- *ÇAY A., Her Yönüyle Kürt Dosyası, Turan Kültür Vakfı Yayınları, Ankara, 1996
- *DEMİRKENT I., Urfa Haçlı Kontluğu Tarihi, c-1,Ankara, 1990

- *EBU BEKR-İ TİHRANİ, Kitab-ı Diyarbekiriyye, çev; Mürsel ÖZTÜRK, Kültür Bak. Yayınları, Ankara, 2001
- *EMEL DERGİSİ, Temmuz-Ağustos, 1967, sayı 1
- *ERÖZ M., Doğu Anadolu'nun Türklüğü, TKAE yayınları, İstanbul ,1995
- *FANİ M., La Nation Kurde et Son évolution Sociale, Paris-Türk. Çev. Azmi Süslü
- *FARAC A.. Tarihi, Süryaniceden çev. Ernest A. Wallis Budge, TTK yayınları, Ankara, 1999
- *Ferhenggoka bi Kürti, Pine ve Azadiye Welat yayını, İstanbul,2000
- *FIRAT M.Ş., Doğu İlleri Ve Varto Tarihi, İstanbul, 1998,
- *GÖYÜNÇ N., 16. YY'da Mardin Sancağı, TTK yayınları , Ankara ,1991
- *GÜÇLÜAY S. Türk dünyası tarih ve kültür dergisi, Haziran 2006, Hazar-Bizans Münasebetleri
- *GÖĞEBAKAN G., XVI. Yüzyılda Malatya Kazası, Malatya Belediyesi Yayınları, Malatya, 2002
- *GROUSSET R. ,Başlangıcından 1071'e Kadar Ermeni Tarihi, Çev: Sosi DOLANOĞLU, Aras Yayınları, İstanbul, 2005
- *GÜNALTAY M. Ş. , İran Tarihi, TK Yayınları, Ankara, 1948
- *GÜL M., Doğu ve Güneydoğu Anadolu'da Moğol Hakimiyeti, Yeditepe yayınları, İstanbul, 2005
- *HALAÇOĞLU Y., XVIII. Yüzyılda Osmanlı İmparatorluğunun İskan Siyaseti Ve Aşiretlerin Yerleştirilmesi, TTK yayınları, Ankara, 1997
- *HONİGMANN E.,Bizans Devletinin Doğu Sınırı ,Çev. Fikret İŞILTAN, İstanbul ,1970
- *MİRŞAN K., Proto Türkçeden Bugünkü Kürtçeye, TKAE yayınları , Ankara
- *KAYA M., Bilge Tonyukuk mu Demirci Kava mı, , Mani-izm Türk Kültürü Araştırmaları-İstanbul,2002

- *KAFESOĞLU İ., Harzemşahlar Devleti Tarihi, TTK yay., Ankara ,1992
- *KARMA YAZARLAR, Türk Milli Bütünlüğü İçerisinde Anadolu, TKAE, Ankara,1986
- *KIRZIOĞLU F. , Kürtlerin Türklüğü, Hamle yayıncılık, İstanbul, 1995
- *KUMANOĞLU Y. B., Çekoslovakya Topraklarında Eski Türklerin İzleri, Reşid Rahmeti Arat İçin, Ankara, 1967
- *KUTLAY N.21. Yüzyıla Girerken Kürtler, Peri Yayınları, İstanbul, 2002
- *MANAZ A., Stratejik Haritalar Atlası ,Q Kültür-Sanat Yayıncılık, İstanbul, 2006
- *MESUDİ, Muruc Ez-Zehab-Altın Bozkırlar, Selenge Yayınları, İstanbul ,2004
- *MİNORSKY V. , Kürtler ve Kürdistan, Doz Yayınları, İstanbul ,2. baskı ,2004
- *MOLTKE M.V., Moltke'nin Türkiye Mektupları, (Çev: Hayrullah ÖRS), Remzi Kitapevi, İstanbul, 1992, s.156
- *NİKİTİN B., Kürtler, Çev: Hüseyin DEMİRHAN, Deng Yayınları ,İstanbul, 1994
- *IŞIK M. K. (TORİ), Tarihselden Güncele Kürt Gerçeği, Soru Yayınları, İstanbul, 2000
- *ORKUN H. N., Eski Türk Yazıtları, III, İstanbul 1940,
- *ÖCALAN A., Sümer Rahip Devletinden Halk Cumhuriyetine Doğru, Meme yayınları, İstanbul, 2001
- *ÖZOĞLU H., Osmanlı Devleti ve Kürt Milliyetçiliği, Kitap Yayınevi, İstanbul, 2005
- *RASONYİ L., Tarihte Türklük, Ankara, 1971
- *SAN M. S., Doğu Anadolu ve Muşun İzahlı Kronolojik Tarihi, Ankara , TKAE yayınları
- *SARAY M., Doğu Türkistan Türkleri Tarihi, DTVAM yayınları, İstanbul, 1998 , c-1

- *SEFEROĞLU Ş. K.,101 Soruda Kürdlerin, TKAE Yayınları, Türklüğü, Ankara , 1982
- *ŞEREF HAN, Şerefname, Çev: M. Emin BOZRSLAN, İstanbul, 1976, Hasat yayınları
- *SEVİNÇ N.,Türk Dünyası Araştırmaları Dergisi, yıl:11, sayı: 1, Ağustos 1979
- *SÜLEYMAN SABRİ PAŞA, Van Tarihi ve Kürt Türkleri Üzerine İncelemeler, TKAE yayınları, Ankara, 1982
- *SÜMER F., Safevi Devletinin Kuruluşu ve Gelişmesinde Anadolu Türklerinin Rolü, TTK
- *SÜMER F., “Bozok Tarihine Dair Araştırmalar”, Cumhuriyetin 50. Yıldönümü Anma Kitabı, Ankara, 1974
- *ŞAMİ N., Zfername, çev:Necati LUGAL, Ankara, 1991
- *TANERİ A., Türkistanlı Bir Türk Boyu Türkler, TKAE yayınları , Ankara
- *Tarih Atlası, Koza Yayın Dağıtım, Ankara, 2002
- *TURAN O., Doğu Anadolu Devletleri Tarihi, Ötüken Yayınları ,İstanbul ,2001
- *TÜRKAY C., Başbakanlık Arşiv Belgelerine Göre Osmanlı İmparatorluğunda Oymak, Aşiret ve Cemaatler, İstanbul, 2001
- *TÜRKDOĞAN O., Doğu Güneydoğu Kabile Aşiret Yapısı, IQ Kültür Sanat yay. İstanbul, 2005
- *Türkiye Dışındaki Türk Edebiyatları Antolojisi-Karaçay-Malkar, Cilt: 22, T.C. Kültür Bakanlığı Yayınları, Ankara, 2002
- *ULUBELEN E., İngiliz Gizli Belgelerinde Türkiye, Cumhuriyet Yayınları, İstanbul, 2006
- *Urfalı Mateos Vekayi-Namesi ve Papaz Grigor'un Zeyli, Çev. Hrant D. ANDREASYAN, TTK yayınları, cilt 1, Ankara, 2000

- *UZUNÇARŞILI İ. H., Anadolu Beylikleri ve Akkoyunlu, Karakoyunlu Devletleri
- *XEMGİN E. , Kürdistan Tarihi, Doz yayınları, 1987, İstanbul
- *OSTROGORSKY G., Bizans Devleti Tarihi, 1999, Ankara
- *<http://wikipedia.org/wiki/Kimmer>(12.08.2007)
- *www.bgst.org/keab/aa20070522, Kürtlerin Menşei Adlı Makale (22.05.2007)
- *<http://ahmetdursun347.blogcu.com/23234257> (01.8.2007)
- *http://www.kenthaber.com/Arsiv/AntikSehirler/mardin/Merkez/AntikSehir_358.aspx
- *<http://www.duset.com/dilimiz/turkcemiz.htm>, güney Sibirya Türklerinin dil durumu,
- *<http://kitap.ihya.org/genel/rehber.php?an=340&g=s.D3&s=7&t2=oku>, Akkoyunlular
- *<http://www.kaum.ktu.edu.tr/yayinlar/karabağ.htm>, Dağlık Karabağ Sorunu, Yrd Doç. Hayati Aktaş
- *<http://home.arcor.de/mazlumkaya/s-cengiz/dersim-zaza-tarihi-IV.htm>
- *<http://www.tonyukuk.net/bilgelatin.htm>
- *<http://www.turktarih.net/t-kirman-selcuklulari.html>, Kirman selçukluları